

Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі

Колективна монографія

Тернопіль
Видавництво «Підручники і посібники»
2021

УДК 39+811.161.2+82-6+94](477)"18/19"(092):[001.891:008](477:4)
В68

Упорядкування: *М. Б. Лановик, З. Б. Лановик*

Рецензенти:

Дмитренко Микола Костянтинович — доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Лазарович Микола Васильович — доктор політичних наук, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету

Хороб Степан Іванович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 3 від 26 жовтня 2021 року)*

Дизайн обкладинки: *Віталій Нехай*

Автор графічного зображення В. Гнатюка — *Олександр Караневич*

Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі : колективна монографія / упор. М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. — 336 с.
ISBN 978-966-07-4011-2

У монографії, присвяченій 150 річниці від дня народження академіка В. Гнатюка, простежено багатогранну діяльність вченого у сферах фольклористики, етнографії, літературознавства, мовознавства, історії, культурології. Осмислено його місце у культурно-громадському і суспільно-політичному житті українців та роль у становленні української державності. Окреслено шляхи міжнародної співпраці ученого в контексті європейського вектору розвитку української науки початку ХХ століття. Дослідження здійснено на основі маловідомих архівних матеріалів, частина з яких в академічному просторі оприлюднюється вперше.

Для філологів, істориків, усіх, хто цікавиться розвитком української науки і культури.

УДК 39+811.161.2+82-6+94](477)"18/19"(092):[001.891:008](477:4)

ISBN 978-966-07-4011-2

© Лановик М. Б., Лановик З. Б., упор., 2021

ЗМІСТ

ВСТУП

<i>Лановик М. Б., Лановик З. Б.</i> Європеїзм наукового світогляду та громадсько-політичної діяльності Володимира Гнатюка.....	5
--	---

РОЗДІЛ 1. Володимир Гнатюк — знакова постать епохи «зламу віків»: український та європейський виміри

<i>Мушинка М. І.</i> Володимир Гнатюк — найвизначніший український фольклорист кінця XIX – першої чверті XX ст.	21
<i>Івашиків В. М.</i> Фольклористична спадщина Володимира Гнатюка: візія Михайла Яценка	52
<i>Куца О. П.</i> «Клімат фольклоризму» Володимира Гнатюка в українській літературі кінця XIX – початку XX століття	67
<i>Моклиця М. В.</i> «Нарис української міфології» В. Гнатюка як джерело модерної образності.....	79
<i>Ковалець Л. М.</i> Буковиніана Володимира Гнатюка.....	88
<i>Мочернюк Н. Д.</i> Володимир Гнатюк і Прикарпаття	99
<i>Секо Я. П.</i> Володимир Гнатюк у дискурсі європейських націоналізмів XIX – початку XX століть.....	111

РОЗДІЛ 2. Взаємини Володимира Гнатюка зі знаковими посталями його епохи

<i>Гнатюк М. І.</i> Іван Франко і Володимир Гнатюк: у науковому товаристві ім. Т. Шевченка та поза ним	122
<i>Зеленчук В. І.</i> Взаємини Петра Шекерика-Доникова з Володимиром Гнатюком	129
<i>Черемшинська Р. С.</i> Дружба і плідна співпраця Володимира Гнатюка і Михайла Коцюбинського	158
<i>Федорів І. О.</i> Володимир Гнатюк та Мирон Кордуба: історія взаємин.....	171
<i>Стеф'юк (Олецюк) І. І.</i> «Щасливець-академік»: дещо про співпрацю і світоглядну співзвучність Володимира Гнатюка та Марка Черемшини.....	183
<i>Шморлівська Л. І.</i> Невідомі раніше спогади Дениса Лукіяновича про Володимира Гнатюка як причинок до розуміння деяких сторінок біографії вченого.....	188

<i>Назаревич Л. Т.</i> Листи Івана Пулюя до Володимира Гнатюка в контексті розвитку української науки та культури	198
<i>Зуляк І. С., Зуляк Г. Я.</i> Взаємини Володимира Гнатюка зі своїми дітьми: кризь призму епістолярію	206

РОЗДІЛ 3. Внесок Володимира Гнатюка у розвиток української фольклористики, мовознавства, етнографії

<i>Мушкетик Л. Г.</i> Гендерний етос традиційного українського суспільства у фольклористичних працях Володимира Гнатюка	218
<i>Корнійчук В. С.</i> З «комірного» — на «покуття» українського фольклору (народні байки в рецепції Володимира Гнатюка).....	233
<i>Данилюк Н. О.</i> Особливості текстів емігрантських пісень в інтерпретації Володимира Гнатюка.....	242
<i>Струганець Л. В.</i> Культуромовні погляди Володимира Гнатюка	255
<i>Смоляк О. С.</i> Весняний репертуар молоді села Настасова Тернопільського повіту в збірнику «Гаївки» Володимира Гнатюка	261
<i>Сіткарь В. І.</i> Спадщина Володимира Гнатюка, яка надихає митців: субкультурна парадигма	276
<i>Губ'як Д. В., Губ'як В. Д.</i> Фольклорні дослідження Тернопільщини (до історіографії проблеми).....	280
<i>Гнатів М. В.</i> Образ потойбіччя (на матеріалі фольклорних записів Володимира Гнатюка)	291
<i>Свистун Н. О., Бабій І. М., Павлічко В. Д.</i> Мовознавча діяльність Володимира Гнатюка: питання про правописні норми української літературної мови.....	295

РОЗДІЛ 4. Володимир Гнатюк у сучасному культурно-освітньому просторі

<i>Кіраль С. С.</i> Листування О. Черемшинського з І. Чендеєм як джерело вивчення історії музею В. Гнатюка у с. Велеснів	299
<i>Собкович Н. Г.</i> Обласні премії в галузі культури Тернопільської області: номінація «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка»	313
<i>Поливко О. М., Проців М. П.</i> Володимир Гнатюк у філателії	326

ВСТУП

Лановик Мар'яна Богданівна — доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Лановик Зоряна Богданівна — доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ЄВРОПЕЇЗМ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Епоха зламу XIX–XX століть, в яку жив Володимир Гнатюк, була складною і неоднозначною. «Кінець віку», спричинений численними війнами та революціями, попри апокаліптичну настроєвість, спонукав усі світові спільноти до переосмислення та визначення свого місця в історії, в політичному та загальнокультурному розвитку. Після утвердження романтичних постулатів націоцентричності, Гердерівської концепції домінування «духу нації», інтенсивного розвитку теорій генези європейських етносів, великі європейські держави вступили в історичний змаг утвердження свого місця під сонцем.

Українська еліта дуже добре розуміла та відчувала ці настрої епохи 'fin de siecle'. У вкрай критичній ситуації, в якій колись могли б бути європейська держава опинилася поневоленою і розшматованою поміж тогочасними імперіями, з'явилася надія на подолання історичної несправедливості та відновлення свого status quo. Цей виклик епохи прийняли не всі. Багато кого задовольняв усталений стан речей. Але були й ті, хто прийняв цей виклик як свою життєву долю, що могла би змінити долю усїєї нації. На сьогодні, уже із перспективи понад столітньої часової віддалі, доволі чітко бачаться ті процеси і події, що визначали українську історію та вектори її подальшого розвитку.

Наприкінці XIX століття центром українського суспільно-політичного та культурного життя стала Галичина, яка від 1772 р. входила до складу Австро-Угорщини. Саме діячі Галичини виконували функцію єднання українських земель (у тому числі й тих, що були під владою Російської Імперії) із Західною Європою, куди теж перемістилися окремі центри українства (Женева, Париж, Відень). Вирішальною

віхою у цій співпраці стало засноване у 1873 році у Львові при фінансовій підтримці меценатів зі Східної України Літературне Товариство імені Шевченка, яке у 1892 році було перейменоване на Наукове Товариство ім. Шевченка. Ця інституція, що об'єднувала не лише вчених з різних територій України, а й з інших європейських держав (у тому числі його членами бали такі величини, як А. Айнштайн, А. Йоффе, А. Мазон, М. Фасмер, Д. Сімпсон, Г. Кох, О. Шахматов, О. Брюкнер, Я. Бодуен де Куртене, Т. Г. Масарик, К. Маєр, В. Ягіч та багато ін. [9, с. 12]) виконувала роль Академії Наук, здійснювала активну наукову та видавничу діяльність.

Більшість дослідників сходяться на думці, що є три основні постаті, які найбільше долучилися до розвитку української науки, становлення української державності та утвердження її на світовій карті. Це — Михайло Грушевський, який з 1897 року очолив НТШ, Іван Франко, який був одним із найактивніших та найвпливовіших його членів, а з 1898 р. очолював Етнографічну Комісію НТШ, і Володимир Гнатюк, який від 1898 р. став секретарем НТШ і займав цю посаду з окремими перервами аж до смерті. М. Мушинка писав: «В. Гнатюк був душею НТШ. На його плечах лежала вся організаційна діяльність Товариства... він організував його збори, писав протоколи, вів хроніку (що згодом регулярно виходила друком), забезпечував фонди, редагував видання Товариства, вів кореспонденцію з сотнями його співробітників тощо. Крім посади генерального секретаря, у різні періоди він посідав ряд інших функцій у Товаристві: був секретарем, пізніше головою Етнографічної Комісії НТШ, редактором Етнографічного Збірника, Матеріалів до української етнології, Літературно-Наукового вісника, секретарем та директором Українсько-Руської Видавничої Спілки. Майже усі ці функції він виконував у тісній співпраці з І. Франком» [9, с. 12].

Тому, очевидно, не випадково О. Купчинський серед цих трьох постатей на перше місце ставив В. Гнатюка, зокрема зазначав: «Нині можемо з певністю сказати: завдяки саме В. Гнатюкові, М. Грушевському, І. Франкові наша гуманітарна наука вже на початку ХХ століття вийшла на слов'янський, а на окремих відрізках і на всеєвропейський рівень» [4, с. 5]. Дуже різні за характером, не завжди однотайні в окремих позиціях, але об'єднані спільною ідеєю відродження України як європейської держави, які зробили найбільший внесок у реалізацію цієї ідеї.

На жаль, досі не усі навіть патріотично налаштовані вчені здатні усвідомити велич і титанічний подвиг В. Гнатюка, що ставив би його поряд з українськими велетами духу. Це зумовлено не лише його складною життєвою долею, а й подальшими ідеологічними ретушуваннями радянських ідеологів, які не хотіли змиритися з очевидним фактом європейського визнання не просто західноукраїнського вченого, а вихідця з селянського середовища піддавстрійських земель, що став промовистим свідченням багатьох небажаних для радянської ідеології процесів і явищ.

Тому сьогодні, коли Україна вкотре виборює своє право посісти власне належне їй місце в європейському просторі, як ніколи на часі подолати ті насажені стереотипи, які намагаються заперечити європеїзм української нації та європейський рівень представників її наукової та політичної еліт.

У час, на який припадає діяльність В. Гнатюка, ще не було сформульовано доктрини пан-європеїзму, вона виникла наприкінці його життя (у 1923–1925 рр.) як переосмислення наслідків Великої війни, що охопила майже увесь світ. До того часу концепція європеїзму, зокрема й в її українській візії, мала дещо інші обриси. Передусім ішлося про утвердження певних цивілізаційних норм та цінностей, що виробилися в Європі упродовж багатовікової історії. Україна в різні періоди була не лише учасником чи спостерігачем цих процесів, а нерідко поставала в їх авангарді. Згадаймо хоча б Конституцію Пилипа Орлика, що випереджувала свій час сформульованими у ній законами та постулатами. Але на період початку ХХ століття після періоду двохсотлітньої руйни були майже забуті здобутки попередніх періодів — княжої, козацької доби, епохи гетьманату. Більше того, продовжували діяти численні заборони і переслідування з боку імперських систем, що контролювали українські землі.

Тому діяльність українських діячів була дуже неоднорідною, подекуди надто емоційною, але в основному всі зусилля спрямовувалися на утвердження європейського вектору розвитку України та визнання українців рівними у колі європейських націй. Промовистим прикладом таких потуг є відомий маніфест І. Франка «І ми в Європі», повноцінним співавтором якого, за свідченням М. Павлика, був і В. Гнатюк.

Підтвердженням того, що це не були голослівні заяви українських діячів, стало визнання їхньої діяльності європейською спільнотою. Коли О. Купчинський говорив про те, що в окремих сферах укра-

їнська наука в особі В. Гнатюка та його однодумців сягнула загальноєвропейського рівня, він мав насамперед на увазі сферу фольклористики та етнографії. Знавець іноземних мов, український вчений знайомився з усіма найновішими європейськими виданнями та пошуками у цій царині, намагаючись віднаходити подібні явища в українському просторі. Він був талановитим збирачем і систематизатором української усної традиції і не лише тому, що йому вдавалося знаходити вправних оповідачів, яскравих носіїв народних звичаїв і національної пам'яті, а й тим, що він умів побачити у зібраному матеріалі підтвердження багатьох гіпотез і фольклористичних доктрин, над якими у той час працювали філологічні школи Європи. Цьому сприяв також і тогочасний стан українського фольклору. На той час в багатьох імперських країнах, які перейшли від фази природи і культури до фази виробництва і цивілізації, фольклор вже зазнавав неминучого згасання. На українських землях, де, як й іншим слов'янським народам, важливо було зберегти свідчення власної автентичності, історичної окремішності та самобутності (що в умовах заборон писемного слова фіксуються саме в усному побутуванні) фольклор був ще на надзвичайно високому рівні розвитку.

В. Гнатюк умів бачити ці тенденції, і його фольклорні знахідки були повнішими і промовистішими, ніж його закордонних сучасників. Саме тому так високо цінили і так схвально відгукувалися не лише про його наукові розвідки, а навіть і про самі зібрані і опубліковані матеріали закордонні дослідники, про що свідчать документи, які оприлюднив М. Мушинка [9]. Зокрема «Чеський фольклорист Їржі Горак назвав збірку В. Гнатюка «Коломийки та щедрівки» — «епохальним твором, що становить новий визначний період в історії слов'янської фольклористики». «Нова праця В. Гнатюка, — писав він у своїй рецензії, — займає почесне місце серед численних публікацій, якими дивовижна працездатність видатного етнографа зберегла українцям справжні скарби народної традиції. Критика вважає його одним із найвизначніших слов'янських збирачів та немає сумніву, що його праця може йти в порівняння з найбільшими величинами світової літератури» [9, с. 77-78]. Засновник порівняльної школи у чеській фольклористиці Їржі Полівка назвав перші два томи Етнографічних матеріалів з Угорської Риси «найвизначнішою слов'янською етнографічною працею виданою в останніх роках» [9, с. 105]. Таку ж високу оцінку він дав і наступним томам цієї фундаментальної розвідки, а також

низці інших праць фольклориста. Після смерті українського вченого він писав, що нащадки будуть здивовані розмахом і багатогранністю наукової діяльності В. Гнатюка, бо як збирач і видавець численних записів він стоїть на одному з перших місць не тільки в усьому слов'янстві, а між європейськими збирачами взагалі.

Володіння найновішими європейськими теоріями у сфері фольклористики з одного боку та розуміння самобутності українського фольклору з іншого дало змогу В. Гнатюкові виробити неповторний науковий синтез, аналогу якого не було в Європі. У той час, коли європейські вчені вели нескінченні дискусії щодо переваг однієї із трьох засадничих шкіл фольклористики — міфологічної (брати Грїмм), міграційної (Т. Бенфей), антропологічної (Е. Тайлор), В. Гнатюк обґрунтував вагомість та рівнозначність усіх трьох, постулати кожної з яких увиразнюються на іншому фольклорному матеріалі. Його позиція співпадала з поглядами М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Франка. При цьому долучався український вектор, який полягав у врахуванні історичного минулого та національної пам'яті, надавши фольклорним джерелам статусу історичного документу, що було особливо важливим для збереження культур поневолених націй, чому не приділяли окремої уваги представники націй імперських.

Будучи глибоко обізнаний із новими здобутками європейської науки, В. Гнатюк не був їх сліпим наслідувачем. Він опановував їх із розумінням національної специфіки, врахуванням історичної, культурної, ідеологічної площин. Більше того, у нього було неабияке стратегічне наукове мислення і він умів безпомилково бачити, які наукові пошуки стануть перспективними у майбутньому. Не випадково він зацікавився дослідженнями і напрацюваннями географічно-історичної школи, яка через її засновників — фольклористів із Фінляндії професорів Гельсінського університету батька та сина Юліуса та Карла Кронів отримала назву «фінська школа». Першим кроком у формуванні цієї школи вважається виступ у 1873 р. А. Бореніуса, присвячений темі міграції рун. Її прихильники, спираючись на історико-географічний метод вивчення взаємодії культур, притримувалися ідеї географічної зумовленості народу, що впливає на його історичну долю, культурний розвиток, а відтак — на особливості системи усної народної творчості. В. Гнатюк стежив за діяльністю цієї наукової спільноти, і коли в 1907 році у Гельсінкі було засновано Міжнародну Федерацію фольклористів, його ім'я було серед перших членів-

учасників спільноти. Він отримував усі видання Федерації і рецензував їх на сторінках українських наукових часописів. Сам же вислав українські видання; як свідчить листування, багато матеріалів робив на запит. Також налагодив стійкі стосунки між НТШ та Міжнародною Федерацією фольклористів.

Головним завданням прихильники «фінської школи» вважали виявлення етнографічної належності, місця і часу виникнення фольклорного сюжету. Вони провели надзвичайну роботу, відібравши та класифікувавши всі відомі і доступні їм варіанти казок, простеживши шляхи їх поширення. Ознайомившись із закордонних джерел із каталогом казкового матеріалу, який у 1912 році запропонував один із найяскравіших представників школи Анти Аматауса Аарне, В. Гнатюк був захоплений цими ідеями, відразу ж взявся апробувати їх на українському ґрунті. Надалі він класифікував усі зібрані казкові сюжети за цим каталогом. М. Мушинка вказує на дуже промовистий факт, який є підтвердженням значення праці В. Гнатюка для міжнародної фольклористики, а водночас — багатства української усної традиції: коли Аарне видав свій каталог казкових сюжетів, в усій європейській фольклористиці було відомо лише кілька десятків сюжетів казок про тварин. Аарне передбачав, що з часом цих сюжетів може бути більше, тому відвів для них 299 номерів. Збірник В. Гнатюка лише з території Західної України пропонує 400 сюжетів казок про тварин, з яких 361 є цілком оригінальними, отже він перевершив усі сподівання фольклористів [9, с. 87]. Усі зібрані та опубліковані матеріали В. Гнатюк вислав не тільки представникам «фінської школи» (листи до професорів Кронів та Аарне зберігаються в архіві у Сарселі, у Фінляндії), а й багатьом вченим з інших країн. М. Мушинка акцентує на ролі, яку відіграло знайомство В. Гнатюка з визначним представником «фінської школи» професором Вілльо Йогансенем Мансіккою. Йому В. Гнатюк постійно вислав свої праці, а під час воєнних заворушень в Галичині, коли не працювала пошта, через нього посилав К. Крону та А. Аарне свої праці та нові матеріали, бо проф. Мансікка в той час був почесним аташе українського посольства і часто приїжджав до Праги та Львова [9, с. 112].

Своєю діяльністю, науковими контактами, спільними проектами, опублікованими матеріалами В. Гнатюк репрезентував українську науку та культуру в Європі. А також досліджував фольклор багатьох європейських, особливо слов'янських народів; проводив паралелі з українськими традиціями, мовними формами, відшукуючи збіги чи

розбіжності. Як свідчать збережені документи, він підтримував багаторічні зв'язки з науковими установами та вченими Чехо-Словаччини, Австро-Угорщини, Франції, Німеччини, Англії, Швеції, Фінляндії, Польщі, Білорусі, Росії та ін. У часописах усіх цих країн є велика кількість відгуків та рецензій на праці самого В. Гнатюка чи надіслані матеріали, видані на українських землях. Це було невпинне щоденне інтенсивне спілкування з науковцями Європи, підтвердженням чого є численні листи (а їх — тисячі!). Усі ці контакти були втрачені під час Першої світової війни, а особливо — в час радянського терору на західноукраїнських землях. Втрачені були і десятки томів, які В. Гнатюк як голова Етнографічної Комісії Наукового Товариства уклав для подальшого друку, і багатотомна збірка історичних пісень у записях М. Драгоманова і сотень інших збирачів, величезна частина наукової кореспонденції. Найбільше прижиттєвий архів В. Гнатюка постраждав від рук царських російських солдатів, які, за свідченням М. Мушинки, «з канцелярії В. Гнатюка зробили військовий пункт, а його матеріялами отоплювали приміщення» [8, с. 23-24]. Сам В. Гнатюка в 1917 р. так писав про цю трагічну подію: «Комісії удалося призбирати за довгі літа стільки матеріялів, що вони займали цілу велику шафу та в разі опублікування були б дали найменше двадцять об'ємних томів друку. На жаль, усі ці матеріяли знищені...» [8, с. 24].

Прикметно, що на початку ХХ століття саме з фінської сторони було зроблено перший крок до відновлення наукового спілкування. Однак В. Гнатюк лаконічно відповідав, що за нових умов подібні закордонні стосунки вже не є можливими. Утім прозорливість В. Гнатюка перевірена часом: після періоду заборон радянською цензурою наукових праць багатьох європейських вчених, різкої, навіть нищівної критики діяльності «фінської школи», на сьогодні каталог А. Аарне, доповнений С. Томпсоном вважається найкращим і дотепер зберігає власну актуальність для сучасної фольклористики.

Навіть найбільші скептики, які не можуть побачити європейські обшири Гнатюкової діяльності, мусять погодитися, що він був визначним повноцінним членом Російської Академії Наук у Петербурзі, Чехо-Словацького етнографічного товариства у Празі, Наукового товариства у Відні, Міжнародного союзу фольклористів у Гельсінкі та низки інших наукових установ. За рекомендацією найбільш визнаних слов'янських мовознавців В. Ягіча та О. Шахматова Російська Академія Наук у Петербурзі присудила В. Гнатюкові премію О. Котлярєв-

ського за працю «Народні оповідання про опришків», яка була не лише фольклорно-етнографічною, а й лінгвістичною, бо містила опис гуцульського говору [9, с. 158]. Очевидно, таке визнання не могло бути випадковим чи помилковим, а, отже, в його наукових розробках було щось, що привертало увагу європейських академічних спільнот, отримуючи належну оцінку.

У своїй діяльності він прагнув, щоби таке саме визнання було і в його нації. Він розумів надзвичайний потенціал української нації, докладав зусиль, щоби це побачили й представники інших етнічних спільнот. Даючи оцінку українським народним думам, а водночас — ґрунтовній розвідці Ф. Колесси, він писав: «Народ, що видав із своїх найнижчих верств таку високу поезію, має сильні задатки вродженої й глибоко вкоріненої культурности й талановитости. Він мусить вибитись наверх і зрівнятися з іншими культурними націями» [1, с. 183]. Діяльність В. Гнатюка як науковця та культурно-громадського діяча мала багато різних векторів — спрямованих на внутрішній і на зовнішній обшири. Він намагався знайомити українську спільноту із кращими здобутками європейських націй. Задля того, щоби вписати українську культуру у спільний європейський простір, В. Гнатюк разом з І. Франком перекладали праці європейських вчених. Уся діяльність Наукового Товариства Шевченка, в якому Гнатюк був багаторічним секретарем, на це спрямовувалася.

Знання іноземних мов було пріоритетним фактором західноукраїнських вчених, громадських та культурних діячів. Уже гімназійна освіта давала належний рівень володіння класичними мовами (грецькою та латинською як обов'язкових), а також як мінімум двома сучасними, як правило, німецькою та польською. Інші мови вивчали самотужки і нерідко у листах обмінювалися досвідом оволодіння англійською, французькою, італійською, у випадку з М. Драгомановим чи І. Франком — східними (особливо арабською, санскритом та ін.). У цьому зв'язку М. Мушинка зазначав: «Під час навчання в університеті Гнатюк інтенсивно готувався до наукової роботи: він одержав солідні основи з латинської та давньогрецької мов та літератур, досконало вивчив польську та німецьку мови, активно засвоїв усі слов'янські мови, частково теж французьку та угорську. В українській мові та літературі він вважався фахівцем, якому не дорівнював ніхто з товаришів-студентів. Самотужки він здобув солідні теоретичні знання з ділянки фолклористики та етнографії» [9, с. 39]. Згодом кожна нова

сфера зацікавлень, якщо було необхідно, примушувала Гнатюка вчити нові іноземні мови. Незнання мов ніколи не ставало перешкодою, а сприймалося новим викликом і завданням, яке за коротший чи довший проміжок часу втілювалося в життя. Так в одному з листів до відомого українського антрополога, етнографа та вченого-гуманітариста Ф. Вовка, що на той час перебував в еміграції в Парижі, з яким В. Гнатюк мав низку суміжних зацікавлень, він просив скерування стосовно антропологічних студій, які прагнув долучити до власних етнографічних розробок, і зазначав, що вільно «читає по-німецьки і на всіх слов'янських мовах, за виїмкою болгарської» [2, с. 30]. У цьому ж листі він дає перелік найновіших німецькомовних праць, опублікованих в Європі, які нещодавно прочитав. У листі-відповіді Ф. Вовк зазначає, про те, що В. Гнатюк «не читає ні по-французькому, ні по-англійському, то се вже біда. Конче треба!» [2, с. 35] і радить йому вивчати ці мови, почавши із французької, адже без їх знання поза сферою зору залишається дуже багато книг і найсучасніших наукових досліджень. До того ж вчений дає поради, що вивчати їх буде легше шляхом читання книжок, написаних цими мовами, зазначаючи, що в такий спосіб він сам, окрім основних європейських мов, опанував італійську, португальську і приступив до голландської. Відповідаючи на цей лист, В. Гнатюк писав, що інтенсивно почав вивчати французьку мову, і що це не становить для нього жодних труднощів [2, с. 39].

Володіння іноземними мовами давало змогу не тільки читати найновіші наукові праці та художні твори, які виходили в Європі, а й здійснювати переклади. В. Гнатюк, як й інші поборники українського поступу розглядав сферу перекладного слова невід'ємною частиною спілкування у спільному міжнаціональному просторі. Для підсилення цього вектору з ініціативи В. Гнатюка у 1898 році була заснована Українсько-Руська Видавнича Спілка. Упродовж чотирнадцяти років він був не лише її секретарем, а й редактором більшості видань; також відповідав за кореспонденцію з авторами, здійснював коректуру десятків томів. Статут і Плани Спілки, які В. Гнатюк розробив у співпраці з М. Грушевським та І. Франком, передбачали широку репрезентацію для України не тільки перекладів творів художньої літератури, а й наукових праць, які мали формувати серію Літературно-Наукової Бібліотеки. У «Плані видань Видавничої Спілки» було зазначено, що спілка має на меті систематично і по можливості цілісно представляти українські переклади видань «уложених у приступній формі, але впо-

вні науково зроблених (головно, розуміється, перекладами), із таких наук: геології, антропології, експериментальної психології, соціології, історії філософії й сучасних її проблем, філософії права, права політичного, суспільно-економічного, історії культури, історії важніших літератур, історії політичної й суспільної з особливим оглядом на важніші епохи нової історії й її головніші чинники» [11, с. 218-219].

Сам Гнатюк найбільше перекладав з німецької і польської. Також здійснював переклади з інших мов через посередництво цих. Водночас, згідно плану Спілки, мали друкуватися найвагоміші дослідження українських вчених. М. Мушинка у своїй основній праці подає перелік видань наукової літератури, над якими працював український вчений: «В Літературно-Науковій Бібліотеці завдяки В. Гнатюкові знайшли місце піонерські праці українських вчених: І. Пулюя з ділянки фізики та астрономії, В. Наумовича з астрономії, І. Раковського з геології, В. Барвінського із статистики, М. Коса з сексології, С. Єфремова із світової історії тощо... Із світової науки український читач за посередництвом Літературно-Наукової Бібліотеки мав змогу познайомитися із творами З. Гінтера з географії, Е. Фраса з геології, Ю. Візнера з морської ботаніки, А. Діксона Вайта та К. Флямаріона з астрономії, Дж. Інгрема, К. Біхера та Й. Конрада з політичної економії, Е. Шерера, І. Тена та Гастона-Каміля Маспера з античної історії, Ш. Сеньбос з новітньої історії, Ф. Енгельса, К. Кавтського, Ф. Лассала, Т. Г. Масарика, І. Тена з філософії та десятки інших» [9, с. 47]. Особливого значення В. Гнатюк надавав науковим дослідженням загальних європейських процесів. Так, у його перекладі з польської вийшла розлога наукова праця В. Олехновича «Раси Європи і їх історичні взаємини», спочатку частинами у Літературно-науковому Віснику, а згодом — окремим виданням в серії Літературно-Наукової Бібліотеки [10].

Щодо видань художньої літератури, то добіркою творів, які виходили і в редактованих часописах, і заходами Видавничої Спілки, В. Гнатюк намагався довести, що українська література не була суто «селянською», «народницькою», «реалістичною», як її намагалися зобразити для необізнаного читача, а була багатогранною, суголосною з іншими літературами Європи. У листуванні В. Гнатюка простежуємо також, що адресати з Європи часто зверталися до українського вченого за порадами, які українські твори варто першочергово перекладати іншими мовами. Свої переклади він теж робив із настановою не лише ознайомити земляків із новітніми тенденціями в красному письменстві

ві, а й демонструвати український повноправний голос у діалозі культур тогочасного освітнього простору.

Вихований у кращих академічних традиціях, В. Гнатюк розумів важливість широкого доступу до зразків світового золотого фонду класики. Тому він приділяв особливу увагу перекладам із давньогрецької та латини. Його ж зусиллями в українській версії був виданий давньофінівський епос «Калевала» та арабські казки з «Тисяча і одної ночі». З польської літератури, окрім численних наукових праць в його перекладах виходили твори В. Оркана, Б. Пруса, К. Сроковського, «Листи до галицьких приятелів» А. Міцкевича; з болгарської — Петки Тодорова. З німецьких та інших західноєвропейських письменників через посередництво німецької мови він перекладав твори Г. Гаєрштама, С. Райнаха, І. Рейонена, А. Конан-Дойля, Г. С. Чемберлена та ін. За його редакцією з німецької світ побачили твори Г. Кляйста та Г. Гауптмана, з австрійської — А. Шніцлера та ін.

З французької він перекладав М. Прево, Е. Флавера, Е. Паєрона; за його редакцією вийшло два томи оповідань Гі де Мопасана, а також з'явилися перші переклади американської літератури, зокрема твори Ф. Купера та М. Твена; з данської — Г. Понтопідіана, з норвезької — К. Гамсуна, з шведської — А. Стріндберга та багатьох інших.

З російської літератури за редакцією В. Гнатюка виходили численні переклади творів І. Тургенєва, А. Чехова, Ф. Достоевського, М. Горького. Однак він найбільше захоплювався творчістю Льва Толстого, видавав його твори і у власних перекладах, і в перекладах інших авторів (зокрема В. Сімовича). Писав багато рецензій на його романи та оповідання. Багато в чому підтримував також і його громадянську позицію. Зокрема у 1905 р. невідкладно особисто переклав відкритий лист російського автора проти безглуздя російсько-японської війни, якого опублікував окремою брошурою під назвою «Схаменіться!».

За 12 років у двох серіях Літературно-Наукової Бібліотеки за редакцією В. Гнатюка вийшло понад 140 книг.

Паралельно В. Гнатюк редагував Етнографічний Збірник та серію Матеріалів до української етнології. Окрім Записок НТШ, у 1900 р. В. Гнатюк почав видавати щоквартальну Хроніку НТШ, яка виходила паралельно українською (64 випуски) та німецькою (59 випусків) мовами. Також здійснював редакторську працю у щомісячному часописі Літературно-Науковий Вісник, якому завдяки співпраці з І. Франком, О. Маковеєм та М. Грушевським надав високого європейського рівня.

До всіх цих видань він встигав готувати сотні рецензій на нові українські та закордонні видання, оглядів, біо-бібліографічних заміток, некрологів, щоби знайомити громадськість із усіма науковими новинами та подіями. Більшість із них підписував лише ініціалами, або не підписував зовсім.

Навколо цих видань групувалися кращі сили культурного життя письменників Західної та Східної України: О. Кониський, Ганна Барвінок, Б. Грінченко, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Винниченко, М. Вороний, А. Кримський, згодом долучився Д. Донцов та багато інших.

У межах цього дослідження вважаємо за необхідне вказати хоча би побіжно на той факт, що В. Гнатюк та його сподвижники були орієнтовані не лише на європейські зв'язки, а й американські (про що свідчать переклади з американської літератури), а також азійські. До останніх найбільшою мірою і своєю багатогранною діяльністю долучилися М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, однак передусім А. Кримський — знавець близько 60 іноземних мов, більшість з яких — давні та сучасні мови Сходу. Листування В. Гнатюка з А. Кримським не припинялося навіть у ті часи, коли славетний український орієнтолог перебував у Бейруті. У часописах, що виходили за редакцією В. Гнатюка, друкувалися не лише наукові розвідки зі сходознавства, а й художні твори А. Кримського, арабська поезія у його перекладах та багато ін. Були також книги, які засвідчували тісну взаємодію західного та східного векторів. Такою, зокрема стала ґрунтовна теоретична розвідка англійського фольклориста В. А. Клоустона про міграцію та зміни міжнародних казкових сюжетів, зокрема рецепцію східних сюжетів на Заході, у перекладі А. Кримського, яку В. Гнатюк вважав дуже знаковою працею та присвятив їй розлогу рецензію.

Це — лише невелика частина свідчень щодо європейських орієнтирів В. Гнатюка, які можна вмістити у формат нашого дослідження. Багато подібних фактів окреслено у дослідженнях М. Мушинки, інших дослідників.

У книзі «Український літературний європеїзм» професор В. Матвійшин означив загальні європейські тенденції українського художньо-словесного простору XIX–XX ст., вказавши подекуди і його зв'язок із пошуками науковців, громадських діячів, представників культури загалом, що засвідчувало цілісність і невіддільність українських земель від Європи.

За твердженням вченого, дуже яскравим прикладом цілісності ідейно-культурного простору Європи, утвердження єдиних цінностей став епізод, відомий у світовій історії спочатку як справа Дрейфуса, а згодом як справа Дрейфуса–Золя. Найпопулярніший європейський письменник продемонстрував усьому світові, що для європейської культурної еліти пріоритетним залишається питання людської гідності і збереження честі. Уже в той час в умовах дегуманізації суспільства та наростаючої ролі атеїзму і політичного цинізму цей захист людської гідності як важливої ідеї був складним вибором. Не відомо, чи Золя міг здогадуватися, що це буде коштувати йому життя, але він став не стільки на захист Дрейфуса, як на захист основоположних європейських цінностей. І для когось, можливо, буде відкриттям простежити, наскільки пильно українська еліта стежила за цими процесами, як детально висвітлювала кожен поворот у цій заплутаній історії. Після смерті Золя, яка, як виявилась згодом, була розправою політичних супротивників, українські діячі культури не залишилися байдужими, підготувавши телеграму до його вдови. Оригінал телеграми зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України в записнику І. Франка, написаний бездоганною французькою мовою його рукою. У ній, окрім висловленого співчуття мадам Золя, підкреслюється роль французького митця у становленні громадянських і правових цінностей. Цей текст написаний від імені редакторів і співробітників «Літературно-наукового вісника», який на той час був найавторитетнішим українським науково-культурологічним часописом. Другим після Франка підписаний В. Гнатюк, далі — Грушевський, Кобринська, Кобилянська, Павлик, Семанюк (М. Черемшина), Стефаник, Яцків, Труш [7, с. 257]. Перелік надзвичайно промовистий: усі вони — люди великої ерудиції та широкого кругозору, знавці іноземних мов та світової культури; частина з них випускники європейських університетів, що були активно залучені до суспільно-культурних процесів, утім не поривали зв'язків із власним народом, вбачаючи у національному підґрунті підвалини подальшого розвитку і окремої особистості, і нації загалом. Це — ті постаті, що у найважчі для українців часи піднімали українську культуру на європейський рівень. Без сумніву можна вважати цих людей колом Гнатюкових однодумців.

Таких історичних доказів існування на українських землях згуртованої по-європейському налаштованої висококультурної спільноти є достатньо. Деякі з них є більш знаковими, залишаються промовисти-

ми і на сьогодні. Такою є світлина української еліти, зроблена з нагоди свята на пошану Івана Котляревського у Львові в 1898 р. Про це пише Б. Лепкий у своєму споміні: «...Гурт учених і письменників зібрався у фотографа на Академічній вулиці, щоб на спомин з'їзду відфотографуватися. Прийшов Франко, Павлик, Грушівський, пані Кобринська, Кобилянська, Ярошинська, панове Маковей, Колесса, Гнатюк, Труш і другі. Поруч старших, поважних і заслужених у літературі та науці, кількох новаків, між ними я. Це були перші такі сходини, перше зближення людей, що одушевлені були одною ідеєю, служити рідному письменництву і справі...» [6, с. 179]. Від себе можемо додати: ще вони були об'єднані спільністю широкого кругозору, багатогранністю бачення життя окремої людини і культури загалом, розуміння тих невидимих, але відчутних культурно-історичних зв'язків, без яких поступ окремого народу або неможливий, або дуже сповільнений.

Безперечним є факт, що уся подібна діяльність, попри позірне пошанування іншонаціональних здобутків, мала надзвичайну вагу для утвердження власне українських пріоритетів [5]. По-перше, вона була вагомим доказом сформованості і самодостатності української мови, у чому їй завжди відмовляли супротивники української незалежності. Не випадково, навіть коли послаблювалися суворі заборони на використання української мови, і вона дозволялася «для домашнього вжитку», завжди залишалася заборона перекладати нею світову класику. Ця практика панувала і в часи царської Росії, і в часи Радянського Союзу. Національне відродження, яке почалося з діяльності Гнатюка і його сподвижників із НТШ та інших національних інституцій, окрім цікавих авторських творів, було позначене численними перекладами світової класики, майже усі з яких були втрачені після його «розстрілу». Але і власні авторські експериментування українських модерністів, більшість з яких були знищені радянською каральною системою, великою мірою були натхнені здобутками світового, зокрема європейського письменства.

Водночас важливо наголосити, що європеїзм мислення Гнатюка не перекреслював національну домінанту його досліджень. Він розумів, що українська наука не може цілком орієнтуватися на принципи тих великих європейських держав, що ніколи не були підневільними, і які не мусили доводити світові свою окремішність і право на існування. Тому націєцентричність була стрижнем усіх його наукових шукань. І коли постала проблема вибору ідеологічної основи подальшого

розвитку українського суспільства, він зупинився на вісниківській платформі, яка у часи Д. Донцова набула ще більше вираженої національної ідейності. Цією діяльністю вісниківці демонстрували, що націєцентричність та європеїзм — не є взаємозаперечуючі концепції, що вони можуть цілком узгоджуватися між собою. І саме такий синтез є природним для України, тому що в такому ракурсі він існував у всі епохи, коли українці мали свою державу і, орієнтуючись на європейські цінності, розбудовували свої національні підвалини.

Насамкінець важливо підкреслити, що європейська спільнота не закривала очі на намагання України долучитися до неї. Усі зусилля В. Гнатюка та інших представників наукової та суспільно-політичної еліти не були даремними. Підтвердженнь цього є чимало, але згадаємо два найбільш промовисті. Перше з'явилося в момент утворення Організації Об'єднаних Націй. З-поміж 51 держави, що вважаються засновниками ООН, фігурує Українська РСР, що на той час була частиною СРСР, який теж був серед держав-засновниць. Однак для світової спільноти вона була окремим суб'єктом світової політики, самостійним її гравцем. Другим підтвердженням стало фактично миттєве визнання Української держави в епохальний момент проголошення її незалежності: майже увесь світовий політикум сприйняв це як очевидну закономірність та історичну невідворотність. Ці та подібні політичні рішення не могли бути випадковими. Задля такого іміджу України потрібна була велетенська праця не одного покоління та поступу всієї нації.

Уже наприкінці життя у листі до новоствореної Української Академії Наук В. Гнатюк зізнавався, що це від юності було його мрією: «Колись мою молодечею мрією було дожити хвилі, в якій на українській землі став би Український університет та Українська академія наук, дві інституції, що ввели би український народ у ряд загальнопризнаних культурних націй. Ця мрія тепер здійснилася. Я вважав би великим щастям, коли би зміг наприкінці свого життя хоч здалека докинути свою цеголку до тої величезної будівлі, яку здвигає УАН для української науки» [3, с. 25]. Він трудився до останнього дня, але не встиг побачити видимих результатів. Не дожив він і до знищення УАН, яке наступило за зовсім короткий час: більшість діячів — близьких друзів, співробітників, адресатів, як-от С. Єфремов, А. Кримський, М. Грушевський та десятки інших були знищені фізично чи морально, їхні книги вилучені і піддані на десятиліття забуття. Однак їхні паростки дали свої плоди.

Покоління початку ХХ ст. зробило для цього дуже багато, більшість діячів поплавилися своїм життям за свою діяльність з утвердження європоцентричності українських культурних і політичних змагань. Немала заслуга належить і Володимиру Гнатюку, який невтомно трудився для того, щоби вибороти і утвердити Україну як самостійну європейську державу. Ми і наше покоління відповідальні за те, щоби ця титанічна праця наших попередників не виявилася марною.

Література

1. Гнатюк В. Др. Філярет Колесса. Українські народні думи. *ЛНВ*. Т. LXXVII. 1922. Кн. V. С. 181–183.
2. Гнатюк В. Документи і матеріали (1871–1989). Відп. ред. Олег Купчинський. Львів 1998. НТШ. 466 с.
3. Гнатюк В. Чернетка листа до УАН від 22.05.1924. ЛЦДІА. Цит за: Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фолкльору Закарпаття. Праці Історично-Філософічної Секції. *ЗНТШ*. Том 190. Париж — Мюнхен. 1975. С. 25.
4. Купчинський О. Роль Володимира Гнатюка у розвитку української науки. Роль Володимира Гнатюка у розвитку української культури. Тези доповідей та повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження В. Гнатюка (29 травня – 1 червня 1991 року). С. 5–8.
5. Лановик З., Лановик М., Ковалець Л. Угорські русини в дослідженнях Володимира Гнатюка: археологія пам'яті. *Русин*. 2020. № 59. С. 176–196.
6. Лепкий Б. Вибране. Львів: Світ. 1990. 184 с.
7. Матвійшин В. Український літературний європеїзм. Київ: ВЦ «Академія». 2009. 264 с.
8. Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фолкльору Закарпаття. Праці Історично-Філософічної Секції. *ЗНТШ*. Том 190. Париж — Мюнхен. 1975. 118 с.
9. Мушинка М. Володимир Гнатюк. *ЗНТШ* Т. 207. Париж — Нью-Йорк — Сідней — Торонто. 1987. 332 с.
10. Олехнович В. Раси Європи і їх історичні взаємини. Пер. В. Гнатюка. *ЛНВ*, 1902, Сер. II, Ч. 43–45.
11. Плян видань Видавничої Спілки. *ЛНВ*. Т. XXVIII. 1904, Кн. XII, С. 218–219.

РОЗДІЛ 1

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК — ЗНАКОВА ПОСТАТЬ ЕПОХИ «ЗЛАМУ ВІКІВ»: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІРИ

Мушинка Микола Іванович — доктор філологічних наук, професор, іноземний академік НАН України, (м. Пряшів)

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК — НАЙВИЗНАЧНІШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОРИСТ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ЧЕТВЕРТІ ХХ СТ.

Майже у кожного науковця, письменника, художника та іншого діяча культури є улюблений герой, якому він присвячував більше уваги ніж іншим, і який був для нього ціле життя дороговказом і зразком для наслідування. Для мене таким героєм був український вчений Володимир Михайлович Гнатюк (1871–1926). Йому я присвятив шість окремих публікацій [51; 48; 47; 1; 49; 50] і понад сім десятків статей [Див. 1]. Більшість з них появилися за межами мого рідного краю в часі, коли вдома я мав сувору заборону друкуватися.

Тож хто був той герой, який ще наприкінці ХІХ століття своїми працями відкрив тодішню «Угорську Русь» для світу і до смерті не переставав цікавитися нею?¹.

Володимир Гнатюк був галичанином, тому його ім'я більш відоме у Західній Україні, де він народився і прожив ціле життя. Тут з'явилося друком понад 90 відсотків його праць та праць про нього. В інших регіонах України ім'я В. Гнатюка менш відоме. Правда, в Радянській Україні у післявоєнний період перша монографія про В. Гнатюка появилася в Києві [54]. Там же видано перший збірник його вибраних праць [2].

Для мене приємною несподіваною було телефонне звернення дирекції харківського видавництва «Фоліо» 2018 року: *«Ми би хотіли в рамках серії «Першодруки» фотодруком перевидати н'ять томів вибраних праць Володимира Гнатюка, а саме: «Галицько-руські на-*

¹ У цій розвідці включено факти із моїх попередніх праць, зокрема з монографії, що вийшла друком у Тернополі [49. Вид. 2]. Ця стаття є скороченою версією першого розділу тернопільського видання книги.

родні легенди», т. I; «Етнографічні матеріали з Угорської Русі; Легенди і новели»; «Колядки і щедрівки», т. I; «Знадоби до галицько-руської демонології»; «Похоронні голосіння» Іларіона Свенціцького та «Похоронні звичаї й обряди» В. Гнатюка (в одній книзі). Чи не могли б Ви до кожної книги написати післямову, ближче освітлити читачеві їх зміст?». Я охоче погодився і наприкінці 2018 року разом з позитивною відповіддю вислав харківському видавництву «Фоліо» п'ять статей — післямов. А через кілька місяців я одержав пакунок з п'ятьма книжками, кожна — з прекрасно ілюстрованою кольоровою обкладинкою (художник Р. В. Варлямов) і моєю післямовою.

* * *

Український фольклорист, етнолог та громадський діяч Володимир Михайлович Гнатюк народився 9 травня 1871 року в селі Велесневі нинішнього Монастирського району Тернопільської області як найстарший син багатодітної селянської родини. Його батько, малоземельний рільник, поряд із сільським господарством займався ще й ткацтвом, привчаючи до цього ремесла й своїх дітей. Він був освіченою людиною: любив читати книжки, замовляв газети, а в місцевій церкві займав посаду дяка.

Уже 5-річним хлопчиком Володимир під керівництвом батька навчився читати. Початкову школу він закінчив у Велесневі. Хлопець дивувався дорослих феноменальною пам'яттю: раз почуту пісню чи казку він міг навіть через кілька місяців повторити слово в слово. Так само він запам'ятовував цілі сторінки з «Біблії», яку батько часто читав вголос, привчаючи до того й свого сина. «Для господарства ти заслабий, зате піп був би з тебе непоганий, бо вмієш добре співати й промовляти», — сказав йому батько восени 1883 року та сільською фірою повіз його в науку у м. Бучач.

Відповідно до свого віку (12 років) і знань, В. Гнатюк мав право поступити в гімназію як інші його ровесники, однак, не маючи жодних знайомств, він змушений був пройти курс навчання у так званій «нормальній народній школі» м. Бучача, і лише у 1895 році його було прийнято у перший клас Бучацької нижчої гімназії. Тут у нього виявився потяг до записування улюблених творів у окремий зошит. «Я не мав ніякої тоді означеної мети, — згадує він в автобіографічних нотатках, — і записував пісні лише тому, що вони мені подобалися. Але збірка все збільшувалася, особливо в часі вакацій. До 1889 року,

коли я закінчив нижчу гімназію, в ній було вже коло п'ятисот пісень» [26, с. 3-4].

На час навчання в Бучацькій гімназії припадає і початок його публікаційної діяльності. У 1889 році з'явилося кілька його дрібних заміток та стаття «*Рукомиш*» (назва села під Бучачем) у бережанській газеті «*Посланник*». Улюбленим заняттям В. Гнатюка у вільний час було читання книжок. Зокрема, його приваблювала фантастично-пригодницька література та описи далеких країн.

У 1889 році В. Гнатюк закінчив 4 клас нижчої гімназії у Бучачі і записався у 5 клас вищої гімназії в Станіславі (нині Івано-Франківськ), однак під час вакацій григорівський священик М. Бачинський намовив тата віддати сина для продовження навчання у Колегію святого Атанасія у Римі, яка готувала місіонерів для малорозвинених країн. Син подав відповідну заяву на руки єпископа Юліяна Пелеша та був прийнятий. Однак через якусь епідемію його виїзд до Риму кілька разів відкладався, аж нарешті на його місце було прийнято іншого кандидата. У Станіславську гімназію в середині другого півріччя його не заохотили прийняти, і Гнатюк змушений був цілий рік жити в батьків у селі. Щоб не гаяти марно часу, він вирішив інтенсивно записувати народні пісні та інші фольклорні жанри.

Десь наприкінці 1890 року у львівській москвофільській газеті «*Новый Галичанин*» було опубліковано заклик до записування народних пісень, які редакція обіцяла регулярно друкувати на сторінках своєї газети. В. Гнатюк вислав туди свою велику збірку, однак редакція опублікувала з неї лише сім текстів. У 1891 році газета перестала виходити, а збірка Гнатюка безслідно пропала.

У 1891 році 20-річного Гнатюка призвали на військову службу, однак прийомна комісія визнала його нездатним до війська, тому він без перерви міг продовжувати навчання. У сьомому класі В. Гнатюк познайомився з дочкою тоді вже покійного греко-католицького пароха у Хом'яківці Павла Майківського Оленою Майківською, яку після смерті батька виховував брат матері Палагеї — Тит Бурачинський, греко-католицький парох у Олієві біля Городна. 23-річного Гнатюка притягала до Олени не лише її гарна врода, але насамперед душевне споріднення, що увінчалось шлюбом 15 листопада 1894 року. Через місяць після одруження — 15 грудня 1894 року — Володимир Гнатюк отримав атестат зрілості та записався на філософський факультет Львівського університету. Предметом свого навчання в університеті

він обрав класичну філологію, давньослов'янську мову та слов'янську філологію.

Із другого курсу він почав відвідувати лекції й семінари з історії України Михайла Грушевського та з української мови й літератури Олександра Колесси. Україністика згодом стала основним предметом його навчання. На другому курсі на семінарі О. Колесси В. Гнатюк виголосив доповідь «*Українсько-руська вертепна драма*», написану на основі власних фольклорних записів. Це була перша фольклористична праця молодого дослідника, за якою йшла серія подальших семінарських праць.

У 1894 році проф. А. Каліна заснував у Львові *Towarzystwo ludoznawsze*, завданням якого було інтенсивне дослідження польського та українського фольклору. Друкованим органом товариства був журнал «*Lud*», в редакції якого працював й І. Франко. Ставши членом *Товариства* навесні 1895 року, В. Гнатюк передав І. Франкові свою другу фольклорну збірку, що містила понад 800 пісень та кілька десятків казок з надією, що хоча би частину з них буде опубліковано на сторінках журналу «*Lud*». І. Франко віддав її секретареві товариства А. Стшелецькому, котрий десь запропастив її. Так безслідно пропала й друга збірка В. Гнатюка, яку він укладав протягом кількох років [42, с. 271]. Однак і ця невдача не знеохотила молодого любителя фольклору. У журналі «*Lud*» він опублікував кілька дрібних статей на фольклорно-етнографічні теми, які свідчать про його серйозний підхід до цієї справи. Кілька фольклорних статей В. Гнатюк опублікував і в журналі І. Франка «*Житє і Слово*», заснованому майже одночасно з журналом «*Lud*» — 1894 року.

Щоб краще засвоїти методику записування фольклору, В. Гнатюк за посередництвом І. Франка вступив у листування з одним із найвизначніших українських етнографів Федором Вовком (1847–1918), який тісно співпрацював з НТШ. Листи Ф. Вовка до початківця-фольклориста з часом переросли у широкі програмні інструкції [58]. У той час за порадою Ф. Вовка та В. Стефаника В. Гнатюк перейшов від принагідних записів до вичерпного опису певної етнографічної теми або запису всього репертуару якогось визначного носія фольклору. Наприклад, у січні 1895 року він записав від батька детальну розповідь про ткацький промысел, яка згодом стала основою його праці «Ткацтво у Східній Галичині» [43].

Навесні 1895 року В. Гнатюк прочитав у львівському журналі «*Народ*» статтю М. Драгоманова про Закарпаття («Угорську Русь»), у якій корифей української науки й політики закликав галицьку інтелігенцію подати руку допомоги своїм братам з того боку кордону, які в умовах угорського гноблення були засуджені на повільну загибель².

У липні 1895 року В. Гнатюк разом зі своїм другом О. Роздольським „на свій власний кошт і ризик» здійснили свою першу експедицію на Закарпаття, записуючи фольклорні матеріали в селах за маршрутом: Лавочне — Ляхівець — Старий і Новий Голятин — Майданка — Сойми — Волове — Вучкове — Долишня Бистра — Березово — Горінчево — Іза — Хуст. Увесь цей шлях вони пройшли пішки. Найбільше матеріалів В. Гнатюк записав від селянина Андрія Бряника в Голятині. Повернувшись до Львова, В. Гнатюк ознайомив із зібраними матеріалами голову НТШ Михайла Грушевського (свого професора) та голову новозаснованої Етнографічної комісії НТШ Івана Франка. Обоє вони щиро підтримали його ініціативу й заохотили до продовження цієї справи, обіцяючи фінансово підтримати її та зібрані матеріали опублікувати на сторінках періодичних видань НТШ. На замовлення І. Франка В. Гнатюк написав обширну розвідку про свої враження від подорожі по Закарпатті для журналу «*Радикал*» [4]. Це був перший виступ В. Гнатюка у пресі про закарпатські справи, які не перестали цікавити його до кінця життя.

У березні 1896 року В. Гнатюк вирушив у свою другу експедицію на Закарпаття, на цей раз за маршрутом: Лавочне — Сольва — Стройна — Дусино — Керецьки — Кушниця — Бронька — Довге — Задне — Луково — Імстичево — Великий Раковець — Севлюш — Мукачево. Результати цієї експедиції були значно більшими від попередньої.

Після повернення до Львова (у 2-й половині квітня 1896 року) В. Гнатюк склав необхідні іспити в університеті, а під час літніх ваканцій того ж року (у липні та серпні) здійснив свою третю подорож на Закарпаття. На цей раз він відвідав і деякі села нинішньої Пряшівщини: Ублю, Кленову, Розтоки, Улич, Збій та Новоселицю. У селі Збій

² Тут і далі під терміном «Закарпаття» («Угорська Русь») слід розуміти землі, заселені українцями нинішньої Закарпатської області України, східної Словаччини, південної Польщі, Румунії (Банату) та Сербії (Воєводини).

нинішнього Снинського округу на цей раз він знайшов найліпшого свого оповідача Михайла Пустая, від якого протягом п'яти днів записав 42 казки та легенди виняткової художньої вартості [29; 46].

Під час своїх експедицій на Закарпаття В. Гнатюк не міг залишитися байдужим до економічного та національного поневолення своїх земляків. Він закликав закарпатську інтелігенцію до боротьби за свої національні та політичні права, до співпраці з галицькими українцями. У селах, де українське друковане слово було невідомим поняттям, він поширював твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та інших українських письменників, які виявились місцевому населенню близькими і зрозумілими.

Усе це викликало застереження угорських властей до діяльності В. Гнатюка. Йому перешкоджали у спілкуванні з населенням, однак він не дав залякати себе, доводячи, що його діяльність аж ніяк не суперечить законам Австро-Угорської держави, громадянином якої був і В. Гнатюк. Більше того: після повернення у Галичину вже із своєї першої подорожі він розгорнув широку кампанію, спрямовану на критику угорського уряду за його національний, економічний та політичний утиск закарпатських русинів-українців. На цю тему він опублікував у галицькій пресі серію публіцистичних статей, кульмінацією яких був маніфест *«І ми в Європі»*, який підписали визначні прогресивні діячі Галичини, в тому числі І. Франко, В. Охримович, Ю. Романчук, Н. Кобринська, М. Павлик та інші.

У справі національного відродження закарпатських русинів-українців головну надію В. Гнатюк покладав на молоду інтелігенцію Закарпаття, тому докладав багато зусиль, щоби втягнути її у національно-визвольний рух. Закарпатськими справами йому вдалося зацікавити і молодого чеха, Франтішка Главачка, котрий за вказаним ним маршрутом відвідав Закарпаття вже у 1896 році, а згодом приїхав до В. Гнатюка у Львів, де прогостював шість тижнів [56]. Тоді ж В. Гнатюк приступив до підготовки закарпатських фольклорних матеріалів для друку.

У 1897 році появився перший том його *«Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»*, що містив легенди і соціально-побутові казки (новели). Свою першу книжку він присвятив М. Грушевському та І. Франкові — *«подвижникам українсько-руської науки, приятелям і учителям молодіжі»*. У наступному 1898 році з'явився і другий том *«Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»* з фантастично-

пригодницькими казками, казками про тварин (байками), переказами та анекдотами. Ці два томи — це вже праці зрілого фольклориста. Вони знайшли прихильну оцінку не лише в Україні, але й далеко за її межами.

Під час літніх вакацій 1897 року В. Гнатюк вирушив у свою четверту експедицію на Закарпаття. Без жодних рекомендацій і без будь-якої матеріальної допомоги. На цей раз він відвідав також українські поселення у Бачці на території Сербії. В. Гнатюк планував відвідати всі поселення Бачки, де живуть русини, однак у двох місцевостях — Руському Керестурі та Коцурі — він знайшов чудових інформаторів (казкарів і співачок), від яких протягом двох з половиною місяців зміг записати 430 пісень та 220 прозових творів; зробив опис весілля, зберіг від загибелі кілька рукописних збірників, керестурську хроніку, налагодив контакт із такими представниками бачвано-руської інтелігенції як Гавриїл Костельник, Юрій Біндас, Михайло Врabelь та ряд інших. З фольклорних інформаторів цієї експедиції на увагу заслуговують, зокрема, коцурські казкарі Осиф Кулич, Імро Фаркаш та Митро Паланчаній.

Негайно після повернення до Львова з ініціативи М. Грушевського В. Гнатюк на підставі зібраного матеріалу написав працю *«Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині)»*, яку прочитав на семінарі з історії 9 лютого 1898 року. Цю ж роботу він прочитав і на засіданні Філологічної секції НТШ. Вона незабаром з'явилася друком [6] поряд із науковими працями І. Франка та М. Грушевського.

У студентські роки В. Гнатюк виявив інтерес і до рукописних пам'яток української літератури, які знаходив під час своїх фольклористичних досліджень в Галичині. Цілий ряд подібних рукописів він знайшов і під час подорожей на Закарпатську Україну, Пряшівщину та Сербську Воеводину.

В. Гнатюк не обмежувався лише збиранням фольклору на Угорській Русі, але інтенсивно записував його і в Галичині, використовуючи для того кожні відвідини родини в Пужниках, Григорові, Великому Ходачкові тощо. Лише в одному селі Великий Ходачків В. Гнатюк зібрав на п'ятдесят друкованих аркушів зразків народної творчості. Ряд прислів'їв та приказок, записаних В. Гнатюком у Пужниках, опублікував І. Франко у своїх *«Галицько-руських народних приповідках»* [11].

Здавалося б, що навчання й інтенсивна науково-дослідна праця, поєднана з турботами побутового характеру, могли б повністю вичерпати фізичні сили В. Гнатюка. Та це не так. Як згадують його сучасники, серед студентської молоді Львова, в останньому десятилітті ХІХ століття В. Гнатюк був фігурою номер один. Він умів не лише сам запалити себе за справедливу ідею, але мав рідкісний дар запалювати й інших. За все це львівська студентська молодь восени 1897 року обрала його головою свого товариства «Академічна громада». Під його керівництвом «Академічна громада» перетворилася на одну з найбільш прогресивних і революційних українських організацій Галичини.

Саме в цю пору І. Франко опинився чи не в найбільшій матеріальній та духовній кризі у своєму житті. У 1895 році керівництво Львівського університету, наперекір успішній габілітації, не дозволило йому зайнятися педагогічною діяльністю, до якої він роками інтенсивно готувався. Навесні 1897 року І. Франко був кандидатом від Української радикальної партії до Австрійського парламенту, однак реакційні сили Галичини різними махінаціями сфальшували результати виборів, і його у парламент не допустили. У травні 1897 року І. Франка було звільнено з роботи в редакції щоденника «*Kurier Lwowski*», в результаті чого він лишився без постійного заробітку. Майже одночасно «збанкрутував» і його журнал «*Житє і Слово*», на який він покладав великі надії. Польська преса підняла шалену атаку, спрямовану проти Франка і його Радикальну партію.

До галасу польської преси приєднався й український щоденник «*Діло*», закидаючи І. Франкові провини, яких він ніколи не допустився. Така травля й нервові напруження не могли не відбитися на здоров'ї І. Франка. Він майже повністю осліп і, здавалося, що вже ніколи не зможе продовжувати свою літературну, наукову та громадську діяльність.

У цій, на перший погляд безнадійній, ситуації, коли від найвизначнішого живого українського письменника відвернулися навіть великі українські «патріоти» та його вчорашні «меценати», прийшов на допомогу Франкові його учень... Володимир Гнатюк, котрий більше ніж хто інший міг зрозуміти становище І. Франка, бо і сам у той час жив у крайніх злиднях. «*Ані чоботи, ані убрання, ані футро — ніщо не можу тепер полагодити тому, що не маю грошей; навіть на борг буду їсти*», — скаржився він у листі до дружини від 30 жовтня 1897 року

[59, с. 36]. І майже у той самий день він розіслав серію листів прогресивним діячам української культури з проханням допомогти І. Франкові у його незavidному матеріальному становищі та взяти участь у відзначенні 25-річчя його письменницької діяльності. Знаючи погані житлові умови І. Франка, В. Гнатюк висловив пропозицію, щоб українська громадськість з нагоди цього ювілею зібрала кошти на купівлю для нього житлового будинку. Ця пропозиція зустрілася з позитивним відгуком не лише в Галичині, але й, зокрема, серед української інтелігенції в царській Росії.

Довідавшись, що у Франка є нова збірка віршів, яку ніхто не хоче друкувати, В. Гнатюк як голова Академічної громади звернувся до нього з пропозицією, що студентське товариство готове видати його збірку і навіть виплатити йому відповідний гонорар. Важко хворого (з різних боків битого) І. Франка така пропозиція до душі схвилювала, і він охоче погодився. 17 листопада 1897 року В. Гнатюк скликав засідання Академічної громади, на якому накреслив план видання збірки, який був одногосно ухвалений. Тут було також вирішено з фондів Академічної громади виплатити І. Франкові 100 злотих в рахунок гонорару. У грудні 1897 року збірка І. Франка *«Мій Измарагд»* з'явилася друком тиражем 1000 примірників [5]. Серед молоді збірка І. Франка мала неочікуваний успіх. Деякі її вірші перекладено також на чеську мову. Все це заохотило В. Гнатюка до дальших заходів, спрямованих на допомогу І. Франкові.

17 грудня 1897 року він поставив на порядок денний чергового засідання управи Академічної громади питання про участь товариства у святкуванні 25-літнього ювілею письменницької діяльності І. Франка. Для відзначення цього ювілею було створено підготовчий комітет, головою якого було обрано В. Гнатюка. Комітет за його ініціативою розгорнув широку діяльність: постановив видати брошуру про життя і діяльність І. Франка, альманах, присвячений Франкові, збірку музичних творів на слова І. Франка, надрукувати його портрет, зібрати гроші на фонд купівлі для І. Франка будинку. Щоб заохотити до святкування ювілею І. Франка наддніпрянських українців, В. Гнатюк наприкінці грудня 1897 року виїхав до Києва, де нав'язав контакти з цілим рядом діячів української культури. З його ініціативи було видано альманах *«Привіт Д-ру Івану Франкові»*, бібліографію творів І. Франка за 25 років, збірник музичних творів на слова І. Франка тощо.

Урочисте святкування 25-річчя письменницької діяльності І. Франка відбулося 30 жовтня 1898 року, тобто точно через рік, коли В. Гнатюк розпочав справу його підготовки. У ньому взяла участь не лише молодь, але й уся прогресивна українська інтелігенція Львова. Сам В. Гнатюк прочитав на ньому головну доповідь, у якій охарактеризував І. Франка не лише як письменника, але і як громадського та політичного діяча, який «від наймолодших літ стояв в ряду перших борців за волю думки, слова, за свободу совісти, [...] любив правду і терпів за неї, [...] а своїми творами вказав шлях до широкої європейської культури» [37, с. 118].

Справа нужденного становища І. Франка висунула перед українською громадськістю питання, над яким раніше ніхто серйозно не задумувався: якщо у таких матеріальних злиднях живе найвизначніший український письменник, гордість української літератури, то як живуть інші, менш визначні письменники? Відповідь на це питання була зрозумілою кожному: нема в українській літературі письменника, який зміг би вижити з гонорарів за літературну діяльність.

Отже, соціальне становище українських письменників як на Східній Україні, так і в Галичині чи Буковині було гіршим, ніж будь-якої іншої інтелектуальної професії. Якщо письменник не мав іншого джерела прибутку, він не міг існувати. І дійсно, більшість українських письменників жила у постійних злиднях. Усвідомивши собі цю істину, В. Гнатюк вирішив заснувати письменницьку організацію, яка би керувала видавничими справами та давала матеріальну допомогу незможним письменникам. На початку 1898 року він порушив цю справу на одному із засідань управи Академічної громади, яка підтримала його ініціативу. Після її обговорення в пресі було створено *Фонд підмоги незасібних літераторів*, головою якого було обрано В. Гнатюка. Згідно з його проектом, *Товариство руських письменників* мало би за завдання не тільки видавничі цілі, але й згуртувало би по можливості всіх наших письменників в одну спільну організацію та забезпечувало би їм і матеріальну допомогу на випадок безробіття, хвороби або старості. В. Гнатюкові вдалося зібрати у Фонд підмоги чималі кошти, на підставі яких згодом було засновано *Українсько-руську видавничу спілку* [49. Вид. 2. с. 57].

Під час навчання в університеті Гнатюк інтенсивно готувався до наукової роботи: одержав солідні основи з латинської та давньогрецької мов та літератур, досконало вивчив польську і німецьку мови, ак-

тивно засвоїв усі слов'янські мови, частково також французьку та угорську. В українській мові та літературі він вважався фахівцем, з яким не рівнявся ніхто з його товаришів-студентів. Самотужки він здобув солідні теоретичні знання в галузі фольклористики та етнографії. Ще будучи студентом, він мав за плечима солідну публіцистичну діяльність, що далеко перевищувала звичайні рамки. Та, як вже було сказано, наукова праця, як і літературна, у той час не вважалася професією, і ніхто з українських науковців на ній не міг будувати своє життя. Тому і В. Гнатюк єдину можливість займатися наукою бачив у її поєднанні з заняттям, яке би давало йому постійний заробіток. У його випадку таким заняттям могла бути педагогічна робота.

Уже на останньому курсі університетського навчання в березні 1898 року професор Г. Огоновський запропонував йому посаду заступника («суплента») учителя у Львівській академічній гімназії з умовою, що після закінчення університету і здачі учительського іспиту він стане постійним учителем цієї гімназії. Можливість залишитися у Львові і під керівництвом І. Франка, М. Грушевського та інших учителів продовжувати успішно розпочату наукову працю була для В. Гнатюка дуже привабливою, і він охоче прийняв пропозицію Г. Огоновського; тим більше, що посада заступника вчителя була пов'язана з досить солідним заробітком.

Здавши відповідні іспити з педагогічних дисциплін і одержавши т. зв. «абсолюторію», В. Гнатюк подав заяву про його затвердження постійним учителем у Львівській академічній гімназії. Однак Шкільна крайова рада на підставі його активної діяльності в прогресивному молодіжному русі (перш за все в Академічній громаді та НТШ) вирішила вигнати його зі Львова на периферію і рішенням від 14 вересня 1898 року направила його на посаду заступника учителя в Самбірську гімназію. Це рішення значно утруднювало життєві плани В. Гнатюка, бо Самбір тоді був провінційним містом, *«де хіба афіші прийдеться читати, а більше нічого»*, — скаржився В. Гнатюк в листі до Ф. Вовка [49. Вид. 2. с. 58].

Дізнавшись про таке свавілля шкільних органів, М. Грушевський, якого незадовго перед тим було обрано головою Наукового товариства ім. Шевченка, запропонував йому посаду секретаря Товариства. В. Гнатюк погодився з цією пропозицією, хоча з матеріального боку вона зовсім не була привабливою. Таким чином, В. Гнатюк восени

1898 року став першим професійним науковцем-україністом у Західній Україні.

В. Гнатюк з притаманною йому сумлінністю виконував секретарські обов'язки у Товаристві, яке за немалою його заслугою від 1898 року значно пожвавило свою діяльність в усіх сферах і перетворилося на солідну наукову установу. Від 1899 року вся адміністрація Товариства лежала на плечах В. Гнатюка. Не маючи жодної адміністративної сили, він сам вів колосальну кореспонденцію, пов'язану з діяльністю НТШ: писав протоколи численних засідань Товариства та його комісій, укладав плани, подавав звіти про діяльність тощо. Чимало енергії він потратив на здобуття коштів на наукову працю Товариства. Про діяльність НТШ В. Гнатюк систематично інформував членів та громадськість на сторінках «*Записок НТШ*» та «*Літературно-наукового вісника*», а в 1900 році почав видавати окремий кварталник «*Хроніка НТШ*», що паралельно виходив українською (64 випуски) і німецькою (59 випусків) мовами.

Та праця В. Гнатюка в НТШ не обмежувалася лише виконанням секретарських обов'язків. Уже в 1898 році він став секретарем новоутвореної *Етнографічної комісії НТШ* (яку очолював І. Франко, заступником голови був Ф. Вовк). Посаду секретаря він займав до 27 вересня 1913 року, коли його було обрано головою Етнографічної комісії. 7 червня 1899 року він став дійсним членом *Філологічної секції НТШ*, а 21 червня того ж року — її секретарем (головою було обрано І. Франка, заступником голови — О. Колессу).

У тому ж 1899 році В. Гнатюк став редактором «*Літературно-наукового вісника*». На цій посаді він був аж до переведення редакції журналу в Київ 1907 р. Разом з І. Франком, М. Грушевським та ін. за вісім років В. Гнатюк видав тридцять об'ємних томів «*Літературно-науковий вісника*». За редакцією В. Гнатюка ЛНВ став найвизначнішим українським літературно-громадським журналом. Сам В. Гнатюк опублікував у ньому майже п'ятдесят власних наукових розвідок та понад шістьсот рецензій, оглядів і дрібних статей і заміток. Отже, ЛНВ був до певної міри і його власною трибуною. За гострі викривальні статті, опубліковані на сторінках журналу, йому кілька разів довелося стояти перед судом. Значною популярністю журнал користувався у Східній Україні, де наперекір його переслідуванню з боку царського уряду вже на початку свого існування мав понад сто п'ятдесят постій-

них передплатників. Боячись поширення його ідей, царська цензура у 1901 році заборонила ввіз ЛНВ-а у Росію [52].

Хоча В. Гнатюк був одним із наймолодших членів НТШ, своєю невтомною працею він здобув серед його членів загальний авторитет. Його заходами на роботу в НТШ було прийнято й І. Франка. Від 1899 року В. Гнатюк з І. Франком майже десять років працювали разом в одному приміщенні, редагуючи «*Літературно-науковий вістник*», «*Літературно-наукову бібліотеку*» та фольклорні видання.

Про принциповість та безкомпромісність В. Гнатюка свідчить його боротьба за допущення української мови на археологічні з'їзди в Росії. На початку 1899 року, тобто на початку секретарювання у ньому В. Гнатюка, НТШ одержало запрошення на *Міжнародний археологічний з'їзд* у Києві, який мав відбутися у серпні того ж року. Члени Товариства із Західної України заявили на цей з'їзд тридцять доповідей. Згідно з вказівками організаційного комітету, доповіді на з'їзді, який мав відбутися в давній столиці України-Русі Києві, могли бути прочитані всіма слов'янськими мовами, крім... української. В. Гнатюк від імені НТШ написав гострий протест проти такого рішення, заявивши, що у випадку недопущення української мови на з'їзд делегація НТШ відмовляється від участі в ньому. Як наслідок цієї заяви — підготовчий комітет з'їзду вирішив, що доповіді можуть бути прочитані на з'їзді українською мовою, однак не сміють бути публіковані у «*Трудах*» з'їзду.

Рішення московського організаційного комітету викликало значну полеміку на сторінках російської преси, в результаті чого Міністерство внутрішніх справ Росії на підставі т. зв. «Ємського указу 1876 року» заборонило вживання української мови на з'їзді. Урешті-решт через подання дальшого протестного листа В. Гнатюка Міністерство освіти Росії дозволило прочитати доповіді українською мовою, однак лише на закритих засіданнях за участю не більше двадцяти п'яти людей. НТШ із такою дискримінацією української мови не погодилося і відмовилося від участі у роботі з'їзду. З'їздивські доповіді західноукраїнських авторів були опубліковані окремим виданням у «*Записках НТШ*», що вийшли за редакцією В. Гнатюка [31].

Подібна історія повторилася і на подальших археологічних з'їздах — у Харкові (1902) та Катеринославі (1905). У кількох своїх статтях В. Гнатюк вказав на жахливий політичний та національний утиск українців у Російській імперії. У розвідці «*Російська цензура й українська*

мова», опублікованій чеською мовою в ж. «Slovanský přehled» (Praha, 1903; s. 128-192), він навіть конкретні приклади дискримінації української мови в Росії, про які слов'янська громадськість не мала найменшого уявлення.

З іншого боку В. Гнатюк привітав ініціативу чеських славістів скликати міжнародний з'їзд славістів у Празі без будь-яких мовних обмежень. «Щиро вітаючи сей план чеських учених і признаючи повну його реальність, ми рівночасно мусимо вказати на розумне і справедливе вчених людей поставлене в ньому питання про яzikові відносини на з'їзді», — писав В. Гнатюк, а одночасно поставив запитання: «Коли то на тих основах міг би відбутися перший з'їзд у Росії?» [38, с. 198-199]. В. Гнатюк був глибоко обурений, коли австрійський уряд (не без втручання російського уряду) заборонив скликання славістичного з'їзду [39, с. 121].

Майже одночасно з боротьбою за національні права українців Росії В. Гнатюк розпочав боротьбу за національні права українців Австро-Угорщини, насамперед за широке запровадження української мови у Львівський та Чернівецький університети. На цю тему він опублікував серію статей з наведенням переконливих аргументів, головним чином, статистичних даних про дискримінацію українців.

Закордонних читачів про студентські заворушення у Львівському університеті В. Гнатюк інформував у двох чеськомовних статтях, опублікованих на сторінках празького журналу «Slovanský přehled». Він підкреслив, що в Україні існує п'ять університетів (Київ, Харків, Одеса, Львів, Чернівці), однак жоден із них не є українським: в Росії йде посилене русифікація, в Галичині — полонізація, а на Буковині — германізація вищих навчальних закладів. Найбільший опір проти національної дискримінації українських студентів та професорів виник у Львівському університеті, де в 1901 році вчилось 610 українців. В. Гнатюк закликав до заснування самостійного Українського університету, доводячи, що для такого університету тут є всі передумови.

Немає сумніву, що статті В. Гнатюка мали значний вплив на студентські заворушення у Львові 1901 року, які закінчилися масовим відходом українських студентів із Львівського університету на протест проти відхилення їхніх вимог адміністрацією університету та урядом.

У липні 1899 року В. Гнатюк здійснив свою п'яту експедицію на Закарпаття, на цей раз у найзахіднішу область — Пряшівщину. За

чотири тижні він відвідав майже всі регіони Пряшівщини, заселені русинами-українцями, їдучи від Меджилабірців через Свидник, Бардіїв на Спиш. Хоча середина літа була несприятливим часом для записування фольклору, йому в одинадцятьох селах вдалося записати 62 прозові твори і 152 пісні. Ці матеріали увійшли в першу частину третього тому *«Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»* [10, с. 1-116].

Крім того, він інтенсивно продовжував записувати фольклор у селах Галичини, готуючи до друку наступні томи. На переломі XIX–XX ст. дослідники при записуванні фольклорних та етнографічних матеріалів почали застосовувати звукозаписувальну апаратуру, якій В. Гнатюк пророкував велике майбутнє. За його пропозицією Етнографічна комісія НТШ на своєму засіданні 7 травня 1900 року ухвалила «закупити два фонографи для збирання взірців бесіди і пісень нашого народу». За допомогою цих фонографів записували пісні О. Роздольський, Ф. Колесса та інші.

Як вже було сказано, у 1898 році з ініціативи В. Гнатюка було засновано *Українсько-руську видавничу спілку* (згодом перейменовану на *Українську видавничу спілку*), секретарем якої протягом чотирнадцяти років був В. Гнатюк. Основну діяльність спілки становила *«Літературно-наукова бібліотека»*, що виходила спочатку у двох, пізніше — у трьох серіях. У цьому виданні до Першої світової війни появилися 323 книжки, з яких майже половину підготував до друку В. Гнатюк.

На жаль, видання Українсько-руської видавничої спілки могли розповсюджуватися лише на Західній Україні. Їхнє висилання у Східну Україну було суворо заборонено російським урядом, що було причиною їхніх невисоких тиражів та постійного фінансового дефіциту.

Від травня 1905 року Українська-руська видавнича спілка перебрала від НТШ також видання *«Літературно-наукового вісника»*, і до того часу редагованого В. Гнатюком. Хоча редакторській праці В. Гнатюк приділяв багато часу, основним полем своєї діяльності він весь час вважав фольклористику, перш за все збирання і видавання нових фольклорних матеріалів.

У 1900 році В. Гнатюк став відповідальним редактором *«Етнографічного збірника»*, з яким співпрацював і раніше. За його редакцією збірник перетворився на найважливіший фольклорно-етнографічний орган в Україні. Очоловав він його до осені 1912 року, випустивши у

світ понад двадцять об'ємних томів, перш за все своїх власних моно-тематичних збірників, опрацьованих за найновішими вимогами того-часної науки.

Паралельно з *«Етнографічним збірником»* він редагував й іншу серію фольклорно-етнографічних видань: *«Матеріали до української етнології»*, засновану в 1899 році. У цій серії за життя В. Гнатюка вийшло двадцять томів.

Кілька коротких експедицій він здійснив і в деякі села Галичини, насамперед на Гуцульщину, одержавши на це стипендію від НТШ — двісті злотих. Лише у двох селах Бучацького повіту — Пужниках та Коропці — в липні 1902 року він записав двісті сорок казок, легенд та народних оповідань (переважно демонологічного характеру) [53].

При всьому цьому В. Гнатюк знаходив час регулярно стежити за фаховою літературою, систематично публікуючи на сторінках *«Записок НТШ»*, *«Літературно-наукового вісника»* та інших видань вичерпні огляди низки річників наукових журналів та збірників. Цілий ряд статей він присвятив громадсько-політичному життю закарпатських русинів-українців, викриваючи антинародну спрямованість духовної і світської інтелігенції та лицемірство уряду, який на словах проголошував свободу й демократію, а на практиці запроваджував «середньовічне рабство».

У статті *«Мадьярська свобода»* В. Гнатюк писав: *«На цілій землі нема ні більше шляхетського, ні більше аристократичного, ні більше шовіністичного сойму, як угорський (навіть галицький мусить уступити йому першенство). Там, мабуть, що другий посол — то або граф, або барон [...]. І отакий сойм делегує своїх репрезентантів до переговорів з королем як репрезентантів народа [...]. Чи ж се не сміх?»* [41, с. 147]. Свою статтю В. Гнатюк закінчує висновком: *«Так, в Угорщині дійсно є свобода: для панів — робити, що їм подобається, для мужиків — слухати панських розпорядників, платити величезні податки, давати рекрута і — вмирати з голоду»* [41, с. 147].

Він уважно стежив і за політичним життям українців на еміграції, перш за все на підставі їхніх друкованих органів, які часто рецензував на сторінках *«Літературно-наукового вісника»*.

Напружена наукова й суспільно-громадська діяльність В. Гнатюка не могла не відбитися на його здоров'ї. У 1902 році в нього виявили ознаки туберкульозу, і лікарі порекомендували йому інтенсивне лікування в якомусь південному санаторії. У грудні 1902 року В. Гнатюк

вирушив на лікування на острів Корфу в Греції. Тримісячне лікування дало позитивні наслідки, і В. Гнатюк вирішив на зворотному шляху зупинитися в південних комітатах «Угорської Русі» (територія сучасної північної Румунії та південної Угорщини) для продовження записування фольклорних матеріалів. Одержавши на експедицію від НТШ одномісячну відпустку та фінансову підтримку, в кінці березня 1903 року він приїхав до Будапешта, де кілька днів працював у тамошніх архівах та бібліотеках, а звідти вирушив у русько-українські села Банату на території Румунії.

На жаль, ця шоста по черзі експедиція В. Гнатюка на «Угорську Русь» стала для нього фатальною. Наприкінці січня 1903 року в угорській газеті «*Magyar-ország*» появилася стаття, у якій анонімний автор твердив, що В. Гнатюк є «*московським емісаром, який ходить по Угорській Русі і робить тут московську пропаганду, а навіть підтримує її грошми*». Приводом до обвинувачення був такий «факт».

У 1902 році В. Гнатюк у «Записках НТШ» опублікував статтю до сторіччя від народження уродженця Закарпаття Юрія Венеліна (Гуци) — основоположника болгарської історії, в якій згадав про його 84-річного брата-селянина Івана Гуцу, зауваживши, що той веде злиденне життя у Великій Тибаві на Закарпатті. На підставі цієї статті болгарські колоністи в Одесі зібрали 80 карбованців (200 австрійських корон) і посередництвом В. Гнатюка вислали їх Іванові Гуці.

Угорська поліція, достеживши цю справу кількома допитами в І. Гуци та Ю. Жатковича, прийшла до висновку, що В. Гнатюк є і справді російським шпигуном, і дала наказ місцевим органам не допустити його до спілкування з селянами. Під час поліцейської переправи В. Гнатюка із села Нір-Ачад на поліцейську станцію в інше село він, «промочений до сорочки», сильно простудився і, не знайшовши протягом кількох днів ні відповідного нічлігу, ні лікарської допомоги, змушений був припинити свою експедицію. «*Ні поміщення не знайшов, ні де пожитися, а гарячка не уставала, не було що робити — і я вибрався до Галичини, утративши швидко все, що придбав на здоровлю в Корфу*», — з боєм згадає він сумний кінець своєї подорожі [18, с. XI].

Та й у цих несприятливих умовах В. Гнатюк у селах Семлак, Німецький Перег (зараз Перегул-Маре), Нір-Ачад, Ей-Шелінд та Надьлак записав двадцять п'ять казок, сім новел, три легенди, чотири історичні оповідання та зібрав значну кількість статистичної інформації,

яка спростувала тенденційні й фальшиві дані офіційних урядових статистик. Усі ці записи становлять окремих (IV-й) том його *«Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»*. Переважна частина матеріалів цієї експедиції записана від українських переселенців із Шариської жупи (Пряшівщини). З них на увагу заслуговують казкарі: Ілько Гайлака із Семлака та Осиф Гій із Німецького Перега.

Експедицією 1903 року закінчилися подорожі В. Гнатюка на Закарпаття. З підірваним здоров'ям В. Гнатюк продовжував опрацьовувати зібрані матеріали, які повністю вийшли лише 1911 року.

Шеститомник *«Етнографічні матеріали з Угорської Русі»* [7, 8, 10, 18, 20, 21] є і досі неперевершеним джерелом для пізнання фольклору Закарпаття. Вони містять 505 зразків народної прози (казки, легенди, перекази, анекдоти) та 583 пісні, разом 2190 сторінок друку. Усі вони записані з філологічною точністю, паспортизацією, приведенням численних паралелей майже до кожного твору, словником діалектних слів тощо. Та ними аж ніяк не вичерпується інтерес В. Гнатюка до Закарпаття, якому він присвятив 115 наукових праць, статей та рецензій.

Уже в 1899 році В. Гнатюк опублікував у чеському журналі *«Slovanský Přehled»* ґрунтовну розвідку *«Русини в Угорщині»* [57], в якій виявив себе як тонкий знавець історії, культури та побуту цієї найзахіднішої групи українського народу.

Розповівши про історію закарпатських русинів-українців від XVI ст., він розглянув мадяризаторські тенденції в XIX ст., які вели до загальної культурної відсталості населення та його економічного й соціального зубожіння. Гальмом розвитку, на його думку, було й штучне москвофільство та ізоляція національного руху угорських русинів від Галичини та Східної України.

У другій частині В. Гнатюк подав коротку характеристику закарпатських літературних стремлінь у XIX ст. (А. Добрянський, О. Духнович, І. Раковський, В. Терлецький, А. Кралицький, О. Павлович, І. Сильвай, К. Сабов, О. Митрак, Є. Фенцик, Є. Сабов, Ю. Чучка, М. Врabelь та Л. Чопей), підкреслюючи відірваність цих стремлінь від народу і його реального життя.

В. Гнатюк не обмежився лише констатуванням незадовільного стану, але накреслив широкий план відродження стосунків між галицькими та угорськими русинами: особисті контакти, взаємні відвідини, обмін пресою й літературою, навчання угорських студентів у

Львові, а галицьких — в Ужгороді, Мукачеві та Пряшеві тощо. Певні надії він покладав на молоду інтелігенцію. *«Я думаю, — писав він у статті „Угорська мізерія“, — що нічого кращого не зробимо, як коли заложимо два інтернати, в яких будуть могти безплатно або за маленькими доплатами проживати сини і дочки угорських русинів, а рівночасно учацати до наших руських шкіл. Се може зробити такий перелом в житті Угорської Руси, якого досі не було. Це може викликати цілковите відродження угорських русинів. А задатки для такого відродження є вже тепер. В Угорській Руси видять свою біду... та не знають, як і за що братись»* [27]. І у приватних листах, і у статтях він закликав закарпатську інтелігенцію закінчити зі штучним «язичієм» та писати твори для народу його ж мовою.

Першими на Угорській Русі відгукнулися на заклик В. Гнатюка Ю. Жаткович та І. Стрипський, які опублікували у галицькій пресі кілька статей українською мовою. Однак на Закарпатті ці статті були майже не відомі. Обидва вони згодом відмовилися від своїх поглядів і порвали зв'язки з Гнатюком та Галичиною.

Більше щастило йому у стосунках із сербськими та хорватськими русинами. Уже в 1900 році В. Гнатюк допоміг кільком студентам із Руського Керестура та Коцура потратити на навчання у львівські середні школи. Студент загребської гімназії Гавриїл Костельник під безпосереднім впливом В. Гнатюка 1904 року видав народною мовою ідилічну поему *«З могого валала»*. 1904 року поема появилася друком і в тому ж році заходами В. Гнатюка та О. Шахматова одержала фінансову нагороду Російської академії наук у Петербурзі. В. Гнатюк привітав її появу обширною статтею-рецензією *«Поетичний талант між бачванськими русинами»* [40, с. 175-188].

Після шостої експедиції В. Гнатюка на Закарпаття у 1903 році до первісної його хвороби туберкульозу приєдналася ще грудна недуга — астма. На відміну від державних службовців, В. Гнатюк як працівник НТШ не мав лікарського забезпечення і видатки за лікування мусив покривати зі свого більш ніж скромного заробітку та добровільного внеску працедавця. Наприкінці 1903 року В. Гнатюк вирушив на лікування в державний санаторій грудних хвороб у Алланді біля Відня на власні кошти, одержавши невеличку фінансову підтримку від НТШ. У санаторії він пробув три місяці, однак його здоров'я не дуже поправилося, і він передчасно повернувся додому.

Набагато ліпше В. Гнатюк почував себе в Карпатах, куди виїжджав майже щороку. Найчастішим місцем його відпочинку було село Криворівня на Гуцульщині, де він сам або з родиною (зокрема, під час літніх вакацій) проводив багато місяців. Кілька літніх вакацій родина Гнатюків провела тут разом із родинами Франків та Грушевських.

Частими гостями В. Гнатюка в Криворівні були такі визначні діячі української культури, як М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, Леся Українка, Ольга Кобилянська, К. Квітка, Ф. Красицький, Олександр Олесь і багато інших. Немалі заслуги має В. Гнатюк у справі створення таких шедеврів української літератури, як *«Тіні забутих предків»* М. Коцюбинського, *«Камінна душа»* і *«Довбуш»* Г. Хоткевича та у заснуванні *«Гуцульського театру»* Г. Хоткевича.

Після 1903 року В. Гнатюк через поганий стан здоров'я вже не виїжджав у експедиції, навіть у близькі околиці Львова, але організовував збирання фольклорних матеріалів за допомогою широкої мережі кореспондентів з рядів сільської інтелігенції — учителів, студентів та освічених селян. Для них він укладав і публікував у пресі програми збирання фольклору з методичними вказівками, як і що записувати.

У 1904 році В. Гнатюк опублікував спеціальну програму для записування колядок та коломийок, за якою йшла програма для збирання загадок, матеріалів про рибальство, переказів, похоронних звичаїв, голосінь тощо.

Публікуючи фольклорні матеріали, одержані від сільських дописувачів, В. Гнатюк завжди подавав їхні прізвища, а замість гонорару кожний записувач одержував від Етнографічної комісії відповідний том зі своїми записами. Це мало неабияке значення для моральної підтримки записувачів, котрі охоче надсилали Гнатюкові свої матеріали, без яких він не міг би видавати фольклорні збірники. Наприклад, у збірнику *«Колядки і щедрівки»* подано список 118 дописувачів В. Гнатюка [24, с. VII-XI].

Своїм першочерговим завданням науковець вважав укладення та видання фольклорних збірників із новозаписаних матеріалів і з притаманною йому послідовністю він виконував це завдання.

Крім згадуваного уже шеститомника *«Етнографічні матеріали з Угорської Русі»*, він видав: *«Галицько-руські анекдоти»* [9] — збірник, що охоплює 700 текстів; двотомні *«Галицько-руські легенди»* [12; 13] — 412 текстів; тритомні *«Коломийки»* [15; 16; 17] — 8622 пісні; *«Гайвіки»* [44] — 184 тексти та 180 мелодій; *«Народні оповідання про*

опришків» [19] — 258 текстів; *«Народні оповідання про тютюнарів»* [30] — 77 текстів; тритомні *«Знадоби до української демонології»* [14; 23] — 1346 текстів; *«Похоронні звичаї й обряди»* [22] — 20 детальних описів похоронів; двотомні *«Колядки і щедрівки»* [24; 25] — 322 зразки; двотомні *«Українські народні байки»* [26] — 400 текстів; два томи еротичного фольклору [55] — 319 текстів. Якщо взяти до уваги, що ці збірники В. Гнатюк видав, будучи важко хворим, часто цілими місяцями не виходячи з кімнати або не підіймаючись з ліжка, то це був справжній подвиг, який в українській науці не має аналогії.

Та це не всі фольклорні матеріали В. Гнатюка. Багато з них залишилося в рукописах. Про його неймовірну працездатність свідчить факт, що лише в його архіві, який зберігається у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України в Києві, нараховується понад двадцять п'ять тисяч аркушів фольклорних записів. Крім того, його рукописи зберігаються в ряді інших архівів України, музеях та приватних збірках. Та збиранням і видаванням фольклорних матеріалів не обмежувалася його наукова діяльність. Паралельно з тим він написав цілу серію наукових розвідок з фольклористики.

У тогочасній європейській фольклористиці ім'я В. Гнатюка мало заслужену повагу. Уже в 1902 році він став членом Російської академії наук у Петербурзі. Згодом його обрано членом Чехословацького етнографічного товариства у Празі. (Národopisná společnost Česko-?lovenská), товариства Verein für Österreichische Volkskunde у Відні, Міжнародного союзу фольклористів — Folklore Fellows в Гельсінках та ряду інших наукових установ. За працю *«Народні оповідання про опришків»* його було нагороджено премією ім. А. Котляревського.

Навесні 1907 року В. Гнатюк вдруге виїхав лікуватися в Алландський санаторій грудних хвороб. Після двох місяців стан його здоров'я значно покращав, однак до завершення лікування йому потрібно було залишатися там ще три місяці, на що знову ж таки бракувало коштів.

28 червня 1908 року на засіданні Етнографічної комісії НТШ В. Гнатюк висунув пропозицію видати кількатомний корпус українських народних пісень, який би охоплював перш за все записи З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Манжури, Ф. Вовка та інших. Оскільки записи майже всіх вищеназваних збирачів зберігалися в офіційних та приватних архівах поза

Галичиною, В. Гнатюк вступив у листування з цими архівами і протягом чотирьох років роздобув майже всі потрібні матеріали.

У 1912 році він запропонував Етнографічній комісії НТШ конкретний план видання корпусу українських народних пісень, та оскільки Етнографічна комісія не одержала від австрійського міністерства культури потрібних фінансових засобів, це цінне видання не вдалося реалізувати. Значна частина підготовлених до друку матеріалів пропала на початку Першої світової війни.

Коли стан здоров'я В. Гнатюка не поліпшувався, він уже не зміг з такою інтенсивністю працювати як раніше, Управа (віділ) НТШ восени 1912 року проти його волі відібрала від нього редагування *«Етнографічного збірника»*, позбавивши його основного гонорару. На початку 1913 року його було позбавлено й редагування *«Літературно-наукового вісника»*. Майже одночасно його було звільнено з посади секретаря НТШ, а на його місце призначено спочатку О. Роздольського, потім Ф. Колессу. Все це знизило до мінімуму його і до того часу мізерну зарплату.

У 1913 році В. Гнатюк вирушив на лікування у Високі Татри (Закопане), але й тут повторилася алландська історія: після шести тижнів перебування в горах лікарі встановили, що для успішного завершення лікування йому потрібно бути там не менше 12–18 місяців. *«Ну, але розуміється, я цього не годен зробити, — писав він з гіркою іронією своєму другові І. Кревецькому, — бо на те грошей нізвідки не добуду, отже, най чорт хоробу бере»* [32].

Та незважаючи на хворобу, він і в цей час вів організаційну діяльність НТШ. З його ініціативи НТШ запланувало влаштування величавого з'їзду з нагоди 100-ліття з дня народження Т. Шевченка, який мав відбутися у грудні 1914 року у Львові. Перша світова війна перешкодила реалізації цього важливого задуму.

Війна застала В. Гнатюка в Криворівні. Військові події на цілих 15 місяців відрізали його від Львова. Вимушене перебування в центрі Гуцульщини він, як і раніше, використав для записування творів народної словесності. Записував не лише традиційний фольклор від селян, але й тогочасні військові новотвори від українських та російських солдатів, які побували в цьому краї. Ці новотвори послужили йому матеріалом для розвідки *«Війна і народна поезія»* [3] та інших статей.

Восени 1915 року сім'я Гнатюків повернулася із Криворівні до Львова у дуже несприятливі воєнні умови. В. Гнатюка знову призна-

чено на посаду секретаря НТШ та редактора його періодичних видань («Етнографічного збірника», «Матеріалів до української етнології» та «Хроніки НТШ»). Його життєві умови у Львові під час війни були дуже несприятливі. Він був змушений цілими тижнями жити в нетопленої хаті, бо *«у Львові було забракло зовсім угля і дров так, що ніде не можна купити ні за які гроші»* [33].

1-го січня 1916 року він повідомив виділ НТШ, що не може платити готівкою за квартиру (яка була маєтком НТШ) і пропонує замість грошей свої недруковані наукові праці та власні фольклорні збірники. *«Моя платня на теперішні умови така мала, що не вистачає на самий харч»*, — скаржився він у своєму листі до І. Кравецького [61]. Крім того, у Львові під час війни не вистачало газу, і йому доводилося по вечорах сидіти без світла. У таких несприятливих умовах Гнатюк написав і видав одну з кращих своїх фольклористичних праць — методично-бібліографічний довідник *«Українська народна словесність»* (Відень, 1916), яким користалися сотні збирачів фольклору.

В. Гнатюк і після війни продовжував займатися організацією фольклорного дослідження у західній Україні, однак у зв'язку із занепадом видавничої діяльності НТШ він зміг видати лише незначну частину зібраних матеріалів. Більшість текстів, зібраних ним до Першої світової війни, була знищена царськими солдатами, які з канцелярії В. Гнатюка зробили військовий пункт, а його матеріалами топили в печі [2, с. 48]. Серед загублених матеріалів була кількатомна збірка історичних пісень М. Драгоманова, підготована В. Гнатюком до друку, великі збірки М. Дикарева, П. Тарасевського, Ю. Федьковича, В. Степаненка та багатьох інших збирачів. Тоді ж пропала і значна частина кореспонденції В. Гнатюка, між іншим, листи до нього І. Франка, Лесі Українки, Ф. Вовка, О. Кобилянської, В. Стефаніка, Л. Мартовича та інших [34]³.

Після війни Галичина опинилася в рамках Польщі, і видавнича діяльність Наукового товариства ім. Шевченка занепадала у зв'язку з припиненням йому державної допомоги. В. Гнатюк на деякий час втратив інтерес до наукової та організаторської праці. *«Пощо я маю даремно витратити сили на складення збірників і писання праць, коли нема вигляду на їх видання?»* — з жалем скаржився він Ф. Колесі [45,

³ Частина матеріалів, які В. Гнатюк вважав загубленими, пізніше була знайдена в інших місцях.

с. ХІ]. І стан здоров'я та матеріальні умови життя В. Гнатюка після війни погіршилися. Його діти виростили; дочки вчилися на медичному факультеті Львівського університету, син — у гімназії. Навчання вимагало значних коштів, і Гнатюкові нелегко було зводити кінці з кінцями.

У 1918 році заходами уряду Української народної республіки, а згодом Української держави було засновано Українську Академію Наук, а В. Гнатюка запропоновано у перші її академіки. Наприкінці жовтня 1918 року міністр народної освіти Української держави Петро Стебницький повідомив В. Гнатюка про те, що у зв'язку з ідеєю об'єднання наукових сил Східної й Західної України його ім'я занесено в список перших кандидатів в академіки. Єдиною умовою обрання В. Гнатюка дійсним членом УАН є його негайний переїзд до Києва.

У відповіді міністрові від 11 листопада 1918 року В. Гнатюк подякував за високе визнання його наукової діяльності та висунув ряд цікавих зауважень до Статуту УАН. Щодо переїзду до Києва, В. Гнатюк заявив міністрові П. Стебницькому, що він зможе переселитися туди не раніше травня 1919 року. У зв'язку з тим на його місце було обрано С. Смаль-Стоцького, а його кандидатуру в академіки було висунуто лише через п'ять років — 21 лютого 1924 року.

У 1920 році В. Гнатюк зав'язав співпрацю з Закарпатською Україною, в якій після її приєднання до Чехословацької республіки 1919 року були значно сприятливіші умови для наукової та культурно-освітньої праці, ніж у Галичині.

У січні 1920 р. друзі В. Гнатюка Г. Стрипський та І. Панькевич запросили його підлікувати своє здоров'я на Закарпатті. *«Добре було би, якби Ви могли на літо сюди приїхати відпочити та, осівши в якій селі, продовжати свою ідею молодих літ»* [36, с. 64]. В. Гнатюк щиро привітав таку пропозицію, збираючись приїхати на Закарпаття разом із дружиною, однак погіршення здоров'я не дозволило йому здійснити цей намір.

У травні 1921 р. його було обрано почесним членом новозаснованого товариства «Просвіта» в Ужгороді. Висловлюючи *«щирю подяку за таке почесне відзначення моєї скромної праці»*, В. Гнатюк писав: *«Жалую дуже, що тяжка, довголітня хвороба відтягнула мене від продовжування праці над Угорською Україною та не дозволила мені здійснити того плану, який я колись уклав собі, будучи здоровим. На-*

діюся, одначе, що мої пляни, доповнені й розширені, виконають уже тамошні уродженці» [35, с. 59].

Восени 1921 р. В. Гнатюк підписав угоду з Шкільним рефератом цивільної управи Підкарпатської Русі в Ужгороді про укладення «Словника закарпатських говірок», над яким працював понад три роки, виписавши зі своїх фольклорних матеріалів та закарпатоукраїнської літератури XVII-XX століть понад двадцять тисяч діалектних слів (з контекстом, паспортизацією, поясненнями тощо).

У вересні 1924 р. В. Гнатюк вислав свій словник до Ужгорода, де І. Панькевич мав доповнити його своїми матеріалами та чеськими еквівалентами і здати до друку. На жаль, саме тоді на Закарпатті настали дуже несприятливі зміни в національній політиці, в результаті яких І. Панькевича було звільнено з роботи у Шкільному рефераті, а «Словник закарпатських говірок» викреслено з видавничого плану.

У післявоєнний період над «Словником закарпатських говорів» інтенсивно працював Іван Панькевич, довівши кількість слів до 200 000, однак смерть у 1958 році перервала його працю. Після смерті І. Панькевича над «Словником» працювали його учні (О. Зілинський, А. Куримський, К. Генік-Березовський та ін.). Нині роботу над «Словником» доводить до завершення мовознавець Ружена Шишкова, працівниця Слов'янського інститут АН Чеської республіки Празі.

З мовознавчих праць В. Гнатюка для закарпатських (отже, і прашівських) русинів-українців найвизначнішою є його стаття «В справі літературної мови підкарпатських русинів» з 1924 року, яка 43 роки пролежала в рукописі і була опублікована щойно 1967 року на сторінках «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику» (Пряшів, 1967. — Т. 3. — С. 19-27). У ній автор на питання «Якою має бути літературна мова підкарпатських русинів?» відповів: «Літературною мовою Підкарпатської Русі буде та сама українська, що є в Галиччині, на Буковині, в Київщині, на Кубані, на Зеленому Клинні, в Америці. До того положенні вже підвалини в писаннях Л. Чопея, Г. Стрипського, Гренджі-Донського і інших молодших. Тимчасовим переходом до неї може бути місцевий говір верховинський, найбільше зближений до літературної мови. Як уступка для старшої генерації може пошитися тим часом і етимологічний правопис. Отсей народній говір виключно повинен запанувати в уряді і школі, а не який інший, до пори, поки не буде можна перейти вповні до загальної української літературної мови». Ці пророчі слова В. Гнатюка не втрачають актуальність

і в наш час, коли не втихають спроби творення різних типів „русинської» літературної мови.

В. Гнатюк, аби вийти із злиднів, змушений був продавати свої книжки. За час від 1920 по 1926 рр. він вислав до Ужгорода понад тисячу книжок зі своєї приватної бібліотеки. Ці видання, з якими він нерано розлучався, стали основою солідної наукової бібліотеки товариства «Просвіта», пізніше — Державної наукової бібліотеки в Ужгороді, і становлять золотий фонд нинішньої Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету.

Стан здоров'я В. Гнатюка і на цей раз вимагав довшого перебування в горах, яке рекомендували йому лікарі. 1-го червня 1925 р. В. Гнатюк звернувся до Управи НТШ у Львові з проханням виплатити йому для лікування хоча б аванс його гонорару за ненадруковані праці, *«а як ні — писав Гнатюк — прошу признати мені на виїзд і побут в горах позичку в можливій висоті, яку я або відробив би, або звернув би ратами в готівці»* [61]. Та бажаної допомоги В. Гнатюк таки не одержав.

Та і в тих дуже несприятливих обставинах він не перестав цікавитися своєю улюбленою справою — фольклористикою. Після війни він приступив до видання популярної фольклорної серії, в якій вийшли п'ять збірок фольклору, та опублікував ряд теоретичних фольклористичних праць. Крім того, він видав брошуру про Наукове товариство ім. Шевченка, працю *«Кубаницина й кубанці»*, підготував до друку *«Українську мітологію»*, брошурку про Закарпатську Україну та інші праці.

У 1920 році він зав'язав ділові стосунки з правлінням Книгоспілки, яке надіслало йому докладні відомості про свій статут та замовило в нього для друку збірники легенд і казок [28, с. 215-221].

За останні роки життя В. Гнатюк чимало уваги приділив справі популяризації українського фольклору серед широкої громадськості. Він розробив план видання цілої серії науково-популярних книжок з фольклору, однак несприятливі видавничі умови дозволили йому реалізувати лише незначну частину свого задуму.

Ще в 1917 році Гнатюк видав збірник соціально-побутових казок (*«Народні новели»*) у власній літературній обробці, що містив кращі матеріали з його закарпатських експедицій. В такому ж плані 1918 року він видав і книжку народних казок про тварин (*«Народні байки»*), яка містила кращі твори з його двотомника *«Українські на-*

родні байки», та «Народні байки для дітей» (з ілюстраціями О. Кульчицької). У 1922 році В. Гнатюк видав кращі фантастично-пригодницькі казки зі своїх закарпатоукраїнських записів під назвою «*Баронський син в Америці*». Ці видання відіграли важливу роль у справі популяризації фольклору, зокрема серед шкільної молоді.

У 1924 році президія УАН офіційно повідомила В. Гнатюка, що його обрано позаштатним академіком на кафедрі народної словесності з тим, що після переїзду до Києва він стане штатним академіком. Ця звістка дуже потішила В. Гнатюка, тому що нарешті офіційно було визнано його наукові заслуги, а саме з боку найвищої української наукової установи, в якій перед ним розкривалися гарні перспективи.

У відповідь на це повідомлення Гнатюк писав: «*Колись мою молодечою мрією було дожити хвили, в якій на українській землі став би Український університет та Українська академія наук, дві інституції, що ввели би український народ у ряд загальнопризнаних культурних націй. Ця мрія тепер здійснилася. Я вважав би великим щастям, коли би зміг наприкінці свого життя хоч здалека докинути свою цеголку до тої величезної будівлі, яку здвигає УАН для української науки*» [60].

Та, на жаль, йому не довелося вже докласти свою цеглину до спільної будівлі. Від 1925 року стан здоров'я В. Гнатюка був майже безнадійним. Навіть його близькі друзі змирилися з думкою, що його смерть неминуча. І. Свенціцький на запитання М. Могілянського про здоров'я Гнатюка лаконічно відповідав: «*Вже кілька місяців помирає та ніяк померти не може*» [28, с. 258-259].

6-го жовтня 1926 року о шостій годині вечора Володимира Михайловича не стало. Помер на 55-му році плідного життя. Його дружина Олена в листі до І. Панькевича від 6 листопада 1926 року так описує останні години життя В. Гнатюка: «*До послідньої хвили життя не жалівся на ніякі болі, хотя й мусів їх мати, та до послідньої хвили живо цікавився всім, що діялося поза домом і в домі. Ще два дні перед смертю робив коректуру «Літературно-наукового вісника». В послідній день життя, хотя й часто уже тратив притомність, давав ще різні розпорядження. Помер спокійно, так якби заснув*» [51, с. 206].

В. Гнатюка похоронено на Личаківському кладовищі недалеко могили його друга і учителя Івана Франка. Пізніше на його могилі сім'я поставила скромну мармурову плиту з простим написом: «*Володимир Гнатюк, етнограф, 21. V. 1871 — 6. X. 1926*». У 1971 році цей

надгробник було замінено монументальним пам'ятником з кам'яним бюстом В. Гнатюка роботи скульптора Л. Біганича.

Красномовним свідченням того, чим жив і цікавився Володимир Гнатюк в останні земні свої роки, є 97 листів та 90 листівок, написаних ним та його дружиною Оленою до дітей та зятя (1919–1928), які мені 1991 року передала Ліла Гордесманн, внучка В. Гнатюка, наступниця спадщини своєї матері Ірини та її сестри Олександри. Я їх разом з іншими документами своєї гнатюкіани передав Обласному архіву Тернопільської області. Це — безцінні документи про останні роки життя і смерть визначного українського фольклориста та громадсько-го діяча, які чекають на обнародування.

Володимир Гнатюк був науковцем, який у важких умовах ХІХ і першої чверті ХХ століть поставив українську фольклористику на загальнослов'янський рівень, тому він заслуговує на те, щоб 150-річчя з дня його народження було належно відзначено.

Література

1. Володимир Гнатюк. Бібліографія друкованих праць. Уклав Мушинка М. (1337 позицій). Канадський інститут українських студій. Едмонтон, 1987, 148 с. Друге видання: Львів, 1992. Співупорядник Мороз М. 152 с.
2. Гнатюк В. М. Вибрані праці про народну творчість. Упор. М. Т. Яценко. Київ, 1966. 248 с.
3. Гнатюк В. Війна і народна поезія. *Календарик для українських січових і жовнірів-українців на 1917 рік*. Відень, 1916. С. 68-85.
4. Гнатюк В. Дещо про Русь Угорську. *Радикал*. Львів, 1895, № 2. С. 14-19; № 3. С. 26-30.
5. Гнатюк В. Про ювілей Івана Франка в 1898 році. *Літературно-науковий вісник*, Т. LXXXVI, 1925. С. 176-178.
6. Гнатюк В. Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. XXII, 1898. С. 1-58.
7. Етнографічний збірник. 1897. Т. III.
8. Етнографічний збірник. 1898. Т. IV.
9. Етнографічний збірник, 1899. Т. VI.
10. Етнографічний збірник. 1900. Т. IX.
11. Етнографічний збірник. 1901. Т. X.
12. Етнографічний збірник. 1902. Т. XII.
13. Етнографічний збірник. 1902. Т. XIII.

14. Етнографічний збірник. 1904. Т. XV.
15. Етнографічний збірник. 1905. Т. XVII.
16. Етнографічний збірник. 1906. Т. XVIII.
17. Етнографічний збірник. 1907. Т. XIX.
18. Етнографічний збірник. 1909. Т. XXV.
19. Етнографічний збірник. 1910. Т. XXVI, XXVII.
20. Етнографічний збірник. 1910. Т. XXIX.
21. Етнографічний збірник. 1911. Т. XXX
22. Етнографічний збірник. 1912. Т. XXXI-XXXII.
23. Етнографічний збірник. 1912. Т. XXXIII-XXXIV.
24. Етнографічний збірник. 1914. Т. XXXV.
25. Етнографічний збірник. 1914. Т. XXXVI.
26. Етнографічний збірник. 1916. Т. XXXVII-XXXVIII.
27. Жите і Слово. 1897. Кн. VI. С. 46-62.
28. Записки історично-філологічного відділу УАН. Кн. 10. Київ, 1927.
29. Зілинський О. В. Гнатюк і збійський казкар. *Дукля*. Пряшів, 1969. № 1. С. 63-69.
30. Записки Наукового Товариства Шевченка. Т. СХХІІ. 1915. С. 167-211.
31. Записки Наукового Товариства Шевченка. ТТ. XXXI-XXXII. 1899. Кн. V-VI.
32. Лист В. Гнатюка до І. Кривецького від 21 липня 1913 р. ЛЦДІА, Ф. 309, оп. 1, зв. 68, од. зб. 987.
33. Лист В. Гнатюка до І. Кривецького від 1 січня 1915 р. ЛЦДІА, Ф. 309, оп. 1., зв. 68.
34. Лист В. Гнатюка до І. Кривецького від 7 листопада 1915 р. ЛЦДІА, Ф. 309, оп. 1, зв. 68, од. зб. 987.
35. Лист В. Гнатюка до І. Панькевича від 17 червня 1921 р. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. III, Пряшів, 1967.
36. Лист І. Панькевича до В. Гнатюка від 25 січня 1920 р. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. IV. Кн. 1. Пряшів, 1969.
37. Літературно-науковий вісник. Львів, 1898. Т. IV. Кн. XI.
38. Літературно-науковий вісник. Львів, 1899. Кн. IX.
39. Літературно-науковий вісник. Львів, 1900. Т. XII. Кн. XI.
40. Літературно-науковий вісник. Львів, 1904. Кн. VI.
41. Літературно-науковий вісник. Львів, Т. XXXII. 1905. С. 147.

42. Літературно-науковий вісник. Львів, 1926. Кн. XI.
43. Матеріали до української етнографії. Т. III. Львів, 1900. С. 12-26.
44. Матеріали до української етнографії. Т. XII. 1909.
45. Матеріали до української етнології та антропології. Т. XXI–XXII. Част. I. 1929. С. XI.
46. Мушинка М. Михайло Пустай із Збоя — найвизначніший український казкар кінця XIX століття. *Дукля*. 2001. № 3. С. 41–45.
47. Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці історично-філософичної секції; Т. 190. Париж — Мюнхен, 1975. 116 с.
48. Мушинка М. Володимир Гнатюк — перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії. *Руський Керестур*, 1967. 80 с.
49. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Том 207. Париж — Нью-Йорк — Сідней — Торонто, 1987, 332 с. Видання друге, доповнене та перероблене: Тернопіль, 2012. 384 с.
50. Мушинка М. Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі. Автореферат на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук у формі наукової доповіді. Київ, НАН України, 1992. 33 с.
51. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Присвячений пам'яті В. Гнатюка. Упорядник М. Мушинка. Т. 3. Пряшів, 1967. 464 с.
52. Франко І. Заборона Літературно-наукового вісника в Росії. *Літературно-науковий вісник* 1901. Кн. X. С. 35-39.
53. Хроніка НТШ. 1902. Вип. III. Ч. 10. С. 16-17.
54. Яценко М. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. Вид. АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Київ: Наукова думка, 1964. 282 с.
55. *Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes*, I-II. Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. Leipzig, 1909-1912.
56. Hlavaček F. Моје стукy а spolupráce s V. Hnaťukem. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. № 3. Пряшів, 1967. С. 31-50.
57. Hnaťuk V. Rusíni v Uhrách. *Slovanský přehled*, 1899, Ч. 5. С. 216-220; Ч. 9, С. 418-427.

58. Львівський центральний державний історичний архів. Ф. 309, оп. 1, зв. 154, од. зб. 2266.
59. Львівський центральний державний історичний архів. Ф. 309, оп. 1, од. зб. 2228.
60. Львівський центральний державний історичний архів. Ф. 309, оп. 1, од. зб. 2290.
61. Львівський центральний державний історичний архів. Ф. 309, оп. 1, зв. II. од. зб. 234.

Івашків Василь Михайлович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: ВІЗІЯ МИХАЙЛА ЯЦЕНКА

Невдовзі буде шістдесят років із того часу, як у видавництві «Наукова думка» побачила світ монографія Михайла Трохимовича Яценка «Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність» [21]. Це була перша і тривалий час єдина монографічна праця про «феноменально щасливого збирача» (так М. Яценко словами Івана Франка згодом назве передмову до ще однієї своєї гнатюкознавчої праці — видання українських народних пісень у записах цього видатного фольклориста) української народнопоетичної творчості, хоча з часу смерті В. Гнатюка тоді минуло майже сорок років⁴. Здавалося, праця М. Яценка, яка по суті відкривала науковій громадськості таку унікальну постать, спричинить появу нових аналітичних студій, публікацій багатючих фольклорних записів ученого, адже монографія усе ж далеко не вичерпала теми. Цього однак не сталося — почин М. Яценка по-справжньому підхопив лише словацький україніст Микола Мушинка, який з 1964 по 1970-ий роки оприлюднив більше двадцяти публікацій українською та словацькою мовами, у т. ч. й дві рецензії на монографію М. Яценка. Серед праць цього дослідника пізнішого часу виокремлю дві його монографії, які було опубліковано відповідно 1975 [12] та 1987 [13] рр., а також окремих випуск наукового збірника музею української культури у Свиднику (1967), присвяченого пам'яті В. Гнатюка, який побачив світ значною мірою завдяки старанням саме М. Мушинки. Зрозуміло, що М. Мушинка неодноразово покликався на дослідження М. Яценка, а оцінюючи його монографію, визнав, що «перелом у ставленні до В. Гнатюка настав у 1964 році, коли в Києві появилася фундаментальна монографія М. Т. Яценка про життя і фольклористичну діяльність В. Гнатюка» [13, с. 15]. Попри публікацію

⁴ Прикро, але прізвище та праці М. Т. Яценка зовсім не згадані в україномовній чи якійсь іншій версії статті про В. М. Гнатюка у Вікіпедії.

праць М. Мушинки студія М. Яценка й досі залишається такою ж новаторською та потрібною, як і шістдесят років тому.

Монографія Михайла Трохимовича Яценка виконала ще одну дуже важливу функцію в тогочасному суспільно-культурному житті України — за безпосередньої допомоги вченого та його дослідження в рідному селі Володимира Гнатюка Велесневі, що в Монастириському р-ні Тернопільської обл., 31 травня 1969 р. було відкрито етнографічно-меморіальний музей, хоча, як написали Ігор Герета та Остап Черемшинський, «не бракувало тих, хто через своє невігластво і страх чинив усілякі перешкоди цій справі» [4, с. 4]. Закономірно, що автори путівника назвали саме М. Яценка та М. Мушинку активними консультантами у справі організації музею, в якому «збір та опрацювання матеріалів було поставлено на науковий ґрунт» [4, с. 4].

Для М. Т. Яценка Володимир Гнатюк був визначною постаттю в українській культурі — «передовий громадський діяч і публіцист, невтомний збирач, видавець і дослідник народної творчості, літературознавець і етнограф, мовознавець та перекладач, відомий вчений-славіст європейського масштабу, журналіст і редактор, академік АН УРСР, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, член багатьох європейських наукових інституцій — таким постає В. Гнатюк перед нами» [19, с. 5].

Свою працю над дослідженням фольклористичної діяльності В. Гнатюка М. Яценко розпочав на початку 1960-х рр., а його перша публікація на цю тему з'явилася 1963 р. — це була ґрунтовна наукова стаття «Славістичні інтереси та зв'язки В. Гнатюка» [24, с. 78–123], яка лягла в основу завершального розділу монографії «Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність». Паралельно з публікацією монографії дослідник оприлюднив і статтю «В. Гнатюк про суспільно-історичну функцію поезії» [23, с. 34–42].

Хоча монографія М. Яценка була першим монографічним дослідженням життя і фольклористичної діяльності В. Гнатюка, вона справляє враження підсумкової праці про цього фольклориста — автор так усебічно представив науковій громадськості цю постать і так вичерпно осмислив його спадщину, що наступникам залишилося з'ясувати лише окремі часткові питання, зокрема написати наукову біографію та більш докладно простежити маршрути фольклористичних експедицій видатного народодослідника. Мабуть, саме з цим і пов'язаний той факт, що М. Мушинка наважився на публікацію окремої монографії

лише 1987 року, тобто через двадцять три роки після появи праці М. Яценка. Зазначу, що робота словацького українця усе ж не мала такого розголосу в Україні, як праця М. Яценка, що було спричинено і тим фактом, що праці, опубліковані за рубежем, потрапляли в тодішню радянську Україну досить рідко і загалом були важкодоступними. Певне пожвавлення дослідницької праці над спадщиною видатного фольклориста спостерігалось цього 2021 року, коли українська спільнота відзначала 150-річчя з дня народження В. Гнатюка. Однак для того, щоб українська наука збагатилася сучасним системним дослідженням народознавчої спадщини одного із своїх найвидатніших фольклористів, спершу треба цю спадщину оприлюднити в академічному зібранні його творів — це буде та основа, на якій може постати нова монографія про В. Гнатюка.

Структура монографії М. Яценка підпорядкована завданням ученого — всебічно висвітлити постать Володимира Гнатюка-фольклориста. Відтак, автор спершу в контексті громадської та наукової діяльності подав біографію Гнатюка, далі схарактеризував зміст і основні маршрути фольклористичних експедицій вченого. У третьому розділі, спираючись на матеріали конкретних фольклорних записів Гнатюка, М. Т. Яценко представив його погляди на народну творчість. Завершальним акцентом праці стала характеристика постаті Володимира Гнатюка як славіста, що можна вважати вказівкою наступним дослідникам у виборі об'єкта для своїх гнатюкознавчих студій. Вражає джерельна наповненість монографії — тут не лише представлено друковані праці з фольклористики та етнографії, що так чи інакше стосуються постаті В. Гнатюка, а й використано значну кількість архівних джерел, зокрема з Центрального державного історичного архіву у Львові, Львівського обласного державного архіву, Відділу рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (тепер Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), Відділу рукописів Львівської державної наукової бібліотеки Міністерства культури УРСР (нині Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника), Відділу рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка АН УРСР (тепер Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України), Відділу рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Риль-

ського НАН України) та рукописних фондів Інституту археології АН УРСР (нині Інститут археології НАН України).

Необхідно наголосити на тому, що, значення збирацької роботи Гнатюка М. Яценко бачив «не тільки у цінності науково записаних і надрукованих ним творів народної словесності, а й у виробленні справді наукового, комплексного підходу до збирання фольклору. Своєю творчою практикою Гнатюк дав зразок збирацької і публікаторської роботи для наступних поколінь фольклористів» [21, с. 129]. Оцінюючи внесок Гнатюка у фольклористику, М. Яценко доречно покликався на судження Івана Франка, висловлені у написаній 1900 р., однак опублікованій лише 1928 р. у додатку до статті Михайла Возняка «З діяльності Ів. Франка як етнографа» у збірнику «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» (Київ, 1928. Вип. 1. С. 157–163) статті «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.». Відомо, що Франко назвав Гнатюка серед фольклористів нового типу (крім Гнатюка, це Івана Колесса, Осип Роздольський та Володимир Шухевич), котрі «обіймаючи широкі наукові горизонти, рівночасно стараються вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці, подати, прим[іром], весь репертуар пісень, оповідань і т. и. якогось незвичайного оповідача чи рапсода, вичерпати запас пісень, казок, обрядів даної околиці і, з другого боку, обняти запас доступного однорідного матеріалу в цілім краю» [20, с. 269]. Закономірно, що у фольклористичній діяльності цих збирачів народнопоетичної творчості «видно порядну методу; записи виходять стенографічно вірні; матеріал записується від найліпших оповідачів, про яких подаються докладні відомості; при описах реалій подаються рисунки, фотографії, поміри; збирачі приступають до діла не насліпо, де-будь, але познайомлені добре з попередньою літературою, вишукують території, найцікавіші для досліду, вповні розуміючи його наукову донеслість» [20, с. 269–270]. До цього варто додати фонетичну точність Гнатюкових записів із безумовним збереженням усіх діалектних рис. Думаю, що проблеми сучасної української науки про народну творчість і в тому, що далеко не всі нинішні фольклористи додержуються таких принципів.

Як слушно підкреслив М. Яценко, фольклорист звертав пильну увагу на особи своїх респондентів, чим, на мою думку, продовжив традицію фіксації народнопоетичного матеріалу, який свого часу представив Пантелеймон Куліш у «Записках о Южной Руси» (1857–1857): «Гнатюка характеризує пильна увага до особи оповідача як

творця і носія фольклору. Вона не обмежується тільки художньо-естетичними інтересами; вченого цікавить оповідач як типовий представник трудового народу, як людина, що репрезентує погляди трудового селянства» [21, с. 111].

Монографія викликала значний резонанс у тогочасній пресі. З'явилося близько десятка рецензій, зокрема чотири в польських та словацьких газетах і журналах. Найбільш значущими були розлогі аналітичні відгуки Миколи Мушинки [14; 26], Францішка Главачека [25], Віктора Петрова [16] та Федора Погребенника [17], цікаві спостереження висловили й рецензенти-краєзнавці Ігор Герета [3] та Петро Медведик [10]. Показовою є думка знаного українського фольклориста Бориса Кирдана, котрий, рецензуючи збірник «В. М. Гнатюк. Вибрані статті про народну творчість» (К., 1966), згадав і монографію М. Яценка: вона «написана на великому, ретельно зібраному і дослідженому матеріалі. Цінним у книзі є те, що її автор уперше ввів у науку архівні, ще не видані матеріали із спадщини В. М. Гнатюка та деяких його сучасників» [7, с. 98].

Спеціальної уваги заслуговує рецензія відомого українського фольклориста та літературознавця Віктора Петрова, який свого часу був автором цікавої наукової розвідки «Акад. Володимир Гнатюк у своїх фольклорних студіях» [15]. За словами М. Яценка, саме В. Петров одним із перших в українській фольклористиці розглянув «питання наукового методу, яким користувався Гнатюк у своїх дослідженнях», зокрема «вперше звернув увагу на соціологічний підхід вченого до вивчення народної творчості, на пояснення її у зв'язку з соціальними, політичними, економічними умовами життя трудящих» [21, с. 7]. У той же час М. Яценко далі досить критично відгукнувся про окремі положення праці В. Петрова, які, на його думку, не відповідали завданням фольклористики радянського періоду її розвитку: «встановлюючи генетичний зв'язок фольклоризму В. Гнатюка з поглядами типових представників буржуазної міграційної школи, В. Петров навіть не згадує про благотворний революціонізуючий вплив на нього І. Франка, що був видатним дослідником народної творчості» [21, с. 7]. В. Петров з цими зауваженнями згодом згодився, бо в рецензії на монографію М. Яценка наголосив, що В. Гнатюк був одним «з найближчих соратників І. Франка» [16, с. 89], працював разом з ним в Етнографічній комісії НТШ. Про вплив І. Франка на фольклористичні судження В. Гнатюка рецензент написав фактично словами автора

монографії: «Дослідник докладно висвітлив благодетельний революціонізуєчий вплив Франка на Гнатюка. Характеристика В. Гнатюка як прибічника і послідовника Франка становить провідну настанову книги М. Яценка» [16, с. 90].

В. Петров розглянув монографію М. Яценка в контексті підготовки історії української фольклористики, яка, до слова, не написана й досі — нещодавно побачила світ праця професора Романа Кирчіва «Історія української фольклористики» [8], до написання якої був причетний і автор цієї статті. Відтак, на думку рецензента, праця М. Т. Яценка про В. Гнатюка, діяльність якого «знаменує собою етап становлення української фольклористики як окремої наукової дисципліни» [16, с. 89], може «вважатися гідним початком такої серії» [16, с. 89]. За В. Петровим, важливість монографії про В. Гнатюка ще й у тому, що він «перший зводить фольклористику на ступінь самостійної науки, відвойовує для неї власне місце поруч з літературознавством, лінгвістикою, історією і т. д.» [16, с. 89].

Рецензент рішуче підтримав М. Яценка у його прагненні показати В. Гнатюка не лише як збирача та публікатора, а й як глибокого й тонкого дослідника фольклору. В. Петров підкреслив, що хоча «В. Гнатюк не створив власної фольклористичної теорії, але стояв на шляху до її створення» [16, с. 90]. Одним із визначальних аспектів фольклористичних концепцій В. Гнатюка, за слушним зауваженням В. Петрова, була його боротьба «за новотвори і спростовання думки про псування й загибель народної творчості» [16, с. 90], на чому постійно наголошував автор монографії. Яскравим штрихом тут є покликання на критичне судження О. Потебні щодо М. Костомарова. За О. Потебнею, «при дослідженні пісенного фольклору треба шукати в піснях не «зв'язку образів», як це робив Костомаров, а «зв'язок уявлень», що породжують ці образи» [16, с. 91]. Підтвердженням цієї думки, на переконання В. Петрова, може бути стаття В. Гнатюка «Пісня про неплідну матір і ненароджені діти».

Свідченням вагомості наукових пошуків М. Т. Яценка став успішний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, який відбувся 21 січня 1965 р. на засіданні Вченої ради секції літературознавства, мистецтвознавства та мовознавства АН УРСР. На захист було подано монографію про В. Гнатюка, а офіційними опонентами виступили доктор історичних наук Костянтин Гуслистий та кандидат філологічних наук Федір Погребенник [18,

с. 96]. Якщо рецензія першого опонента, здається, поки не оприлюднена, то уявлення про основні наукові положення виступу другого опонента можна скласти на основі згаданої вище його розлогої рецензії на монографію, яку він опублікував кілька місяців перед цим захистом [17]. Рецензент зокрема звернув увагу на те, що зміст монографії М. Яценка «значно ширший, ніж це визначає її заголовок» [17, с. 95], адже автор висвітлює фольклористичну діяльність В. Гнатюка у контексті розвитку тогочасної народознавчої думки, показує його не лише «як невтомного збирача і публікатора народної творчості, як вдумливого й глибокого фольклориста-теоретика», а й «вводить читача в творчу лабораторію Гнатюка-фольклориста, з'ясовує його погляди на народну творчість, співставляє їх з поглядами тогочасних визначних представників української, російської, а також зарубіжної фольклористики» [17, с. 95]. Досить розлого розглянувши зміст усіх чотирьох розділів рецензованої праці, Ф. Погребенник насамкінець констатував, що «монографія М. Т. Яценка — це серйозне наукове дослідження, яке свідчить про зрілість і оригінальність думки її автора. Особливо радує те, що вона має велику документальну базу, що свої спостереження дослідник намагається всюди докладно аргументувати» [17, с. 97]. Важливо, що рецензент, праці якого переважно відзначаються підвищеною увагою до фактів та документів, у своїх прикінцевих висновках підтвердив наукову достовірність наведених у монографії суджень: «автор виявив велику уважність і сумлінність у користуванні першоджерельними архівними матеріалами, точність і акуратність в науковому апараті» [17, с. 97].

М. Яценко розумів, що монографія не вичерпує наукових проблем, пов'язаних з фольклористичною діяльністю В. Гнатюка, а тому продовжив наполегливо працювати над осмисленням його творчої спадщини. В наступні роки вчений опублікував кілька надзвичайно цінних наукових розвідок, зокрема книгу «В. М. Гнатюк. Вибрані статті про народну творчість» (1966).

Збірник вибраних статей В. Гнатюка про народну творчість була гідною відповіддю тим ученим, котрі вважали цього фольклориста головним чином збирачем та видавцем народнопоетичної творчості. Як точно написав М. Яценко, «рідко хто задумувався над тим, що саме його величезна збирацька робота, досконале знання тогочасного фольклорного процесу, [...] дали вченому можливість піднятися над емпіризмом фольклорних фактів до глибоких і перспективних теоретич-

них узагальнень» [5, с. 3]. Саме через те, що праці В. Гнатюка мали надійну документальну основу, спиралися на багатющій народнопое-тичний матеріал, який сам фольклорист пропускав через себе, коли готував до друку той чи інший збірник, вони й досі не втратили свого наукового значення. Хоча видання задумане як науково-популярне, М. Яценко підійшов до формування його матеріалу по-науковому — всі тексти подано за першоджерелами із збереженням мовностилістичних особливостей оригіналу, однак в окремих статтях упорядник опустив дублюваний, на його думку, матеріал.

Питання подачі текстів у збірнику заторкнув у згадуваній тут рецензії відомий український фольклорист Б. Кирдан. На його думку, те, що «М. Т. Яценко при підготовці текстів намагався максимально близько дотримуватись оригіналу [...], відповідає вимогам наукового видання і особливо доцільний при перевиданні творів у серії пам'яток минулого» [7, с. 98]. Водночас рецензент допускав і певні корективи у текстах праць В. Гнатюка, щоб наблизити їх мову до вимог сучасної орфографії.

Оцінюючи вступну статтю М. Яценка та зібрані у збірнику праці В. Гнатюка, Б. Кирдан зазначив, що хоча передмова до збірника «порівняно невелика, але в ній висвітлені усі найголовніші питання фольклористичної діяльності В. М. Гнатюка» [7, с. 98], а «відібрані для публікації статті дають можливість скласти уявлення про погляди Гнатюка на народну творчість та закономірності її розвитку» [7, с. 98].

Упорядник збірника вибраних праць В. Гнатюка про народну творчість, на жаль, не зважив на висловлені в рецензії на свою монографію зауваження В. Петрова про те, що важливе значення для цілісного осмислення постаті Гнатюка-фольклориста мають його розвідки 1910–1920-х рр., зокрема статті «Легенда про три жіночі вдачі. Причинок до історії вандрівки фольклорних мотивів», «Пісня про покритку, що втопила дитину», «Пісня про неплідну матір і ненароджені діти» — їх М. Яценко не включив до свого видання, мабуть, з причини обмеженості обсягу видання.

Серйозне пошкваллення дослідницької праці над спадщиною В. Гнатюка було пов'язано з відкриттям 31 травня 1969 р. етнографічно-меморіального музею в Велесневі, а також святкуванням 100-річчя з дня народження вченого, що відзначалося в 1971 році. У всіх цих заходах найактивнішу участь узяв і М. Яценко — із доповідями він виступив у Велесневі на святі відкриття музею [4, с. 6] та в Монасти-

риськах на ювілейній науковій конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження В. Гнатюка — на ній прозвучав його виступ про фольклористичну співпрацю Володимира Гнатюка та Івана Франка [2, с. 414]. 1971 р. Михайло Трохимович опублікував кілька статей у тогочасних провідних журналах, зокрема «Вітчизні» («Академік народної словесності» № 4. С. 183–189), «Народній творчості та етнографії» («Видатний народознавець» № 2. С. 32–39) та «Українській мові та літературі в школі» («Видатний учений і громадський діяч» № 5. С. 27–36).

Вінцем активної дослідницької праці М. Яценка стала прекрасна укладена збірка «Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка» [19]. Наприкінці вступної статті до збірника вчений так визначив мету свого видання: «Виходячи із науково-популярного характеру збірки «Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка», упорядник не ставив перед собою завдання давати в ньому усі пісенні записи вченого із Закарпатської України. З огляду на мовну специфіку та обсяг ці матеріали потребують спеціального, суто наукового видання з іншим характером подачі текстів та їх коментування» [19, с. 26].

У ґрунтовній вступній статті «Феноменально щасливий збирач», написаній з виразною пошаною до постаті видатного українського фольклориста, М. Яценко слушно зауважив, що «пісня стала для Гнатюка не тільки «сердечною дружиною», «відрадою серця в дні горя і сліз», а й тією невмираючою красою, служінню якій він присвятив усе своє життя» [19, с. 5]. Так, починаючи від своїх юних років, за М. Т. Яценком, вісімнадцятирічний Володимир Гнатюк мав записи п'ятисот народних пісень [19, с. 6]. Автор передмови висвітлив також цікаві віхи життєвого шляху В. Гнатюка. Так, М. Яценко особливо підкреслив, що любов до народної творчості «мала великий вплив на формування його (себто В. Гнатюка. — *В. І.*) характеру», адже «перебуваючи в самій гушавині простих селян-трудівників, знаючи їх життєві інтереси, їх психологію, він успадкував від них невтомну працелюбність, тверезий погляд на життя, емоціональне багатство душі і моральне здоров'я» [19, с. 13]. Довершуючи характеристику В. Гнатюка як людини, підкреслив, що той «не тільки тонко розумів і глибоко знав народну поезію в її найпотаємніших нюансах, а й сам

був носієм фольклору і знаходив у ньому душевну розраду в найтяжчі хвилини свого життя» [19, с. 14]⁵.

У передмові до збірки пісенних записів В. Гнатюка М. Яценко зазначив, що усвідомлення наукової значущості народнопоетичних творів до Гнатюка прийшло тоді, коли він як студент Львівського університету ознайомився із фольклорними збірками Якова Головацького та Павла Чубинського, рецензіями на них, а також фольклористичними працями авторитетних тоді вчених [19, с. 6].

М. Яценко наголосив, що вирішальну роль у справі становлення Гнатюка-фольклориста відіграв Іван Франко. За твердженням дослідника, знайомство між ними почалося в 1894 р. та «визначило увесь життєвий шлях В. Гнатюка і з роками переросло в сердечну дружбу і постійну співпрацю на громадській та літературно-науковій ниві» [19, с. 6]. Прикладом їхньої плідної співпраці у перші роки їхнього знайомства М. Яценко слушно назвав публікацію дебютної фольклористичної студії В. Гнатюка «Лірники: Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. і. про лірників повіту Бучацького» (Етнографічний збірник. 1896. Т. 2. С. 1–76), яка «була здійснена під керівництвом і за допомогою І. Я. Франка, який упорядкував його та подав паралелі до багатьох пісень» [19, с. 6]. Автор передмови покликався і на слова Філярета Колесси про високий науковий рівень цієї публікації [9, с. IV].

М. Яценко дуже точно визначив сутність фольклористичних спостережень В. Гнатюка, які спиралися на величезний живий народнопоетичний матеріал: «Глибоке знання живого фольклорного процесу, усього укладу життя народу [...], нагромадження і систематизація величезного за обсягом, різноманітного за жанрами та тематикою фольклорного матеріалу стали для В. Гнатюка своєрідним Монбланом наукових фактів, на гранітній основі якого він робив глибокі й авторитетні наукові узагальнення, збагачуючи своїми науковими працями теорію фольклористики» [19, с. 11]. Автор вступної статті до збірника аргументовано наголошував на концептуальних судженнях народодослідника, проектуючи їх на тенденції розвитку фольклористики загалом: «В. Гнатюк розумів фольклор не як пережиток старовини, не як

⁵ М. Т. Яценко доречно навів цитату із спогадів Михайла Могильнянського (його помилково названо Могильницьким): за спостереженням цього сучасника Гнатюка, той був «скромний до величної простоти і в цьому нагадував духовний образ Ів. Франка» [11, с. 255].

мертву, застиглу й відтворювану механічно традицію минулого, а як живу творчість, що розвивається в рамках народного колективу і не згасає ніколи» [19, с. 12]. Це врешті й визначило роль і місце цього фольклориста в розвитку української філологічної науки свого часу: «Трудом М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка та їх послідовників у другій половині XIX ст. фольклористику було виведено на міцний науковий ґрунт і поставлено в ранг самостійної науки, праця, в якій немає нічого спільного з принагідним дилетантським захопленням «старовиною», а вимагає строгих наукових засад» [19, с. 12].

Упорядник не обминув і теми збирацького методу В. Гнатюка (про це М. Яценко, нагадаю, більш докладно написав у монографії), рисами якого є «філологічна точність і абсолютна повнота запису безпосередньо з уст оповідача чи співака, запровадження фонетичного письма для передачі усіх морфологічних і фонетичних особливостей мови» [19, с. 12]. Прикметно, що до згадуваного у цій статті збірника вибраних статей В. Гнатюка про народну словесність «Вибрані статті про народну творчість» (1966) власне й увійшло кілька таких праць. М. Яценко наголосив, що фольклорист, «збираючи в першу чергу, з одного боку, твори зникаючі, а з другого — новотвори, які з'являються як відображення народом нових історичних умов життя» [19, с. 12–13], також «поставив завдання не тільки комплексного фольклорно-етнографічного дослідження певних територій (насамперед західних та південно-західних українських земель), а й збирання та вивчення цілих народнопоетичних жанрів на терені всієї України» [19, с. 13]. Відтак, резюмував учений, саме «В. Гнатюк розробив наукові принципи систематизації та опрацювання фольклорних текстів при їх публікації і став першим українським вченим-професіоналом у галузі народної творчості» [19, с. 13].

Збірник яскраво представляє пісенний репертуар населення переважно західноукраїнських земель у їхній жанровій повноті: тут і календарно- та родинно-обрядові пісні (гаївки, колядки і щедрівки, весільні бойківські ладканки), родинно- та соціально-побутові пісні (серед них пісні про кохання та ліричні твори соціальної тематики), а також ліро-епіка (історичні пісні, балади, співанки-хроніки) та пісенні мініатюри (коломийки) тощо. Відсутність серед Гнатюкових записів жнивних, русальних, купальських, царинних та колискових пісень, порівняно невелику кількість історичних та жартівливих пісень М. Т. Яценко пояснював як «жанровою специфікою фольклору Гали-

чини та Закарпаття, так і свідомою орієнтацією дослідника на певні жанри і тематичні групи» — Володимир Гнатюк зокрема не записував «прислів'їв і приказок та загадок» [19, с. 19].

Видання «Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка» мало значний суспільно-культурний та науковий резонанс. Відзначу вдумливі рецензії Василя Васьківа та Гаврила Чернихівського. Так, В. Васьків зазначив, що хоча збірка є науково-популярним виданням, однак введення до неї великої кількості «фольклорних творів, які досі не публікувалися, надає їй вагу наукової праці. До того ж збірка практично містить усі пісенні записи фольклориста зі Східної Галичини, відтворює картину фольклорних досліджень у цій частині України у доволі повному обсязі, отже, збагачує фольклористику новими фактами» [1, с. 154]. Рецензент відзначив високий рівень укладеного збірника, науковий апарат якого (мова про належний текстологічний рівень публікації самих текстів, коментар і статтю упорядника) «цілком задовольняє фахівця-фольклориста» [1, с. 154]. У той же час слушною є й думка В. Васьківа про те, що «проблема задовільної, узгідненої з науковими вимогами текстології, передачі фольклорних записів українською мовою кінця XIX – початку XX ст. з її діалектними особливостями все ще чекає свого розв'язання» [1, с. 155], а це вже завдання сучасних наукових та науково-популярних видань.

Наче обрамлюючи свою чвертьстолітню гнатюкініану, М. Яценко наприкінці 1980-х рр. написав невелику, але містку наукову розвідку про В. Гнатюка як літературного критика. Дослідник слушно пов'язував його літературно-критичну діяльність із постулатами культурно-історичної школи, адже Гнатюк «вважав фольклор важливим джерелом пізнання не тільки життя народу, а й суспільної психології певного часу» [22, с. 379], а у своїх висновках брав до уваги думку польського вченого і письменника Едварда Порембовича про те, що «народня поезія належить нарівні з артистичним письменством до красної літератури [...] та що вона повинна стояти на чолі всякої історії літератури» [6, с. 238].

Із змісту літературно-критичних розвідок Гнатюка М. Яценко зробив висновок, що «критеріями в оцінці якості художнього твору незмінно були для Гнатюка зв'язок письменника з життям народу, наявність у ньому прогресивних ідей, висока мистецька форма, чистота і багатство мови» [22, с. 383]. Автор статті підсумував, що «немало

плідних думок висловив Гнатюк про взаємозв'язок літератури з фольклором» [22, с. 386], які мають враховувати й сучасні дослідники.

Хоча М. Т. Яценко всебічно осмислив лише кілька граней багатой спадщини В. Гнатюка — його набуток як фольклориста та літературного критика, а також заторкнув окремі аспекти славістичної діяльності, виразними акцентами дослідник водночас визначив і проблематику майбутніх наукових студій у гнатюковознавстві. Для видатного українського фольклориста й літературознавця М. Яценка постать В. Гнатюка була одним із пріоритетів наукової діяльності, а його фундаментальні праці завжди будуть міцною основою для вчених майбутніх поколінь.

Література

1. Васьків В. З народної скарбниці. *Жовтень*. 1973. № 5. С. 154–155.
2. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989) / упоряд. Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець, Д. Пельц, А. Сисецький. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1998. 466 с.
3. Герета І. Збирач перлин. *Комсомольське плем'я* [Вінниця]. 1964. 13 листопада.
4. Герета І. П., Черемшинський О. С. Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі. Нарис-путівник / Вид. третє, доп. Львів, 1991. 95 с.
5. Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість / Упорядкування, вступна стаття «Фольклористична спадщина В. М. Гнатюка» та примітки М. Т. Яценка. Київ: Наукова думка, 1966. 248 с.
6. Гнатюк В. [Рец. на вид.:] *Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie, spolszczył Edward Porębowicz*. Львів, 1909, ст. 38+ 192. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1909. Т. LXXXVIII. Кн. II. С. 236–240.
7. Кирдан Б. З фольклористичної спадщини Володимира Гнатюка. *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 3. С. 97–99.
8. Кирчів Р. Історія української фольклористики. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. Т. 1. Преромантична і романтична фольклористика. 524 с.
9. Колесса Ф. Передне слово. *Матеріали до етнології й антропології; видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові*. Том XXI–XXII. Частина I. Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка / Впорядкував Філарет Колес-

- са. Львів: з друкарні наукового товариства імені Шевченка, 1929. С. III–XII.
10. Медведик П. К. Книга про нашого земляка. *Вільне життя*. 1964. 2 грудня. С. 3.
 11. Могилянський М. Спогади про В. М. Гнатюка та листування з ним. *Записки історично-філологічного відділу Української Академії Наук* / за головним редагуванням голови Відділу акад. Агатангела Кримського. Київ: з друкарні Української Академії Наук, 1927. Книга X. С. 255–259.
 12. Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка* / Праці історично-філософичної секції. Париж; Мюнхен, 1975. Т. СХС. 118 с.
 13. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *ЗНТШ* / Праці філологічної секції. Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987. Т. ССVII. 332 с.
 14. Мушинка М. Книжка про дослідника нашого фольклору. *Дукля*. 1965. № 2. С. 103–106.
 15. Петров В. Акад. Володимир Гнатюк у своїх фольклорних студіях. *Записки історично-філологічного відділу Української Академії Наук* / за головним редагуванням голови Відділу акад. Агатангела Кримського. Київ: з друкарні Української Академії Наук, 1927. Книга X. С. 241–252.
 16. Петров В. [Рец. на вид.:] М. Т. ЯЦЕНКО. ВОЛОДИМИР ГНАТЮК. Життя і фольклористична діяльність, К., «Наукова думка», 1964. *Радянське літературознавство*. 1965. № 2. С. 89–91.
 17. Погребенник Ф. П. Книга про видатного фольклориста. *Народна творчість та етнографія*. 1964. № 5. С. 95–97.
 18. Радянське літературознавство. 1965. № 3. С. 96.
 19. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка / Упорядкування, вступна стаття «Феноменально щасливий збирач» та примітки М. Яценка. Київ: Музична Україна, 1971. 323 с.
 20. Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. *Франко Іван*. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ, Наукова думка, 2010. Т. 54. Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / Ред. тому С. К. Нахлік. С. 259–271.

21. Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. Київ, 1964. 288 с.
22. Яценко М. Т. Володимир Гнатюк (1871–1926). *Історія української літературної критики. Дожовтневий період* / за ред. М. Бернштейна. Київ: Наукова думка, 1988. С. 379–387.
23. Яценко М. Т. В. Гнатюк про суспільно-історичну функцію поезії. *Народна творчість та етнографія*. 1964. № 1. С. 34–42.
24. Яценко М. Т. Славістичні інтереси та зв'язки В. Гнатюка. *Міжслов'янські фольклористичні взаємини*. Київ: видавництво АН УРСР, 1963. С. 78–123.
25. Hlavaček František. Monografie o akademiku Volodymyru Hnat'ukovi. *Slovenský přehled*. 1965. N 1. S. 52–53.
26. Mušinka M. Nové práce k poznaniu života a diela Volodymyra Hnat'uka. *Slovenský národopis*. 1968. С. 1. S. 134–136.

Куца Ольга Павлівна — доктор філологічних наук професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

«КЛІМАТ ФОЛЬКЛОРИЗМУ» ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Коли говорити про гнатюківський «клімат фольклоризму» в українській літературі, то реципієнт одразу згадує таких віртуозів гірських акварелей, як Іван Франко, Гнат Хоткевич, Михайло Коцюбинський. В уяві більш обізнаних із багатогранною діяльністю Володимира Гнатюка постає літня резиденція українських письменників — Криворівня. «Клімат фольклоризму» — це надзвичайно широкий горизонт різножанрових статей, наукових розвідок, збірників фольклорних творів, листів, виступів. Чи не найголовнішим у його багатогранній діяльності стосовно заявленої теми можна вважати «невидиме духове меценатство» (І. Франко). Адже відсутність «робітників тихої щоденної праці» — то була, за І. Франком, найбільша вада української суспільності. У листах М. Драгоманова неодноразово прочитуємо нарікання на українців у порівнянні з європейцями: адже у Європі навіть при з'яві «посереднього» таланту «при ньому виростають» щонайменше чотири опікуни, які, не очікуючи жодної винагороди, мають собі за честь допомогти «житейському невдасі». Брак саме такого меценатства у літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст. компенсував своєю людяністю, дивовижною сумлінністю В. Гнатюк.

Сьогодні на порі говорити про критико-інтерпретаторський талант ювіляра, про його концепцію фольклоризму як засадничу при розгляді вершинних явищ літератури. В. Гнатюка глибоко зацікавлював непростий синтез олітературення фольклорного матеріалу, побутування перлин народної творчості в особливостях жанрів, мотивів, образів-характерів у творах літератури. Проблема дифузії фольклору і красного письменства чітко поставала у студії «Українська народна словесність», в якій В. Гнатюк виклав свої спостереження стосовно проникнення української народної поезії у художню літературу ще у ХVІІІ столітті. Гнатюк-учений заохочував дослідників: «Дуже корисний вклад уніс би в історію нашої літератури той, хто підоймився б праці, в якій розібрав би подрібно ті твори наших письменників, на

яких відбився вплив народної творчості. Аж тоді виявилася б вповні зв'язь між нашою писаною й усною літературою...» [4, с. 28].

Зустрічі В. Гнатюка з І. Франком у часописі «Жите і слово», який почав виходити у 1894 році, зблизили їх не випадково, хоча І. Франко мав тоді уже майже двадцятирічний стаж праці у літературі. Пізніше він напише про роботу В. Гнатюка у «Літературно-науковому вістнику», що без нього, тобто без Гнатюка, характер часопису «мусив би ... змінитися, і з журналу, з видання, що періодично і систематично забирає голос у всіх важніших біжучих питаннях нашого письменства і духовного життя, взагалі перемінитися на збірку більш або менше випадкових статей та творів...» [5, т. 50, с. 198]. Повертаючись до витоків діяльності В. Гнатюка у царині літературознавства, нагадаємо, що у 1896 р. проф. О. Колесса подавав свідчення про те, що студент філософії В. Гнатюк відзначився науковим рівнем дослідження українсько-руських пам'яток XVII–XVIII ст., і запропонував йому так само «совісно і вірно» написати реферат про українсько-руську вертепну драму [1, с. 20]. У 1898 р. студент філософії В. Гнатюк відзначився тим, що брав активну участь в аналізі творів української літератури і підготував об'ємну студію під назвою «Апокрифічні мотиви в поезіях Ст. Руданського».

Літературна діяльність В. Гнатюка розвивалася якнайширше — у кількох напрямках, найголовніші з яких власне літературознавча, видавнича праця, редагування (відредагував понад 140 книжок українських письменників), координування літературних зв'язків між Західною і Великою Україною, тобто продовження здійснюваної перед ним місії П. Куліша, О. Кониського, М. Драгоманова. Як писав М. Яценко, «чорна загарлива робота, зв'язана з виданням творів українських письменників, лежала на плечах Гнатюка» [6, с. 56].

Учений щасливо передбачив одне з найактуальніших питань сучасного літературознавства, тобто фольклоризм як ідейно-естетичну категорію, що виявляється в прямому чи опосередкованому відтворенні, трансформації або й розвитку літературою структурно-художніх елементів фольклору. Як відомо, в українському письменстві (та й не тільки українському) особливо потужним був вплив фольклору в добу національно-визвольних, державотворчих змагань, коли він розмаїто виявився у художньому масиві і витворив оригінальні естетичні цінності у творах В. Пачовського, П. Тичини, Г. Чупринки, С. Черкасенка та ін. Історичне життя України наприкінці XIX – почат-

ку ХХ ст. найбільш виразно окреслило ідейні параметри й емоційну тональність літературно-фольклорних зустрічей. Отже, була об'єктивна потреба включення художнього досвіду фольклору в літературний. Той факт, що в процес адаптування фольклору включилися такі автори, як І. Франко, Леся Українка, Б. Лепкий, з одного боку, і з другого — такі, у яких складно побачити конкретне ставлення до фольклору (М. Семенко), зумовлений не тільки художньою необхідністю, а й появою в тогочасному літературному процесі титанічної постаті В. Гнатюка. Наскільки його поява була вчасною і потрібною українській літературі, свідчить хоча б той факт, що зарубіжні літературознавці, вишукуючи перспективи розвитку для своїх національних літератур, вказували на «фольклорність» навіть таких «нефольклорних» письменників, як Достоевський чи Фолкнер.

Гнатюкова концепція фольклоризму у літературі ще належно не поінтерпретована, незважаючи на появу цілого ряду науково об'єктивних досліджень із гнатюкознавства. Хоча вчений не залишив нам цілісно сформульованої теорії фольклоризму, саме він, разом із О. Потебнею та І. Франком, заклав фундамент наукового вивчення складної літературно-фольклорної дифузії. Його наукові постулати густо розсіпані у багатьох статтях, передмовах, рецензіях, де теоретичні положення вкраплені окремими абзацами чи реченнями. Роздумуючи над особливостями літературно-фольклорних зв'язків у процесі розвитку української літератури, він пунктирно накреслив розмаїття способів трансформації української народної словесної культури у творчості письменників від найдавніших до найновіших часів. В. Гнатюк всіляко заохочував до праці на цій ниві. У згадуваній уже студії «Українська народна словесність» він стверджував рішучий вплив етнографії на літератури Європи, високий естетичний рівень української народної словесності у порівнянні з фольклором європейських народів, тісну взаємодію двох типів художнього мислення (усного і писемного) в українській літературі уже з ХVIII ст. Кругообіг творів фольклору, які входили до гнатюківського збірника «Народні оповідання про опришків», настільки протяжні по діагоналі, самі фольклористичні тексти настільки глибинно приховані у текстах авторських, що однозначно констатувати про наявність того чи іншого фольклорного жанру у них не завжди по-науковому коректно.

Фольклористичний клімат наповнював художню літературу особливим теплом наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, коли актуалі-

зувалися фундаментальні дослідницькі праці В. Гнатюка. Саме тоді названа книга, тобто «Народні оповідання про опришків», явила найбагатограннішу і найяскравішу на той час у художньому плані історію опришківства. Концепція численних художніх творів, у яких було очевидним олітературення народних жанрів, пов'язана насамперед із цією збіркою Гнатюка, незважаючи на те, чи твори збірки були в ідейно-змістовому плані первинними для письменників, чи запозичувалися з інших джерел. Сучасного дослідника цікавить сьогодні насамперед філософсько-психологічний аспект фольклоризму самого В. Гнатюка. Як відомо, дослідники різних часових періодів неоднозначно чи навіть критично ставились до художньої інтерпретації руху опришківства у напрямі від благородних ідейних завдань на початку його виникнення до деградації на останньому етапі. Якщо простежити названу збірку оповідань Гнатюка, то у ній досить увиразнена якраз названа концепція. Одразу скажемо, що структурно вона виражала народний погляд на опришківство, тобто колишнє первинне моральне опришківство і деградоване до розбійницького явища опришківство останніх часів. Така концепція простежується у підборі та укладанні матеріалів збірника «Народні оповідання про опришків». Літературознавці, наприклад, найбільше писали про колоритні деталі збірника Гнатюка та специфіку їх трансформації в образах, мотивах, сюжетних епізодах «Камінної душі» Г. Хоткевича. У творах цього письменника очевидними постають фрагменти численних народних жанрів про народних месників.

При простежуванні генезису «Камінної душі» Хоткевича, його художньої концепції опришківства та творчої манери олітературення фольклору видання В. Гнатюка мало першорядне значення. І. Денисюк, наприклад, простежував, що деякі художні твори української літератури могли ґрунтуватися на основі більше, ніж п'ятнадцяти балад, але концепція залишалася незмінною. Фольклористична інтертекстуальність не заважала письменникові виявляти повну свободу могутньої творчої індивідуальності, давати такі масштабні узагальнення, яких не може дати колективний автор. Олітературення зібраних Гнатюком матеріалів вчені відшукували насамперед у конкретизованих топосах, психологізації образів, індивідуалізації портретів героїзованих персонажів, пластичності візуальних деталей. Філософсько-психологічний аспект фольклоризму В. Гнатюка був спорідненим із франківським, втіленим насамперед у драмі І. Франка «Кам'яна душа».

Сьогоднішнього читача, мабуть, буде зацікавлювати назва творів Г. Хоткевича («Камінна душа») й І. Франка («Кам'яна душа»). Ключ до увиразнення номінування свого твору Франко подавав чіткіше. В. Гнатюк, який глибоко студіював зміст першодруку Франкової драми, не сумнівався, що вона написана на основі народної пісні «Павло Марусяк і попада». Прочитуючи названу народну пісню-баладу і драматичний твір Франка, художньо задекларованих зв'язків між ними, на перший погляд, ніби і не простежуємо. Спільними є ім'я героїні (Маруся) і прізвище ватажка-опришка (Марусяк). Ці імена входили у художньо-сюжетну структуру інших творів української літератури. В. Гнатюк виявив у своєму прочитуванні ще одну грань свого таланту — блискучий інтерпретативний хист, відшукуючи спорідненість двох творів (народного й авторського) насамперед на засадах народної моралі: гріховність зради на різних рівнях громадського, суспільного і сімейного життя. Окрушини такого прочитування знаходимо у листах, висловлюваннях, статтях Гнатюка тощо. У народній пісні «Павло Марусяк і попада» названа засада — на поверхні діалогу опришка з Марусею. Ось як народ апелював до совісті Марусі:

Дитинонька плаче, серденько вриває,
мені, молоденькій, все жалю додає!
– Попаде Марусе, камінная душе,
не слухати ж було шептання моего,
не лишати ж було попонька своего!
Моє шептаннячко долів річков плине,
твоя неславонька навіки не згине.
Попаде Марусе, камінная душе!
Я ж ти не бороню, йди ж тепер додому! [5, т. 24, с. 434].

Наведений фрагмент пісні став художньо трансформованою кульмінацією у драмі Франка «Кам'яна душа». Марусю силувано видано заміж за старого пана-Крайника, який є «брудною душею» (у тексті Франка вислів «брудна душа» повторюється декілька разів). Покинувши нелюбу «брудну душу», власних дрібних дітей, домашню прислугу, односельців, доля накреслила Марусі дорогу в «пекло». Адже ватажок опришків Марусяк виявився не менш «брудною душею». У драмі Франка Маруся «екзаменує» совість, благаючи Богородицю «закам'янити» душу, оскільки вона не витримує страждань:

За один
Фальшивий крок! За хвиливу оману
Чуття! За хвилию забуття — і стільки
Страшених розчаровань, і унижень,
І мук, і сліз, пролитих не очима,
А серцем! [5, т. 24, с. 334].

Муки совісті зробили Марусину сутність подібною до темного бору. Вона ніколи не усміхається, не жартує, не співає. «Великий біль», «жаль», «встид» «замкнув її серце».

І Франко геніально інтерпретував фольклорний матеріал у новелі «Неначе сон». В основу новели покладено незвичайний сюжетний епізод — у селянській коморі серед білого дня закипіло молоко, закипіло без вогню. Таємничість події не перестає зацікавлювати дослідників і сучасних читачів. Особливо інтригуючим у новелі є новий, нетрадиційний для переважаючої більшості народних творів характер стосунків між свекрухою та невісткою. А точніше — причетність свекрухи-характерниці до інтимної зустрічі невісточки Марисі із сільським красенем Нестором, а фактично до подружньої зради свого сина. Учені відносять новелу «Неначе сон» до жанрового різновиду «новели тайн», яка так і залишилася міцним «горішком» для аналізу. Те, про що розповідається, настільки вражає, що навіть оповідач у новелі не наважується ототожнювати його із реальністю: він знаходить оправдання, що все описане йому «примерещилося». Сюжетний фрагмент зустрічі у житах («мить щастя») не є визначальним у структурі новели. Головнішою є поведінка свекрухи, непоборним бажанням якої є ошчасливитись народженням внука і яке не може здійснитись із вини власного сина. Свекруха знає різні нюанси і секрети шлюбних історій, ритуалів стосовно любовних стосунків. Серед них найпрагматичнішим їй видається кипіння молока без вогню. І ось невісточка Марися зустріла сільського красеня Нестора в полудневу годину, саме в час «біса полуденного». Як це сталося? Ідучи до криниці, Марися співає пісню:

Ти не знаєш, мій миленький,
Як мене любити?
Правов ручков за пазушку,
Лівов обіймити [5, т. 22, с. 320].

І тут стається перше новелістичне диво: після слів пісні «лівов ручков обіймити та й поцілувати» висока парубоча постать виринула перед нею «неначе сонний *привид* від землі» [5, т. 22, с. 320]. Численні фольклорні матеріали про «біса полуденного» дуже добре знали В. Гнатюк, І. Франко, М. Грушевський та інші. Новела «Неначе сон» видрукувана у 1908 році, а рік перед тим І. Франко написав у Криворівні вірш «Блюдитесь біса полуденного». У вірші йдеться про «літній пал»: «дванадцята ударила, і ще збільшився сонця вар, в повітрі затремтіло щось — чи втома дивная, чи чар». Важливо, що серед юрби людей ліричному героєві у час літнього палу з'явилася його «колишня любов» — з'явилася саме в річницю смерті. Тут, як і у новелі, прочитуємо про з'яву «привида». У вірші він спричинив сильне переживання того, кому він з'явився: той побіг «щодоуху», серце билось, був «весь задиханий», видавалось, що «вдурів». Миттю згадав «шпиталь, гарячку... кашель... хрипоту...», «худенький трупик в білому». Отак із ліричного героя під літнім палом «без пуття закип собі південний біс!» [5, т. 3, с. 272-273]. У текстах вірша і новели І. Франка простежуємо три акти «полуденного» дива. В полудневу годину серед юрби з'явився ліричному героєві привид трупика; *дивом* стала з'ява перед Марисею вродливого парубка; у полуденну спеку закипіло без вогню молоко у темній коморі. Так само *дивом* виявився — у контексті зображення взаємин невістки і свекрухи у різних жанрах народної творчості — поцілунок свекрухи, поцілунок за зраду. У читача одразу ж виникає запитання: яким чином свекруха дізналася про зраду? І чи дізналася? Важливо, що свекруха посилає Марисю до комори подивитись на те, що там робиться. Побачене сповнило невісточку страшеного жаху. На лавці стояли «рядом здорові горшки свіжовидоєного молока. І о *диво*: молоко в горшках немовби кипіло, клекотіло, шуміло і клубилося і почало, мов кип'яток, утікати з горшків, заливаючи лавку і поміст холодною піною» [5, т. 22, с. 321]. Стежачи за збентеженою Марисею, свекруха виклала свою науку: перехрестити горшки, поплескати кожний навхрест долонями та плюнути три рази у лівий бік. Молоко заспокоїлося. Усміхнена і щаслива баба, поцілувавши Марисю, промовила: «... Будь благословенна в Бога, що прийшла звеселити нашу хату. І приведи мені внука, щоб був гідний тебе... А про всякі насланя не турбуйся. Я навчу тебе всього, що сама знаю» [5, т. 22, с. 322].

Інтерпретацій новелістичного «дива» і сьогодні може бути декілька. Але те, що сюжет кипіння молока пов'язаний з Криворівнею, у нас не викликає сумнівів. Кожний із названих вище учених в інтерпретації цього сюжету виконав свою функцію. В. Гнатюк, наприклад, доповідав на засіданні історико-філософської секції НТШ (за рік до опублікування Франкової новели) про багатства матеріалів, про давню «ритуальність» і «незвичайно багаті церемоніали». Все це, за В. Гнатюком, мало би зацікавлювати не тільки етнографів, а насамперед філологів як джерело для літературних сюжетів. Промовистим є лист фольклориста П. Шекерика-Доникова до В. Гнатюка від 26 червня 1907 року. Після записування оповідань про опришків цей фольклорист акцентував: «Я таки багато знаю казок про упирів, відьми, мари, блуди... Єк прийдете до Криворівні, то прошу написати мені, а я піду сейчєйс до вас і понесу списані оповідання... Я дуже рад, що можу написати щос... про моїх прадідів-гуцулів» [1, с. 164-165]. Те, що В. Гнатюк ознайомив із «незвичайними» текстами відвідувачів Криворівні, не викликає сумнівів. Тим більше, що М. Грушевський глибоко зацікавлювався таким компонентом у структурі народної казки, як «чудесний покажчик». Про це він писав в «Історії української літератури» [т. 1, Чудесні покажчики]. Чудесні покажчики учений знаходив ще у єгипетській казці. І. Франко геніально ввів чудесний покажчик (кипіння молока без вогню) у новелістичний текст.

Як підкреслював Ф. Колесса, В. Гнатюк працював у фольклористиці, щоб надолужити «занедбаня» і заповнити великі прогалини, залишені попередниками. Для нас важливим є те, що у багатьох творах народної словесності він відшукував «самозародження мотивів декотрих жанрів літератури». Поза сумнівом, В. Гнатюк хотів бачити їх подальший розвиток у творах художньої літератури. В українському літературознавстві маємо численні приклади їх відшукування. Так само численні перлини літератури чекають своїх дослідників під кутом зору гнатюківського «клімату фольклоризму». Все-таки знахідки В. Гнатюка і навіть фольклористи, із якими він співпрацював, наносили іноді невігійні рани великому вченому. Варто зачитувати уривок його листа до президії НТШ: «Хвальний виділе! Я прочитав письмо Української Академії наук в справі видання українських пісень і балад... Коли хвальний виділ хоче прийти в поміч виданню, то повинен поручити комусь розібрати оте сміття, що лежить тепер іще в пивниці, а яке зроблено 1914 року з етнографічних записів, кореспонденції...

Між етнографічними матеріалами була велика збірка якраз історичних пісень, які я по довгих заходах і переписці зі Старою київською українською громадою... добув із Софії, не прочуваючи, що її чекає така погана доля. Наскільки папери не погнили за час 20-літнього перекидування і наскільки не попалено їх (три коші тих паперів спалено на приказ попереднього пана голови), надіюся, що можна буде вибрати із них іще доволі значну збірку цінних, бо давніх варіантів історичних пісень. ... Я буду помагати означувати рукописи і робити уваги, коли будуть потрібні... З правдивим поважанням Володимир Гнатюк» [1, с. 338-339].

Частинку гнатюківської «національно-країнної закраски» можна знайти у творчості майже всіх письменників кінця XIX – початку XX століття. Двадцять томів українського фольклору та етнографії і їх опрацювання В. Гнатюком не тільки підняли українську фольклористику до рівня цілком оформленої окремої наукової дисципліни, а стали потужним живлющим джерелом для української літератури. Власне народну творчість він інтерпретував як пряме відображення історії народу, а її жанри — як «прецікаві історичні документи його долі і життя», а також предтечі складного розвитку літературних жанрів. Народна поезія, як висловлювався учений, не мала права «виказувати застою» — адже «застій» у ній показував би, що «сам народ загибає», «загибає література».

Загальновідомо, що весь особистий час В. Гнатюкові забирало «невидиме меценатство», його «тихе» невидиме лідерство. Наведемо деякі уривки Франкових листів із Криворівні до В. Гнатюка. В одному із них читаємо: «Веліть панні Зосі позбирати для мене ще один екземпляр «Апокрифів», т. 3, бо я свій екземпляр забув узяти з собою... Хотів би я написати тут статтю про хлопські страйки. Задля сього, будьте ласкаві, підіть до редактора «Діла» і просіть вибрати для мене ті номери «Діла», де були звістки про страйки сього року, надто ще й ті, де були звістки про торічні страйки, а бодай ті, де було справоздання Калитовського про відносини в страйковім терені Заліщицьким і про процес в Тернополі... Важно було би надто дістати номери польських газет, ... де були важніші статті про страйк» [5, т. 50, с. 214]. Зацитуємо прохання, яке надсилав І. Франко В. Гнатюкові з Криворівні: «...Прошу заглянути в латинський словар, що значить слово blandus». І далі Франко, перелічуючи словники, просив Гнатюка: «...Випишіть усі значення того слова та подайте мені зараз кореспон-

денткою, бо задля того не можу пустити одної форми Климента» [5, т. 50, с. 213].

У професора Чернівецького університету, члена ВУАН С. Смаль-Стоцького зберігалися численні листи до Ю. Федьковича. Авторитетний учений з певних міркувань категорично відмовлявся їх на той час публікувати. О. Маковей, маючи інший погляд на це питання, вважав, що листи треба видати. Емоційно налаштований письменник після довгих роздумувань знаходить вихід: забрати листи у професора може Гнатюк і тільки Гнатюк. Ось як виглядала «порада» Маковея В. Гнатюкові: «Оттак (менше-більше) напишіть сюди (тобто в Чернівці. — О. К.); над листом Вашим будуть нібито радити на засіданню виділу (Руської Бесіди. — О. К.), і тоді вже притиснуть Стоцького: давай! Інакше ніхто від нього сих листів не видобуде...» [1, с. 191]. Виходило, що тільки авторитет В. Гнатюка зміг би похитнути С. Смаль-Стоцького. Багато добродійних намірів В. Гнатюка залишалися нездійсненими, що завдавало йому болю. Так, після виходу «Зів'ялого листа» В. Гнатюк (він займався тоді справою видання «Антології української літератури») надіслав С. Воробкевичу книгу із проханням написати музику хоча би на деякі із поезій збірки. Композитор шанобливо відповів йому, що «сумні» Франкові твори «не ладяться з теперішнім настроєм» його «болючого серця». Все-таки одну із поезій він поклав на музику і вислав на суд «всезнаючого» В. Гнатюка, але... без нот [1, с. 31]. Подібно промовистим є лист С. Крушельницької до В. Гнатюка (1896), яка просила «відібрати» на пошті «пакунок», адресований на його ім'я. У «пакунку» був подарунок І. Франкові на честь його 25-річної літературної діяльності. Його треба було «відібрати», «оплатити», вручити Франкові та негайно повідомити їй, чи «подобався подарок». Всесвітньо відома співачка просила вибачення за «смілість» і додавала: «Не маю нікого, на кого бим-ся могла спуститись» [1, с. 57]. Отже, найнадійнішим у Львові виявився В. Гнатюк.

В. Гнатюк бідкався станом української літератури на початку ХХ століття, оскільки літературне поле почало видаватись йому «перелогом»: «... старші письменники відзиваються досить рідко, молодші не прибувають; як так далі піде, то в нас настане страшенна посуха...» [1, с. 136]. Тому так багато уваги приділяв М. Коцюбинському, листування з яким активно підтримував чотирнадцять років, переживаючи за його «слабке здоров'я». Майже незмінні ключові слова у

листах М. Коцюбинського «знов хорий», «знов нерви», «змучений», «не знаю, що з собою діяти», «погода препогана», «холодно, хмарно, дощі», «кашляю, нежить» тощо не залишали байдужим вкрай спрацьованого В. Гнатюка, який до того ж перебував у скрутному матеріальному становищі. (Те, що він «пробився» «якось» матеріально, то, за власним зізнанням, «лиш тому, що попродав свої недруковані праці»). Скарги М. Коцюбинського викликали у нього співчуття, подив перед «великим талантом», «м'якістю натури» і готовність виконувати будь-які його прохання. Радість вкрай зайнятого різними «великими» і «дрібними» справами В. Гнатюка викликав лист М. Коцюбинського із Риму: «Можу Вам похвалитися: лікар нічого страшного не знайшов у мене... Всю біду нарobili мені нерви... Не записав мені і берлінський лікар жодних ліків. Лише що маю їсти, і послав мене поїздити по світі, що я саме і роблю. Почуваю себе краще, хоч утомлений силою нових вражень. Завтра їду до Неаполю, де пробуду з тиждень, а звідти до Ніцци, відтак до Мілану, в Швейцарію, Мюнхен, Відень, і поверну до Львова... Як там моя книга? Певно, готова вже. Будьте ласкаві, вишліть по одному примірнику її Лепкому, Сембратовичу...». І далі: «Пошліть моїй жінці (Вірі) один примірник фотографії нашої, хай вона побачить мене, заким поверну додому» [1, с. 142].

Не зайвим буде навести ще один приклад із сфери «невидимого меценатства» «всезнаючого» Гнатюка. Письменник В. Кравченко із Житомира, дякуючи йому за грошову допомогу на виготовлення надмогильного пам'ятника Т. Зіньківському, мав до нього особливе прохання: чи не прислав би В. Гнатюк якийсь «цікавенький» напис на хрест на могилі цього письменника. І просив ще й «подати малюночок», бо «ставити просто хрест... ще не все». Якщо не вийде, мовляв, то В. Гнатюк, як відомий всеукраїнський авторитет у справах літератури, міг, на переконання В. Кравченка, найкраще оцінити вже написані вірші для пам'ятника, складені В. Боровиком.

Незважаючи на те, що вчений ще у 1897 р. твердо і «раз на все» вирішив працювати в етнографії, у полі його зору перебувала література. Але Хв. Вовк радив приїхати до Парижа, бо треба було цілком по-європейськи братись за антропологічні матеріали. Разом із проблемами модерністської творчості, які В. Гнатюк вирішував на прохання Лесі Українки, Наталі Кобринської, Ольги Кобилянської, І. Труша та ін., він одержав прохання від Хв. Вовка придбати кілька серій черепів для колекції Товариства ім. Шевченка і подати до кожного «хоч одну

велику кістку з ноги» і «все записувати добре». Як писав Хв. Вовк, за цю справу вже давно пора б узятись, але, на біду, ніхто не береться. Отже, мусив братися В. Гнатюк.

Різномірна подвижницька праця В. Гнатюка у царині літератури, яка припадає на кінець ХІХ – початок ХХ століття, його спілкування з І. Франком, М. Коцюбинським, Ольгою Кобилянською, В. Стефаніком, Б. Лепким, Лесею Українкою, А. Кримським, О. Маковеєм, Б. Грінченком, Г. Хоткевичем, О. Жатковичем, Г. Стрипським, В. Доманицьким, А. Онищуком та іншими письменниками з усієї України потребують сьогодні глибшого вивчення під кутом зору «клімату фольклоризму». Саме тоді І. Франко метафорично означив українську літературу: «...Се ліс, в котрім є й дуби, є й ліщина, але все разом має одноцільний характер — відразу видно, що се ліс, а не степ. Що се витвір колективної праці духової, ... а не одрізнені прояви поодиноких, самотніх, хоч би й великих талантів» [5, т. 41, с. 19]. В. Гнатюк плекав цей «ліс». І «великі таланти», і «дуби», і «ліщина» жилися з гнатюківського животворного ґрунту.

Література

1. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871-1989) / [упоряд. Я. Дашкевич, О. Купчинський та ін.]. Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, 1998. 465 с.
2. Денисюк І. Казковий чудесний покажчик у новелі Франка «Неначе сон». *Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн.* Львів, 2005. Т.2. С. 107-118.
3. Денисюк І. «Народні оповідання про опришків» Володимира Гнатюка і «Камінна душа» Гната Хоткевича. *Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн.* Львів, 2005. Т.3. С. 147-149.
4. Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури. *Тези доповідей і повідомлень наук. конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження В. Гнатюка.* Тернопіль, 1991. 257 с.
5. Франко І. До Виділу наукового товариства імені Шевченка у Львові. *Зібрання творів : у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1976–1986.
6. Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. *Життя і фольклористична діяльність.* Київ: Наукова думка, 1964. 286 с.

Моклиця Марія Василівна — доктор філологічних наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки

«НАРИС УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ» В. ГНАТЮКА ЯК ДЖЕРЕЛО МОДЕРНОЇ ОБРАЗНОСТІ

Публікація «Нарису української міфології» Володимира Гнатюка у 2000 році, рукопису, який пролежав у архівах понад вісімдесят років, зробила цю працю знаковою у багатьох сенсах. Насамперед, звісно, це ознака загроженості української культури протягом усього ХХ століття. Хоча дослідження фольклору було відносно безпечною справою в радянські часи, історія не-потрапляння в Україну наприкінці 1980-х років книги М. Мушинки про Володимира Гнатюка красномовна. М. Мушинка у передмові до тернопільського видання книги (2012), яка вийшла друком у Парижі 1987 року, зазначив: «Мені стало зрозуміло, що книжку, видану чотирма центрами «українського буржуазного націоналізму» (Париж, Нью-Йорк, Сідней, Торонто) політична цензура не пропустить ні в Україну, ні в Чехословаччину, тому я попросив НТШ вислати призначених мені 20 примірників на адреси наукових бібліотек України. Будучи обізнаним із системою радянських бібліотек, я надіявся, що там вони потраплять у засекречені «спецфонди», які колись буде розсекречено, і моя книжка стане доступною і читачам в Україні. Видавництво так і зробило. Та жодна книжка в Україну не потрапила. Всіх 20 примірників було затримано... в Москві й призначено на фізичну ліквідацію» [6]. Звісно, діаспорне видання апріорі не могло потрапити в Україну, але, вочевидь, мала значення також персона, якій було присвячено книгу.

Втім, є й втішна символіка цієї події. «Нарис української міфології» Володимира Гнатюка через затримку у часі отримав цілком новий контекст. Національна, біблійна, літературна міфологія досліджувалась протягом всього століття найпотужнішими силами науковців, але далеко не всі вагомі праці потрапляли в Радянський Союз, отже були відсутні в українській науці. За часів незалежності було опубліковано багато міфокритичних праць, які суттєво змінили методологію гуманітарних наук, у тому числі фольклористики і літературознавства. Українська міфологія Гнатюка прийшла до читача разом з працями Дж. Фрейзера, Н. Фрая, Дж. Кемпбелла, К. Леві-Строса, М. Бланшо, Г. Башляра, Р. Маркузе, М. Еліаде та інших авторів, які представляють

епоху модернізму, але значною мірою і постмодерн. Виявилось, що цей контекст не лише не знецінив працю Гнатюка як застарілу, а навпаки, підкреслив її актуальність і запитаність саме в нашому часі. На мою думку, це засвідчує знаковість цієї праці саме для епохи українського модернізму.

Про те, що Володимир Гнатюк мав вплив на багатьох сучасних йому письменників, охоче писали дослідники його спадку навіть у радянські часи, адже вплив фольклору на творчість будь-якого автора був ознакою легітимної присутності у радянському каноні. Перебільшувати вплив фольклору було чи не правилом хорошого тону. Як писав на початку 1960-х років М. Яценко, «Частинку гнатюківської «національно-країнної закраски» можна знайти у творчості майже всіх письменників кінця XIX – початку XX століття. Це для них В. Гнатюк відкрив Криворівню, яка стала «столицею письменства» (І. Денисюк). Тут літо проводив І. Франко, відпочивали Алчевські, побувала Леся Українка та О. Кобилянська, тричі приїжджав М. Коцюбинський» [10, с. 7]. Можна погодитись з думкою Ольги Куцої, що «Історичне життя України наприкінці XIX – початку XX ст. найбільш виразно окреслило ідейні параметри й емоційну тональність літературно-фольклорних зустрічей. Отже, була об'єктивна потреба включення художнього досвіду фольклору в літературний. Той факт, що в процес адаптування фольклору включилися такі автори, як І. Франко, Леся Українка, Б. Лепкий, з одного боку, і з другого — такі, у яких складно побачити конкретне ставлення до фольклору (М. Семенко), зумовлений не тільки художньою необхідністю, а й появою в тогочасному літературному процесі титанічної постаті В. Гнатюка» [5, с. 6]. Але водночас ця думка потребує і суттєвого уточнення.

Не підлягає сумніву, що праці Гнатюка перебували у колі інтересів багатьох українських письменників. «Нарис української міфології» може вмотивувати і сучасного автора, як засвідчує розвідка О. Залевської [2]. Доречні такі студії і щодо інших творів української літератури.

Але з переліку українських письменників, які, на думку дослідників, відчули вплив фольклористичних записів і студій Гнатюка, варто виокремити імена Лесі Українки і Михайла Коцюбинського, і не для того, щоби цей вплив заперечити, підтвердити чи додатково деталізувати. У світлі двох геніальних творів, написаних сучасниками Во-

лодимира Гнатюка, можна дещо інакше оцінити роль вченого для культури ХХ століття.

Про стосунки кожного з цих першорядних модернізаторів української літератури з Володимиром Гнатюком дослідники часто згадують, це підтверджує і програма ювілейної, до 150-ліття, конференції. Відзначено і впливи, і творчі перегуки, і особисті взаємини, особливо Гнатюка і Коцюбинського. Тетяна Кузнєцова, завідувачка відділу Чернігівського літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського, вказує, що у фондах музею зберігається 99 листів В. Гнатюка до Коцюбинського і 27 збірок етнографічних матеріалів, зібраних і виданих В. Гнатюком. Листування почалося з ініціативи В. Гнатюка і тривало з 1897 по 1913 рік. Це ще один яскравий фрагмент епістолярного дискурсу української культури, вартий окремої уваги. Але в даному разі хочу актуалізувати іншу проблему. Звісно, Коцюбинський, якому Гнатюк особисто відсилав видані ним етнографічні матеріали, був достатньо обізнаний з цим доробком, а його інтерес до фольклору глибокий і стійкий. Те саме можна ствердити і про Лесю Українку: вона і була знайома з доробком Гнатюка, і суголосна з ним у ставленні до фольклорної спадщини українського народу.

Тим яскравіший на тлі цих, ще раз наголошу, підданих багатосторонньому науковому опису й аналізу фактів, парадокс: про фольклорні джерела творчості Лесі Українки і Коцюбинського йдеться стосовно лише одного твору кожного з них: «Лісової пісні» і «Тіней забутих предків». І це твори, написані наприкінці життя кожним з авторів. Попри стійкий інтерес до фольклору і обізнаність з етнографічними дослідженнями, і Леся Українка і Коцюбинський, більшою мірою анти-фольклорні, ніж фольклорні автори. Не можна не бачити, що вони свідомо і послідовно затирають етнографічний складник творчості, такий характерний для української літератури кінця ХІХ століття. І це доказ того, що жоден з них не належить до явища неоромантизму, на відміну від, наприклад, інших авторів з-під фольклористичного впливу Гнатюка — Г. Хоткевича, О. Кобилянської, авторів неоромантичних творів «Камінна душа» і «У неділю рано зілля копала». Фольклорність української літератури, заснована романтиками на початку ХІХ століття, цілком актуальна і на початку ХХ століття. Дещо використання фольклору послабилось у творчості реалістів, але з подвійною силою відновилося у неоромантичній традиції, суть якої — у поверненні до старого романтизму в контексті реалізму і всупереч реалі-

зму. Але саме ця хвиля поновленої зацікавленості фольклором і відштовхнула деяких авторів від нього, зокрема добре обізнаних з тенденціями розвитку європейської літератури. Перший етап становлення європейського модернізму, символістський, і значною мірою також другий, експресіоністський, засадничо анти-фольклорні. Леся Українка у пошуках модерної драматургічної форми мусила насамперед здолати етнографізм, засилля якого на початку ХХ століття робило український театр провінційним. Пройшовши школу реалізму, Коцюбинський теж цілком позбувся фольклорно-етнографічних елементів, його лірична проза початку ХХ століття, яка проклала місток до найбільш яскравого, цілком модерністського твору — «Intermezzo», — це так само анти-фольклорний шлях.

Але єдиний твір з яскраво вираженим національним колоритом у кожного з них, — це не просто єдиний твір, це вершинні твори, шедеври, якими міряє культура. У якомусь сенсі вони переважають інші твори, тому здається, що формула про фольклорні джерела має вагомі підстави. Насправді це саме ті твори, які вперше в українській літературі продемонстрували, як обходиться з фольклором письменник-модерніст. Якщо зіставити найбільш яскраву працю Гнатюка, яка могла бути джерелом для Коцюбинського і Лесі Українки, а саме «Знадоба до галицько-руської демонології» [7], з «Тінями забутих предків» і «Лісовою піснею», ми не зможемо назбирати ані суттєвих збігів, ані доказів безпосереднього впливу. По суті, як і вся творчість Лесі Українки і Коцюбинського, ці твори ніяк не можна назвати фольклорно-етнографічними. Але якщо поруч з ними покласти «Нарис української міфології», книгу, якої обоє письменників не могли знати, несподівано впаде в око суголосність: ми знайдемо у персонажному переліку всіх істот «Тіней...» і більшість «Лісової пісні». А один велемовний штрих можна використати на доказ того, що наповнення списку номінацій української міфології Гнатюк здійснював не без огляду на творчість письменників, в тому числі улюбленого Коцюбинського і добре знаної Лесі Українки. Розділ «Чудовища» починається параграфом «Вій (Шолудивий Буняк)». У першій же примітці сказано: «Вієм називється отся істота у відомім оповіданні М. Гоголя. У народних переказах називається Шолудивим Буняком» [1, с. 206]. Отже, параграф правильно було назвати «Шолудивий Буняк (Вій)». Але літературна назва істоти із народної демонології у цьому разі має для Гнатюка більше значення, ніж фольклорна. Те, що у «Нарисі...» з'явилися номінації,

присутні у творах Лесі Українки і Коцюбинського, але відсутні у «Знадобах...», пояснюється не лише розширенням меж регіонального фольклору до всеукраїнських, але також появою в літературі талановитих обробок фольклорних образів у творах цілком авторських. Леся Українка і Коцюбинський, знаючи добре фольклор, люблячи фольклор, не запозичують з нього, а вибирають окремі елементи, з яких потім моделюють унікальний міфосвіт. У ньому фольклор підпорядковується індивідуальному світобаченню, проходить обробку рефлексією і набуває іншого універсалізму — не романтичного, а цілком модерністського. Ці твори — найяскравіше втілення авторської індивідуальності, наслідок глибокого усвідомлення національного складника у власному неповторному устрої. Фольклористична складова — це не так персонажі народної демонології (на той час вони всі вже відчутно літературені), як їх відбір. Саме тут пролягає лінія, яка розмежовує романтичне і модерністське використання фольклору.

Хоча про фольклорні джерела «Тіней забутих предків» написано чимало, з поширених в інтернеті рефератів і навіть енциклопедій можна дізнатися, що персонажів у повісті Коцюбинського чотири: Іванко, Марічка, Палагна, Юра. Насправді персонажів, тобто учасників сюжету, сім: Іванко в центрі, а його долю визначають три особи людського світу і три істоти містичного світу. Також у повісті персонажами стають три спільноти: родини Іванка й Марічки, які ворогують, вівчарі на полонині і село, яке зібралось на похороні Івана. Три персонажі-істоти не менш важливі для сюжету головного героя, ніж персонажі-люди. Щезник навчив Івана музиці, разом з Марічкою вони мотиватори мистецького розвитку героя. Чугайстер — охоронець життя, він у Коцюбинського не стільки фольклорний, скільки літературно-міфічний, дуже нагадує давньогрецького Пана чи Діоніса. Нявка — антипод Чугайстра, вона провадить до смерті того, хто її запрогнув. Чугайстра віддзеркалює Юра, Нявку — Палагна. Так формула набуває вигляду чіткої і вичерпної за своєю універсальністю формули: доля Івана пролягла між життям і смертю, між двох світів, кожен з яких представляє три персонажі, через три спільноти, дві з яких його виштовхують, забирають найдорожче, а одна, споріднена (вівчарі на полонині), втрачається. Подібна гармонія чисел не часто трапляється в літературних творах, а от у фольклорних, наприклад, у чарівній казці, магія числа три активно використовується. Можна було б це назвати запозиченням, але загальновідома символіка чисел цілком переосмис-

лена у Коцюбинського і стає дієвим способом у процесі його самовираження. Відбір і узагальнення елементів фольклорного походження характеризують авторську самотність, національний колорит цілком підпорядкований індивідуальному світобаченню. Національне не просто засвоєне, а прожите, пережите і відрефлексоване.

Дещо інша обробка фольклорних джерел характеризує «Лісову пісню». Нагадаю, що Леся Українка була досвідченою збирачкою фольклору, на продовження сімейної традиції, і до кінця життя намагалась дати лад своїм записам, при нагоді опублікувати їх. Том її фольклорних записів у 14-томному академічному зібранні 2021 року — подиву гідний доробок, співмірний за значенням з іншими жанрами її творчості. Що ж до фольклорних джерел «Лісової пісні», так докладно простежених у науці про Лесю Українку, то коментарі і примітки до цього твору у згаданому виданні дають чи не вичерпну картину фольклорного походження кожного образу, від слово-образів до персонажів.

Віддаючи належне, варто пам'ятати, що Леся Українка, під впливом Олени Пчілки та І. Франка, захоплених соціально зорієнтованими реалістичними проектами, змагалася з романтизмом у власній творчості протягом багатьох років. Щоправда, її природний романтизм, досить яскравий в поезії і ліро-епічних творах 1890-х рр., теж був не стільки народного, скільки літературного походження, адже найбільш суттєвий вплив на молоду поетку зробили автори німецького романтизму. Втім, навіть і такий варіант залучення фольклорних джерел наприкінці ХІХ століття виглядав старомодно. «Я і про «Ліс[ову] Пісню» думала, — писала Леся Українки в листі до сестри Ольги від 18 жовтня 1912 року, — що всі тільки сміятимуться з сеї «старомодної романтики», а її, здається, признано за мій *chef d'oeuvre*» [т. 14, с. 336].

Отже, перш ніж написати «Лісову пісню», треба було узгодити два протилежні вектори творчості — до фольклору і від нього. Побутовий етнографізм, який панував на українській сцені початку ХХ століття і робив театральне життя провінційним, анти-модерним, відштовхував Лесю Українку і змушував шукати інші шляхи, в тому числі за допомогою античних чи біблійних сюжетів та образів. Фольклор — це для наукових студій, для ідентичності, виходячи з розуміння його безумовної позачасової цінності. Але писати вже треба інакше. Фольклор — надто могутня стихія, яка, в разі захоплення ним і добро-го знання, може цілком поглинути авторську творчість. Леся Українка добре усвідомлювала цю небезпеку, тому й відкладала яскраві юнаць-

кі враження про Волинське Полісся. Мусило статися щось надто важливе, аби текст народився.

Привертає увагу цілком інший добір фольклорних персонажів, ніж у «Тінях забутих предків». Насамперед у кількісному плані: у «Лісовій пісні» істот багато. Але їх неможливо поділити на «добрих» і «злих», як у фольклорі і, певною мірою, навіть у Коцюбинського (нявка таки ж лиха). У Лесі Українки усі персонажі-істоти досить привабливі і майже не переймаються головною функцією істот фольклорних — спокушати людей. Вони й чари майже не застосовують, хіба коли відчувають загрозу.

Робота над чернеткою «Лісової пісні» (дивіться коментарі і примітки С. Романова у 14-томному виданні) показує, як авторка працювала саме з фольклорним матеріалом: або скорочувала, як історію укладання угоди між дядьком Левом і Куцем, або суттєво корегувала деталі. Аби фольклор опустився на глибину, став основою авторського міфу, знадобилася спочатку потужна візія, а потім свідомо переробка.

«Нарис української міфології» — це не художня книга, а дослідження, науково легітимне і в часи автора, і тепер. І все ж саме ця книга надається до читання широкою аудиторією, далекою від фольклористичних студій. Чи є причиною цього лише добрий авторський стиль? Якоюсь мірою, звісно, і стиль впливає. Але головне, на мою думку, інше. Книга просякнута авторським баченням українського фольклору, не менш інтенсивно вираженим, ніж у художній творчості. І це не підмиває його науковості, навпаки, ставить у контекст сучасної науки, яка суттєво змінилася в ХХ столітті. Описовий підхід, властивий для епохи романтизму, вже не задовольняє потреб науковця. Огром зібраного за століття фольклорного й етнографічного матеріалу потребував інших зусиль, проблемного, а отже й авторського підходу. Саме в «Нарисі української міфології» чітко проглядає еволюція Гнатюка-фольклориста: не просто збирача і сумлінного публікатора фольклорних джерел, з необхідним науковим коментарем, а вченого, який здатен охопити одним поглядом усю панораму і тримати, поруч з незліченними деталями, головну суть: національну ментальність, яка так яскраво відбилася у фольклорі. Таке бачення здобути дуже непросто, вчений мусив пройти довгий і складний шлях першопрохідного збирання регіонального фольклору, копіткої праці з підготовки науково вивіренних публікацій, дослідження спільного й відмінного, порівнювання з фольклором інших національностей тощо. Не випадково

«Нарис української міфології» не був опублікований у радянські часи: це надто український спадок, який не надається для підверстування під російський. Подібне сталось у першій половині XIX століття, коли з'явилися «Гайдамаки» Шевченка: «Тополлю» і «Причинну» хвалили, а цю поему в Петербурзі сприйняли з обуренням. Перші балади — мила романтична екзотика, на яку в Європі мода, а «Гайдамаки» — серйозна заявка на національну окремішність.

Для фольклористичної концепції Гнатюка характерний наголос на персонажній структурі, і саме у «Нарисі української міфології» він став засадничим. Персонажний підхід сам по собі вимагає від науковця панорамного бачення, вибору критеріїв для класифікації, принципів структурування та вирішення багатьох дискусійних питань, насамперед рівня автентичності. Володимир Гнатюк не просто узагальнив свої попередні студії, а підніс їх на новий етап усвідомлення, той етап, який перетворює збирання і оприлюднення фольклорних матеріалів на незаперечний факт національної самобутності й ідентичності. Цим він, окрім всього, заохотив письменників шукати у фольклорі не тільки міфо-образи, а й образи-типажі, іншого (за сучасним уявленням — архетипного) рівня узагальнення. Саме на цьому рівні фольклорні образи набувають здатності сполучувати індивідуальне й універсальне.

Література

1. Гнатюк В. М. Нарис української міфології. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2000. 263 с.
2. Залевська О. М. Фольклорно-міфологічна основа повісті «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського та збірки «Регіт Аріdnика» Ростислава Єндика. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово. Літературознавство*. 2016. № 2 (34). С. 381-388.
3. Коцюбинський М. Тіні забутих предків: повість, оповідання. Харків: Фоліо, 2017. 154 с.
4. Кузнецова Т. 9 травня 2016 року виповнюється 145 років з дня народження видатного фольклориста, етнографа, мовознавця і видавця Володимира Михайловича Гнатюка. URL: http://kotsubinsky.org/news/dejaki_fakti_pro_vzaemini_volodimira_gnatjuka_i_mikhajla_kocjubinskogo_do_145_richchja_volodimira_mikhajlovicha_gnatjuka_1871_1926/2016-05-08-704

5. Куца О. П. Володимир Гнатюк на «перехресних стежках» української літератури. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Літературознавство*. № 44. 2016. С. 6-11.
6. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Вид. 2-ге, доп. та переробл. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2012. 384 с.
7. Наукове Т-во ім. Шевченка, Етнографічна комісія. Етнографічний збірник [Електронна копія]. Львів: З друк. наук. Т-ва ім. Шевченка, 1893. Т. 15: Знадоби до галицько-руської демонології / зібрав Володимир Гнатюк. 1904. (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2016). URL: <https://elibrary.org.ua/object.html?id=303>
8. Українка Леся. Лісова пісня. Коментарі і примітки. *Повне академічне зібрання творів у 14 т.* Т. 3. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. С. 241-329, 556-642.
9. Українка Леся. Листи. *Повне академічне зібрання творів у 14 т.* Т. 14. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2021.
10. Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. Київ: Наук. думка, 1964. 286 с.

Ковалець Лідія Михайлівна — доктор філологічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

БУКОВИНІАНА ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Про Володимира Гнатюка як видатного вченого та громадсько-культурного діяча вже чимало написано, і праці Миколи Мушинки, Михайла Яценка, Миколи Кравця, Олега Купчинського, виданий під орудою О. Купчинського збірник «Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989)» (Львів, 1998), солідні бібліографічні покажчики — тому підтвердження. Власне, відкритою є перспектива переходу на інші, вищі рівні дослідження цієї многозаслуженої постаті, котрі бачаться нам, з одного боку, у сміливішому введенні гнатюківського матеріалу в ширший загальноєвропейський науковий та культурний контекст, адже українознавчі і славістичні інтереси та зв'язки вченого, про які писали М. Мушинка, М. Яценко й інші дослідники, закономірно корелюють із суміжними явищами та процесами в ширшому інонаціональному полі. Та й відомий у світі вчений з Румунії Іван Ребошапка зі свого боку вже давно заявив про «виняткову наукову цінність Гнатюкового доробку в розвитку європейської фольклористики» [14, с. 38]. По-друге, важливо зосередити увагу на окремих іще неосмислених здобутках, непізнаних сторінках спадщини В. Гнатюка, спрямованих суто на українські терени, з тим, щоб їх, ці здобутки, глибше зрозуміти й актуалізувати.

Наша студія виконана у другому річищі, вона присвячена В. Гнатюкові як людині з високорозвинутим чуттям соборності, бо при всіх своїх життєво визначених наукових інтересах до певних регіонів (як от до Закарпаття й Галичини) він тяжів думкою також до інших українських територій — і до Буковини зокрема. Вже сучасники помітили, за В. Дорошенком, цей «широкий світогляд, що обіймав собою всю українську територію», тож він, [світогляд], а ще Гнатюкова «погідна вдача <...> горнули до нього людей з усіх сторін України. Стоячи в центрі українського літературного й наукового життя як секретар Наук[ового] Товариства імені Шевченка, секретар «Українсько-руської видавничої спілки» та співредактор «Літ[ературно]-Н[аукового] Вістника», В. Гнатюк завдяки своїй праці та щойно згаданим прикметам своєї вдачі придбав силу приятелів по всіх закутках української землі» [13, с. 268]. Примітно, що, беручи найактивнішу участь в організації

«Видавничої спілки», В. Гнатюк у її проєкті навіть спеціально підкреслив, що вона спрямовуватиметься серед іншого на згуртування «по можності всіх наших письменників в одну спільну організацію» [цит. за: 16, с. 51].

Буковина фігурувала в колі наукових, громадсько-культурних зацікавлень В. Гнатюка різноаспектно: В. Гнатюк-літературознавець був причетним до видання, рецензування, інших форм популяризації творів буковинських авторів у «Літературно-науковій бібліотеці» як окремії серії «Видавничої спілки», надто ж на сторінках «Літературно-наукового вісника»; В. Гнатюкові-етнологу була близькою тематика діяльності його буковинських колег та й сама сфера етнографічного освоєння Буковини; цей історичний край закономірно цікавив В. Гнатюка-історика; В. Гнатюк-освітній діяч надзвичайно пильно стежив за розвитком шкільництва й загалом освіти на Буковині і не раз писав про них; мовознавчі інтереси цього справжнього українського універсала виявилися в рецензуванні відповідних праць буковинських науковців та й в інших заходах.

І це кожен раз чималі пласти матеріалу, притім майже неторканого, не кажучи, що чи не за кожною з позицій стояла величезна праця неміцного тілом, але сильного духом чоловіка. Добре було б зібрати докупи ці буковинознавчі матеріали й видрукувати їх, полегшивши тим самим залучення до різних наукових дискурсів.

Наразі ж про окремі вибрані сторінки із цього масиву, які, думається, мали би пролити світло на всю буковиніану В. Гнатюка і допомогти краще збагнути її сутність та значення. Найперше про широко закреслений і разом з тим концептуально цілісний історичний нарис ученого «Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880)», що писався в 1910-му, а був видрукований у Відні накладом «Союзу Визволення України» в 1916 р. З погляду нашого сучасника, «це по суті перша на західноукраїнських землях спеціальна праця комплексного характеру з даної проблеми» й досі «єдина такого роду книга в українській історіографії» [12, с. 12]. Фактично вона синтезувала чи не всі згадані різнобічні інтереси вченого-українознавця і стосувалась Буковини настільки, наскільки стосувалась Галичини й Угорської України, тобто Закарпаття, позитивних змін у духовному, освітньо-культурному, політичному житті кожної з цих півдавністрійських територій.

В. Гнатюк уже на початку окреслює ситуацію відправної точки, щоби потім очевиднішим, зрозумілішим був поступальний розвиток згаданих земель і його провідний вектор: «Українці прийшли під Австрію (Галичина 1772, Буковина 1775 р.) не як нація або бодай як її частина, лише як етнографічна маса, що творить, щоправда, основу кожної нації, але не репрезентує її у величезному культурному поході людськості...» [12, с. 38]. І логічним видається акцентування на тодішній (із XVIII ст.) проблемі відсутності у згаданих спільнотах мозку нації — інтелігенції й окреслення своєрідного соціального складу підавстрійського українства: «Ніяких вищих верств, що мають провід і надають тон та закраску національному життю, в них не було; шляхта, міщанство — все те було цілковито денаціоналізоване; при українській народності полишилося тільки селянство й духовенство — се було й у Галичині, й на Буковині, й на Угорській Україні, — але вони були страшно прибиті й темні...» [12, с. 38].

Тож через статистичні дані й аналітичні роздуми В. Гнатюк підводив читача до усвідомлення, що зміни можуть статись тільки тоді, коли працюватиметься на полі національної культури, національної освіти, національної преси, розвитку українського політичного життя, — і то завдяки «дрібній, невдячній, упертій, але конечній праці» [12, с. 39]. (По суті це був той зразок життєпроживання, яким керувався сам автор, його великий приятель І. Франко та все покоління тодішніх українських інтелектуалів, «згодованих твердим мужицьким хлібом» і переконаних, що лишень «праця єдина з неволі нас вирве»).

Справедливо вказавши на високе місце Ю. Федьковича й Із. Воробкевича в духовному проводі буковинської людності («заходи всіх тих людей і їх праця угрунтовують вкінці українство в Галичині й на Буковині так сильно, що на тій основі виростає воно таким могутнім, яким його бачимо нині» [12, с. 43]), В. Гнатюк наголосив ще й на узалеженості процесів денаціоналізації вищих верств від проблематики тодішнього конфесійного життя, засилля на Буковині всього волоського і на «анальфабетизмі», тобто низькому рівні освіченості буковинців на початках панування тут монархії.

Значну частину студії зайняли спостереження автора за поступовим розвитком у кожній місцевості шкільництва, починаючи від початкових шкіл («нема вже на Буковині села без народної школи» [12, с. 49]) до гімназій та університету. Емпірика органічно єднається у вченого з аналітикою, розважливістю міркувань про складне просу-

вання національної справи і її регіональні особливості: «На Буковині ширилася національна свідомість дуже поволі, головню під впливом галичан, що там осідали, й переходила подібну еволюцію, як у Галичині, лише в значно менших розмірах. При тім москвофільство не мало там ніколи такої сили, як у Галичині, не мало народного проводу в своїх руках» [12, с. 77].

Оприлюднений у брошурі аналіз громадсько-культурної ситуації на півдавстрійській Україні, в т. ч. на Буковині, постав як наслідок багатолітніх спостережень та студій дуже сумлінного автора, його активного перечитування й осмислення всього, що надходило до Львова і з чернівецьких теренів. Редакторська діяльність у «Літературно-науковому віснику» була при цьому В. Гнатюкові на руку, і достатньо переглянути бібліографічні списки його публікацій чи то в цьому часописі, чи в «Записках НТШ» та й на сторінках газети «Буковина», ми побачимо різноманітність «буковинського» пласту у Гнатюковій спадщині, про який мовили вище.

У «Літературно-науковому віснику» це матеріали, друквані головню в 1899–1907 рр. переважно в розділі «Хроніка і бібліографія» під рубриками «З науки і штуки», «Нові книжки», «Праці чужинців про Україну» тощо. Матеріали ці співвіднесені фактично з усіма тогочасними письменниками, які життям та творчістю були пов'язані з Буковиною. Криптонім «В.» чи «В. Гн.» під багатьма текстами якраз і виказує авторство співредактора часопису. Примітно, що В. Гнатюк спромагався іноді навіть на невеликих журнальних площинах (у рамках хронікальних заміток, біобібліографічних довідок) казати багато, притім жваво та змістовно, по суті, часто порушуючи й важливі проблеми чи то видання, чи популяризації матеріалів.

Так, скажімо, повідомляючи в 1906 р. про вихід в «Українсько-руській бібліотеці» НТШ першої книги третього тому «Писань Осипа Юрія Федьковича», редактор не тільки нагадує зміст попередніх томів, але й міркує про потребу чергової матеріальної допомоги від австрійського уряду на видання ще двох останніх томів, присвячених листуванню та біографії письменника. «Відновлене субвенції в сім і дальшим році приспішило би справу і дало би нам змогу дочекатися повного і критичного видання писань бодай одного нашого письменника, на що досі так трудно було здобутися» [8, с. 405]. Зазначимо, що в Державному архіві Чернівецької області зберігається кілька листів, що надійшли від НТШ чернівецькій «Руській Бесіді» за підписом

В. Гнатюка як секретаря НТШ знову ж таки стосовно фінансових та організаційних питань, пов'язаних із випуском у Львові цього унікального видання.

Аналізуючи видану окремою відбиткою працю Ом. Поповича «Осип Федькович шкільним інспектором», В. Гнатюк наголошує на її документалізмі, оперті на урядові акти, крім того, дає свою оцінку конкретній діяльності письменника («сліді її були дуже значні і дуже гарні. Досить буде сказати, що Федькович домагався вже тоді упрощення шкільної правописи в фонетичнім напрямі, народньої мови в шкільних читанках та добрих перекладів для народньої лектури — що сталося ледви перед 10 літами...»). І наостанок своєрідна настанова, адресована «у вічність»: В. Гнатюк радить ознайомитися з брошурою кожному, «хто займається студіями над сим найвизначнішим представителем буковинської Руси» [7, с. 61].

Щодо Федьковичевого побратима по долі Із. Воробкевича, то В. Гнатюк відгукнувся на його смерть великим некрологом, фактично статтею про біографію та літературну, композиторську, громадсько-культурну діяльність цього видатного буковинця й загалом його творчу індивідуальність. Зазначимо, що републікація некролога, так само, як і його аналіз репрезентувались у 2011 р. в Тернополі Олександром Ткачуком на Міжнародній конференції «Володимир Гнатюк у контексті розвитку культури України» [15]. Попри справедливе акцентування нашим сучасником уваги на мистецьких, естетичних підходах В. Гнатюка до Воробкевичевої творчості, залишилось, як видається, ще чимало непоміченого. Це і широкий західноукраїнський (а не лише буковинський) контекст, на тлі якого мислиться цей автор, і багатство залученого вченим фактологічного матеріалу, який, однак, не створює відчуття оскоми. В. Гнатюк згідно з традиціями наукової об'єктивності не робить своє писання й пафосним, це скоріше аналіз-підсумок творчої діяльності Із. Воробкевича в контексті його нелегкої долі і загалом проблематики українського літературного, громадсько-культурного життя ХІХ ст.

Про слабші, за В. Гнатюком, сторони творчого самовиявлення Із. Воробкевича мовиться суворо, подекуди навіть надто суворо й суб'єктивно (мовляв, «він не писав кров'ю серця», дарма що обставини життя складались іноді для цього автора справді трагічно). Разом з тим воно, слабше, трактується критиком і як щось природне, зумовлене й об'єктивними чинниками: «тепер інші вимоги ставляться до пое-

та, а інші ставлено тоді, коли Воробкевич написав більшу частину своїх творів. Через те не можна його осуджувати гостро, а його становище як письменника, що належав до перших будителів національного духу і національної ідеї, буде все красуватися на визначнім місці в пам'яті нашого народу» [15, с. 294].

Ця важлива підсумкова теза ставить усе на свої місця, інакше не було б зрозумілим, навіщо В. Гнатюк у ході викладу ініціює спеціальне, фахове вивчення багатьох питань Воробкевичевої теми, як-от особливостей редакторських втручань у тексти поета, впливу інших творів, самотності композиторської діяльності поета, потреби збірного видання його прози, активнішої популяризації писань Із. Воробкевича серед народу тощо.

Повторюємо, автор некролога добре володіє знанням матеріалу, і саме це знання на рівні відчуття-розуміння посприяли тому, що обговорюваний текст виявився фактично першою цілісною літературознавчою студією про Із. Воробкевича.

У «Літературно-науковому віснику» В. Гнатюк відгукнувся також невеликою рецензією на вихід у Чернівцях у 1904-му завдяки О. Маковееві збірки поезій брата Із. Воробкевича Григорія Воробкевича, який виступав у літературі як Наум Шрам. Згадана вимогливість критика, поєднана з розумінням конкретно-історичних умов, за яких народжувалась ця творчість, і тут дала про себе знати. Навіть назвавши поезії Г. Воробкевича «дуже слабенькими», В. Гнатюк одразу ж додає: «взявши до уваги, що вони писалися в 60-их і (значно менше) в 70-их роках минулого століття, коли в загалі наша література в Галичині та Буковині, і національна свідомість стояли дуже низько, то певного значіння, особливо літературно-історичного, відмовити їм не можна». Цілком доречним виглядає «реверанс» автора у бік О. Маковея, котрому «належитьсья справедливо признанє, що зібрав їх [твори] і видав, подавши на вступі й гарну характеристику поета» [9].

Завдяки В. Гнатюкові, його інформаційним повідомленням і розлогішим оглядам популяризувалась також творчість О. Кобилянської, зокрема видання, що виходили у Львові накладом «Українсько-руської видавничої спілки» (збірка нарисів «Покора», 1899; повість «Земля», 1902), виданий зусиллями Остапа Луцького в Чернівцях альманах на честь Ольги Кобилянської «За красою» (1905) — з погляду В. Гнатюка, «корисний набуток для нашої літератури», попри те, що в

ньому «не всі твори стоять на однім рівні щодо артистичної і літературної вартости — се й неможливе» [4].

Примітно, що В. Гнатюк, здається, ніколи не минав нагоди навіть в інших, дотичних випадках згадувати про авторів такого масштабу, як О. Кобилянська. Так, у 1902 р., мовлячи про чергову публікацію Георга Адама, В. Гнатюк апелює до попереднього німецькомовного видання новелістики О. Кобилянської, здійсненого цим німецьким славістом, дослідником і популяризатором української літератури. Чернівці фігурують і в багатьох інших контекстах, от як хоч би місце «виданої оздобно (далеко красше, як «Синя книжечка» Стефаника)» збірки Лесі Українки «Відгуки»: вона може бути «справдішою прикрасою сальонів та бібліотек» [6].

Ці часто ніби лише інформаційні, «стандартизовані», а насправді важливі історико-літературні матеріали (вони стосувались — із буковинців — творчості також Осипа Маковея, Євгенії Ярошинської, Сильвестра Яричевського, Омеляна Поповича) завше репрезентувалися в широкому загальноукраїнському просторі, позаяк хроніка «Літературно-наукового вісника» подавала аналогічні відомості і з Галичини, Східної України та й дальших країв. Сказане стосується також оприлюднення В. Гнатюком відомостей про інші збірні видання, часописи, календарі, що походили з Буковини, при цьому й ті, що адресувалися дітям, церковнослужителям, педагогам. Так, представляючи «Руску читанку для першої кляси шкіл середніх», цей перший на Буковині підручник, підготовлений українською мовою для середніх шкіл (його уклав Сергій Шпойнарівський, гімназійний професор із Чернівців), відзначаючи як позитив, що в книзі подано «виймки навіть найновіших і наймолодших наших письменників» (чого нема в явно застарілих підручниках Галичини), В. Гнатюк резонно звернув увагу на потребу в наступних виданнях більше зважити на мову, позаяк «вона в сій читанці не всюди й не дуже поправна, а того не повинно бути в книжці, з якої молодіж має вчитися мови» [2, с. 139]. До того ж, як думає рецензент, варто подавати «тільки те, що найліпше в нашій літературі, що може служити за взорець літературний...» [2, с. 139]. Ось так відстоювались високі принципи професіоналізму, і вони були однаковими для всіх.

Як видається, особливо був уважним В. Гнатюк до того, що продувалося в його найулюбленішій сфері науки — етнології. З цього погляду (і в ракурсі обговорюваної теми) важливими є, по-перше, ви-

кладені в некролозі міркування вченого про уродженця Буковини Григорія Купчанка та його збірку «Нѣкоторыя историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ, съ приложеніемъ сборника пѣсень русскаго буковинскаго народа» (1875), загалом про складну, суперечливу історію життя її автора; а по-друге, велике значення має Гнатюкова реценсія здобутків у сфері етнології буковинського професора Раймунда Фрідріха Кайндля. «Ся книга має й доси немалу вартість, як одинокий збірник пісень буковинських русинів», — підкреслює В. Гнатюк у некролозі на смерть Г. Купчанка, зауважуючи й інший бік медалі, — що «впорядкуванє й редакция матеріялу не були заслугою Купчанка, а київських учених», та що «Купчанкові записи не можуть задовольнити вимогів науки» [5, с. 45]. Можливо, така різкувата форма вислову узалежнювалась від попередньої москвофільської діяльності померлого, внаслідок чого В. Гнатюк відкинув абсолютно все, що було написане Г. Купчанком, навіть його проникливу поезію (або ж він про неї не знав); та друкувалась у 1870-х деякими галицькими виданнями і зовсім не була «дрантем без ніякої літературної вартости» [5, с. 46].

Інакше ставлення здобув до себе в очах В. Гнатюка Р. Ф. Кайндль. Через біо- та бібліографічні статті й довідки, хронікальні замітки В. Гнатюк регулярно інформував читачів «Літературно-наукового вісника» про публікації цього чернівецького вченого австрійського походження, у 1898-му, 1901-му, 1902 рр. у «Записках НТШ» ним подавались розлогі рецензії на цілі добірки праць Р. Ф. Кайндля. У свою чергу Р. Ф. Кайндль у 1904-му і 1909 рр. рецензував роботи В. Гнатюка у престижних німецьких виданнях «Globus» і «Allgemeines Literaturblatt». Пізніше, в 1925-му, у листі до Києва В. Гнатюк, мовлячи про свою діяльність на ниві етнографії, зі свого боку зазначив, що «проф. Ф. Р. Кайндль при річних оглядах видань Н[аукового] т[овариства] і[мені] Ш[евченка] у різних німецьких виданнях згадував про його праці...» [10, с. 346]. Очевидно, і їх варто було б виявити і ввести в науковий обіг.

Звернемо увагу бодай на одну рецензію В. Гнатюка, де аналізується низка студій Р. Ф. Кайндля, «заслуженого для русинів»; її подали «Записки НТШ» в 1898 р. Схоже, В. Гнатюкові імпонували систематичність і широчінь етнологічних інтересів чернівецького вченого, тож він відзначив «живий, барвний і дуже приступний опис», який здійснювався Р. Ф. Кайндлем, принагідно висловивши свої зауваги. Так, мовлячи про буковинських та галицьких гуцулів, не варто забува-

ти й про гуцулів угорських, при цьому В. Гнатюк радить Р. Ф. Кайндлю звернутись до праць Я. Головацького про Галицьку й Угорську Русь; він пропонує записувати серед іншого й гуцульські замовляння, «звичаї правні» і не створювати свої терміни, якщо є точні відповідники в існуючій терміносистемі; при передачі руських слів не варто використовувати польський правопис, якщо чеський набагато відповідніший, тощо [див.: 11].

Такі конструктивні поради, як і взаєморецензування передбачали, може, й прямі контакти двох учених: відомо про один лист Р. Ф. Кайндля до В. Гнатюка від 5 березня 1914 р. з подякою за обрання його дійсним членом НТШ у Львові [див.: 10, с. 273].

Що ж до окреслених контактних (скажімо, листовних) зв'язків В. Гнатюка з буковинською інтелігенцією, то збереглися епістоли до нього хіба О. Маковея та Є. Ярошинської (повість цієї письменниці «Перекинчики» В. Гнатюк редагував перед виходом в «Українсько-руській Видавничій спілці» у 1903 р.), хоча цей шерег мав бути довшим. Окремі зв'язки єднали В. Гнатюка з газетою «Буковина»: він був у курсі її публікацій, що потверджує хоч би скрупульозний огляд літературних матеріалів у ній за 1901 рік [див.: 3]. Зрештою, учений сам час від часу виступав у цій газеті зі статтями, що стосувались, зокрема, Угорської Русі й етнології загалом.

Повторимося, викладене стосується частини задокументованої спадщини В. Гнатюка. Але й вона продемонструвала доволі активні контакти між собою західноукраїнської науково-творчої інтелігенції в кінці XIX – в перші десятиліття XX ст., високий науковий авторитет видатного вченого. Про те, що зарубіжний світ вважав галичанина В. Гнатюка компетентним у буковинському матеріалі, свідчить, до прикладу, лист чеського історика та етнографа Л. Нідерле від 9 серпня 1907 р. з проханням допомогти відомостями про розселення українців: «Де б я міг знайти достовірні українські назви місцевостей в Галичині, Буковині і в російській Україні?» [10, с. 165]. Сам же В. Гнатюк, цей «представник плеяди корифеїв українського наукового світу» (за О. Купчинським), навіть не маючи себе за філолога, був справжнім гуманітарієм-універсалістом, що посвідчила й широка буковинознавча тематика його виступів. Очевидно, попереду ще пильніше їх вивчення, завше актуальне, позаяк стосується консолідації діячів науки й культури задля реального національного відродження українства.

Література

1. Сильвестр Яричевський. Пестрі звуки. *Літературно-науковий вісник*. 1904. Т. 28. Кн. 10. С. 59.
2. Руска читанка для першої кляси шкіл середніх. Уложив Сергій Шпойнаровський. *Літературно-науковий вісник*. 1901. Т. 13. Кн. 2. С. 138–139.
3. «Буковина» за р. 1901. *Записки НТШ*. Львів, 1902. Т. 47. Кн. 3. С. 11–13.
4. «За красою». Альманах в честь Ольги Кобилянської. *Літературно-науковий вісник*. 1905. Т. 30. Кн. 6. С. 277.
5. Григорій Купчанко [Некрольог]. *Літературно-науковий вісник*. 1902. Т. 18. Кн. 6. С. 44–46.
6. Леся Українка. Відгуки. Поезії. *Літературно-науковий вісник*. 1902. Т. 18. Кн. 6. С. 40.
7. Осип Федькович шкільним інспектором. *Літературно-науковий вісник*. 1904. Т. 27. Кн. 7. С. 60–61.
8. Писаня Юрія Осипа Федьковича. *Літературно-науковий вісник*. 1906. Т. 34. Кн. 5. С. 404–405.
9. Поезії Григорія Воробкевича (Наума Шрама). *Літературно-науковий вісник*. 1905. Т. 29. Кн. 1. С. 70.
10. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989) / Упор. Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець та ін.; відп. ред. О. Купчинський. Львів: НТШ, 1998. 466 с.
11. Гнатюк В. Kaindle R. I. Die Huzulen... *Записки НТШ*. 1898. Т. 26. Кн. 6. С. 45–51.
12. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Упор., передм., прим. Ф. Стебля. Львів, 2006. 101 с. («Бібліотека шашкевичіани»).
13. Дорошенко В. Памяти Вол[одимира] Гнатюка. *Літературно-науковий вісник*. 1926. Т. 91. Кн. 1. С. 262–268.
14. Ребошапка І. Володимир Гнатюк і румунська фольклористика. *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 1. С. 38–43.
15. Ткачук О. Сидір Воробкевич у рецепції Володимира Гнатюка [з републікацією статті В. Гнатюка «Ізидор Воробкевич»]. *Наукові записки «Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Володимир Гнатюк у контексті розвитку культури України»*

ни»» / За ред. Ткачука М. П. Тернопіль: ТНПУ, 2011. Вип. 32. С. 289–294.

16. Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя, фольклористична діяльність. Київ: Наук. думка, 1964. 287 с.

Мочернюк Наталія Дмитрівна — доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК І ПРИКАРПАТТЯ

Постать Володимира Гнатюка викликає повагу у всіх дослідників, які беруться за вивчення його наукової спадщини або навіть окремих питань, відповіді на які намагався дати сам учений, позаяк його напрацювання завжди ґрунтовні й вагомі. Однак назагал Володимира Гнатюка добре знають передусім фольклористи, а більшість гуманітаріїв обізнана щодо його діяльності поверхово й побіжно, і це, на жаль, прикро, адже вчений такого таланту й працелюбності здійснив за життя науковий подвиг, який утвердив засади української культури. Тому на часі всебічне осягнення здобутків Володимира Гнатюка, вивчення його спадщини з різних поглядів і підходів, наукових ракурсів і методологій. Одним з таких ракурсів є, сказати б, географічно-територіальний, успішність якого продемонстрував Микола Мушинка, який ще в 60-х роках минулого століття підготував дисертацію про Володимира Гнатюка як дослідника фольклору Закарпаття. Привертають увагу стаття «Володимир Гнатюк і Східна Словаччина», «Володимир Гнатюк — перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії» та інші праці дослідника зі Словаччини. Прикарпаття теж приваблювало вченого, доля якого не раз пов'язувалася з цим краєм. Ми маємо на меті постежити ці зв'язки, сподіваючись згодом в науковому товаристві дослідників-однодумців розширити новим матеріалом «прикарпатські» віхи життя Володимира Гнатюка, які можна узагальнити до двох періодів — станіславівського й криворівнянського.

Отже, доля зводить Володимира Гнатюка з прикарпатським краєм ще замолоду, коли по закінченні четвертого класу Бучацької нижчої гімназії 1889 року, юнак записується до п'ятого класу Станіславівської вищої гімназії. Тут він остаточно визначається, чим хоче займатися. Під час вакацій григорівський священник М. Бачинський та його брат, капелан станіславівського єпископа Ю. Пелеша, переконали його продовжувати навчання в Римі у Колегії св. Атанасія, що готувала місіонерів. «В. Гнатюка приваблювала візія першовідкривача життя, побуту та звичаїв «диких» народів», як пише Микола Мушинка

[16, с. 25], і юнак подав відповідну заяву на ім'я єпископа, був зарахований, однак через епідемію не зміг виїхати й почати навчання. Можна було б зробити таку ж спробу наступного року, та В. Гнатюк вже відмовився, остаточно визначившись щодо майбутнього шляху («давши собі слово ніколи не бути духовним, хоч родичі були би се радо бачили»). Наступного року він таки стає учнем Станиславівської гімназії. Важке матеріальне становище, психологічний дискомфорт, позаяк вирізнявся віком серед гімназистів, будучи старшим від них на 4-5 років, а головне тиск і обмеження, через які не можна було брати участь у молодіжних організаціях, публікуватися у пресі, читати «нецензурну» літературу — такі несприятливі умови склалися для Володимира Гнатюка в навчальному закладі. «З причин гострого режиму, який панував в станиславівській гімназії під директорією Івана Керекярта, В. Гнатюк не писав нічого за весь час побуту в Станиславові до часописів», — зазначено в його біографії 1926 року, яку важко хворий вчений лише підписав [13, с. 19.]. У сьомому класі він познайомився з донькою греко-католицького священника села Хом'яківки Павла Майківського Оленою Майківською, з якою 1894 року одружився. Це був щасливий шлюб. У грудні цього ж року він здобув атестат зрілості й записався на філософський факультет Львівського університету. Олена ще деякий час мешкала в Станиславові.

Якщо станиславівський період Володимира Гнатюка був не велими вдалим для нього, то другий, пов'язаний з Гуцульщиною, навпаки, став періодом, коли були написані кращі наукові праці. Як відомо, вчений здійснив кілька коротких експедицій у деякі села Галичини, насамперед на Гуцульщину, одержавши на це стипендію 200 злотих від НТШ [16, с. 48] (зазначимо, що на Закарпаття він мав п'ять успішних експедицій, а остання, шоста експедиція, стала фатальною). Регулярні візити в Карпати пішли вже з початку ХХ століття, коли хворий Гнатюк виїжджав майже щороку відпочивати й лікуватися. У селі Крирорівня він сам або з родиною провів багато місяців. Вчений жив у свояків Волянських або у хаті місцевого дяка, де активно працював. Родина Гнатюків провела тут кілька літніх вакацій разом з родинами Франків і Грушевських. У Криворівні його гостями були Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Михайло Грушевський, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Климент Квітка, Олександр Олесь та інші. Саме тут застала його 1914 року Перша світова війна, військові події якої на тривалий час (аж 15 місяців!) відрізали його від Львова. Він

записував фольклор, зокрема й новочасний від солдатів, і так постала розвідка «Війна і народна поезія». Восени 1915 року родина повернулася до Львова.

Трапляються різні свідчення, які оприявнюють замилювання Гуцульщиною Володимира Гнатюка. Зокрема, у передмові до листів до нього Михайла Коцюбинського сам Гнатюк зазначає таку «характеристичну подробицю» про письменника: «Побувавши на Гуцульщині, він (Михайло Коцюбинський. — *Н. М.*) незвичайно захопився нею: «Я, у свій час, з головою пірнув у Гуцульщину, яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний казковий нарід». Подобалася йому не тільки природа, але й люди і на сю тему вели ми нераз довгі бесіди, причім я вказував на талановитість Гуцулів та на незвичайну їх здібність у приймаюню всяких культурних здобутків із одного, та на велике багатство культурних, старинних пережитків серед них у різних напрямках життя — з другого боку. М. Коцюбинський так запалив мене, що постановив конечно набути в Криворівни кусник землі» [9, с. 19]. Розкривають криворівнянські сторінки життя Володимира Гнатюка, «цієї духово-гарної людини», спогади про нього Михайла Могилянського, який 1912 року мешкав у Карпатах у його родині. Він пише: «Мало не цілі дні працював над коректурами та розмовляв з Коцюбинським (зворушливо ніжно любив Коцюбинського й високо цінував його художній талант. Це йому завдячувати має українське письменство перлину творчости Коцюбинського «Тіні забутих предків», бо в бік художньої обсервації Гуцульщини штовхав Коцюбинського В. М. Гнатюк, сам закоханий у первісну країну карпатських гірняків. Немало допоміг В. Гнатюк М. Коцюбинському, керуючи його ознайомленням із краєм та народом, постачаючи відповідну літературу, даючи цінні вказівки свого величезного досвіду); іноді, вертаючись з гір, куди ходив по гриби двічі й тричі на день, заходив Франко...Коли погода не пускала в гори, прилучався до них і я» [15, с. 5]. Отож перебування на Гуцульщині було для Володимира Гнатюка прекрасним часом спілкування з однопідумцями — українськими письменниками й культурними діячами, вивчення місцевого фольклору, насиченої наукової праці, а зрештою, й буттям в гармонії з природою й людьми краю.

Не дивно, що Гуцульщина різнобічно відображена у його багатогранній творчості. У тематичних збірниках домінує саме гуцульський фольклор, якого він зібрав найбільше (колядки, коломийки, легенди,

перекази, демонологічні оповідання тощо). Він прискіпливо рецензував праці про цей край (Р. Кайндля, Й. Шнайдера, В. Шухевича [5, с. 22]). Варто звернути увагу на його розвідку «Причинки до пізнання Гуцульщини» (1917), «Гуцули» (1924) [16, с. 100]. Узагальнення Миколи Мушинки щодо творчої спадщини Володимира Гнатюка є надійним орієнтиром, за яким можна реконструювати гуцульські «сліди» у різних працях вченого.

Отже, його дослідження народних пісень включали емігрантські пісні, записані на Гуцульщині. Заснування Січі в селі Горішнє Довгополе на Гуцульщині відображено у статті Володимира Гнатюка «Новоутворена народна пісня». Стаття «Народні воєнні пісні», розвідка «Війна і народна пісня» теж постали у зв'язку з вивченням фольклору під час перебування у Криворівні. Прикметно, що в багатьох своїх працях В. Гнатюк присвячував окремо увагу етнографічному вивченню Гуцульщини.

До гуцульської теми звертається фольклорист у статті «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності». Оглядаючи мотиви емігрантських пісень, він долучає до їхнього циклу й гуцульські пісні, зазначивши, що більшість з них відображає сучасний побут гуцулів. «Переглядаючи їх по черзі, бачимо, що найважливіший мотив у них — се також економічні відносини і то незвичайно прикрі. З давніх гуцульських багачів блимають, лише де-не-де ще недобитки, а головна маса — се просто жебраки. І хоч і тут пісня приписує головну вину за зубожіння селян панам та жидам, то значну її часть звалює й на них самих, а головно на п'янство. Через се попродали гуцули свої статки, почавши від розлогих полонин, лісів та царинок, а скінчивши на виробках, що служили колись для прикраси чи то світлиць та хоромів, чи осіб... Які при тім діялися надужиття, того з пісень не видно, але усні оповідання, що ходять між гуцулами на ту тему і представляють конкретні факти надужиття, зібрані разом і опубліковані, дали б інтелігентному читачеві таку лектуру, від якої ставало б йому волосся на голові. З тої лектури можна б також зрозуміти їх ненависть до гуцульських визискувачів, в першій лінії жидів, що опутали гуцульське плем'я своїми сітями» [10, с. 54]. Таким чином, учений був добре обізнаним зі звичаями гуцулів як в сучасності, так і в минулому, розумів і співчував їхнім проблемам, перейнявся до них щирою симпатією. «Коли хто запитав би, що належало би ще зробити для докладнішого пізнання Гуцулів, то я відповів би: Дослідити їх історію і побут та економіч-

ний стан у давнині і тепер, розслідувати родинні відносини та чужі впливи на Гуцулів, зібрати й розслідувати їх народню поезію (пісні й різні оповідання прозою), незвичайно багату і записану доси лише в незначній частині, а особливу увагу звернути на культурні пережитки, яких там велика сила. До них треба причислити й міти, вірування, народні ліки, ворожіння. При тім не належить забувати і про розпочаті вже праці, продовжувати та доповняти їх аж до цілковитого заокруглення. Аж тоді кожний переконається наглядно, що Гуцули вповні заслужили на такі наукові розсліди» [11, с. 6–7].

Зазначимо, що не обійшов він увагою й Покуття, про що свідчать рецензії праць Р. Кайндля, О. Кольберга, Г. Гроховської [5, с. 24]. Володимир Гнатюк мав багатьох кореспондентів, записувачів народної творчості, із Городенківщини, Снятинщини, Коломийщини.

Варто зокрема згадати про співпрацю Володимира Гнатюка з кореспондентами, із записів яких учений творив фольклористичні збірники й аналітичні розвідки. Отже, після 1903 року через поганий стан здоров'я він вже не виїжджав в експедиції, відповідно організував широкую мережу кореспондентів серед учителів, студентів, освічених селян задля збирання фольклору, підтримував з ними листування, надсилав книжки зі своєї бібліотеки. Вчений завжди наводив їхні прізвища у публікаціях, а замість гонорару записувачі одержували від етнографічної Комісії відповідні томи зі своїми записами, що було шляхетною сатисфакцією й підносило дух людей.

Серед його кореспондентів, завдяки яким зокрема висвітлено гуцульську фольклорну тематику, були такі знані особистості, як Іван Франко, Михайло Яцків, Михайло Павлик, Антін Крушельницький, Костянтина Малицька, Ольга Рошкевич та інші.

Дороговказом для збирачів фольклору стала його стаття «Квестіонар для збирання місцевих переказів», яким він надавав величезного значення в українській культурі. Цей питальник з поясненнями вчений розіслав своїм дописувачам, і на його заклик відгукнулися Петро Шекерик-Доників із Голів, Антін Онищук із Зелениці, учитель Олекса Іванчук та кілька інших, записи яких стали основою збірників «Народні оповідання про опришків» і «Народні оповідання про тютюнарів». У першому збірнику зібрано 258 переказів про месників карпатського краю, передусім Олексу Довбуша, а в другому — 77 народних оповідань з Гуцульщини про торгівлю тютюном. Під впливом наукових поглядів вченого перебував етнограф і письменник П. Шекерик-

Доників, який фактично був резидентом В. Гнатюка в окрузі сучасної Верховини (Жаб'є), як зазначає В. Буда [3, с. 47]. Вчений допомагав і П. Шекерику-Дониківу в його етнографічній діяльності, упорядковуючи й готуючи до друку його збірки.

Прикметно, що сучасна фольклористика намагається дослідити внесок багатьох із кореспондентів В. Гнатюка у збережену спадщину народної творчості, скрупульозно простежуючи їхню діяльність. Так, фольклор Покуття у записах Василя Равлюка аналізує Ганна Сокіл, попередньо дослідивши на основі збережених фактів і свідчень життєвий шлях фольклориста. Дослідник фольклору, педагог і громадський діяч Василь Равлюк (1872–1955) приятелював у студентські часи, коли навчався в Коломийській гімназії в Коломиї, з Василем Стефаником, Лесем Мартовичем, Марком Черемшиною. З Володимиром Гнатюком їх єднали приязні взаємини, адже вони ділилися науковими проблемами, побутовими клопотами, Василь Равлюк матеріально допомагав ученому під час війни. Він фіксував народні твори різних жанрів. Вагомо, що його записами послуговувався не лише Володимир Гнатюк, а й Іван Франко і Михайло Грушевський. Із систематизованих матеріалів Ганни Соکیل відомо, що В. Гнатюк опублікував із записів народної прози В. Равлюка близько десятка демонологічних оповідань: про вовкулаку, в якому жінка впізнала свого чоловіка («Вовкулакова жінка»); про знахарів і чарівників: мельник зупиняє каміння, і млин перестає молоти («Суперечка двох мельників»); висушує став і вода не потрапляє на млин («Як мельник прогнав воду зі ставу»). Оригінальні оповідання зафіксував В. Равлюк про гуцула-чарівника, який служив у війську. До збірників В. Гнатюка потрапили по одному зразку — анекдот («Не малий богач») та казка про звірів («Нещасний вовк») у записах В. Равлюка [19, с. 76]. В. Гнатюк також опублікував півтора десятка величальних пісень зимового циклу в записах В. Равлюка у виданні «Колядки і щедрівки» (1914). У його розпорядженні було кілька рукописних збірок В. Равлюка, більшість матеріалу з яких зафіксовано в Орельці [19, с. 74].

Ганна Сокіл проаналізувала й записи фольклору Івана Волошинського, який був серед активних дописувачів В. Гнатюка [18]. Етнограф Іван Волошинський був священником у селі Далешеве, що на Городенківщині. Йому належить третина записів у двотомному виданні «Знадоби до української демонології» (1912). Сам Володимир Гнатюк, вказуючи, що Іван Волошинський записав 133 байки (а загальна їх

кількість 400), пише про нього: «Ів. Волошинський, як хоровитий чоловік, не міг увихатися по селах і вишукувати собі добрих оповідачів (звісна річ, що не кожний оповідач уміє добре оповідати, хоч знає тему), він мусів користати з того, що було під рукою; зате кого запопав, видушував його як цитрину і записував усе, що лиш можна було» [12, с. 181]. Спомин ученого має на меті згадати добрим словом такого відповідального й активного записувача, щоб утривалити про нього пам'ять у часі: «Замилування одначе до нашого фолклору й охота до праці були в нього такі великі, що можна було сподіватися від нього ще неодного значного вкладу в нашу науку. Перед війною займався записуванням вірувань і народної медицини, до чого вислав я йому потрібні вказівки й видання. Чи зібрав що і скільки саме, мені не довелося довідатись. Затє перед самою червневою офенсивою росіян і перед поновною окупацією Городенщини, дістав я сумну вістку, без ніяких ближчих подробиць, що Іван Волошинський помер іще восени, 1914 р. в часі першої російської окупації. Чи його смерть була спричинена війною, чи іншими обставинами, мені невідомо. В кожному разі він заслуговує на теплу згадку в цім виданні. Честь пам'яті щирого робітника!» [12, с. 181–182].

Тепло відгукується В. Гнатюк і про Антіна Онищука (1883–1937), записи якого «визначаються викінченням, а деяка невидержаність покутського діалекту поясняється шкільними та просвітніми впливами, які там доволі сильні. Записи А. Онищука друкувалися вже в обох виданнях Етногр. комісії, де містилися і його самостійні праці, з яких особливо цінні ті, що займаються нашими культурними пережитками. Перед війною приготував А. Онищук ширшу самостійну працю про наше народне будівництво та призбирував матеріали до кількох інших. Записував також вірування й ліки, як обидва попередні записувачі, і зібрав їх значне число. З вибухом війни вирушив на фронт, де й досі повнить тяжку й відповідальну службу. В інтересі нашої етнографії належить бажати, щоб він вернувся щасливо додому та міг продовжувати свої етнографічні зайнятя. Як пильний робітник і молодий чоловік він міг би ще неодну працю сповнити таку, для якої нелегко підібрати заступників» [12, с. 182–183]. Антін Онищук є автором багатьох фольклорних праць, які високо оцінив В. Гнатюк та сприяв їхній публікації. Зокрема, у розвідці «Причинки до пізнання Гуцульщини» вчений ставить на третє місце, опісля В. Шухевича й Р. Ф. Кайндля, саме «Матеріали до української етнології» цього фо-

льклориста, які вийшли у двох томах, зазначивши, що Гуцульщині пощастило з дослідженнями власне з етнографічного боку. Зібрані матеріали на теренах Надвірнянщини. В. Гнатюк враховує багато статей А. Онишука, присвячених Гуцульщині [11, с. 4]. Як відомо, цей фольклорист став жертвою сталінських репресій.

Серед тих, хто допомагав записати коломийки, згадано Теофіла Кобринського, Марію Гаморак, Богдана Заклинського, Олексу Іванчука, Івана Чупрея та багатьох інших, зокрема й деякого з вищезгаданих. Це небуденні люди, які усвідомлювали важливість такого чину й нахненно ставилися до справи. Таким постає фольклорист Теофіл Кобринський (1848–1882), племінник Йосафата Кобринського. Він був священиком у селі Белелуя Снятинського району, де познайомився з Іваном Озаркевичем і його донькою Наталією, яка стала згодом відомою письменницею. Теофіл Кобринський заснував читальню й позичкову касу, з великим ентузіазмом ставився до збирання фольклору [14, с. 231]. Записи української фольклористики Марії Гаморак (1875–1942), окрім В. Гнатюка, публікував І. Франко, а А. Кримський використав у статті «До історії вивчення російських та українських народних голосінь» її фіксації голосінь «Заводи дівчини по мамі» у Стецевій [6, с. 87]. Знанням етнологом, педагогом і публіцистом був і Богдан Заклинський (1886–1946), родом зі Станиславова, записи фольклору якого публікував В. Гнатюк та І. Франко. Освіченою людиною постає Олекса Іванчук (1882–1920), який прожив коротке та яскраве життя, сповнене військової звитяги та культурного чину задля України. Він був четарем у війську Українських січових стрільців, згодом воював у лавах УГА. Підтримував творчі зв'язки з В. Гнатюком, М. Грушевським, І. Франком. Учителював, мав чимало публікацій у «Літературно-науковому віснику», обстоював ідею заснування музею гуцульської штуки і записав великий масив фольклорних матеріалів. Культурно-громадський діяч Іван Чупрей (1883–1923), який ще гімназистом записував фольклор, зокрема в Печеніжині, теж листувався з В. Гнатюком. Він був близьким до М. Павлика, К. Трильовського, допомагав у гастролях Гуцульського театру Гната Хоткевича (1911–12), публікувався в стрілецьких часописах, сам задіяний у книговидаванні [1, с. 58–59].

Варто окремо вирізнити Луку Гарматія, якого згадано серед записувачів байок і з яким вченого єднали тривалі дружні взаємини. В. Гнатюк видав спогади Л. Гарматія про Михайла Коцюбинського,

які спорядив цікавою й ґрунтовною передмовою. На меті показати молодим українцям приклад, «як належить працювати між народом, щоб здобути його любов і пошану та полишити між ними тревалу пам'ять», «нехай бачать також, яка та праця може бути різнородна навіть у найбільше закинутій місцевості, та які може видати результати» [8, с. 5]. У спогадах В. Гнатюк згадує про своє перебування в Криворівні (приїздив постійно до Криворівні разом з родиною в часі ферій з 1899 до 1914 року). Інформуючи про діяльність Луки Гарматія, він демонструє добру обізнаність зі специфікою життя гуцулів у Криворівні і Головах, їхніми проблемами, здобутками цих громад. В. Гнатюк висвітлює діяльність видатного освітянина не лише на педагогічній ниві, а й як культурно-громадського діяча та дослідника. «В часі побуту на Гуцульщині зацікавився етнографією. Виучив дуже докладно гуцульський побут, а спеціально матеріальну культуру і де міг, збирав систематично її окази. На українській сільсько-господарській виставі в Коломиї експонував він збірку гуцульських виробів, головно люльок, чапраг і хрестів і дістав за неї золотий медаль. Дуже багато оказів зібрав для музею Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, які й належать до найцінніших його колекцій. Окремі колекції зібрав він для чеського етнографічного музею в Празі та для музею ім. Александра III в Петербурзі. Особливо остання, зібрана на просьбу і за вказівками пок. Ф. Вовка, була дуже цінна й богата. Записував також етнографічні матеріали, яких значна частина видрукована в «Гуцульщині» В. Шухевича та в легендах і колядках, що я видав. За сю його діяльність на поли етнографії вибрала його етнографічна комісія Наук. Тов. ім. Шевченка своїм членом, яким полишився до смерті», — свідчить В. Гнатюк [8, с. 12]. Учений дає докладні розповіді про діяльність Гарматія та не шкодує теплих слів для його характеристики. Завдяки змістовній і сердечній передмові В. Гнатюка, ця книжка — і спогади Л. Гарматія про М. Коцюбинського, і портрет Л. Гарматія. На думку В. Гнатюка, українські інтелігенти мали б працювати так, як цей педагог й етнограф задля культурного розвитку рідного краю: «Тоді наша культура станула би на такій висоті, на якій не могла б уже пошкодити їй чужа, конкуренційна» [8, с. 13]. Очевидно, це кредо вченого, якому підпорядкована уся його активна наукова творчість. З наведених вище цитат постає особистість, яка відкрита до людей, здатна захоплюватися й любити, вдячна людям, з якими співпрацює для загального добра,

тож не випадково так багато записувачів охоче кореспондували з В. Гнатюком.

«І найдрібніший запис, ужитий на відповіднім місці, має свою вагу і значення. Тому кожному записувачеві належиться подяка, і я складаю її тут усім, що причинилися хоч малим вкладом до виходу цієї книжки, та прошу їх і далі вести записи наскільки се кому можливе, бо лише спільними силами можна виставити величавий будинок нашої науки», — зазначає Володимир Гнатюк, складаючи шану своїм кореспондентам у «Передньому слові» до видання «Українські народні байки» [12, с. 183]. Це засвідчує шляхетність вченого, його хист організатора й, сказати б, продюсера української культури. Водночас заакцентуємо на важливості зберегти для майбутнього імена кореспондентів видатного науковця, не розгубити тих «найдрібніших записів», здійснених ними, зафіксувати їхню працю в історії. Про деяких з них вже зараз вже важко знайти будь-яку інформацію, тож на часі і таке дослідження.

В. Гнатюк постає і як мовознавець, зокрема у вивченні гуцульського діалекту. Він актуалізує оригінальне й стандартне щодо інших діалектів й говорів у ньому, і діалектологи високо оцінили його аналітичний хист мовознавця. «До появи монографії Б. Кобилянського «Гуцульський говір і його відношення до говорів Покуття» (Київ, 1928) праця В. Гнатюка була найдосконалішим описом народної говірки гуцулів. Своє значення вона не втратила й досі», — підсумував свого часу Микола Мушинка [16, с. 158]. Як бачимо, знайомство В. Гнатюка з Гуцульщиною вилилося в різнобічні наукові зацікавлення, що реалізувалися й у мовознавчих працях. Прикарпаття стало його любов'ю, краєм, який полонив серце.

Окремою сторінкою в життєтворчість Володимира Гнатюка вписано його дружні контакти й популяризацію творів таких прикарпатських авторів, як Василь Стефаник, Лесь Мартович, Наталія Кобринська та інші. Зокрема, він видав у Літературно-науковій бібліотеці книжки новел «Дорога», «Мое слово» Василя Стефаника, книжки оповідань «Нечитальник», «Хитрий Панько» Леся Мартовича, збірки оповідань «Дух часу», «Ядзя та Катруся» Наталії Кобринської тощо. Це не вичерпує всього спектру літературознавчої діяльності В. Гнатюка, що так чи інакше дотична до Прикарпатського краю. Прикметно, що сучасні літературознавці, дослідники проблематики гуцульського тексту, інтерес до якої посилюється в останнє десятиліття,

щедро користають з спадщини вченого, і це засвідчують вже іменні покажчики до монографій та бібліографії [2; 4; 17]. У «Причинках до пізнання Гуцульщини» В. Гнатюк зreferував «красну літературу», присвячену гуцулам. Найвищої оцінки заслуговують, на його думку, твори Юрія Федьковича, у яких «найкрасше змальоване їх жите і побут, їх радощі й терпіння, їх палкість, мстивість, але й шляхотність, їх любов і ненависть, їх буйність і добродушність»: «Твори Ю. Федьковича се гуцульське зеркало, в яким кождий Гуцул пізнає себе без огляду, чи він із Буковини, Галичини або Угорщини. Сі твори добувають ся до найскритших закутків гуцульської душі, порушують найтайніші струни і грають на них як на арфі» [11, с. 5–6]. Серед тих, хто принагідно порушував гуцульську тему, В. Гнатюк називає Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Гната Хоткевича, Михайла Старицького, з-поміж польських письменників — Й. Корженевського, Ю. Турчинського, з німецьких — К. Е. Францога.

Отже, не лише Закарпаття, а й Прикарпаття, передусім Гуцульщина, давали натхнення Володимирі Гнатюкові, а він віддячив цьому краєві величезним і багатогранним науковим спадком, у якому показав культурне багатство Гуцульщини.

Література

1. Арсенич П. Чупрей Іван. *Енциклопедія Коломийщини*. Зшиток 12. Коломия: Вік, 2001. С. 58–59.
2. Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття. Київ: Четверта хвиля, 2015. 326 с.
3. Буда В. Діалектизми в етнографічних описах роману Петра Шеке-рика-Дониковаго «Дідо Иванчік». *Наукові записки ТНПУ*. 2016. №44. С. 46 — 50.
4. Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі ХІХ – початку ХХ століття. Івано-Франківськ, 2018. 464 с.
5. Володимир Гнатюк: Бібліографія друкованих праць / уклад М. Мушинка. Едмонтон: Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1987. 148 с.
6. Гаморак Марія. *Полек В. Біографічний словник Прикарпаття*. Івано-Франківськ: Новий час, 1993. Зошит 6. С. 87.
7. Гнатюк В. Коломийки. Т. І. *Етнографічний збірник*. Т. ХVІІ. Львів, 1905. 259 с.

8. Гнатюк В. Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського. Львів: накладня Михайла Таранька, 1925. 20 с.
9. Гнатюк В. Передмова. *Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка*. З передмовою і поясненнями В. Гнатюка. Львів, 1914. С. 3–24.
10. Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності. *Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. ЗНТШ*. Т.201. Нью-Йорк, 1981. С. 41–56.
11. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини. *ЗНТШ*. Т. СХХІІІ–СХХІV. Львів, 1917. С. 1–58.
12. Гнатюк В. Українські народні байки; передне слово. *Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. ЗНТШ*. Т.201. Нью-Йорк, 1981. С. 176–184.
13. Дві автобіографії. *Нові дні*. 1971. Ч. 254. С. 18–19.
14. Кобринський Теофіль. *Полек В. Біографічний словник Прикарпаття*. Івано-Франківськ: Новий час, 1993. Зошит 16. С. 231.
15. Могилянський М. Спогади про Володимира Михайловича Гнатюка та листування з ним. *Нові дні*. 1971. Ч. 256. С. 4–7.
16. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Париж — Нью-Йорк — Сідней — Торонто, 1987. 332 с.
17. Салій О. «Сей край невичепаної краси»: гуцульський текст в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття. Київ: Наукова думка, 2018. 325 с.
18. Сокіл Г. Науковий внесок Івана Волошинського в українську фольклористику. *Народознавчі зошити*. 2019. № 5(149). С. 1094–1101.
19. Сокіл Г. Фольклор Покуття у записах Василя Равлюка. *Міфологія і фольклор*. 2013. №1. С. 72–79.

Секо Ярослав Петрович — кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК У ДИСКУРСІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛІЗМІВ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Підйом націоналізму серед європейських народів у XIX ст. викликав піднесення етнографічних досліджень. Перед етнографами, спочатку аматорами, згодом — професіоналами, постало завдання наведення мостів між елітами власних суспільств, у яких слабшали станові маркери, та чисельними селянськими масами. Спочатку у філософії романтизму зусиллями Фелісите де Лямне, Жуля Мішле, Адама Міцкевича, Вінченцо Джоберті було сформовано уявлення про народ як новий абсолют, колективний організм, що містить у собі «зародок» нового людства [11, с. 100].

Фольклористика виявилася одним із вузлів культури романтизму, тісно пов'язаним із просуванням поняття «народ» в суспільний дискурс. Адже розкриття таких характеристик народу, як «душа», «характер» бачилося через всебічне вивчення усної творчості — казок, давнього епосу, пісень, приказок, звичаїв, обрядів тощо. Розпочавши зі збирання й групування усної народної творчості, фольклористи стимулювали мовознавчі дискусії. Вони сприяли становленню сучасних літературних мов та суттєво збагатили світ художніх образів, які через мистецтво стали важливими елементами формування національних ідентичностей.

Оглядаючи європейський досвід націотворення можна стверджувати, що поруч з істориками й філологами, яких часто розглядають в ролі «батьків» окремих націй, фольклористів можна назвати своєрідними «повітухами». Без їхньої копіткої дослідницької роботи концепти «народу» й «нації» не мали б відомого магнетизму, і не стали б тими історичними сутностями, з якими так легко і невимушено асоціювали себе мільйони людей, що опинялися поза традиційними станами у стрімко народжуваному модерному суспільстві.

Саме в такому європейському контексті варто розглянути діяльність Володимира Гнатюка. Як буде далі показано, він був не лише важливим елементом у мозаїці етнографічних досліджень на теренах

Європи. Але подібно до своїх колег з інших країн, перебував на одній із важливих ділянок українського націотворення. І його діяльність як етнографа й фольклориста засвідчувала залученість до аналогічного українського національного проєкту.

Розглянути Володимира Гнатюка в європейському контексті творення націй означає вийти за межі конкретних наукових зв'язків із дослідниками інших країн, або ж його зацікавлення працями європейських фольклористів. Мова йде про вписання українського національного проєкту як повноцінного учасника націотворчих проєктів на території Європи. Саме тому термін «європейський» варто сприймати виключно географічно. Мова йтиме про низку схожих практик щодо вивчення фольклору на території тогочасних європейських держав. Діяльність В. Гнатюка найперше прочитується в австро-угорському науковому дискурсі, в межах якого формувалися національні школи — чеська, польська, німецька, українська, орієнтовані на власні національні проєкти.

Епоха Просвітництва визначила потужний інтерес до народної культури. Ще шанований романтиками німецький філософ Йоган Готфрід Гердер видав антологію «Народні пісні» й обґрунтував цінність народів, їхніх мов і культур [5, с. 834]. Далі більше — збирання фольклору стало умовою пізнання народу та самоототожнення з ним. Романтики з німецького Гейдельбергу стверджували, що саме у фольклорі, в піснях, казках, давньому епосі, мові найбільше присутнє життя народу, зберігаються сталі прикмети національної культури, міститься субстанція національного життя. Практичним втіленням цього стала публікація у 1805–1808 рр. поетами Клеменсом Brentano та Йоахімом фон Арнімом збірки народних пісень «Чарівний ріжок хлопчика». Її структура створювала єдиний образ народної Німеччини, в якій давні народні пісні поєднувалися з піснями Реформації та католицької поезії XVII ст. [2, с. 292].

І хоча його автори замислювали роботу виключно в межах німецького світу, їхній приклад отримав значно більший резонанс. Наум Берковський писав: ««Чарівний ріжок» — німецька збірка, такою її задумали укладачі, і такою вона випущена в світ. Але самі нації налаштовані значно родинніше до націй по сусідству або поодаль, аніж це хочуть автори, що взяли на себе завдання говорити від їхнього імені. Як відрізняються фольклор і тлумачі фольклору, так само відрізняються самі нації й ідеологи націоналісти. Хоча б на прикладі пісенно-

го збірника Арніма і Brentано можна бачити, як багато спільного в німецького народу з іншими народами світу, і спільність ця дана сама по собі, в силу всесвітньої єдності, попри всілякі взаємовпливи і перехресні зв'язки, через живі аналогії розвитку. Туземне не може залишатися лише туземним, як того бажали романтики Гейдельбергу, в ньому є вроджений і йому всесвітній зміст» [2, с. 294].

Під впливом Brentано у 1812 р. брати Якоб і Вільгельм Грімм опублікували «Дитячі і домашні казки» й тим самим сформували стійкий етнографічний тренд не тільки в Німеччині, але й поза її межами. Значну роль у збиранні шотландського фольклору відіграв Вальтер Скотт, чий «Пісні шотландського кордону» стали хрестоматійним виданням. Видатним збирачем фольклору Уельсу й відроджувачем давньої традиції бардів став Йоло Моргануг, ісландець Свейнбйорн Егільссон уклав словник поетичної мови давніх скальдів, а Магнус Грімссон та Йоун Ауртнасон упорядкували й видали збірку ісландського фольклору. Відомими збирачами казок були норвежці Петр Хрістен Асб'єрнсен і Йорген Му, а Шарль Де Костер опрацював і видав «Фламандські легенди» та «Брабантські оповідання».

Упродовж XIX ст. в Європі спостерігався справжній видавничий бум, який відкрив європейцям власну давню традицію не менш архаїчну, аніж ту, що вони спостерігали в процесі колонізації Азії, Америки, Океанії та Африки. Загальновідомо, що романтики доволі вільно працювали із записаним фольклором, додаючи чимало від себе в процесі літературної обробки. Але це не знецінює важливість їх ролі для подальших польових та академічних досліджень. Мова йшла про активне залучення фольклору до націотворчої роботи в ролі фундаментальних національних наративів. Романтики додавали глибини й давності кожній спільноті. Зібраний і належно упорядкований фольклор ставав заміником писаних історій. Адже будучи відгомонам давніх епох у сучасності, дозволяв витворювати стійкі часові лінії між носіями первісних форм зібраного фольклору та їхніми сучасними носіями.

Особливо це стосувалося так званих «неісторичних» народів. Дослідник Олексій Толочко писав: «У відповідності з розподілом на «історичні» й «неісторичні» нації, поділялися й науки, які їх вивчали. Історія (навіть у XIX ст. все ще переважно подієва, орієнтована на розповіді про походи, битви, укази, народні повстання тощо) займалася історичними народами, бо саме вони були «видимі» для неї. Неісторичні були віддані наукам описовим — антропології, етнографії,

фольклористиці, котрі брали приклад із природничих дисциплін. Тихе, бездержавне і позаісторичне буття таких народів не залишає історичних свідчень. Їх непомітне існування може бути встановленим лише під збільшувальним склом пильної уваги вченого. Такі народи можна спостерігати, описувати їхні звичаї й одягу, складати словники їх говірок, підраховувати їх демографію. Словом, такі народи можна досліджувати як об'єкти живої природи і за допомогою методів, що вже з середини XVIII ст. успішно випробуваних на вивченні натурального світу» [17, с. 19].

Прикладом поєднання етнографічних досліджень і націотворення є знаменитий фінський епос «Калевала», зібраний під час мандрівок у Лапландію й виданий Еліасом Леннротом у 1835 р. Цей епос став втіленням національних мрій фінської інтелігенції. «Нарешті, — писав Пекка Хакаміес, — фіни мали взірєць художньої літературної майстерності, який переконливо показав, що фінська мова здатна висловлювати найвищі ідеї. Також «Калевала» дала фінській інтелігенції те, чого вона, насамперед, потребувала: давню історію, нібито свідчення про існування фінської нації з усіма героями вже за давнього часу» [18, с. 10].

Сербський мовознавець Вук Караджич розглядав фольклор важливим маркером існування нації. На прикладі пісень він маніфестував буття сербської нації. Зібрані ним дев'ять томів «Сербських народних пісень» в різних регіонах виконували функцію об'єднання розколотого сербського простору. Створивши місцеві фольклорні каталоги Срему, Бачки, Банату, Славонії тощо, Караджич тим самим створив «велике ціле» — культурницьку сербську націю, поява якої передувала постанню нації політичної [1, с. 410]. Годі говорити, що у випадку Караджича фольклорні знахідки передували його лінгвістичному проєкту — створенню літературної сербської мови.

Збирання фольклору стало основою для формування літературних наративів, які виявилися вузловими для націотворчих проєктів. Так, надихаючись «Калевалою», латиський поет Андрейс Пумпурас створив епічну поему «Лачплесіс», а Фрідріх Рейнхольд Крейцвальд — естонський епос «Калевіпоег». Аби створити такі речі окремі діячі не гребували навіть літературними підробками на кшталт шотландських «Пісень Оссіана» Джеймса Макферсона чи чеського «Краледворського рукопису» Вацлава Ганки.

На думку Юрія Маслянки, фольклористи, особливо збирачі усної народної творчості, щиро вірили, що їм вдасться видобути зі скарбниці народної культури якісь незвичайні матеріали, які дозволять відкрити таємницю первісної історії народу, його коріння, «народний дух» у тогочасній термінології. Побутувала й така думка, що могли зберегтися, хоча б фрагментарно, прадавні пісні, які стануть підставою для реконструкції вітчизняної епопеї, певної нової (слов'янської, германської тощо) «Іліади», що стала б, як давньогрецька, дзвінкою і гордою піснею, і, водночас, найдавнішою історією [12, с. 111].

Саме тому в процесі опрацювання зібраних матеріалів не менш важливим було питання відбору певних елементів, які б відповідали інтересам домінуючих груп, й вплетення їх у бажану для них конструкцію модерної ідентичності. Мова йде про те, що з подачі Еріка Гобсбаума отримало назву «винайдення традиції». Тобто про низку практик ритуального або символічного характеру, які, постійно повторюючись в сучасності, апелюють до давніх призабутих форм [3, с. 13]. Діячі національних рухів часто вдавалися до «винайдення традиції», як це, наприклад, помітно у введенні кілта як традиційного одягу шотландців чи запровадженні уельських бардівських зібрань — айстедводів. Всупереч уявленням про давність, кілт був упроваджений у 1727 р. англійським квакером Томасом Ролінсоном, а давні айстедводи були «осучаснені» наприкінці XVIII ст. літераторами з Північного Уельсу [3, с. 36, 74]. За їх допомогою конструювалися відмінні від пануючих культур традиції й підкреслювалася окремішність спільнот. Схожі риси притаманні й українському середовищу починаючи з другої половини XIX ст. Українофіли, на думку Сергія Єкельчика, не могли і не хотіли займатися реконструкцією реального історичного минулого своєї нації чи переймати селянський триб життя, а лише зосередилися на свідомо відібраних елементах традиційної козацької і селянської культур [10, с. 20].

У таких напівпрофесійних умовах формувався перший загін етнографів, який заклав умови подальших польових досліджень. Однак, етнографія як професійна дисципліна постала не раніше другої половини XIX ст., коли з'явилися класичні праці з історії людської культури побудовані на етнографічному матеріалі [16, с. 24]. На становлення української етнографії в Галичині значний вплив мала діяльність польських та чеських дослідників. Канонік Ян Павел Воронич ще на початку XIX ст. представив ученому колу варшавського Товариства

приятелів наук програму збирання народних пісень — і створення нових пісень, базованих на народній творчості. Молоді польські романтики на чолі з Адамом Міцкевичем радо підхопили цю ініціативу. Зокрема, поеми Міцкевича включно з «Паном Тадеушем» насичені фольклором, а його товариш Ян Чечот видав шість збірників «Селянських пісень», в яких зібрав фольклор білоруських селян. Проте, ключова роль у професіоналізації етнографічних досліджень належала Зоряну Доленга-Ходаковському, і особливо — Оскару Кольбергу [14, с. 201].

Останній із них здійснив низку експедицій сучасною Польщею та західноукраїнськими землями, а також організував розлогу мережу кореспонденції з місцевими краєзнавцями й етнографами. Підсумком цієї роботи стала багатотомна праця «Народ. Його звичаї, пісні...». Знаними були також роботи чеських дослідників — Франтішека Бартоша та Їржи Полівки, серба Йована Цвічча, болгарина Івана Шишманова, фінського дослідника казок Антті Аарне. Саме орієнтуючись на них, галицькі вчені й інтелектуали, об'єднані в Науковому товаристві імені Тараса Шевченка висунули власну програму етнографічних досліджень. Визначна роль у ній належала Володимирі Гнатюку.

Матеріали його перших досліджень Закарпаття у 1895–1896 рр. зацікавили голову НТШ М. Грушевського та голову Етнографічної комісії І. Франка. Вони доручили їх упорядкувати й видати в «Етнографічному збірнику» [15, с. 5]. Це започаткувало довготривалий проєкт вивчення Закарпаття, посприяло становленню В. Гнатюка як професійного етнографа, а згодом перетворило його на «першого українського професійного фольклориста, який підніс фольклористику до рангу самостійної наукової дисципліни, тісно зв'язаною з етнографією, літературознавством і мовознавством» [13, с. 97]. Розвиваючи цю думку М. Яценка, Микола Мушинка відзначив, що В. Гнатюк «вив українську фольклористику й етнографію зі стадії аматорства і поставив її на міцний науковий ґрунт, приєднавши таким чином український фольклор у загальносвітовий контекст» [13, с. 235].

Від самого початку В. Гнатюк бачив у етнографії наукову дисципліну з великими суспільними завданнями, особливо в умовах бездержавності українського народу. Він писав: етнографія «не тільки викликала переворот у житті цілого ряду менших і більших народів, спонукуючи їхнє національне відродження, але й мала рішучий вплив на літератури в цілій Європі, давши основу в них романтичному на-

прямові, з якого розвився потім реалістичний напрям. Українська етнографія, не зважаючи на те, що український народ позбавлений вищих культурних верств і державної організації та зв'язаних з нею культурно-наукових інституцій, які б підпирали постійно його культурно-наукові змагання, не тільки не лишилася позаду в сім загальнім поході, але в не однім напрямі вибилася наперед і випередила інші народи» [7, с. 29].

У цьому сенсі важливою є теза Романа Шпорлюка про те, що «етнографія легітимізувала право українців на розвиток національної культури» [19, с. 406]. Відбулося перетворення етнографії на важливий націєтворчий інструмент, завдяки якому конструювалися територіальні кордони нації на основі мовних, звичаєвих та історичних маркерів.

Саме українська усна народна творчість, на думку В. Гнатюка, найбільше вплинула на розгортання літературного процесу в українських землях, тож її вплив простежується на творчості Г. Сковороди, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша та інших авторів. Не меншим був її вплив на авторів неукраїнського походження (М. Костомаров, Марко Вовчок, Ол. Єфименко та ін.), які влилися в український рух та стали його лідерами, а також на літератури сусідніх народів [7, с. 33]. Віддаючи належну шану першопрохідцям на цьому полі, зокрема, П. Чубинському, П. Житецькому, Хв. Вовку, Володимир Гнатюк підкреслював необхідність інтенсифікації етнографічної роботи [7, с. 39].

Вивчення усної народної творчості для В. Гнатюка було справою надзвичайної ваги, адже, згідно тогочасних уявлень, фольклор перебував у нерозривній єдності зі своїм творцем — народом. Звідси логічний висновок: пізнання народу, перетворення його в дієву силу в конкуруючому середовищі інших народів має опиратися на духовну спадщину. І як наслідок — інтерес до всіх без винятку жанрів усної народної творчості, спроба зафіксувати їх письмово і зробити надбанням широкого загалу. Відсутність універсального й всеохопного жанру змушував етнографів повільно рухатись у дослідженні одиничних творів, ретельно зіставляти їхні варіації у різних місцевостях, аби авторитетно говорити про певні базові основи народної культури.

У цьому сенсі траєкторія наукових інтересів В. Гнатюка у фольклористиці передбачала вивчення цілого спектру народної культури від казок — «найпростішої форми народної поезії» [8, с. 163] до анекдо-

тів, прислів'їв, приказок і навіть сороміцького фольклору. Вчений очолив роботу зі збирання фольклору. Спочатку сам, здійснюючи експедиції Закарпаттям, він підготував шеститомний збірник «Етнографічні матеріали з Угорської Русі», а потім, організувавши мережу кореспондентів із різних куточків України, упорядкував і видав жанрово-тематичні збірники: «Гаївки», «Коломийки», «Колядки і щедрівки», «Народні оповідання про опришків», «Знадоби до української демонології», «Українські народні байки», «Народні казки», «Похоронні звичаї й обряди», «Народні оповідання тютюнарів», «Народні новели» тощо [13, с. 26].

І якщо казка зберігала в собі найархаїчніші пласти людської культури й засвідчувала загальнолюдську основу («не була ніколи привілеєм якогось одного народу») [8, с. 163], то вивчення пісенного розмаїття, безперечно, розкривало історичні пласти культури кожного народу. В. Гнатюк доводив зв'язок різних видів народних пісень із відповідними історичними явищами у момент їхнього створення. У наступних поколіннях, в міру віддалення від подій і згасання народної пам'яті, ці пісні приречені на поступове забуття. Він писав: «Що пісні взагалі гинуть, як і постають, та що вони не можуть бути вічні, се певне, і про се ніхто не може сумніватися. Ми знаємо, що козацькі думи, чумацькі пісні, гайдамацькі, опришківські й багато інших не витворюються вже тепер, а коли їх іще й пам'ятають між народом, а записувачі записують до навіть до останніх часів, то все ж їм уже недовге життя, вони засудженні на смерть. Витворюватися вони не можуть раз, що для того нема відповідного ґрунту і обставин... тільки зараз у тій хвилі, як якась подія відбувається або лише відбулася і стоїть кожному у свіжій пам'яті» [6, с. 47].

Та попри це, сам феномен пісні піднімається над плином забуття і є свідченням невмирущості народу: «Не можна собі навіть представити, — продовжував думку В. Гнатюк, — щоб така хвиля у мільйонного народу могла колись пройти. Доки народ живе, доти його життя мусить мати конкретні форми назверх, які мусять об'являтися між іншим і в його народній поезії. Цілковитий загин народної поезії означав би й загин народу [6, с. 48].

З огляду на це фольклористична діяльність В. Гнатюка визначалася різноплановістю — він досліджував майже всі фольклорні жанри, та територіальною всеохопністю — намагався досліджувати всі українські етнічні території — Східну Україну, Галичину, Буковину, Зака-

рпаття, українські поселення на території Сербії, Хорватії, Румунії, Угорщини, частково США, Канади, Бразилії тощо [13, с. 97].

Саме такий підхід дозволив В. Гнатюкові створити унікальний наратив самобутності українців та обґрунтувати їхню єдність. Це стало однією з підстав для осмислення українців як окремої нації. Для прикладу, В. Гнатюк виступив одним із головних апологетів належності населення Закарпаття до українського народу, обґрунтовуючи це єдністю культури й мови. Як і у випадку з історією й мовою, етнографічні студії стали полем битви між науковцями різних націй з приводу окремих груп населення до тієї чи іншої нації. Значення мало не лише збирання й упорядкування фольклору, але й те, ким він збирався. Те, що В. Гнатюк особисто досліджував Закарпаття й відвідував його під час експедицій 1895, 1896 (двічі), 1897, 1899 і 1903 років було не менш важливим аргументом. Як і у випадку з європейськими місіонерами, що проповідували в Океанії й Африці: представник якої нації першим описав народ, та нація отримувала першочергові права на колонізацію. Те, що робота українських етнографів у цьому сенсі поступалася сусідам, найперше полякам, стало очевидною за підсумками Першої світової війни, коли нові державні кордони окреслювалися всупереч інтересам українців. У цьому сенсі робота В. Гнатюка щодо Закарпаття отримала значення у дещо віддаленішій часовій перспективі.

Наукові студії В. Гнатюка набували важливості в контексті політизації українського національного проєкту й активно використовувалися його куди більш досвідченішими колегами, зокрема М. Грушевським і І. Франком. Умівши знайти й опрацювати відповідний етнографічний матеріал, В. Гнатюк не вмів його перетворити у відповідні політичні програми. Він лише прагнув аби вивчення української усної народної творчості стало важливим компонентом трансляції національної традиції та створення автентичних культурних форм, у межах яких нація отримувала б життя в умовах початку ХХ ст. Тож мова йшла про відродження, і саме в таких термінах науковці того часу осмислювали власну діяльність.

У підсумку зазначимо: упродовж ХІХ ст. групи етнографів «просканували» Європу. Через вивчення різних видів усної народної творчості й звичаїв, вони «виявили» народи. А «виявивши» — надали можливість для зміни їх статусу. Накреслена ними етнічна карта суперечила політичній карті існуючих держав. Це заклало відомі проти-

річчя, вплинуло на розгортання й боротьбу конкуруючих національних рухів, а також їхнє зіткнення з імперіями.

Володимир Гнатюк був одним із багатьох таких подвижників на полі дослідження народу, який долучився до професіоналізації цієї сфери, й увів українську проблематику в загальноєвропейський науковий контекст. Після нього ігнорувати українське питання в етнографічній площині було неможливо — зібрані матеріали мовою тогочасної науки переконливо свідчили про самобутність українського народу. Його справжня роль полягала в актуалізації глибинних пластів української народної культури. Але не тільки в цьому. Сучасний погляд на націотворчі процеси зміщує акцент із роботи по відродженню націй на конструювання модерних національних ідентичностей. Згідно авторитетного твердження Ернеста Гелнера, націоналізм не є пробудженням таких одиниць як народ, а утворенням нових одиниць, які, з одного боку, пристосовані до сучасних умов індустріального суспільства, а з іншого — охоче використовують культурну, історичну та іншу спадщину до націоналістичного світу як сировину [4, с. 84]. Діячі національних рухів активно мобілізували певні види давніх почуттів колективної приналежності («народний протонаціоналізм» у термінології Е. Гобсбаума) й пристосовували їх до сучасних націй і держав [9, с. 64]. У цьому контексті В. Гнатюк постає одним із творців українського національного проекту, який забезпечував трансформацію народної культури у високу культуру модерного суспільства. Попри це, варто мати на увазі, що його можливості обмежувалися відсутністю державної підтримки, протидією інститутів конкуруючих націй.

Література

1. Белов М. У истоков сербской национальной идеологии. Механизмы формирования и специфика развития (конец XVIII – середина 30-г. XIX века). СПб.: Алетейя, 2007. 544 с.
2. Берковский Н. Романтизм в Германии. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2001. 512 с.
3. Винайдення традиції / За ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера. Київ: Ніка-Центр, 2005. 448 с.
4. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. Київ: Таксоксн, 2003. 300 с.

5. Гердер. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / Під ред. Ю. Римаренка. Київ: Довіра, Генеза, 1996. С. 834–835.
6. Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності. *Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. На 110-річчя дня народження. 1871–1981.* С. 41–56.
7. Гнатюк В. Українська народна словесність. *Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. На 110-річчя дня народження. 1871–1981.* С. 29–40.
8. Гнатюк В. Українські народні казки, 1913; передне слово. *Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. На 110-річчя дня народження. 1871–1981.* С. 163–165.
9. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність. К.: український центр духовної культури, 2010. 288 с.
10. Єсельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття. Київ: К. І. С., 2010. 272 с.
11. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. Київ: Дух і Літера, 2018. 480 с.
12. Маслянка Ю. Міфологізація фольклору в першій половині XIX століття. *Київські полоністичні студії.* 2013. Т. 23. С. 111–128.
13. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2012. 384 с.
14. Польша — нарис історії / За редакцією В. Менджецького та Є. Брацичевича. Варшава, 2015. 368 с.
15. Романенчук Б. Дослідник «нерушеного терену». Передмова. *Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. На 110-річчя дня народження. 1871–1981.* Нью-Йорк, 1981. С. 5–23.
16. Токарев С. История зарубежной этнографии. Москва: Высшая школа, 1978. 352 с.
17. Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. Киев: Laurus, 2012. 256 с.
18. Хакамієс П. Фольклористика, национальная идея и независимость Финляндии. *Етнічна історія народів Європи.* 2018. Вип. 55. С. 9–13.
19. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна — Росія — Польша. Київ: Дух і Літера, 2013. 552 с.

РОЗДІЛ 2

ВЗАЄМИНИ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ЗІ ЗНАКОВИМИ ПОСТАТЯМИ ЙОГО ЕПОХИ

Гнатюк Михайло Іванович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

ІВАН ФРАНКО І ВОЛОДИМИР ГНАТЮК: У НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА ТА ПОЗА НИМ

Діяльність видатних представників української гуманітарної науки у Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка — одна з найяскравіших сторінок у праці цієї інституції, що стала прообразом Національної Академії наук.

Серед учених, які працювали у цій науковій інституції у другій половині 80-х років XIX ст., був Іван Франко, який ще у 1889 р. на одному із засідань редакційного комітету часопису «Правда» разом з Олександром Барвінським та Олександром Кониським розробив проєкт видозміни статуту літературного товариства з метою утворення наукового товариства академічного типу у Львові за зразком сербського наукового товариства «Друштво» або колишнього краківського «Towarzystwa przyjaśoił nauk».

Проте тільки з переїздом М. Грушевського з Києва до Львова у 1894 році полегшився процес залучення до різноманітних підрозділів НТШ широкого кола талановитих перспективних науковців. Іван Франко став членом НТШ ще у 1893 році. З 1897 р. він став членом президії товариства як референт філологічної секції. У 1892, 1898, 1904 роках вчений брав активну участь у реформуванні статутів НТШ. Характерно, що зміни у статуті НТШ, які І. Франко вніс у 1904 р. з невеликими доповненнями, зберігалися у статуті товариства до 1939 р.

І. Франко був одним з найдіяльніших співробітників «Записок НТШ», офіційним, неофіційним редактором багатьох томів «Етнографічного збірника», видавничої серії «Пам'яток українсько-руської мови і літератури», «Літературно-наукового вістника», «Матеріалів українсько-руської етнології», «Українсько-руського архіву». В НТШ він видавав твори Ю. Федьковича, «Кобзар» Т. Шевченка у 2 т. (1908).

І. Франко мріяв про урядову дотацію для переміни НТШ в українсько-руську Академію наук.

Після перетворення літературного товариства ім. Т. Шевченка на початку 90-их років XIX ст. на наукове у ньому працювало чимало видатних діячів української культури. Три основні кити, на яких трималася праця товариства, це Михайло Грушевський, Іван Франко та Володимир Гнатюк. Саме завдяки їх діяльності у 1898–1907 рр. наукова гуманітарна праця набула загальноєвропейського масштабу.

Михайло Грушевський як голова товариства, Іван Франко як голова філологічної секції та Володимир Гнатюк як незмінний учений секретар зробили наукову діяльність у Товаристві надзвичайно плідною.

Після закінчення Львівського університету у 1898 році В. Гнатюк одержав призначення на посаду учителя на провінції. М. Грушевський, розуміючи, що молодий перспективний учений може загубитися, запропонував йому місце секретаря Наукового Товариства ім. Т. Шевченка та працю в «Українсько-руській Видавничій Спілці».

Це був час, коли І. Франко після звільнення з щоденної важкої праці у часописі «Kurjer Lwowski» (1897) посварився і з українською, і з польською громадою. Великий поет і громадянин знаходив розраду у художній творчості та праці в НТШ.

В. Гнатюк знав І. Франка ще з часів співпраці у «Житті і слові». Тому, коли у 1897 у І. Франка була головою нова збірка віршів, В. Гнатюк запропонував «Академічній громаді» видати цю збірку і виплатити поетові відповідний гонорар. Як згадував В. Гнатюк, «Академічна громада» прийняла пропозицію, розпоряджаючи тоді потрібною квотою у своїм запомоговім фонді, і уповноважила мене полагодити справу з поетом, виплачуючи тому 100 зол. (200 кор.) титулом гонорару (на тодішній час доволі значна квота). Ось таким чином виїшла в кінці 1897 року збірка поезій Ів. Франка під назвою «Мій Ізмарад» [2, с. 295].

В. Гнатюк був одним з ініціаторів та головою ювілейного комітету святкування 25-річного ювілею творчості І. Франка у 1898 році. За пропозицією вченого ставилося питання не тільки пошанувати працю письменника, а й заснувати фонд допомоги літераторам, головою якого став В. Гнатюк. «На ювілейний дар поета молодь зібрала близько 700 зол. (1400 кор.), Наукове Товариство ім. Шевченка доложило решту від себе (коло 600 кор.) і на концерті передало ювіляркові в окре-

мій шкатулці 2000 кор. — до того часу небувалий подвиг для Галичини» [2, с. 296].

Як згадували сучасники, під час святкової академії, яка відбулася у залі «Frohsinn» (сьогодні на цьому місці у Львові готель «Жорж»), на сцені висів портрет роботи Івана Труша, а пізніше голова ювілейного комітету передав цей портрет як дар Науковому Товариству ім. Шевченка.

Як голова комітету В. Гнатюк ініціював ряд видань до 25-річного ювілею творчої діяльності письменника. Серед них — збірник «Привіт Івану Франку» з працями письменників, присвячений ювілярові; Список творів письменника на 7 друкованих аркушах. На жаль, Агатагел Кримський не закінчив біографію І. Франка, а тому вона була розсипана. Збірка «Єзуїт», яка мала включати три оповідання, так і не була завершена, з'явилися тільки два з трьох, і пізніше з додатком інших ці твори були видані в «Українсько-руській Видавничій Спілці». Цей же ювілейний комітет під орудою В. Гнатюка випустив збірку музичних композицій до поезій І. Франка під назвою «Зів'ялі листки».

І. Франко брав активну участь у роботі «Літературно-наукового вістника» — цього першого справді європейського формату часопису, що почав виходити з 1898 року. Про подій того часу, пов'язані зі співпрацею М. Грушевського, І. Франка та В. Гнатюка, згодом згадував В. Гнатюк: «Сей факт не тільки визволив Франка від безробіття, але мав велике значення для дальшого розвитку НТШ. Десять найкращих літ життя (1898-1907) віддав він (І. Франко — М. Г.) цілковито праці для української літератури й науки, і найліпші його праці й твори постали власне в тім часі. Та не тільки він сам працював у товаристві, але й притягав інших, подавав ініціативу до праць, керував ними.

О. Борковський швидко уступив з комітету, редактором був О. Маковей, а Ів. Франко головним співробітником. Та коли в березні 1899 року перенісся О. Маковей до Чернівців, став головним редактором І. Франко і на цьому становищі витривав до кінця 1906 р. — до перенесення друку «ЛНВ» до Києва...» [2, с. 296].

«Українсько-руська Видавнича Спілка» — провідне українське видавництво, започатковане у 1899 році. До складу дирекції видавництва входили М. Грушевський, І. Франко, В. Будзиновський, В. Гнатюк, В. Охримович, Н. Кобринська, М. Мочульський, І. Раковський, І. Кревецький та ін. Як пише у своїй праці Б. Якимович, «Спілка ста-

вила собі за мету організувати систематичний випуск творів українських письменників та перекладів зі світової літератури й забезпечити авторам систематичну оплату їх праці: першим українським видавництвом, яке платило гонорар авторам, було Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Головні редактори УРВС — І. Франко та В. Гнатюк — мали завдання не лише готувати програму видань, а й виконувати різні технічні справи — листувалися з авторами, вели коректу тощо» [5, с. 308].

І. Франко найактивніше працював у УРВС і, як вважає Б. Якимович, був причетний до 8-ми серійних книжок видавництва. З поміж серійних видань УРВС слід виділити десятитомник В. Шекспіра в перекладах П. Куліша (1899–1902), підсерію «Писання Івана Франка» (1909–1914), позасерійні видання в УРВС — антологію «Акорди» (1903) та повість «Великий шум» (1908), які мають свою специфіку й не «лягають» у концепцію звичайних видавничих серій» [5, с. 314].

УРВС «видало більше 300 назв книг і брошур, не враховуючи сюди «Літературно-наукового вістника», який вона перейняла 1905 року від Наукового Товариства ім. Шевченка і вела його зразу у Львові, а опісля у Києві аж до припинення та продовжує видання у зменшенім об'ємі від мая 1922 р. Головними редакторами її книжок (поза «Літературно-науковим вісником») був автор стрічок, що зредагував їх поперх 150 зовсім безплатно покійний Іван Франко (так само безплатно)» [1, с. 61].

І. Франко цінував В. Гнатюка не тільки за його талант організатора наукової роботи в НТШ, «Українсько-руській Видавничій Спілці», а й за його наукову фольклористичну діяльність. У рецензії на видання В. Гнатюка «Коломийки», т. 2 (1906) І. Франко писав: «Етнографічна комісія постановила видати корпус коломийок. Сприяли цьому намірові різні обставини, головню те, що членом комісії єсть д. Гнатюк, феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів мабуть не дорівняв ні один. Протягом літ він попри інші матеріали зібрав також коло 1000 коломийок, які у зв'язку з друкованими досі збірками Вацлава з Олеська, Головацького, Щасного Саламона, Шухевича, Колесси дали основу корпусу» [4, с. 148].

Фольклористичну збирацьку діяльність В. Гнатюка І. Франко оцінив на фоні збирачів народної творчості в усій Україні. І. Франко наголосив, що зібрані В. Гнатюком коломийки не виходять за межі

Галичини і Буковини, а отже з об'єктивних причин не представлена. Поширення цього жанру фольклору в усій Україні. При цьому І. Франко наголосив, що В. Гнатюк виконав тільки половину задуманого, а до того, що сучасник не має досі «зведеного в один корпус такого багатого комплексу, як коломийки любовні, і що нові доповнення, зібрані з уст люду, напевно змусять д. Гнатюка до чотирьох томів додати ще може п'ятий або шостий, — і будемо мати поняття про велич того відламу нашої людової поезій, відламу, яким, мабуть, у такій численності, різносторонності та свіжості мотивів не може повеличатися ні один інший народ» [4, с. 148].

На думку І. Франка, ні Schnadahüpfeln (частівки — нім., діал. М. Г.) німців, ні краков'яки та мазурки у поляків, ні «частушки» у росіян, «ані багатством тем, ані яркістю колориту, різноманітністю тону та правдивістю чуття, ані числом не можуть іти в порівняння з нашими коломийками» [4, с. 149].

Таким чином у невеликій рецензії І. Франко дав вичерпну картину значення фольклорних записів В. Гнатюка не тільки для української науки про народну творчість, а й для усєї європейської фольклористики.

І. Франко разом з М. Грушевським був ініціатором першої подорожі В. Гнатюка на Закарпатську Україну (Угорську Русь), яку фінансово підтримало НТШ. Наслідком цієї подорожі стала обширна розвідка В. Гнатюка про Закарпаття, Пряшівщину, Бачку у Сербії, Банат у Румунії. Шеститомна праця В. Гнатюка «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» вийшла з присвятою автора: «Високоповажним панам професорові М. Грушевському і докторові Івану Франкові — подвижникам українсько-руської науки, приятелям і учителям молодіжї свою працю присвячує ученик».

В. Гнатюку належить особлива роль у опіці над хворим І. Франком в останні роки життя поета. Він був присутній при поверненні І. Франка після лікування у Словенії у квітні 1908 року. Розуміючи небезпеку хвороби І. Франка, пов'язаної з галюцинаціями, В. Гнатюк намагався перевести розмову про останні новини, зокрема про вбивство намісника Галичини Потоцького студентом Січинським. Позатим, В. Гнатюк разом з М. Мочульським був серед тих, хто опікувався у час хвороби. Зокрема він помістив поета у заклад Свйонтковських. Як згадував М. Мочульський, «на другий чи третій день я йшов з Гнатюком, ми здибали на дорозі молодшого лікаря санаторію — д-ра Степа-

на Свйонтковського і поспитали його про стан здоров'я поета. Він сказав нам, що з поетом дуже погано і що як зайдуть які комплікації, то смерть його може наступити дуже скоро. Очевидячки, він обіцяв нам, що санаторій зробить усе можливе, щоб здоров'я поета поправити» [3, с. 533].

Побут І. Франка у закладі Свйонтковських був дуже непростий. Під час чергових відвідин В. Гнатюка та М. Мочульського лікарі не дозволили побачитись з поетом. Тим часом В. Гнатюк і М. Мочульський намагалися знайти рукописи І. Франка з Ліпіка. «Показалося, що на бажання поета рукописи спалив його син Тарас, і лише в одній з книг, що поет узяв був з собою, ми знайшли на листочках білого паперу три поезійки: 1) «Хоч забудеш ти за мене...»; 2) «Знов кличеш ти мене, моя богине»; 3) «Честь творцеві тварі» (уривок), — які сміливо можна назвати лебединим співом поета; початок новели «Єзуїт» (сцена на залізничному двірці) і декілька сороміцьких приповідок» [3, с. 534].

У час хвороби І. Франка у 1909 році К. Бандрівський, В. Гнатюк та М. Мочульський радилися, як допомогти йому під час поїздки до Одеси. У хворого поета була нав'язлива ідея, що там, в університеті замуrowаний рукопис з описом чудотворних ліків на його недугу. Як згадував М. Мочульський, «Бандрівський радився зі мною та й Гнатюком, що йому робити з Франком, бо і грошей немає і нема йому чого їхати в Одесу, а тут клопіт з їздою, коли впреться і захоче їхати» [3, с. 537]. Коли цей тріумвірат зробив усе, щоб І. Франко не одержав російського паспорта, то поетові вдалося дістати його через Чернівці та в листопаді поїхати таки до Одеси. Як згадував М. Мочульський, «з Одеси прийшов лист до Львова мабуть від д-ра Липи або від д-ра Луценка, в якому один з них сповіщав, що Франко в Одесі, і в якому були описані вражіння, які він зробив на тамошніх українців» [3, с. 537].

1914 рік мав бути ювілейним подвійно. «Товариство бажало дуже урочисто відсвяткувати столітні роковини уродин свого патрона та обходити ювілей 40-літньої літературної праці Івана Франка. Проектовано урядити святочні збори товариства з академією та з'їзд українських учених, письменників і артистів із усієї української території. Розписано конкурс на написання критичної біографії поета та визначено на неї 1000 рублів премії з фонду Ол. Кониського. Постановлено видавати премії тим ученим, що виладять у сім році наукові праці про Т. Шевченка. Постановлено владити фототипічне видання записної

книжечки Поетової та першого «Кобзаря» і присвятити два томи «Записок» для праць про Шевченка»[1, с. 81]. До того мала бути підготовлена бібліографія «Ševčenkiana», відгуки сучасників про творчість поета та словник Шевченкової мови.

Ювілей І. Франка планувався скромним і мав закінчитися пам'ятковим збірником у честь поета і почесним дарунком. І хоча для збірника І. Франка були зібрані праці та майже всі підготовлено до друку, події І світової війни все перекреслили. Збірник «Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменницької праці 1874–1914» вийшов уже після смерті поета з підписом голови ювілейного комітету В. Гнатюка та членів І. Труша, С. Томашівського та І. Кривецького.

Після смерті І. Франка В. Гнатюк не переставав турбуватися про його творчу спадщину, фінансову допомогу сім'ї друга. Незадовго до своєї кончини В. Гнатюк написав статтю до 10-річчя смерті геніального письменника і вченого.

В. Гнатюк пережив свого великого вчителя і сучасника І. Франка на близько 10 років. В останні роки життя його бурхлива наукова діяльність поступово затихала. Однак створене в останні роки ХІХ – на початку ХХ ст. великою трійцею — І. Франком, М. Грушевським та В. Гнатюком увійшло в золотий фонд української науки.

Література

1. Гнатюк В. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Мюнхен-Париж, 1984. 176 с.
2. Гнатюк В. І. Франко і Наукове Товариство ім. Шевченка. *Спогади про Івана Франка*. Львів: Каменяр, 2011. С. 294-297.
3. Мочульський М. 3 останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916). *Спогади про Івана Франка*. Львів: Каменяр, 2011. С. 509-540.
4. Франко І. Володимир Гнатюк. Коломийки, Т. II. *Франко І. Зібр. творів: У 50 т.* Т. 37. С. 147-149.
5. Якимович Б. І. Франко-видавець. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 691 с.

Зеленчук Василь Іванович — старший науковий співробітник Криворівнянського літературно-меморіального музею Івана Франка

ВЗАЄМИНИ ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВОГО З ВОЛОДИМИРОМ ГНАТЮКОМ

На межі XIX–XX століть Гуцульщина опинилася в епіцентрі фольклорно-етнографічних зацікавлень. Важкодоступний і малодосліджений регіон упродовж тривалого часу накопичив величезну кількість фольклорних творів, які спочатку стали вдячним матеріалом для науковців та пошановувачів народної творчості, а згодом наповнили видання Наукового Товариства ім. Т. Шевченка.

Як не дивно, неабияку роль у цьому дослідницькому процесі відіграв парох села Криворівня Андрій Бурачинський (1793–1871), у сім'ї якого народилося 12 дітей: 5 синів і 7 дочок. З однією дочкою отця Андрія одружився Яків Головацький. А трохи пізніше наступив період «тернопільського десанту» на Гуцульщину. З двома внучками о. Андрія Бурачинського майже в один і той самий період одружуються священник Олексій Волянський та етнограф і фольклорист Володимир Гнатюк. Третім уродженцем Тернопільщини, який зовсім не через сімейні обставини, а через свою проукраїнську позицію потрапляє на Гуцульщину (майже, як на заслання) був учитель Лука Гарматій.

Саме ці три громадсько-культурні діячі — подвижники на довірених їм царинах: науковій, духовній і вчительській — відіграли значну роль у формуванні самобутнього гуцульського генія Петра Шекерика-Доникового.

Олексій Волянський упродовж тридцяти років (1893–1923) був парохом у Криворівні і приймав у своїй гостинній плебанії практично всіх відомих людей, що приїжджали до цього села на відпочинок і для праці. Був членом НТШ і залишив цікаві спогади про Івана Франка та Володимира Гнатюка [1, с. 88].

Володимир Гнатюк був тим магнітом, який чи не всіх своїх знайомих намагався «притягнути» до Криворівні, назвавши це село «Українськими Атенами». Про безперестанну Гнатюкову агітацію щодо відпочинку в Криворівні свідчить лист о. Олексія Волянського від 30 травня 1905 року, у якому радить «не запрошувати до Криворівні Г. Хоткевича та інших гостей, бо в селі трудно з харчуванням» [1, с. 88].

Що стосується Луки Гарматія, то він був учителем Петра Шекерика-Доникова. Також сам записував і надавав зібрані фольклорні матеріали Володимирі Шухевичу та Володимирі Гнатюкові, а пізніше залучив до цієї роботи свого найкращого учня Петра Шекерика, познайомивши того і з Іваном Франком, і з Володимиром Гнатюком, і з Олексієм Волянським. Незважаючи на те, що Гнатюк на той час уже був відомим вченим, а Шекерик — дитя гір із чотирикласною освітою, — це не завадило стати їм не лише співробітниками на фольклорно-етнографічній ниві, а й добрими друзями, пронісши приятельські стосунки аж до Гнатюкової смерті.

Передусім хочемо звернути увагу на багатогранність таланту Петра Шекерика-Доникова, постать якого до цього часу відома неширокому колу дослідників.

«Вівчар, мрійник та поет», — так охарактеризував його італійський антрополог та етнограф Лідіо Чіпріані [9, с. 227]. Однак значно більше різносторонніх зацікавлень таїться у цій дивовижній постаті. Організатор спортивно-пожежних товариств «Січ» та читалень «Просвіти» на Гуцульщині, організатор набору добровольців до Легіону Українських Січових Стрільців, активний учасник Української революції 1918 року, член Української Національної Ради ЗУНР, учасник урочистих подій Злуки ЗУНР та УНР на Софійській площі у Києві, секретар Голови Ради Міністрів при уряді Симона Петлюри, посол до польського сейму. Двічі його обирають війтом Жаб'євської гміни. За підтримки польських урядовців Петро Шекерик-Доників ініціює будівництво у Жаб'ю Рільничої школи, яка давала гуцулам навички ведення сільського господарства із застосуванням передових швейцарських технологій. За його активної підтримки споруджується Регіональний краєзнавчий музей Гуцульщини у Жаб'є-Ільцях та будується обсерваторія на горі Попіван. Його можна назвати і засновником журналістики на Гуцульщині — у 1935, 1937 та 1939 роках побачили світ унікальні видання «Календаря гуцулського», які Шекерик-Доників фактично редагував та публікував на його сторінках і власні твори та етнографічні матеріали. У спогадах про театральну діяльність організатор Гуцульського театру, український письменник, бандурист Гнат Хоткевич, характеризуючи акторів-гуцулів, згадує: «Актором головним був Петро Шекерик-Доників з Голов... Був розвинений, багато читав, розумний. І все у нього виходило так чітко, до ладу... Він і в літературі залишив слід, він і матеріали усім етнографам доставав, і то першої

якості і в найбільшій кількості. Він і політиці був не чужий — зачувано послував до сойму, чи то до парламенту, чи й туди, й туди. Взагалі людина потрібна своєму народові, своїй епосі. І тут яко актор був передній. Він розумів на лету, чого я хочу, він виконував роль якнайкраще, зусіма товаришами в злагоді; всім милий, він був душею товариства» [13, с. 547]. Надзвичайно важливе значення для збереження культурної спадщини гуцулів мав творчий діалог Петра Шекерика-Доникова зі Станіславом Вінцензом. Видатний мислитель і письменник, який велику частину життя провів на Гуцульщині, даючи оцінку літературній праці Шекерика, зазначає, що «...він написав може унікальний у європейській культурі твір, що не лише відображає самобутню, і то духовну культуру народу, але й є також шедевром мови, тобто гуцульського наріччя. Я дуже добре знаю цей твір, бо не лише підштовхнув його до цього задуму, а й був «повивальною бабкою», а чи й не акушером при народженні мало не кожного розділу. При цьому мушу похвалитися тим, що відмовив його від банального журналістського жаргону, який він опанував упродовж років, на користь автотонної музики та ритму єдиного в своєму роді, настільки докорінно українського наріччя» [9, с. 226]. Тут мова йде про роман «Дідо Іванчік» Шекерикова авторства — твір із майже детективною історією.

Але до цих здобутків молодому гуцулові потрібно було пройти нелегкий шлях, сповнений різноманітних перепон.

В одному із листів до Володимира Гнатюка Петро Шекерик-Доників подає характеристику рідного села Голови (зараз Верховинського району Івано-Франківської області) у доволі негативному ракурсі. За його словами, для жителів села ще наприкінці ХІХ століття школа «уявлялася ворогом, тягарем і підвищенням податків, а побудувати школу мусіли через натиск уряду, але за учителем не старалися і думали, що він сюди ніколи і не прийде» [6, с. 1]. Однак, всупереч сподіванням жителів Голов, до села за надмірне українофільство у 1900 році направляють на роботу Луку Гарматія, якому вдалося за невеликий період зробити освітянську «революцію» серед місцевих гуцулів. Лука Гарматій не лише дав освіту Шекеріку-Дониковому, а й прилучив його до записування фольклорних та етнографічних матеріалів. Вчитель сприяє знайомству свого найздібнішого учня з багатьма творчими особистостями, які в той час відпочивали у Криворівні. За словами Степана Пушика, Шекерик «тягнувся до Івана Франка, Володимира Гнатюка, дружив з Гнатом Хоткевичем...» [10, с. 663]. Однак

найщиріші, найтісніші творчі взаємини у Петра Шекерика-Доникого зав'язалися з етнографом Володимиром Гнатюком, який багато часу проводив у Криворівні. Саме записи переказів про опришків, яких більше ста текстів дванадцятилітній Петро передав Володимирові Гнатюку, стали поштовхом для виходу у світ «Народних оповідань про опришків». У передмові до видання Гнатюк пише, що «довідавшись знов про приблизне число тих оповідань (надісланих Шекериком — В. З). я спостеріг, що якби до них доложено ще трохи оповідань з інших сіл і від інших осіб... їх би зібралось стільки, що заповнили би окрему книжку» [3, с. IV]. Не лише кількістю матеріалу подивував відомого етнографа Петро Шекерик-Доників. Із великим захопленням відгукувався він і про якість отриманих текстів. У тій же передмові Гнатюк зазначає, що «найкраще відданий і найчистіше зохований гуцульський діалект у записах д. Петра Шекерика-Доникого... Всякі інші записи, крім Шекерикових, роблені інтелігентами не в фільольогічних цілях, тому й у них не все видержаний діалект у повній силі. Правда д. П. Шекерик-Доників також не фільольог, але він, як уроджений гуцул, який жиє постійно в родиннім селі, віддає його так гарно, що більше не можна від нього жадати» [3, с. XII]. З 258 оповідань про опришків, помічених у збірнику 104 записані юним Шекериком. Окрім цього, у збірнику помічені ще 5 співанок-хронік — пісень, які склалися на певну подію і були дуже популярними на Гуцульщині, — записані Петром Шекериком. Такій кількості записів зрештою і не варто дивуватися. Шекерик жив у той час, коли ще досить жваво серед гуцулів передавалися свідчення про волелюбних гуцульських легінів. Основними інформаторами для нього були батько та близькі родичі. Тема опришківства була добре відома у родині. Навіть швейцарський мандрівник Ганс Цбінден, характеризуючи Петра Шекерика-Доникого, зазначає, що «ще гуцул із крові й кості, а його предки дружили з багатьма великими опришками» [14, с. 232]. Досить цікаву характеристику села Голови, де було записано левову частину текстів, дає Станіслав Вінценз зазначаючи, що «це садиба вільних, багатих і гордих газдів, що навіть не знали, як пани виглядають і для чого вони потрібні на цьому світі» [2, с. 347]. А коли волелюбні мешканці гір відчули зі сторони зайшлих у гори чужих людей небезпеку панщини, рекрутації та іншої залежності і почали чинити жорсткий опір, «на довгий час Голови стали гніздом, з якого виводилися опришки... де кожен молодик, який не був нездарою або калі-

кою, мусив належати до товариства опришків. Пісні співали тільки про опришків» [2, с. 351-352]. Варто зазначити, що певна частина «Народних оповідань про опришків», котру вибирав у рідних Головах та навколишніх селах Петро Шекерик-Доників, стала цінним матеріалом для написання повістей «Камінна душа», «Довбуш», оповідань «За Юріштаном», «Туманюки і Понепайлеки» Гната Хоткевича, «На високій полонині» Станіслава Вінченза та, зрештою, і його власного літературного шедевр у «Дідо Иванчік».

Володимир Гнатюк максимально намагався використати потенціал такого цінного, насамперед у плані збереження автентики, інформатора. У 1912 році появляються одразу дві Шекерикові публікації, поміщені у XXXI-XXXII томах «Етнографічного збірника»: «Приказуване по умерлим» та Похоронні звичаї та обряди в селі Головах Косівського повіта». У цих статтях автор дає детальний опис приготування до смерті, убирання померлого, ігри при покійникові (подано опис 21 гри). При цьому Шекерик зазначає, що проти ігор під час перебування покійника у хаті «виступили були владики, котрі ходили суда по наших горах, Шептицкий, а найгірше Хомишин зачели були ... заказувати ці забави, але тепер вже ніхто того ни слухає и роб'є знов так, ек робили давнійше забави» [4, с. 266]. Іларіон Свенціцький з-поміж інших матеріалів високо оцінює матеріали, надані Петром Шекериком, зазначаючи, що вони «подадуть докладний образ похоронних українських обрядів тим більше, що таких повних і докладних описів, як Петра Шекерика, Антіна Онищука і Михайла Зубрицького, не було доси в нашій літературі» [12, с. 8].

Наступним опублікованим матеріалом Петра Шекерика-Доникова була стаття «Як відбуваються коляди у гуцулів», що увійшла до першого тому «Колядок і щедрівок», виданих Володимиром Гнатюком у 1914 році. Дещо дивним є той факт, що у чотиритомному виданні «Колядок і щедрівок» нема жодного тексту записаного Шекериком. За свідченням Гнатюка, він був «березою» — керівником колядницької ватаги — і, очевидно сам знав багато коляд. Зате у виданні поміщено велику кількість текстів у записах учителя Луки Гарматія.

Вісімнадцятий том «Матеріалів української етнології» у 1918 році помістив ще одне дослідження Петра Шекерика-Доникова «Родини і хрестини на Гуцульщині». Автор детально, інколи трохи з гумором, подає опис розвитку людини від зачаття до народження і хрещення.

Марко Черемшина — письменник-гуцул — писав про себе: «Фольклорного матеріалу я не збирав, бо сам був тим матеріалом». Аналогічно можна сказати і про Шекерика-Доникова. У листі до Володимира Гнатюка від 26 червня 1907 року він пише: «...Оповідань про опришки написав сми вже 6. А багато ще маю писати. Я таки багато знаю казок про опирів, відьми, мари, блуд, співанки гуцульські, пісні весільні, проші весільні і т. и. та декілька коледій, круглеків і плесив. Єк приїдете до Криворівні, то прошу написати мені, а я пиду сейчас до Вас и понесу списані оповіданя. Я дуже рад, що можу написати шос правдиве про моїх предідів Гуцулів» [7, с. 1]. Майже у кожному з численних листів до Володимира Гнатюка Шекерик інформує про зібрані матеріали. Серед них і казки, перекази та оповідання про опришків, і пісенний фольклор, зокрема гуцульські співанки про першу світову війну, анекдоти, прислів'я та приказки, опис похоронного обряду, голосіння та, навіть, матеріали про статеве життя у горах. До збирання матеріалу Шекерик-Доників підходив доволі професійно. Про це свідчить хоча б уривок з листа до Гнатюка, писаного у квітні 1926 року: «Я прошу о прислання мені програми з акад. наук в Київі, по використанню їх Вам зверну... та прошу про свої вказівки у цих записках, а я буду старатися дещо записати. Деякі матеріали вже маю. Тому ще раз прошу о програми і головно про вказівки, як і що записувати» [8, с. 1].

Як зазначає у Михайло Яценко у монографії про Володимира Гнатюка, «він орієнтував збирачів і дослідників вивчати народну словесність у тісному зв'язку з народним побутом, його звичаями і обрядами, тобто комплексно, різнобічно» [15, с. 217]. І тут чи не найбільше розуміння отримував від Петра Шекерика-Доникова.

Продовження публікацій етнографічних матеріалів у Петра Шекерика-Доникова пов'язаний з виданням у 30-х роках «Календарів гуцульских», де він сам (як редактор) міг визначати, які матеріали подавати до друку. У 1935 році публікується стаття «Календарь (на підставі народних оповідань і вірувань)». Автор подає опис вірувань та обрядів, пов'язаних із релігійними святами впродовж річного циклу та вірування, прив'язані до гуцульської метеорології. Поміщено у цьому виданні також 2 перекази: «Від коли лишили старих людей убивати» і «Почеток і кінець світа». А також — більше 100 прислів'їв та приказок із власних записів. У 1937 році Шекерик публікує статтю «Рік полудь звичей і вірувань Гуцулів», а у 1939 році надруковано статтю «Коледники». Більшість матеріалів, опублікованих у «Календарях гуцуль-

ких» — це очевидно ті, котрі Гнатюк не встиг опублікувати у виданнях НТШ.

Як етнографічні записи, так і літературні твори Петра Шекерика-Доникова на перший погляд можуть здаватися дещо переповнені містиккою. Однак, як слушно зауважила Олександра Салій, «...автор застосовував її не для загострення сюжету, відтворення екзотики в місцевому колориті чи створення ефекту сюжетної напруги, а для правдивого (з акцентом на правду як естетичну категорію) зображення дійсності, апелювання до безумовної цінності — гуцульської «старовіччини», відтворення органічного гуцульського світу, в якому людина цілковито злита з природою, а також задля не лише зовнішнього, а й внутрішнього осягнення повноти людського буття» [11, с. 289]. І це зауваження співзвучне із враженням, яке справили гуцули на Михайла Коцюбинського. Збираючи матеріали для написання повісті «Тіні забутих предків», у чому письменникові безпосередньо допомагав і Петро Шекерик-Доників, він під враженням писав у листі до дружини: «Глибокий язичник — гуцул все своє життя, до смерті, проводить у боротьбі зі злими духами, що населяють ліси, гори і води» [5, с. 126].

Незважаючи на те, що велика частина Шекерикова доробку стає все доступнішою для етнографів, фольклористів, мовознавців та літературознавців, якоюсь незбагненно дивною харизмою оповита його постать. І не можна не погодитися із авторкою монографії «Сей край невичерпної краси...» Олександрою Салій, що «з-поміж усіх авторів гуцульського тексту... постать Петра Шекерика-Доникова стала об'єднавчою, а тому майже символічною фігурою. Він неначе підхоплює естафету, продовжує тривання гуцульської теми в літературі, охопивши своїм епосом майже всі засадничі проблеми, порушені в попередніх текстах: силу любові і смерті, боротьбу добрих і злих сил у людській душі й у світі загалом, протистояння людини і з природою та водночас їхню гармонію, зіткнення язичництва і християнства, врешті сенсовірне значення традиції, ритуалу, обряду в житті гуцулів» [11, с. 72-73].

Кожна оцінка чи то сучасників Петра Шекерика-Доникова, чи сучасних дослідників його спадщини є свідченням присутності поруч з ним добрих наставників, одним з яких і став Володимир Гнатюк.

Публікуючи частину листів Петра Шекерика-Доникова до Володимира Гнатюка, усвідомлюється той обсяг нерозшифрованого, невиченого, ще неопублікованого матеріалу, який чекає на сучасних дослідників творчої та наукової спадщини цих непересічних особистостей.

Література

1. Арсенич П. Священничий рід Бурачинських, Івано-Франківськ: Нова Зоря 2004, 192 с.
2. Вінценз С. На високій полонині, Івано-Франківськ: Лілея-НВ 2011, 640 с.
3. Гнатюк В. Народні оповідання про опришків. *Етнографічний збірник*, Т. XXVI, Львів: 1910.
4. Гнатюк В. Похоронні звичаї та обряди. *Етнографічний збірник*, Т. XXXI-XXXII, Львів: 1912, С. 252-288.
5. Коцюбинський М. Твори в 7 томах, Київ: Наукова думка, 1975, том 7.
6. Лист Петра Шекерика-Доникова до Володимира Гнатюка від 26 листопада 1924 р. / Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Відділ рукописів, Фонд № 34, Опис 1, Од. зб.613.
7. Лист Петра Шекерика-Доникова до Володимира Гнатюка від 26 червня 1907 р. / Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Відділ рукописів, Фонд № 34, Опис 1, Од. зб.613.
8. Лист Петра Шекерика-Доникова до Володимира Гнатюка від березня 1924 р (число місяця не вказано). / Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Відділ рукописів, Фонд № 34, Опис 1, Од. зб.613.
9. Ольдаховська-Куфель М. Станіслав Вінценз — письменник, гуманіст, речник зближення народів: біографія, Чернівці: Книги ХХІ, 2012, 512 с.
10. Пушик С. Твори в 6-ти томах, Івано-Франківськ: Нова Зоря, Т. 5. Повісті, есеї, мініатюри, 816 с.
11. Салій О. «Сей край невичерпаної краси»: гуцульський текст в українській художній прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття, Київ: Наукова думка 2018, 326 с.
12. Свенціцький І. Похоронні голосіння. *Етнографічний збірник*, Т. XXXI-XXXII, Львів: 1912. С. 26-28.
13. Хоткевич Г. Твори в 2-х томах, Київ: Дніпро, 1966, Т. 2, 604 с.
14. Цбінден Г. Мандрівка по гуцульських горах. *Подорожі в Українські Карпати*, Львів: Каменяр, 1993. С. 220-266.
15. Яценко М. Володимир Гнатюк, Київ: Наукова думка, 1964, 288 с.

ДОДАТОК 1.
ЛИСТИ ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВОГО
ДО ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Жаб'є 8/2 1914

Високоповажаний Добродію!

Ци миром, та дужі? Єк Вам си триє? Писав єм до Вас до Львова два рази бо гадав я що Ви уже у Львові так єк Ви мені свого чєсу про це писали. Та нараз довідав я си Що Ви ше далі добродію сидите у Закопанім. Однакo книжки я від Вас дістав за котрі Вам дуже шіренько декую і рад я шо ви Добродію не забуваєте про мене а я про Вас певне ніколи не забуду. Зберая материяли головно віруваня яких тут повно. Про звірів рівнож записую. Чув я шо Ви дес не забавки прийдете знов до нас у Жебе — і це мене дуже урадувало, але не знаю ци правда є це? У нас у Жебю тепленько, сніги топєтси і здаєси шо таки вже от, от весна настає. Ци вна буде то лєдвн.

Начальник суду се наш чоловік і доста прихильний гуцулам, дуже прихильно до гуцулів відносить ся при розправах и не говкає на людий єк це робив попередний начальник суду Каспарек.

Проти ліцитації на якій купив Робак і свою фудуманку внесли Глязері рекуро і наш Василько Робачьок таки тенго чюхаєтци у путилицу, цин и прийде знов до нової ліцитації оттака біда попачіла робака. Приходе у нас громадські вибори і зобох боків рєхтуютси люде до виборів. Оттаке у нашим славним Жебю заводиться.

Прошу Вас Високоповажаний добродію не забувайте про мене, а пишіть мені зчєста, шо тай єк записувати.

Остаю з глибоким поважанєм

Здорові були

Петро Шекерик-Доників

Sant Stefan дня 26/6 1915

Високоповажаний добродію!

Минуло богато чєсу єк ми си розійшли в Криворівни і до сеї пори нічого не переписувались. Вправді писав я пару разів до Вас, та певно не доходила почта коли Ви мені нічого не відписували. В рєштї гадав я, шо Ви виїхали з Криворівні і не мав си від кого про Вас довідати. Писав я пару (пару — перекреслено — В. З) раз до д. Антона Крушильницького у Відни але відповіди також не мав і не знав шо є.

Аж тепер виловив я число Діла в скім була уміщена Ваша згадка про бл. П. Б. Ярошевського і подумав шо Ви є на певно в Криворівни, бож найліпше про се свідчить дата на сій згадці в цвітни. Надзвичейно мене се урадувало і я отсе зібрав си до Вас Високоповажаний Добродію лист написати. І буду дуже утішний, коли дістану вістку від Вас і довідаю си, дещо про Ваше теперішне жите-буте.

Дня 2 грудня 1914 мене асентеровали в сторонци-путилові, звідки я повандровав через Плоску, Селетин, Радівці до Дорна Ватри. Там ми оден день припочіли і гайда фірами в снігу 84 кильометри до Бистриці на Угорщину. Чого си чоловік ни на видів. «Прошпани» їхали тай дрімали, а ми кочелиси ек гарбузи, в берда коли перевернуласи фіра. І тол так си чергувала фіра за фірою, аби ні одним ни було кривди шо ни збили «Макуха». Та однако нам було весело, бо нас всіх 70тьох з Голов і Краснолії провадили осібно, позаяк, ми походили з сіл, де був петнистий тиф, але се для нас було ще ліпше, бо нас не мішели разом з великов таборів. Ішли ми самі свої і знайомі.

Жерти, сміхи се було в нас на поредку дневнім. Прийшовши до Бистриці, ми пересиділи 8 днів на солomé в бараках. А наші говорили — «та це мой чоловікови не зле іде. Бо в сім бураку вже газдували люде, бо видко є худібка, но розуміє си шо ї ми забогатіли. Але то нічо в день, як сонечко гріло ми мали забавку надворі виганеючі худобу. З Бистриці ми поїхали желізницею через Угорщину аж до Стирії. По дорозі, гадали мадяри, шо ми москалі, бо ми були в шайках і кричали за нами. Та скос шесливо ми приїхали 21 грудня 1914 до Мавтерю коло Леобен в Стирії де стоела Кадра 41 полку піхоти. Дня 26 грудня ми станули до поновного асентерунку, де мене асентерували до 41 полку піхоти. Мої всі товариші розійшли си по інчих полках, лиш я оден лишив си при сім полку. Мене були дали в поле з маршкомпанійов, яка відійшла на 5 лютого 1915, але я з нею не пішов, бо в тім часі появил си був пятнистий тиф в нашій компанії і мене, як добре вивченого санітета, взели до сеї хороби за доглядача хорих. Розуміючи небезпеку сеї хороби я волів був іти в поле, чим оставатись, та не було ради, і я на 27/1 1915 зайшов до холера бараків, де пересидів без дозволу виходити на двір до 30/3. Се був для мене найприкріший чес. З дому вістки не було, про товаришів і знайомих нічо не знав, писати, не здалось нінащо, бо як виходив з того шпиталю, то все мусів дати до дезенфекції і папері знищились. Но а якого боя мав з початку від плямистого тифу, але пізнійше з жив ся з ним і не маю

жадного страху. На 30/3 мене перенесено до тифус бараків (бо на плямистий тиф, більше не було хорих і єго здавлено) де я обходив хорих на дефтерію, а пізніше на черевний тиф. Дня 5 цвітня мене бефердеровано до капрала, бо ту саржу шо я мав, коли перший раз служив при війску, то внаслідок нового асентерунка я стратив і був звичайним рядовиком інфантеристом. Коли у Краубаті вибухнула була пошесть плям. тифу то сей час мене перенесено туди 7/5. Там був я до 9/6, а коли і там виздоровіли а були ту хорі на цю хоробу, то мене сюди перенесено. До сеї пори вийшов я щасливо і не заразив ся сею небезпечною хоробою. Та вже і ту нема тяжко хорих і на 5/8 поїду на Угорщину, де перенеслася наша Кадра, в околиці Дебрици-на, між Сиготом-Дебрицином. Мені тепер дуже добре жиєть ся. Маю Діло, Свободу, Вістник Союза Визволення України, підручники науки німецької мови і вже читаю німецькі газети (при помочи словаря) переписуюсь з жінкою, Б. Заклинським, Трильовским, та другими знайомими.

Лікарі мене надзвичайно любє і поважають, та чемно ся зі мною обходє. Та я дійсно коло сеї хороби, так вивчив ся, шо і дома (коли верну) буду міг проти неї богато запобігати і поучувати людей, шоби знали, ек коло сих хорих ходити, аби не ширилась ся слабість, ек се доси в нас іде. Тепер моя робота не тяжка, маю 4 кранкенвертерів і над ними наглядаю, шоби вни все робили після припісів, уважаю на поредок і чистоту, та міряю хворим горячку і позатим хожу на ягоди, в ліс, учюси, читаю і пишу. Лягаю коли хочю і устаю коли хочю, години для нас не ма означеної. Шпиталь наш міститься в гарній одно поверховій вільлі, одного графа з Відня. Ся вільля збудована для альпейских літників в чудовій околиці. Вільля обширна. Кождий хорий мешкає осібно. Я маю свій осібний покоїк де сам спю і проважу свою «канцелярию». Чоловік попросту забуває, шо на війні, а здаєси шо на свіжим повітрію в альпаїх. Вікт назвисчайно добрий і чвєртка доброго вина денно. Отсе все коротенько, але кілько ту би ся знайшло обширнішого, та най сиди крітко сим разом.

Прошу мені написати, шо записувати і чи тримати чи подавати до Вас.

Прошу не забувати про мене і мені відписати, а буду надзвичайно рад коли подасте обширніше про минувшу зиму на гуцульщині. Де є Івандок і Потєки. Здоровлю щиро Вас і Вашу родину, отця Волянско-го і єго рідню, та дяка і знайомих.

Здорові були
Петро Шекерик-Доників

Високоповажаний Добродію!
Дякую Вам дуже сердечно за квоту яку Ви за мене заплатили д.
Хоткевичови.

Тепер посилаю Вам мої голосіня. Вправді не є они великі, але я
стравси все у них записати.

Тепер прошу повідомити мене, що головно Вам найскорше пот-
рібно зберати і прошу написати ек Вам си сподобали мої описи похо-
рону і голосінь. І рівночасно прошу о оден примірник сего збірника ек
він вийде здруку.

Я був уже на 6 вічах і всюди справа добре іде, лиш шо правда
трохе зачінают груди боліти, але за то всі гуцули і тоті котрі виступа-
ли проти наших послів згодилися лиш на наших послів голосувати.
Одним словом кажучі агітація іде знаменито. Я не опускаю ані одного
света, ані одної неділі ба навіть і в церковні светки хожу всюди по
агітації. Лиш оден великдень мав я вільний.

Очикую на відповідь і здоровлю сердечно.

Гаразд!

Петро Шекерик-Доників.

Драготуш 8/1 1917

Високоповажаний Добродію!

Вже довший час нима від Вас нієкого віданя. Ек Ваше здоровеч-
ко певне Вам вже май ліпше.

Моє жите ни є зле. Мешкаю тепер приватно і віктуюси приватн-
но, дистаю менажигелд.

Навчівсми си по чески читати і читаю чешку літературу. Сими
днями скінчев сми читати Божени Німцової казки, дуже гарні і гарно
ілюстровані. А тепер читаю твори чешкого письменника Гавлічка.
Маю словарец чешко-польський, але вже читаю і без словаря.

Сюди гарна погода, зими нима. Часто паде дошь. Наші светки
дуже гарні бо на дворі здорово, єсно, а вночі перший раз мороз на
наше різдво замурував вікна. Наші светки потискают. Чи вже вийш-
ли з друку Ваші казки про звірів. Ни задовго пришлю Вам дешо за-
писано.

Тепер дають довші урльопи, як би так було у нас вільно то тев бих на урльопа і верхе, а так мушу сидіти на мораві. Дивити си як другі ідуть на урльопа і прожерати слину.

Дістав сми від Жебівських шандарів лист. З мойов жінков виділи си 15 серпня. В мене все добре і жінка зробила сіно. Одну худобу спродала, а другу є в хати. З Вижниці до Жеб'я їхає колейка. Мельника з Жеб'я вивезено до рос. Волянський і Лагола дома. Так то говорє люде. Може Ви шо знаєте нового то прошу мені написати. Гарматій мені нічо не відписує.

Прошу ласкаво мені відписати.

Здоровлю Вас і Паню та діточки щиро. Бажаю Вам веселого нового року.

Здорові були!

Петро Шекерик-Доників

Моравські Граніце 17/II 1918

Високоповажаний Добродію!

Певно Ви дес собі погадаєте, шо я си загірив, шо до цього чесу ни дав Вам нікої вістки. Дуже Вас сердечно перепрошую і прошу си на мене ни сердити, шо я вам так довго ни писав. Були до сего в мене всілєкі трафунки та прички. Як я поїхав на урльопа, то в хати не мав ані паперу, ані антраменту, ба навіть бигме й олуфка ни було. Все си розпорошило підчес инвазії — а купити таки ни було де. Я писанє видкладав з дня на день, аж наконец скінчєв си урльопа і я мусів си вертати. Та в тим часі я заслаб був на горечку і як лиш прийшов на місце перележєв 5 тижнів і отсе шо не давно виздоровів і повернув си назад до кадри. До прачкарні я вже не пішов, а зістав приділений до офіцирської кухні яко «авзіхт карта» де розумієси є мені дуже добре. Тут маю багато вільного часу, де зможу писати. Радий я з цього, бо зможу то хоть трохи поповнити, шо сми потратив. Тепер власне маю вже 16 сміхованок і веселих війскових оповідань записано. По першім марті дістану урльопа і тогди поступю до Вас та передам Вам децо з мойих записок.

З великим напруженєм читаю часописи і сліжу за розвитком нашої укр. Републики та цікаво перечитую польську шувіністичну лайку проти нас.

Надзвичайно си радуєте шо мов в сні тоси стало, шо Україна сегодня є вже самостійнов републиков. Хоть великі є ше трудности до

поборення але нас кріпи надія, що ми українці з цієї закрутки вийдемо щасливо і досить добре. А що Ви на се скажете Пане Добродію. Дуже радо приймив бих інформацію Вашу в ті справі коли би Ваша воля її написати.

Посилаю Вам свою «подобенку» а подивіт си добре на мій салдацкый партрет, перед єким то таке раз ураз цофалиси москалі, дложе італіяни, ав типер грізний страх мают ляхи. Хоть мій інтерес воювати більше з «гольками» чим дес туда на таліяни ходити по під самі зерниці.

Прошу о скорий відпис. Здоровлю щиро Вас і вашу родину.
Ваш Петро.

М. Граніце 30/5 1918.

Високоповажаний Пане Добродію!

Сердечне Вам декую за карточку, єку я от це шо дістав, бо приїхав сми з урльопу. Мав я велику охить вскочити до Вас, але ни мих сми, позасєк я опізнив цілий тиждень, то булаби мене жандармерия не пустила на двірці у Львові на місто.

Дуже мені прикро, шо Ви пишете до мене, шо мені не залежить на ваших листах. Мені дуже залежить на ваших листах і я си тишу коли дістану від Вас віданечко. Тому прошу Вас дуже сердечно пишіт до мене, за шо буду Вам дуже вдєчний.

Дес около 10 червня ми вже відсив підемо собі гет в наші сторони до Коломиї, бо відтив буду мочі з густа їздити в гори на закупно бриндзи і масла. Може і Ви виїхаєте до Криворівні, то будим си там видіти. Я би богато мав дєчого з Вами поговорити і дєшо си порадити. Маю для Вас трохе дописаних війскових співанок. Єк сми був в горах, то там є дуже богато співанок воєнних і дуже цікавих. Дєєкі маю записані. Вліті дістану довший урльоп, то приїду до дому і позаписую ше не записані співаночки.

Суда дуже стає погане жите. Годі шо купити хоть би і були гроші. Дня 28 мая був сильний мороз і зморозив барабулі, озимі жита і сади. Коли си не відродит то буде дуже погано сєго року.

В єским кітлі досить сильно варить си і хто знає, шо си зварить. Та мені се байдуже, єхи собі дадуть раду з цим. Вни син и страшіют нічого. Їх народні маси є так високо освідомлені, шо єхи серед найпершої закрутки сміло си можуть дивити в далєчину свої будучности. На шляху, по єким они ступают, не може їх нічо спєрти ані застрашити.

Ріжні події на Україні, то потішають, то тривоже нас. Я все придержую си Ваших слів, екі Ви мені казали і вижу, шо Ви уміли і умієте здорово і пророчо думати. Ек Ви говорили так си все сповнеє. Цікаво би знати ек то си уформує жите на Україні. Ми тут дуже скупі вісти маємо, майже нієкі, хіба шо принесут часописи, а більше нічого. А чоловік так цікаво і жедно жде тих вісток, а їх біх сетенький має. Ек будим в Коломійі, то все може, дешо цікавішого си довідаємо про справу нашої любі Україні.

«Батько Кирило» сидит вічно, ек чорт на заклетих грошех у Відни, а до Косівщини ані си не покаже. Нарід є тим дуже огірчений. А Павло собі газда в Спасі, їхає лише по (?) до Відня, купує ґрунта, лушеє кокорудзу і сміє си в кулак, але нідде і носа не покаже, ба навіть у своїм селі він є глухий і сліпий на всі кривди, хіба шо і сам си диви начім би міг добре заробити. В нас така важна праця на народнім поли, а наші послы лише деруть си за впливи у Відни, але межы народом нічого не робе, ек се приміром робе ческі послы. Я зжив си тут на мораві і мені на правду трохи жель, шо я си розлучу з сим так рухливим і завєтним ческим народом. Богато є людий шо не любе чехів, але я гадаю, шо це лише тому, шо їх замало пізнали, або є заздрісні шо чехи уміют і потрафе так сильно стоєти за своїм правом.

Прошу мені відписати чи Ви виїдете сего літа до Криворівні, та ек там Ваше здоровлєчко.

Здоровлю Вас щиросердечно
Ваш Петро Шекерик-Доників.

Жабє дня 21/XI 1921

Високоповажаний Добродію!

Сижу знов у Жебю, ек муха за лубом. Справа Кіна не дає мені спокою. Нею займивси я дуже ретенно. Ви лише пишїт, шоби це бізівно сталоси. Сеньковський вишле Вам фотографії, але аж в грудни, бо тепер є він завалений фотографіями до лігітимацій. На (?) мабуть не буде, хіба пізнійше аж їх спровадить.

Матеріали до Кіна поможе зібрати Михайло Вахнюк. Він цим є цілий захоплений. Дишкандови кліші здаєси є в Кобаках коли їх не понищено. Туди вчєра поїхав Вахнюк і про ні довідаєси.

Що до царинок то справія трохе, на разі, тяжша, але не безнадійна.

В нас вже добра зима, однак санної дороги ще нема. Зато стрільці маюєт увиханне, а звір страх.

Мабуть не задовго приїду до Львова на розправу то привезу Вам масла. В нас трохе станіла худоба і це грозить небезпекою, бо сіна мало і кождий тручєє худобу за без цін, не можучи єї видержети до Весни.

Єк Ваше здоровлєчко?

Щиро здоровлю Вас і Паню та знакомих. Прошу о відповідь.

Здорові були

Ваш Петро

Петро Шекерик-Доників.

Спомин про п. Луку Гарматія (дуже скорочено)

Криворівня–Ростоки повіт Косів

Около 1895 р. зістав п. Лука Гарматій іменований народ. Учителем в Криворівни косівського повітуу царстві деспота старости Сабата. Це була єго перша посада у нашім повіті. Де учителював перед тим, не знаю. В Криворівни уродилася єму донечка п. Дзюба.

Коротко перебув п. Л. Гарматій в Криворівни, всего: три чи чотири роки, але і цєс короткий час єго побуту в Криворівни не лишився без реальной праці, для освідомлення цєго села, де без ограничень була самоволя дідича Пшибеловского.

В першу чергу, як добрий педагог виховує дїтвору, вщиплює в їх молодечі серця національну свідомість, та любов своєї відчини. Заохочує здібнійших учеників до читання книжок. З єго учеників у Криворівни виростають братя Потєки Николай, Штефко та Петро, які пізнійше стають основателями тов. «Січ» в Криворівни, стають діяльними членами чит. Просвіта, та беруть живу участь у народнім громадским житю, при виборах сеймових, парламентарних, та громадских. Як здає ся мені п. Л. Гарматій разом з о. Волянским заложив чит. «Просвіта» в Криворівни, за що зістав сейчас перенесений на тимчасового учителя до галицких Ростік над Черемошом, під строгий надзїр вїйта деспота і хруня Максима Данилюка.

Та не відстрашує палкого учителя п. Л. Гарматія жандармско старостиньска нагінка і тут, від народної праці, над освідомленням в тогдїшні часи страшенно темної Гуцулщини.

В Ростоках п. Л. Гарматій учителював два роки до 1900 року. Тут разом з Юрком Калиничом-Бойчуком, на перекір хруневи вїйтови Данилюкови і попови кацапови Кобилянскому, засновує читальню «Просьвіти» за що єго і переносять на найгіршу посаду в Косівщині, до мого рідного села Голови.

село Голови

Вісім кілометрів з Вигоди (Горішний Ясенів) від Чорного Черемоша, лихою дорогою по над потік Річкою через Красноїлю є положене село Голови під полониною Скупова. Три кілометри від границі громади Красноїля побудовано в Головах в 1890 р. народну школу. До сеї школи возової дороги з початку 1900 р. ще не було. Мож було їхати зарінками Річки, але з перевертанцями. Тому то тут добровільно ні оден до цеї глухої закутини в горах під полонини, з учителів на посаду не хотів іти.

Через десять років стоєла ця школа пусткою, ів її гриб, та як балакали гуцули: гриміли в ній чорти, що і боялися люди начею біля школи переходити.

Громадяне Голов, це були самі темні анальфабети, що не було кому і судового візнаня прочитати. Школа для них уявлялася, ворогом, тягарем і підвищенням податків, а побудовати школу мусіли через натиск уряду, але за учителем не старалися і думали, що він суди ніколи і не прийде. Тому і раділи, що не будуть мати більше видатків. Кого з учителів сюди призначували, то він прийшов: оглянув це місце і втікав коміть головою звідци і не обзираючися. Направду, здавалося, що тут ніхто не схоче учителювати.

Головце нічого не знали, що у світі діє ся. Коли котрий зних і пішов до Косова чи Кут перших міст віддалених шість миль від голов і чув, що там хто читав часопись, то вертаючи в Голови розказував: бувсми в місті, там читали гезет. Таких мо- бомків дзвонарі напускали в гезети шо най си преч каже, аби лише були їх дзвони голосні. Жан-дарм-панич для них був усим — Богом. Почта до села не ішла. Відбєрав її громадский писар Шрайбер до Гриняви 21 км від Голов, який лише чотири рази на рік до Голов приходив. Перед писарем ціле село дрожало а і сам війт, тогди мій татоДмитро, низенько клонили голови і на далеку знимали свої закосичені крисані, та рогаті гуцулські шапки. Що сказав пан староста війтови, то було для него і цілої громади святе. Ніхто не смів і писнути, що то може бути інакше. При усіх виборах курияльних виходили лише такі виборці яких хотів п. староста з Косова.

До цього то села за кару і перенесено п. Л. Гарматія немов на заслання, осенею 1900 р.

П. Л. Гарматій переносить ся до Голов

Мені тогди було десять років і 5 місяців. Пригадую собі отце: наша хата на самій граници при вході в село Голови. До нас є сяка така возова дорога. У нас головце лишаютъ свої вози. На ціле село було їх три. Голови числили тогди 350 чисел домів і 1800 мешканців. В хаті дедя водно журиться як вїйт школою і професором, який був на обзорилах школи і сказав що приїджає до Голов до школи, та замовив фіри аби єго перевезли з Ростік до Голов.

Одного хмарного заранку фіри приїхали до нас з річами п. Л. Гарматія. Дедя сварився з моїм братом Василем, як він їхав, що перевертав фіру і дещо ушкодив річей. Коло обід почали носити річи на плечах три кілометри до школи і я допомагав. Я зібрав хлопців і носив крісла. Замітав у школі, та палив у печач.

.....
Двечеру того самого дня прийшов і Гарматій, обзиравав школу і уміщував свої річи. Розвів балачку з нами хлопцями, та випитував чїї ми і де сидимо. За нашу роботу дав нам по 20 сотиків, що для нас було великою потіхою.

П. Л. Гарматій середного росту. Кремезної будови. Широко плечий. Рудаве волося стоєло зачисане на бік. Борода пристригана, не голена. Сиваві очи. Балакучий.

.....
Одного дня пішов дедя до Красноїлі, до о. Рожка який був предсдателем шк. Ради місцевої в Головах, до вписів дітей. Двечору вернув і розказував, що дуже нагризся, аби старших дітей до школи не тягнути. Зробили вписи дітей до десятого року житя, хоч професор Л. Гарматій наважувався потягнути і старших. Я також відпав від школи, як старший віком хлопец і тому я з жалю плакав, бо сам я мав охоту іти до школи, а дедя не пускав.

.....
Одної днини мама зпекла хліб, дедя зібрав у бисаги і поніс до школи. Сегодня було посвяченя школи. Я випросився у мами і собі, подивитися, як святе школу.

Коло школи було богато народу. Приїхав о. Рожка з Красноїлі і правив молебень. Були і хоругви церковні. Гарматій постарався о пораду, щоби захотити і зацікавити людей школою. Мій дедя був святочно убраний. Носив миску зерна і на ній чотири хліби на кождий

вугол школи. О. Рожка на кождім вуглі запихав щос у виверчені дірочки, а мамин брат, мій вуйко Олекса Микитейчук забивав ці дірочки чіпками. День був ясний і погідний. Як забили послідний чопок, докінали посвяченя п. Л. Гарматій вистрілив чотири рази на пораду з гарних гуцулских жированих пістолет. Людем це дуже вдалося, що п. Л. Гарматій певно русин, бо має таку саму моду як вони на таких порадах. Має гуцулські пістолета і вміє з них стріляти. Нараз звіявся сильний вітер, що мало і церковну процесию не поламав. Люде сміялися і балакали межи собою, що то чорт утік зі школи де був через десять років домовиком у школі.

Тої днини я побачив і панно (жінку) п. Л. Гарматія п. Павлину Гарматієву. Високого росту. Чорнява. Чорні очі. Весела і балакуча, та прихильна до людей.

.....

В Головах розпочалося осению 1900 р. шкільна наука, а властиво шкільні вписи дітей. Доти я крутив ся, коло своєї мами (бо коло деді не смів) що Вона дозволила піти до школи подивитися, як там виглядає і як учаться діти.

Майже бігом біг я до школи. Убіх у клясу задиханий і просто повалив до стола де сидів п. Л. Гарматій. Він мене чемно запитав що я хочу. Я відповів, що я би хотів ходити до школи, але вже переріс. Він мені сказав, що може мене приймати до школи і я на власну руку без відома родичів записався до школи. П. Л. Гарматій дав мені на кредит книжку, таблицю і рильце. Вдома я укрутив і мене пустили до школи.

.....

Початки для п. Л. Гарматія були дуже трудні. Родичі дітей підгожували і вони, не всі, ішли плачучи, а де які родичі, як небощик Юра Руснак зробив був напад на школу під час науки. Та п. Л. Гарматій усі такі конфлікти полагажев в дорозі мирній іто так добре, що найбільший противник школи Юра Руснак зчасом став прихильником школи, а его діти головно Олекса Руснак, майже першим учеником. Своім поведенєм зеднав собі ціле село і родичів дітей. Учів совісно і щиро.

В першім році зорганізував дівтору і скінчив дві кляси першу і другу.

В сим році 1900 були вибори, не пригадую чи парламентарні чи соймові, але парламентарні. І тут п. Л. Гарматій зорганізував виборчу

опозицію і мало, що не вибрали виборців які би були голосували на укр. Кандидата. За це дуже кривим оком дивилася жандармерия на п. Л. Г. та вже на гіршу посаду не можливо було його перенести, бо такої не було.

П. Л. Г. намовив Николу Гулейчука нарисувати хрунів виборців і приліпити на Николая в Красноілі коло церкви, що я описав і передав пок. Др. Франкови, з чого він хотів написати «чудо» в Красноілі. Мій дедя єк вїт, також там був нарисований і писар громади Шрайбер, та староста Шабат. П. Л. Г. в тот процес не втягнуно, бо ніхто его не зрадив.

.....
Помалу п. Л. Г. виборов, що почали почту висилати впрост до громади раз на тиждень а не до Гриневи як це було давнійше. П. Л. Гарм. вечирами заходив до нас і помалу, обережно старавси мого дедю освідомити і переробити, що пізнійше і при моїй помочи єму вповні вдалося.

В 1901 р. підчас ферий почав п. Л. Гарматій зичити мені і пок. Танасійчукови діточі оповідання до читаня. По вакації с. р. ми перейшли до третої кляси. До Голов почали за его старанем робити дорогу до школи. П. Л. Г. займався мисливством зимою у вільні години від науки.

В 1902 р. почав у школі нам читати св. Письмо укр. Мовою і впоювати в нас, що найперше письмо для нас це є українске що ми повинні всюди за него боротися. У школі викладав обширно про запорожску «Січ», та козаків, та заохотив нас сим читати історичні оповідання.

Звів боротьбу з громадским писаром Шрайбером і коли мав вже мого дедю як вїта, за собою. Постарався о осунення цього писаря, та виборов іменовання писаром громадским пок. Смерт. Учителя з Красноілі Михайла Моровика. Моровик був дяко-учитель давно в Красноілі. Єго ціла родина була свідомими українцями і він. Це з боку політичного був великий здобуток п. Л. Г. для громади Голови.

При кінци ферий дав мені в нагороду пильности з осібним від себе написом великий молитвослов «Хваліте Господа з небес».

В 1903 р. я почав бути щоденно по школі в п. Л. Гарматія. Він запренумерував, своїми грїшми мені місячник «Зорю» видавану Трильовским в Коломїї. Для мене це була велика радість. Поміг, подиктував мені карточку до ДР. Трильовского в Коломїї по статути това-

риства «Січ», який, пізніше передав Ніколі Арсенічукови і він дня 17 марта 1904 р. відкрив «Січ» в Головах.

В сим році переписав на моє ім'я часопись «Гайдамаки» Петрицького у Львові, що в мині захищувало укр. Шувинізм і ненависть до поляків.

В 1904 р. став ініціатором (тайно) заснованого тов. «Січ» в Головах і переписав на мою адресу часопись «Свободу». Вписав мене і багато других приєднав, до головного тов. «Просвіта» у Львові. **При кінці 1904 р. (шкільного) дарує мені в нагороду пильности твори Тараса Шевченка, «Кобзар».**

Сего року за не тактовности о. Рожки, який не хотів «Січовикам» святити пасок із чого виринув великий тогди і голосний процес зайшов у свару і опозицію до о. Рожки, на яким то становищі витривав аж до кінця свого учительованя в Головах.

В сим році організував двоклясову школу в Головах та заохотив старших гуцулів до науки письма, так що сорок старших, поважних господарів навчилося читати і писати. Голови від разу перемінилися. Почали Головце предплачувати часописи і інтересуватися громадськими і народними справами.

(Тут підчас ферий заходив п. Др. Франко та Володимир Дорошенко).

В 1905 і 1906 р. закладає читальню «Просвіта» в Чорній Річці Голови і організує (розумієся все робить більше тайно) крамницю цієї читальні.

В 1906 р. заохочує мене до вічевого руху і підготовляє на бесідника-агітатора з радикальної партії, до якої і сам признаєся.

В 1907 бере живу участь у парламентарних виборах, так, що в Головах всі, крім чотирох які голосували за о. Рожкою на Др. Дудкевича, голосують лише на Др. К. Трильовського.

Поборов оглядача (хруня) від худоби і (.....) та на єго місце вмістив свідомого гуцула Івана Шкірека. У свята Різдва Хрест. Зорганізував з нас «січових» колядників та допоміг мені відновити закриту «Січ» в Головах.

За єго старанем громада Голови і Красноіля змінила громадське урядоване з польського на українське. Межи селянством поширював часопись Громадський голос.

Зимовими вечирами заходив до дому деді і тішився, коли бачив мого дедю свідомим гуцулом а не старостинським хрунем. Читав

разом зі мною на голос в хаті нашій М. Костомарова монографії, Богдан Хмельницький три томи, що не мало причинилося до освідомлення мого деді і других. Зорганізував в Головах Чорна-Річка школу СКАПОНІВКУ (?), так шо майже вся дівтора цілого села почала ходити до школи.

Ніколи і нікому не жалував випозичати зі своєї великої бібліотеки книжок, головно мені, та багато книжок мені купував на власність за свої гроші, щоби мені допомогти і заохотити заложити і собі бібліотеку.

Межи народом і всім громадянам ішов радо з порадами і поученнями та національним освідомленням.

В 1908 р. брав участь в громаді при соймових виборах, а в 1909 при громадских виборах в Головах де в доказ за свої заслуги зістав вибраний до громадскої Ради в Головах.

Не лише зі селянами працював разом, але і з учителями жив у згоді, та бодрив їх на дусі і заохочував до праці над освідомленем гуцулщини. Коло себе згуртував найдіяльніших тогди молодих учителів так званих Рахманів: М. Вахнюка, М. Кузьмака, Гр. Волка, П. Дудека і Гр. Дишанта і ці вчителі це були перші піонери на Гуцулщині і їм в першу чергу паде заслуга освідомлене гуцулщини. На чолі цих учителів працівників став п. Л. Гарматій.

П. Л. Гарматій був поступовцем і вільнодумцем. До церкви мало коли заходив.

Це о. Рожкови дало підставу до донесень на п. Л. Гарматія до повітової Ради шкільної в Косові що п. Л. Гарматій є безбожником, не ходить до церкви і дає згіршення своїм поступованнем парохіянам. Шкільна Рада повітова в Косові на це лише і чикала, але за п. Л. Гарматієм стала ціла громада Голови і на перекір о. Рожкови ціла громадска Рада в Головах ухвалила п. Л. Гарматієви похвалу за его шкільну науку і цілу громадску працю, та заперечила цілковито правдивість донесення о. Рожки та спротивилася забраню п. Л. Гарматія з Голов і дійсно повітова шкільна Рада не важилася перенести п. Л. Гарматія з Голов і цофнула свою постанову, та залишила его на далі в Головах. Тогди в обороні виступив і мій дедя і став на чолі опозиції проти о. Рожка якого сильно не навидів, а Гарматій за его працю любив. І п. Лука Гарматій зістав на далі на своїй посаді в Головах аж до кінця 1912 р. доки сам добровільно не просив о спосе перенесенне до Могильниці теребовлянського повіту.

В Головах учителював цілих дванадцять літ. Та за цес час зробив своє ім'я в Головах безсмертним, свойов працев, поступованнем і шкільною наукою, бо ледви чи Голови будуть мати ліпшого учителя понад Него.

З его школи виросла ціла верства свідомих головских громадян, Карабчуків, Дроняків, Шекериків, Маротчаків і других, які сильно потерпіли в 1920 році від польської карної експедиції.

В Головах уродився єму син Нестор, який в 1923 р. по повороті з закордону втопився.

Крім цієї праці над піднесенням Гуцульщини і шкільної науки займався Л. Гарматій збиранем етнографічних материялів для збірки В. Шухевича «Гуцулщина». Та збирав старі річи з Гуцулщини до укр. Муз. у Львові. Та мав і у себе чи малу збірку гуцулских річий.

(частина тексту відсутня)

В 1906 р. п. Л. Гарматій допомагав в організації волів на віденський ярмарок де і сам разом зі мною їздив, що я описав і передав Вам і п. В. Гнатюкови.

Допомагав у організації гуцулского театру п. Г. Хоткевичови морально. Був живим і рухливим робітником на усим народним полю.

П. Л. Гарматій і я.

З межі усіх учеників він мене найліпше любив. А і для мене він був і є духовим дєдем. Він мене виховав і освідомив. Він мені показав дорогу у світ і нераз серед найгірших бурь в моім житю він і его слова ставали мені перед очіма.

В 1910 р. коли мене звільнили з війска на латинські великодні свята, приїхав до мене до Львова і забрав мене зі собою у Тернопільщину, де я вперше пізнав поділе і тернопільский повіт.

Я все до него заходив у Головах і нераз цілі вечери нам зійшли на балачках. Він мене заохотив до читаня книжок, часописів і самоосвіти.

Коли я вперше женився клав мені разом зі своєю панею шапку з вінком на голову.

З моєю мамою і дєдем жили п. Гарматії у великій дружбі і приязни через цілих дванадцять літ. При пращанню, при его відході з Голов до Тербовельщини в 1912 р. плакав і Гарматій і мій дєдя. Бажали собі

взаємно побачитися, та не дочикали, бо оба сьогодні сплут вічним сном у студеній землі.

Покрита білим попелом Скупова дримає. Голубі ліси не переривають вже стріли Гарматієвої стрільби. Не прислухаєся Він шопотови любої Річки в якої шум вслухався ходячи по над Річкою і вдень, і вночі. Заросли і Єго хідники зеленою травою якої ему вже більше не топтати. Він умер, та не умерла єго праця і ідея тенена в серця гуцулів і єго учеників. Вона живе і буде жити, та перейде з роду в рід чим раз свідомійших гуцулских поколінь вийшовших з єго праці і школи.

Довідавшись я з листу Вп. Добродія з дати Львів 18/XI 1924 р. про смерть мого Дорогого учителя дня 23/XI с. р. моє серце стиснув болючий жаль. Я пішов у Голови 24/XI с. р. і там сповістив про сумну вістку, яка викликала на усіх болений біль по утраті свого любого учителя і Громадянина, якого всі ще думали в себе ще колись бачити і з ним балакати а сталося інакше.

На Уведеніє прсв. Діви Марії, в Красноільській церкві відрправить о. Вергун панахиду за упокій бл. П. Л. Гарматія при участі головских учеників п. Л. Гарматія. Та громадян, і відбудеться зложенне в пам'ять, зелених смерекових вінців і збірка на Рідну школу.

Жабє дня 26/XI 1924

Жаб'є дня 6/X 1925

Високоповажаний Добродію!

В день Вашого від'їзду з Москалівки я був на Вашій квартири і на великий жаль вже Вас не застав, а через хоробу моєї жінки не міг я в літі більше з Вами бачитися. Тепер пишу вірування, ті що я Вам показував. Що з порнографією? Чи не зберати дальше і що? Я дістав лист з Києва з Акд. Наук зберати про огонь і тощо. Прошу і Вас о близшу інформацію в цій справі.

Звертаюся до Вас в одній справі, а саме мого тестя і згори перепрошую що торбую Вас цією справою, але позаяк вона є дуже пекуча, тож прошу Вас о її поперта а саме:

П. інспектор Дністра (?) Кривокулский, котрий у Вас засягав опінії про нас з тестем Гапчуком. На анонімів листів анонімових за погореницу у нас і Ви були ласкаві поправді висказатися, та ці оклеветливі листи збити своїов повагою знаючи нас, як людей чесних, а не паліїв, за що Вам я і тесть щиро дякуємо, бо і річ само собою зрозумі-

ла що ані я, ані тесть такого діла би не допустився, хоч би то було в чужим, а не то у своїм товаристві асекуроване, але що діяти є люде підлі і користолюбні, які би хотіли хабарів і через це пишуть анонімові листи, бо коли б це були люде чесні, то написали б під своїм іменем листи, та коли би це була правда.

Жабє в марті 1926.

Високоповажаний Добродію!

Сердечно декую за лист. Мене дуже глибоко тругнуло, що Ви так поважно хорі. Однак маю надію, що Ви літом відвідаєте наші верхе...

Мій хлопчик в Коломиї вчиться досить добре. Маю надію, що перейде другу гімназіяльну. Щось з польським не кляпує (головно мова) решта все добре.

Сеї зими записував віровання і дещо порнографії. Чув я тільки оповідок про Довбуша доси не записаних, чи записати їх. За співанками про опришків буду шукати. Кілька вже маю. Що з порнографією? Чи буде друкована і чи присилати ще які материяли.

Я прошу о прислання мені програм з акад. Наук в Київі, по використаню їх Вам заверну. Я мав дві про огонь і пісні то десь загирилися і не можу найти, та прошу про свої вказівки в цих записках, а я буду старатися дещо записати. Тому ще раз прошу о програми і головно про вказівки, як і що записувати.

Ви до мене писали раз зимою а я тогди не відписав, не гнівайтесь за це на мене. Я був дуже прибитий і озлоблений на людей, що Вам про мене богато говорять не правди. Я Вас дуже люблю і шаную, тому мені прикро коли Вам про мене говорять і то ще не правду.

Що до шкільного публісцити в Жабю в 1925 р. то головно я го перевів, що може ствердити Др. Рондяк, було поверх 500 дітий здеклярованих. А що до староства, то я там ніколи і не ходжу а не то щоби я вів якісь конференції. Але люде собі балакають. Поживете то переконаєтеся самі особисто про мою роботу, а тогди буду і я спокійний і щасливий, що Ви про мене думаєте добре, а не зле і маєте переконання, що я вірний син україни, а не зрадник і то на річ тих яких най більше не люблю.

Прощу о ласкаву відповідь.

Щиро здоровлю Петро Шекерик-Доників.

Меліссу

Санкт Миколаєв дня 26/6 1915.

Винуюванаманні до родино!

Минило доброго часу як ми ле розійшли в Криво-
риївку і до сїї пори нікого не перепишувались.
Віправди писав я парку разів до Вас, та певно
не докодила пошто коли Ви мені нікого не від-
писували. Врешті радяв я, що Ви виїдете з Криво-
риївки і не мав я від кого про Вас довідатися. Писав
я парку раз до г. Антона Крушмільського у Відні
але відповіди такого не мав і не знав що є.

Але тепер вимовити я мімо діла в ским думав у-
мислення Ваша з радка про си н. П. Хрошевського
і подумав що Ви і на певно в Кривориївку, там
найліпше про се звідати дата на сїй сїм зрадчи.
в крїтти. Надзвичайно мене се урадувало і я
отсе зїїхав я до Вас Винуюванаманні до ро-
дино мисї написати. Я буду дуже уїмни, коли
зїїдану бієтку від Вас і довідатю ме, де що про Вас
ме те перішше житє-бутє. —

Про своє житє, таку свату коротенько. Зот уно:
Дня 2 чрудня 1914 мене асентєрвали в сїм ро-
ни пудимовї, з бієтки я побєждєрвав через
Плоську, Селятин, Рагієви до Дорна Вайри.
Там ми оден день припорили і радєга сї-
рали в сїну 84 кілометрє до Булєри на урє-

у и ну. Що ми чоловіки не на видів. Прощати і ками
рай гримали, а ми хотіли ми ер гардузи, в барда
коми перевірила ми ефіра. То так ми ерну вала
ефіра за фірмою, аби ми одними не було крив
зи що ми з билим „Маткуха“. — Та одна ко нам
було весело, бо нас всіх тоіох з колів і Красно
лії провадили осібно, по заяк, ми походили з їн,
де був підписаний тиср, але се даж над було ме
літше, бо нас не мимали разом з великою
табором. Дили ми самі свої і зносіли.

жертв, а ліхи се було внао на порядку драв
тими. Прийшовши до Тисирині, ми переїздили
в днів над соломі в Тараквах. А наші поворили
— „та не мої чоловіки не з іе іде. То влими бу
раку в те даздували иже, бо ви дає е суді
но розуміє ми що і ми заболіли. Але то ні
вдене, як конеско гріюли ми маме зобавку
на двори виланеюгі художу.“ — з Тисирині по
хали ми емізітисев черед зорітигу ат до ви
рні. По дорозі, гадали мадори, що ми моїко ми,
бо ми були в шайках і кричали за нами.

Та екош ижеливо ми прийшли 21 грудня 1915
до Мабрєро каю Леоден в сирині, де стояла ко
дра 41 полку піхоти. Дня 26 грудня ми стояли
до поновного асентеруфу де мене асентерували
до 41 полку піхоти. Мої всі товариші розішли
ли по інших полках, ми ж оден мимив ми
три сім полку. Мене були дали в полк з ма
компанійов, яка виділила на суміт, 415
з нею не пішов, бо втім касі повалили е
підписаний тиср в наші компанії і мене,
як годі вивреного кандидата, взяли до сії хорди

7
за домидала хорих. Родулітими не без певної сієї
роботи в воєнів був іти в поле, мию оталятися, га на
було радю, і в на 24/1 1915 доміноб до Деметра Дара-
ків, де переказів без позову виждати по дбір, до зр
се був для мене найтритвійшим ^{вс} в. З дому вітки
не було, тро това ринів і знайомим ніко не знав,
писати не здошов ^{німають} ~~тот~~, до зр ви ходив з того мого
там, то в се мурів ради до дедерікчій і павері
плані змилувив. Но в зр око дох мав з погові-
ку від павимного тифу, але підійше з тим св
змиш і не мало тадного праду. - На зр мене
переселено до тісру Дараків (до на павимного
тиф, дільше не було хорих і не здралено) де в обход
хорих по дедерікчій, а підійше на черв тий тиф
для б хвітна мене дедерде ровано до Катрама, до
ту картку то в мав, коли третій раз ступив при-
війску, то в павимого, нового асентерука і сраді
і зр зникайним рт до вивою, ін срантерного
кош в Краудатт вибух ну ма була по мого павим. Та зр
то мий код мене перемлено тузи 4/5. Там збув
до 9/6, в коши і таке в здровіше а думи ту зорі
на ко хороуду, то мене стоги перемлено. до сеї
пори вийшов в цаши во і не зарадив ея сар
не без пекного хоробото. Та в же і ту не ма і так
хорих і на 5/8 поїду на чоричий, де перемела
ся на ма Казра, в окоши дедричича, мій
випотом дедричичом. Мамі дедер дуже добре
ми і то сї. Маю діло, Свободу, Вістник Союда Виз-
звалена України, підручники науки німько-
мови і в же ситю німькокі вадеви (і тр підмича
словара) пере мичути з міакото, Та Заким авіан
три мов скарки, та дурним знайомим м.

Черемшинська Романа Степанівна — директорка Обласного комунального етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка у с. Велеснів Чортківського району

ДРУЖБА І ПЛІДНА СПІВПРАЦЯ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА І МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Володимир Гнатюк виявив себе як політик, етнограф, громадський діяч і публіцист, невтомний збирач, дослідник та видавець народної творчості, літературознавець, мовознавець та перекладач, відомий вчений-славіст європейського масштабу, журналіст і редактор. Тому важливо з'ясувати характер творчих зв'язків, які виникли між Володимиром Гнатюком та визначним українським письменником і громадським діячем Михайлом Коцюбинським, проаналізувати вплив відомого етнографа на творчу й громадську діяльність останнього. Джерелом для цієї теми є листування між двома визначними постатями. Активність та змістовність епістолярію свідчать про встановлення доволі міцних товариських і ділових стосунків між ними.

30 жовтня 1897 року Володимир Гнатюк розсилав листи видатним діячам української культури з проханням допомогти Івану Франкові в його скрутному матеріальному становищі та взяти участь у відзначенні 25-річчя його письменницької діяльності. Знаючи погані житлові умови Івана Франка, він висловив пропозицію, щоб українська громадськість з нагоди цього ювілею збрала кошти на купівлю для нього будинку.

Ця пропозиція отримала позитивний відгук, зокрема української інтелігенції, що у той час проживала на територіях під владою Російської імперії. В Києві на заклик Володимира Гнатюка Олена Пчілка почала збирати кошти для цієї мети. 1 листопада 1897 року Володимир Гнатюк одержав листа з Петербурга від К. Білиловського, в якому він повідомляв вченого, що його листа було прочитано серед земляків з великим захопленням і вдячністю за таку благородну ініціативу. Називаючи поета «велетнем і духовним лицарем-войовником», К. Білиловський писав: «Розпочав я підписку, сподіваюсь збити найменше 150-200 крб., котрі й перешлю туди до Вас».

У зв'язку з ювілеєм Івана Франка розпочалось і листування Володимира Гнатюка з Михайлом Коцюбинським, яке переросло у щирі

дружбу та плідну співпрацю між ними. Володимир Гнатюк написав першого листа до Михайла Коцюбинського у зв'язку з підготовкою ювілейного збірника-альманаху «Привіт Д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності», до якого письменник обіцяв написати оповідання «В путях шайтана», але через хворобу він не встиг своєчасно закінчити його і воно у це видання не ввійшло.

31 грудня 1898 року Володимир Гнатюк запросив Михайла Коцюбинського до участі в новозаснованій «Українсько-руській видавничій спілці». Письменник охоче прийняв запрошення і для першої книжки своїх вибраних творів вислав йому оповідання «В путях шайтана» та попросив його самого взятися за вибір текстів та упорядкування збірника його оповідань.

У процесі цієї праці Володимир Гнатюк видав сім томів творів Михайла Коцюбинського. У першу збірку Михайла Коцюбинського «В путях шайтана», що появилася у 1899 році як одне з перших видань «Літературно-наукової бібліотеки», Володимир Гнатюк додав кілька оповідань із часописів «Правда», «Зоря» та «Життя і слово». Сам письменник був задоволений редакторською працею Володимира Гнатюка. «Книжка видана так добре, так чепурно, — писав Михайло Коцюбинський у листі від 3 березня 1900 року до нього, — що мені лишається скласти Спілці в особі Вашій як директора її велике спасибі» [7]. Незабаром Володимир Гнатюк видав другу книжку оповідань Михайла Коцюбинського, на цей раз із життя бассарабських селян під назвою "По-людському" (1900 р.).

27 травня 1902 року польський письменник Владислав Оркан звертається у листі з Кракова до Володимира Гнатюка з проханням допомогти у доборі видань для «Антології української»: «Ласкаво прошу надіслати мені ... книжки Коцюбинського (новели), Грінченка (томик)». 12 жовтня 1902 року Михайло Коцюбинський з Чернігова до Володимира Гнатюка у Львові пише: «Маю Вас прохати о раду і поміч. Оден мій чернігівський знайомий, інженер, має замір вислідити вплив українського стиля в давній архітектурі, переважно в церковній. Чи нема у Вас в Галичині яких матеріалів до таких дослідів, малюнків, спеціальних студій? Може що є в Ставропігії? Чи чули, що помер Рильський. (Гадей Рильський — український громадсько-культурний діяч, батько Максима Рильського — Р. Ч.) — товариш і приятель Антоновича? Варто б помістити у «Віснику» його портрет і хоч коротку

біографію. То була незвичайно талановита і симпатична людина. З високим поважанням Ваш М. Коцюбинський».

У третю книжку «Поєдинок і інші оповідання» (1903 р.) вчений додав так звані «дрібні оповідання» Михайла Коцюбинського. Володимир Гнатюк згадував М. Коцюбинського і у своїх статтях, зокрема «Україніса в чужих виданнях», що була опублікована у «Літературно-науковому віснику» [7] ; а також «Переклади з української мови», що вийшла теж у «Літературно-науковому віснику» [4]. Невдовзі вийшла четверта книжка «У грішний світ» (1905 р.), куди увійшла однойменна новела та деякі інші твори. Також Володимир Гнатюк написав рецензію на книгу Михайла Коцюбинського «У грішний світ: Оповідання» (Львів, 1905) та опублікував її у «Літературно-науковому віснику» [5]. Ці чотири томи творів на той час охоплювали майже всю літературну творчість Михайла Коцюбинського. Їх підготовка до друку була пов'язана з інтенсивним листуванням, що поступово переростало у міцну особисту дружбу.

Упродовж цих років близького знайомства М. Коцюбинський відвідав М. Гнатюка. На Великдень 1905 року Михайло Коцюбинський, по дорозі на лікування до Західної Європи, вперше відвідав у Львові Володимира Гнатюка. Його візит по дорозі до Берліна був перед самим Великоднем. "Бажаючи показати йому наше село, — розповідав Володимир Гнатюк, — виїхав я з ним і д-ром І. Франком на самі свята до Яйковець (тепер село Антоновці біля Львова — Р. Ч.), таможного пароха о. Сев. Борчака, де провели ми час дуже приємно. При поверті до Львова чекали ми довгий час у Кохавині на поїзд, підчас чого др. І. Франко написав своїх «Конкістадорів». Від часу цієї зустрічі залишилася спільна світлина Михайла Коцюбинського, Івана Франка і Володимира Гнатюка (Львів, 1905). Згодом усі троє поїхали в Карпати, які зробили на Коцюбинського незабутнє враження і він твердо вирішив наступного року повернутися туди на довгий час, однак хвороба та нестача коштів не дозволили письменнику здійснити цей намір ні у 1906 році, ні в наступних роках. Михайло Коцюбинський часто в листах запрошував Володимира Гнатюка до Чернігова, але й той через хворобу не зміг скористуватися з його запрошення.

У листі з Риму 28 травня 1905 року Михайло Коцюбинський пише Володимирові Гнатюкові: "Почуваю себе краще, хоч утомлений силою нових вражень. Завтра їду до Неаполя, де пробуду з тиждень, а звідти до Ніцци, відтак до Мілану, в Швейцарію, Мюнхен, Відень, і

поверну до Львова так коло 20-22 серпня. Не знаю, чи побачу Вас, а хотілось би. Хотілось би особисто подякувати за ту незвичайну сердечну гостинність, яку Ви і високоповажна пані Ваша виявили під час перебування мого у Львові. До Криворівні навряд чи зможу поїхати, бо не буде вже часу. Як там моя книжка? (Мова йде про збірку оповідань «У грішний світ», видану в «Українсько-руській видавничій спілці» 1905 року Володимиром Гнатюком — Р. Ч.). Певно готова вже. Будьте ласкаві, вишліть по 1 примірнику її Лепкому, Сембратовичу. Сердечний привіт високоповажній дружині Вашій. Цілую Вас сердечно М. Коцюбинський» [7].

30 червня 1905 року, після повернення додому із лікування за кордоном, Михайло Коцюбинський писав Володимирові Гнатюку: «От зараз сиджу у себе і уявляю собі Вас у Криворівні. І так мені хочеться бути разом з Вами серед гір, над річкою, разом грітися на сонці і спокійно про щось розмовляти. Почути часом серед розмови цікаву, оригінальну коломийку і Ваш сміх» [7]. Тоді вчений друкував частину коломийок і під час перебування Михайла Коцюбинського у Львові цитував йому їх багато, особливо тоді, коли їздили на село. Вони йому дуже сподобалися. Письменник говорив про своє захоплення коломийками свого друга і писав у листі до Володимира Гнатюка: «Згадав про коломийки, зараз як живий встав перед очима Ваш образ: нахилиєтесь до вуха і тихим голосом виспівуєте якусь коломийку (а то на всякий випадок є кілька) — і очі сміються» [7].

3 березня 1906 року з Чернігова Михайло Коцюбинський писав до Львова Володимирові Гнатюку: «Дорогий пане Володимире! Ви мене засоромили: бо я тільки збирався, а Ви таки написали. Сердечне спасибі. Не тому мовчав так довго, щоб щось там будував. Нам не дають тепер нічого будувати, коли се не в'язниця. Темні сили будують нові в'язниці, бо старі переповнені. Ми, ж, певно, замало ще зруйнували, аби можна щось творити. Та й здоров'я моє таке лихе, що мушу сидіти в хаті, найчастіше ж — лежу. Сим, правда, Вас не здивуєш, свого добра і в Вас чимало... звістить також, як Ви себе почуваете тепер — чи хоч трохи краще? Може, що пишете тепер цікавого? Як там дорогий доктор Франко? Перекажіть йому мій сердечний привіт. Моє поважання високоповажній пані Вашій. Діточок цілую. А Вас цілую і обнімаю сердечно. Простіть, що пишу так мало на сей раз. Незабаром знову напишу. Ваш М. Коцюбинський!» [7]. Вчений писав йому в листі 23 квітня 1906 року так: «Тому що ми давно не бачилися і я не

міг Вам заспівати нових коломийок, то напишу Вам бодай одну «мою», бо говорить про таких хворих, як я:

Ой захрип я, моя мила, захрип я, захрип я,
Якусь єс ми біду дала, до тебе прилип я.
Якусь єс ми біду дала, чи не сухотоньки,
Що не маю вночі спання, а вдень роботоньки».

Лише на початку травня 1909 року по дорозі на лікування до Італії, Михайло Коцюбинський знов зупинився у Володимира Гнатюка у Львові. Вони домовилися, що на зворотній дорозі разом проведуть кілька днів у Криворівні, але через погану погоду Михайло Коцюбинський побоявся поїхати туди, а приїхав до Криворівні лише наступного літа — в серпні 1910 року, і пробув там майже два тижні.

Відпочиваючи на о. Капрі, Михайло Коцюбинський подружив з Максимом Горьким і заочно представив йому Володимира Гнатюка. «Кілька разів ми розмовляли про Вас з Горьким і він дуже зацікавився Вашими працями» [7], — писав Михайло Коцюбинський до Володимира Гнатюка у листі від 4 серпня 1909 року. Через рік в листі до Михайла Грушевського він писав: «Криворівня мене так зачарувала, що я цілий рік тільки марив про неї, навіть у сні бачив її. Хотів би прожити у Криворівні з місяць, може б мені вдалося вивезти звідти тему для оповідання». Михайло Коцюбинський у листі з о. Капрі 10 червня 1910 року звертався до Володимира Гнатюка: «Пишу в Криворівню, але чи Ви вже там? Обізвіться, тоді напишу ширше про все. Сим літом ми вже конче побачимось в Криворівні».

17 липня 1910 року, перебуваючи в Італії, на Капрі, Михайло Коцюбинський запевняв Володимира Гнатюка: «До Криворівні на сей раз вибираюся конче. Побуду тут до 3. VII, а далі деякі городи італійські (Неаполь, Рим, Флоренція та Венеція), затримаюсь на день у Відні і у Львові, а тоді приблизно 13-14 серпня виїду до Криворівні і пробуду там до кінця своєї відпустки, а маю вернути додому 28 серпня. Значить днів 10 пробудем разом. Тішить мене се дуже, бо я вже скучив за Вами, хочеться мені побачити Вас, а при тій нагоді Карпати і Гуцулів. Своїми словами: «Ви мусите щось написати про Гуцулів» забили Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годен за 10 днів. Тільки оскому наб'ю. Чи Ви самі, чи з родиною?.. Ваш М. Коцюбинський» [7].

В листі з Криворівні 18 серпня 1910 року Володимир Гнатюк писав у Львів до Михайла Мочульського: «Високоповажний Михайле Михайловичу! Ви цікаві на новини? А звідки ж їх узяти в Криворівні? Тут цілі вакації те саме: тепло-зимно, сухо-мокро, на переміні, от і всьо. «Холерники», як звичайно, одні приїзять, другі від'їзять. В останніх днях приїхав доктор Франко, а члени його родини возяться то сюди, то до Львова. 13. VII приїхав добродій М. Коцюбинський, і ми вітаємо його, як можемо. Може, би й Ви набрали раз відваги та приїхали? Ми виїздимо звідси 29 або 30. VIII, тому незадовго заспокоїте свою тугу за мною, а тим часом здоровлю щиро Володимир Михайлович. Р. S. [Дописка іншими руками] Кланяюсь. Михайло Михайлович I сердечно вітає Михайла Михайловича II (М. М. [I] — Михайло Коцюбинський; М. М. [II] — Михайло Мочульський — Р. Ч.)» [1].

У листі 8 листопада 1910 року Мочульський писав: «Вправді примусово не лежав я від часу приїзду з Криворівні з виїмком двох разів на два дні, коли лялася сльота... В таких хвилях, коли згадую собі все те, лежачи непорушно по сильнім кашлю, звичайно співаю собі (розуміється, в думці) коломийку:

«Ой, баране, баранчику, а я твоя вівця,
Вкоси мені, баранчику, зеленого сінця.
Бо Бог знає, Бог відає, яка зима буде,
Відай мені, старій вівці, загибелька буде» [1].

Побувавши на Гуцульщині, Михайло Коцюбинський незвичайно захопився нею. «Я, у свій час, з головою пірнув у Гуцульщину, яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний казковий народ», — писав він у листі від 30 грудня 1910 року Володимирові Гнатюку.

У 1911 році В. Гнатюк видав п'яту книжку оповідань Михайла Коцюбинського «Дебют». У листі від 23 лютого 1911 року до Федора Вовка в Петербурзі В. Гнатюк зазначав: «Високоповажний добродію! Висилаю пачку на музей 3 примірники Тарасевського; з того два для Ваших знайомих, а одну прошу вислати на адресу: Чернигов, Северянская, 3, Михайлу Михайловичу Коцюбинському. Я не висилаю виступ, бо боюся, щоб книжки не конфісковано... Здоровлю щиро й цілую В. Гнатюк» [1].

В липні 1911 року Михайло Коцюбинський і справді прибув до Володимира Гнатюка у Криворівню на цілий місяць. Вчений поселив

його у місцевого дяка Михайла Мосейчука в сусідстві із своєю найнятою квартирою, в якій він жив із родиною. Коцюбинський одразу почав збирати етнографічні матеріали. Він побував у багатьох селах, гуцульських хатах, вивчав сімейний та громадський побут, записував легенди, повір'я, вірування.

Про те, як працював Коцюбинський, Гнатюк писав у своїх спогадах: «Наперед студював він місцеву природу, ходив по лісі та по царинках... Робив собі всякі записки, розмовляв із селянами на різні теми, заходив до їх хат, придивлявся усьому пильно, не поминаючи нічого, навіть найменшої дрібниці... У 1911 році робив прогулку до Голов, звідки разом із учителем Лукою Гарматієм їздив на полонину Скупову, ночував там при ватрі, їв бануш і приглядався полонинському життю. У Головах ходив також на «посіджіне» (забави при мерці — Р. Ч); оглядав похорон і весілля».

У побуті гуцулів Михайла Коцюбинського особливо вразило збереження багатьох архаїчних звичаїв та обрядів, частина яких сягала своїм корінням у глибину віків. «Нарід наскрізь поганський, що живе серед різнорідних злих духів, з якими веде боротьбу од пелюшок і до смерті. Первісні помади, вони так тісно зв'язали своє життя з своєю худобою (маржиною), що творять сім'ю. Само християнство послужило, здається їм на те тільки, щоб закрасити культ поганства», — писав письменник у листі до Євгена Чикаленка 22 липня 1911 року.

В листі з Чернігова 24 серпня 1911 року Михайло Коцюбинський у Криворівню Володимирові Гнатюку пише: «Сердечне спасибі Вам, дорогий Володимире Михайловичу, і всім підписаним на картах за пам'ять про мене. Я теж баную за всіма Вами і радий був знов скоро побачитись. Доїхав я дуже добре, не втомився, покінчив уже свої справи з земством, вже вільний і живу згадками про милих людей і милі гори. Упорядковую свої враження й збираюся писати. Сподіваємося, що Ви таки наважитесь і прийдете до нас разом з панею Оленою. Будемо так тішитися і вітати Вас обох. Як дужі? Ну, цілую Вас. Майтеся гаразд. Сердечний привіт пані Олені, дітям і всім знайомим од нас обох. М. Коцюбинський. Кланяється Вам Горький і просить вислати «Опришків» (Мова йде про збірник Володимира Гнатюка «Народні оповідання про опришків» («Етнографічний збірник». Львів, 1910. Т. 26. — 342 с. Р. Ч.). Невдовзі Володимир Гнатюк вислав збірник про опришків, на титульному листку котрого зробив таку присвя-

ту "Високоповажному добродієві Максимови Горкому в доказ глибокого поважання від Володимира Гнатюка".

Під час відвідин Криворівні Михайло Коцюбинський харчувався у Гнатюків, часто виїжджав верхи на коні у віддаленні закутки Гуцульщини. Здебільшого Гнатюк направляв його до своїх інформаторів, друзів та співробітників. Особливо багато матеріалів почерпнув Михайло Коцюбинський у Луки Гарматія, який супроводив його на полонини, де він на місці знайомився із старовинними звичаями гуцульських пастухів. В селі Голови він був навіть на похоронній «Забаві». Сам Володимир Гнатюк через хворобу не міг їздити з Михайлом Коцюбинським «у гори». В листі до Максима Горького із Криворівні М. Коцюбинський писав: «Всё время провожу в экскурсиях по горах, верхом на гуцульском коне, лёгком и грациозном как балерина. Побывал в диких местах, доступных немногим, на полонинах, где гуцулы-номады проводят со своими стадами всё лето. Если бы Вы знали, как величественная здесь природа, какая первобытная жизнь... Собираю материал, переживаю природу, смотрю, слушаю и учусь». А в листі Михайла Коцюбинського до Михайла Мочульського ми читаємо: «Мені часом здається, що Криворівня — се великий аероплан, який несеться високо в небі між хмарами».

Крім Володимира Гнатюка, Михайло Коцюбинський зустрічався у Криворівні з Іваном Франком (він тут жив з усією родиною), Михайлом Грушевським, Гнатом Хоткевичем та іншими діячами української культури. Коцюбинський був настільки зачарований Гуцульщиною, що мріяв побудувати тут хату, в якій би разом жили обидві родини — Гнатюка й Коцюбинського. Ось як описує ці плани Володимир Гнатюк: «Коцюбинський захопився Гуцульщиною. В Криворівні він вибрав місце для хати, нарисував цілий план хати, план городу і навіть повизначував, які квіти й дерева мають бути в нім засадженні; з парохом вів переговори про купівлю ґрунту. Розуміється, що ні в мене, ні в Коцюбинського не було ніяких грошей, але це зовсім не журило його, він був впевнений, що заробить кілька буде треба, а я свою пайку поволі буду йому звертати» [7].

Повернувшись до Чернігова, Михайло Коцюбинський написав «оду на Гуцульщину» — повість «Тіні забутих предків», яка є одним з кращих творів письменника. В ній надзвичайно яскраво, з великою мистецькою силою, на фоні недоторканї карпатської природи, описано побут і звичай гуцулів. 25 вересня 1911 року письменник повідо-

мляє Гнатюка, що пише оповідання, на основі своїх вражень: «Боюсь, хвилююсь, але пишу». «Не знаю, чи вдасться мені щось зробити, а дуже хотів би. Може на той рік пощастить мені зібрати більше матеріалу, і тоді матиму міцний ґрунт під ногами» [7].

Письменник почав працювати над твором про гуцулів лише після того, як докладно ознайомився з природою і звичаями Гуцульщини. У своєму творі Михайло Коцюбинський хотів відтворити своєрідне міфологічне світосприймання і світовідчуття гуцулів, показати їхнє життя, овіяне казкою, міфами, повір'ями, забобонами. «Коли б хоч трохи переніс на папір колорит Гуцульщини і запах Карпат, то й з того був би задоволений», — признавався письменник. Але «переніс» він багато. У повісті його ожила Гуцульщина — з її горами, полонинами, потоками, лісами, з гуцулами, їх звичаями, віруваннями і повір'ями» [7].

Восени 1911 року Михайло Коцюбинський знов відвідав Володимира Гнатюка у Львові. Це була остання зустріч фольклориста з письменником — двох визначних людей подібної долі. Вони й надалі листувалися, мріяли про зустріч у Криворівні, про подорожі в гори.

В лютому 1912 року було створено Ювілейний організаційний комітет по підготовці та проведенню святкування 40-літньої письменницької діяльності Івана Франка, яке минало 1913 року. До складу комітету увійшли Володимир Гнатюк, Володимир Винниченко, Ольга Кобилянська, Іван Кревецький, Василь Стефаник, Гіадор Стрипський, Стефан Томашівський, Іван Труш, Леся Українка, Сергій Єфремов, Михайло Коцюбинський.

У відозві «Українці!» було кинуте заклик про те, що у 1913 році минає сорок літ як виступив на літературне поле найбільший письменник Галицької України Іван Франко" (Діло. Львів. 1912. № 33. 10 лютого (28 січ.). С. 3; Рада. Львів. 1912. № 24. 29 січ. (11 лют.). С. 2). Цю відозву про вшанування Івана Франка у зв'язку з 40-ми роковинами його літературної діяльності підписали Володимир Гнатюк, Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Іван Труш, Леся Українка, Михайло Коцюбинський та низка інших письменників, діячів науки й культури України.

У листі від 22 квітня 1912 року Володимир Гнатюк зі Львова Федорові Вовку в Петербурзі повідомляє: «Високоповажний добродію! Перед двома днями вислав я до музею два примірники брошури М. Пачовського про похоронні обряди, з чого один буде для Вас, а

другий передайте до бібліотеки музею... Інші висилаю на адресу музею для Вас і для М. Коцюбинського в Чернігові 2 примірники II тому «Das Geschlechtleben des ukrainische Bauernvolkes» (Українською мовою «Сексуальне життя українського селянства» — Р. Ч.) [1].

Вже після Великодня 1905 року, повернувшись у Чернігів, кожний лист та поштову картку М. Коцюбинський завершував привітаннями дружині вченого Олені, його дітям — дочкам Ірині, Лесі та сину Юрію. У червні 1912 року з Чернігова прийшла світлина, на якій сфотографовані дочки Михайла Коцюбинського Ірина та Оксана в маскарадних костюмах — італійської дівчинки та голландського хлопчика. На зворотньому боці такий напис: «Чернігів. Лесі від Оксани та Іри. 27/VI.1912 р.».

В 1912 році повість «Тіні забутих предків» було опубліковано у «Літературно-науковому віснику» [8]. А 1913 року вона вийшла окремим виданням в «Українсько-руській видавничій спілці» з ілюстраціями художника Михайла Жука — щирого друга письменника, з-під редакторського пера Володимира Гнатюка. Повість «Тіні забутих предків» — шоста книга Михайла Коцюбинського, що побачила світ у Західній Україні завдяки зусиллям Володимира Гнатюка.

25 квітня 1913 року обірвалося життя Михайла Коцюбинського. 26 квітня 1913 року зі Львова полинули слова співчуття до сім'ї:

«Високоповажна Пані! Дізнавшись про тяжку і невіджаловану втрату дорогого нам усім Михайла Михайловича, який ще перед двома третинами року жив поміж нами, повний бадьорості, надій та піднесеного настрою і призбирував матеріали та уклав план широко закраєної повісті з життя гуцулів, що певно була би взірцем його літературної діяльності, висловлюємо Вам найглибше співчуття і прилучаємо наш біль до Вашого болю, якого глибину і велич розуміємо вповні і несемо спільно разом з Вами. Нехай буде йому пером та рідна земля, яку він любив так гаряче! Володимир Гнатюк, Олена Гнатюк, Юрій Гнатюк, Ірина Гнатюк, Леся Гн. [9]».

Співчуття родині Михайла Коцюбинського від імені Наукового товариства імені Шевченка підписав Володимир Гнатюк. Крім того, Володимир Гнатюк написав повідомлення «Участь Товариства в похороні М. Коцюбинського» та опублікував його у «Хроніці НТШ» (Львів, 1913. № 54, вип. 2. С. 17). Для Володимира Гнатюка це був важкий удар. Замість некролога він підготував до друку його листи до себе (126 листів та поштових карток від 15 серпня 1899 року до

20 лютого 1913 року) з обширною вступною статтею про їхні взаємини (М. Коцюбинський «Листи до Володимира Гнатюка» [7]. Це сьома книга письменника — епістолярій, який видав вчений.

В. Гнатюк інтенсивно листувався з письменником з 1897 року аж до його смерті, був його довгорічним близьким приятелем. Спогади написані всього через кілька тижнів після смерті Михайла Коцюбинського датовані 17 червнем 1913 року. А пізніше на підставі спогадів Луки Гарматія Володимир Гнатюк написав окрему брошуру про подорожі Михайла Коцюбинського (Володимир Гнатюк «Лука Гарматій і його спогади про М. Коцюбинського» (Львів, 1925. — 20 с., портрет Луки Гарматія).

Повість «Тіні забутих предків» в перекладі російською мовою («Рассказы». Т. I-III. Перевод с украинского М. Могилянського и Ф. Волховського), побачила світ 1914 року в Москві. За повістю Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» режисер Сергій Параджанов зняв однойменний кінофільм, який критика зараховує до кращих фільмів світової кінематографії.

На підставі листів та спогадів Михайла Коцюбинського він написав статтю про його перебування в Житомирі, яка появилася друком лише після смерті Володимира Гнатюка (Володимир Гнатюк «До перебування М. Коцюбинського в Житомирі» («Науковий збірник за 1928 р.: Записки українського Наукового товариства в Києві». Т. XXVII. 1928. С. 163-176).

За посередництвом Михайла Коцюбинського Володимир Гнатюк познайомився з таким українськими письменниками: Панас Мирний, Володимир Винниченко, Богдан Лепкий, Агатангел Кримський, Борис Грінченко, Олена Пчілка, Іван Нечуй-Левицький та ін. Частими гостями Володимира Гнатюка в Криворівні були такі визначні діячі української культури, як Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Климентій Квітка, Фотій Красицький, Олесь Олесь і багато інших.

Отже, міцна дружня творча співпраця впливала на обох українських діячів. У спогадах про Михайла Коцюбинського Володимира Гнатюка читаємо: «Середнього росту, стрункий, худорлявий, в останніх часах трошки вперед похилений, одягнений скромно, але все без найменшого закиду і, звичайно, з якоюсь квіткою в бутоньєрці. Квіти — це була його пристрасть і розкіш... любив пристрасно природу і давав цьому вираз на кожному кроці. Любив добрих людей, любив приємне

товариство, а знайшовшись у ньому, любив вести безконечні розмови, аж не раз умучувався ними. Незвичайно любив дітей і ніколи не пройшов коло них, щоб їх не зачепити, не заговорити та не пожартувати трохи». Щире ставлення до дітей, з якими письменнику доводилось спілкуватися на Поділлі, в Бессарабії, Криму і Карпатах, було однією з домінуючих рис Михайла Коцюбинського.

Для Михайла Михайловича Володимир Гнатюк став взірцем творчої й духовно сильної людини, яка все життя боролася за свої погляди, справжнім орієнтиром та наставником у власній літературній і громадській роботі. Про цю роль Володимира Гнатюка у житті письменника засвідчує епістолярна спадщина Михайла Коцюбинського.

Література

1. Володимир Гнатюк: Документи і матеріали (1871–1989). Львів: НТШ-ЦДІА України, 1998. 465 с.
2. Галушка М. Творча співпраця Володимира Гнатюка і Михайла Коцюбинського. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Володимир Гнатюк у контексті розвитку культури України (До 140-річчя від дня народження Володимира Гнатюка)». *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2011. С. 15–19.
3. Гнатюк В. Із спогадів про М. Коцюбинського. *Спогади про Михайла Коцюбинського*. Київ: Держ. вид-во худ. л-ри, 1962. С. 263-269.
4. Гнатюк В. Переклади з української мови. *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1904. Т. 28, кн. 12. С. 225.
5. Гнатюк В. У грішний світ. Оповідання. *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1905. Т. 31, кн. 7. С. 98.
6. Гнатюк В. Ucrainica в чужих виданнях. *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1903. Т. 29. кн. 3. С. 263-264.
7. Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка. З передмовою і поясненнями Володимира Гнатюка. Львів: Діло, 1914. 167 с.
8. Коцюбинський М. Тіні забутих предків. *Літературно-науковий вісник*. Львів, т. LVII, кн. I. С. 4-32; кн. II. С. 209-267.
9. Листи до Михайла Коцюбинського. Т. 1. Айхельбергер — Гнатюк. Упорядкування та коментарі Володимира Мазного. Вступна стаття Валерія Шевчука. Київ: Українські пропілеї, 2002. С. 216-355.
10. Мороз М., Мушинка М. Володимир Гнатюк (1871–1991). Бібліографічний покажчик. Львів: НТШ, 1992. 151 с.

11. Мушинка М. Володимир Гнатюк: Бібліографія друкованих праць. Едмонтон: КІУС-АУ, 1987. С. 58-59.
12. Мушинка М. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Париж — Нью-Йорк — Сідней — Торонто: НТШ, 1987. 332 с.
13. Смілянський Л. Михайло Коцюбинський. Повість. Київ: Молодь, 1968. С. 105-117.
14. Яценко М. Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність. Київ: Наукова думка, 1964. 384 с.

Федорів Ірина Олегівна — кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК ТА МИРОН КОРДУБА: ІСТОРІЯ ВЗАЄМИН

Відомий у слов'янському й загалом європейському науковому світі фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець й громадський діяч — Володимир Гнатюк (1871–1926) разом із М. Грушевським та І. Франком творили «золоту трійцю» у Науковому товаристві імені Шевченка. Власне із 1898 р. він був секретарем Етнографічної комісії НТШ, а з 1916 р. — її голова; а з 1899 р. — секретар Товариства, функції якого активно виконував близько 20 років, а фактично, до кінця життя.

Для Мирона Кордуби (1876–1947) — Володимир Гнатюк, поруч з іншими відомими на той час ученими та громадськими діячами (М. Грушевським, Ф. Вовком, О. Барвінським, О. Роздольським, І. Крип'якевичем, М. Чубинським, С. Дністрянським, З. Кузелею, С. Томашівським, В. Щуратом та ін.) був одним із тих учених, особисті та наукові контакти з якими сприяли розширенню та збагаченню його професійних інтересів та світогляду. Співпраця обох науковців, що переважно відбувалась за посередництва М. Грушевського, учнем якого був М. Кордуба, відбивалася на ефективній роботі НТШ. Поруч із В. Антоновичем, Д. Багалієм, О. Барвінським, В. Гнатюком, О. Колесою, С. Томашівським, О. Терлецьким — М. Кордуба був одним із перших членів Товариства, до якого вступив у 1896 р., Товариства, що поступово ставало центром наукової праці, особливо в галузях, пов'язаних з українознавством, етнологією, історією [19, с. 392; 3, с. 15–16].

Найбільш плідний період творчих контактів між ученими припадає на кінець ХІХ ст. — 1914 р., коли вибудовувалися основні організаційні засади НТШ, його видавнича діяльність, робота Етнографічної комісії. Хоча співпраця між ученими продовжувалась і під час Першої світової війни та у повоєнні роки.

Як свідчить листування між М. Грушевським і М. Кордубою, спрямуванню наукової роботи М. Кордуби в етнографічному напрямі значною мірою сприяла діяльність Етнографічної комісії, заснованої

при Історико-філософській секції НТШ, з власними друкованими органами, в якій основну роботу виконували І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Вовк [23; 20; 22]. У різні періоди видань В. Гнатюк був редактором «Етнографічного збірника», «Матеріалів до українсько-руської етнології», «Літературно-наукового вістника», активним дописувачем котрих став і М. Кордуба. Власне «Етнографічний збірник» НТШ, заснований у 1895 р. як окреме серійне видання Товариства з метою «публікації матеріалів з української етнографії, зібраних з усієї території, заселеної українським народом». Перші два томи вийшли за редакцією М. Грушевського, наступні видавала новостворена Етнографічна комісія за редакцією І. Франка, В. Гнатюка, О. Роздольського. Навчаючись у Віденському університеті, М. Кордуба дізнався про вихід у світ першого тому «Етнографічного збірника» і звернувся до НТШ: «може здасться се до «Етнографічних записок». Мова йшла про пропозицію написання оглядів фольклористичних матеріалів, що публікувались у двох німецькомовних — угорському і німецькому народознавчих журналах «Ur-Quell» і «Ethnologische Mitteilung» [2, с. 252].

В. Гнатюк започаткував також низку видань українських фольклорних та етнографічних матеріалів, зокрема, «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» (1897–1911), «Галицько-руські анекдоти» (1899), «Галицько-руські народні легенди» (1902–1903) та ін. [2, с. 299]. Тож у цьому контексті чітко прослідковуємо творчі контакти і співпрацю між М. Кордубою і В. Гнатюком.

Ще з другої половини 1890-х рр. М. Кордуба систематично здійснював огляди західноєвропейської наукової літератури, які публікував у «Записках НТШ» і «Літературно-науковому вістнику», реферував історичні та історико-етнографічні журнали: «Журнал з візантисзнавства», «Журнал з австрійської етнографії», «Журнал зі східноєвропейської історії», «Етнологічні повідомлення з Угорщини», «Місячник з народознавства» та ін. [14; 15; 13]. Тут наукові інтереси М. Кордуби й В. Гнатюка особливо збігалися. Неабияку роль відігравала й фінансова підтримка вченого, оскільки дозволяла молодому історику не шукати інших додаткових робіт, а працювати науково. Тому грошово-організаційні питання, які часто у Товаристві вирішував В. Гнатюк, мали також важливе значення.

Поряд з історичними дослідженнями, у ранній період творчості М. Кордуба значну увагу приділяв етнографії, а саме збиранню, аналізу й публікації стародавніх народних звичаїв і обрядів. На сьогодні серед

низки інших відома його праця в галузі етнографії — «Писанки на галицькій Волині» [17]. Історик досліджував звичай малювання писанок з 1896 до 1899 рр. За дорученням Етнографічної комісії він збирав необхідний матеріал на Волині [1, с. 89]. Весною 1896 р. у «Записках НТШ» була опублікована програма квестіонару, розроблена М. Кордубою та доповнена Ф. Вовком [6, с. 1–5]. У вступному слові історик зазначав, що для збереження народної пам'яті цінним є не згубити жоден звичай та обряд. З огляду на те, що традиція розпису писанок занепадає, закликає уважно заповнити запропонований ним квестіонар [6, с. 1]. Складений він був дуже ретельно і вимагав сумлінного виконання. Напрацювання М. Кордуби ввійшли до «Матеріалів до українсько-руської етнології. — Т. 1. 1899», де автор вмістив 156 малюнків писанок [17]. Перед тим, як подавати до друку, що розвідку реферував І. Франко, оцінивши її позитивно [7, с. 3], згодом — Ф. Вовк [2, с. 280]. У ній М. Кордуба звернув увагу на орнамент писанок як дуже цікаву галузь народного мистецтва, зазначив, що писанки на галицькій Волині, поруч покутських, є найкращі в Галичині, а їх орнаментарна частина вказує на високий рівень розвитку розуміння краси народом [16, с. 13].

М. Грушевської у листі від 8 лютого 1897 р. висловлює прохання до М. Кордуби виступити з темою про писанки на Археологічному з'їзді в Києві, «де, — зазначав голова НТШ, нам треба постаратись, реферати треба приладити заздалегідь, і одним з них міг би добре бути про писанки» [2, с. 115]. Це була перша згадка про з'їзд, яку надсилав М. Грушевський у Відень М. Кордубі. Згодом НТШ отримало офіційне запрошення на цю подію, яка мала відбутись у серпні 1899 р. Це зобов'язувало Товариство серйозно поставитись і до вибору тем, і до підготовки рефератів, і взагалі організації заходу. З приводу підготовки до з'їзду в НТШ відбувалися різні наради, обговорення, рекомендації тематики, внаслідок цього оголошено понад 15 доповідей із різних ділянок гуманітаристики. Серед учасників з темами визначились М. Грушевський, В. Гнатюк, І. Франко, Д. Коренець, М. Кордуба, О. Колесса та ін. Однак львівські вчені, знаючи ставлення російської влади, звернулися до київського оргкомітету з'їзду із запитанням, чи робочою мовою і мовою друку матеріалів буде «українсько-руська», інакше це «могло наражати українських вчених на прикрі, образливі, непорозуміння під час з'їзду, коли б справу мови заздалегідь не було з'ясовано» [2, с. 272]. У зв'язку з цим свій лист звернення склав тоді І. Франко. Після багатьох засідань і обговорення київського оргкомітету, незважаючи на заперечення Ф. Флоринського,

верх взяли «толерантні і тактовні» елементи, які запропонували звернутись за вирішенням справи до Московського археологічного товариства, а далі міністра освіти. Останній відповів «згодою на участь у з'їзді галицьких вчених, але поставив умови, які ту згоду фактично уневажнювали, а саме: з огляду, що український («малорусский») язик не різниться од язика «общерусского», не виділяти українських рефератів в окрему групу інших слов'янських мов, а читати ті реферати на звичайних засіданнях з'їзду нарівні з докладами російськими, друкувати ж ті доклади в «Трудах» з'їзду визнавалося за можливе лише в мові російській» [2, с. 273]. НТШ, яке очолювало західноукраїнських учених, відреагували відмовою брати участь у з'їзді. 20 серпня 1899 р. В. Гнатюк та І. Франко звернулися до київського організаційного комітету Археологічного з'їзду з такими словами: «Маємо честь повідомити, що з причин недопущення українсько-руської мови до рефератів на з'їзді, НТШ не може взяти участі в ньому, бо се недопущення робить не тільки практичну перешкоду для тих членів, що не володіють російською мовою, але всім взагалі робить таку участь морально неможливою» [2, с. 274]. Тодішня принципова позиція керівництва НТШ з цього питання зрозуміла. У вищезгаданому листі І. Франко підкреслював, що питання мови для членів Товариства надзвичайно важливе, водночас він зазначав, що хочуть взяти якнайчисленнішу участь у роботі з'їзду «в інтересі розвою дорогої нам усім науки» [2, с. 273]. Безумовно, що їм було прикро, що це не вдалося. Як стверджували очевидці, з'їзд зібрав невелику кількість учасників. На знак солідарності з галицькими вченими взяти участь у з'їзді відмовився й А. Кримський, який у цей час співпрацював із В. Гнатюком. Саме за його ініціативи, А. Кримського було обрано членом НТШ [26, с. 187].

В. Гнатюк неодноразово наголошував на дискримінації української нації й мови в Наддніпрянській Україні, як міг, боровся з цим. Позиція вченого проявилася й під час відкриття пам'ятника зачинателеві нової української літератури — Івану Котляревському у Полтаві. Пам'ятник мав бути відкритим у 1898 р. з нагоди 130-річчя від дня народження поета і 100-річчя виходу «Енеїди». Однак через адміністративні перешкоди його відкрили лише в 1903 р. [10, с. 172]. Офіційна програма свята складалася з урочистого відкриття монумента 30 серпня, засідання міської думи в будинку культурно-просвітнього товариства імені М. Гоголя з привітаннями від гостей і делегацій, читання уривків з «Енеїди», вистави «Наталка-Полтавка» і концерту [5, с. 243].

Як писав В. Гнатюк, відкриття було «першим в своїм роді національним святом». Російський уряд дозволив влаштувати його, але заборонив виступати на ньому українською мовою, проти чого різко запротестувала українська інтелігенція Галичини на чолі з В. Гнатюком. Врешті делегатам дозволили виступати рідною мовою. «Свято чисто українське, — писав В. Гнатюк, — відкривається пам'ятник українському поетові, твори якого написані також по-українськи і призначені для українців, тим часом вони не можуть у своїй мові віддати йому пошани! Щось подібне неможливе хіба в цілому світі» [10, с. 172].

Від буковинської делегації на відкриття пам'ятника тоді прибули В. Сімович та М. Кордуба. Відтак, можемо стверджувати, що М. Кордуба і В. Гнатюк зустрічалися під час тих урочистостей. М. Кордуба організував на святі студентську вечірку. Серед її учасників були Леся Українка та Василь Стефаник. Разом з М. Кордубою та В. Сімовичем головні ролі в ритуалі вечірки виконували Д. Антонович і М. Вороний [5, с. 243]. Про це свято є цінні спогади Д. Дорошенка [5].

У Чернівцях М. Кордуба проживав у 1900–1918 рр., працював у другій державній чернівецькій гімназії. Історик став одним із засновників Українського історичного товариства у Чернівцях (1902), завданням якого було згуртувати місцеву українську інтелектуальну еліту. У Товариство входили в основному професори та студенти Чернівецького університету, гімназійні викладачі [11, с. 210]. Очолював його професор кафедри історії Східної Європи у Чернівецькому університеті В. Мількович, пізніше — С. Смаль-Стоцький та відомий фольклорист і етнограф З. Кузеля. Пріоритетними напрямками дослідної роботи цієї інституції стали історія, демографія, етнографія, статистика та мистецтво Буковини [9, с. 74]. Власне в одному із листів до М. Грушевського (Чернівці, 14. 05. 1902 р.) М. Кордуба зазначав: «Професор Мількович заходить коло основания руського історично-етнографічного товариства і візвав мене до спільної акції в сій справі. Я думаю ставити внесенья, щоб товариство се містило праці свої у «Записках» (на свій орган нема грошей), не знаю лиш, чи Товариство імени Шевченка на се згодилося» [2, с. 174]. У зворотньому листі до М. Кордуби, М. Грушевський повідомляв, що проінформував про «Записки» «пана Гнатюка», і що план такого історико-етнографічного

товариства дуже добрий, що НТШ радо прийматиме публікації його членів [2, с. 175].

У чернівецький період М. Кордуба регулярно листувався з В. Гнатюком, як правило, з питань видавництва, пересилання літератури, часто порушувалися фінансові справи. «Прошу зробити мені 50 відбиток розвідки до збірника М. Грушевського і вислати разом з 1 примірником книжки» (лист від 7 травня 1905); «... чистий скандал, що я досі не одержав жодного примірника того тому джерел, де вийшли мої матеріали», «скажіть, кому треба, прислати мені «Записки» до Відня», «... будьте так добрі, казати мені вислати відбитки моєї розвідки про зносини Хмельницького з Венецією...» (лист від 13 липня 1907 р.) [23, арк. 101, 109, 112, 113]. Неодноразово викликали труднощі питання про сплату М. Кордубі гонорарів за опубліковані праці. Історик звертається до В. Гнатюка владнати ці справи. Так було з матеріалами до Хмельниччини, за які вчений просить підвищити гонорар, оскільки на збирання матеріалів у Відні не мав ніякої субсидії від НТШ [23, арк. 106–107]. Грошові питання М. Кордуба порушує і в листі до М. Грушевського від 23 лютого 1912 р.: «хочу просити о остаточне залагоджене моєї справи з виданем XII тому «Матеріялів»... (йдеться про «Матеріали до історії української козаччини» — І. Ф.), друга справа, се справа гонорару. Я за тим вже чимало написався листів і до Гнатюка, і до Томашівського, і до Роздольського, бо не раз був в потребі». У листі йшлося і про авторські примірники М. Кордубі, які він мав надіслати у віденський та московський архіви за дозвіл користування їх фондами [2, с. 198]. Зазначимо, що з О. Роздольським М. Кордуба тісно контактував у питаннях збору етнографічних матеріалів, з цього приводу, з ним активно листувався. О. Роздольський у свою чергу співпрацював у НТШ з І. Франком, В. Гнатюком і Ф. Колесою. В «Етнографічному збірнику» НТШ публікувалися зібрані ним «Галицькі народні казки», «Галицькі народні новели» та ін. [2, с. 316].

У листуванні між М. Грушевським й М. Кордубою, неодноразово згадується В. Гнатюк у різних спільних дорученнях: «про книжки, які Вами прислані, напишіть до Товариства, взглядно до секретаря — Гнатюка, бо в вашім листі не кажете, яких саме томів не одержали» (лист М. Грушевського від 11 листопада 1899); «за бракуючими випусками «Записок» звернувся до добродія Гнатюка» (лист М. Кордуби від 26 березня 1900) [2, с. 163, 165].

Із листування дізнаємося про наукові взаємини В. Гнатюка з видатним австрійським і європейським етнологом і народознавцем, професором Віденського університету, одним із засновників Етнографічного музею у Відні (упродовж 1911–1923 рр. — його директором) — Міхаелем Габерляндом (1860–1940). Праці австрійського етнолога були добре знані в Галичині. Це засвідчують не лише контакти з І. Франком і В. Гнатюком, діяльність М. Габерлянда і його дослідження у «Записках НТШ», «але й неодноразові згадки його імені у листах М. Кордуби, розвідки-рецензії М. Кордуби, З. Кузелі, І. Свенціцького про редактований ним журнал «Zeitschrift für österreichische Volkskunde», який безумовно викликав інтерес у членів Етнографічної комісії. Власне М. Кордуба опублікував у «Записках НТШ» рецензію на перший річник журналу [2, с. 250, 265].

Для М. Кордуби, як учня М. Грушевського, важливою була участь у виданні ювілейного наукового збірника, присвяченого вченому з нагоди його десятилітньої наукової діяльності в Галичині (1894–1904) [24, с. 343; 25]. Запрошення він одержав у листі від В. Гнатюка. Відповідаючи, М. Кордуба зазначав, що дуже радий взяти участь у запланованій справі на честь такого поважного діяча і вважає своїм обов'язком долучитися до неї: «на жаль, не маю під рукою нічого готового з тих речей, які надавалися б до збірки. Прошу проте заховати для мене 1,5–2 аркуші друку в другій частині, а я надіюсь на основі зібраного вже матеріалу зладити до січня 1905 р. розвідку з Буковинської історії» (лист від 15 жовтня 1904 р.) [23, арк. 103]. У квітні 1905 р. вчений пересилає вже готову статтю В. Гнатюку «Молдавсько-польська границя на Покутю до смерті Стефана Великого» [23, арк. 101; 25, с. 158–184].

У чернівецький період діяльності М. Кордуби переконання вчених були суголосні у ще одному важливому питанні. Обоє істориків хвилював стан справ навколо боротьби за Український університет у Львові. У роки Першої світової війни, події якої загрожували знищенням культурно-інституційних здобутків української інтелігенції у Галичині, М. Кордуба відновив традицію дієвої підтримки НТШ справи українського університету у Львові, зокрема практику підготовки спільних меморандумів від Товариства й українських депутатів Віденського парламенту на адресу уряду [8, с. 117]. Зазначимо, що В. Гнатюк теж активно обґрунтовував потребу створення Українського університету у Львові [2, с. 299], з викладанням українською мовою «від-

повідно до потреб українсько-руського населення Галичини» [4, с. 111]. Про це він писав ще у 1899 р. Для цього, як вважав В. Гнатюк, треба збільшити кількість кафедр на всіх факультетах. Але Галицький сейм з польською більшість перешкоджав цьому. Тому не лише не збільшували їх, а й «існуючі вже не обсаджували цілими роками». Професорів українців «зіпхали на підрядне становище», довели до того, що «русини дістають університетські ступені не у Львові, стають професорами по чужих університетах і там доходять до значення учених з європейською славою» [26, с. 183]. Власне справа Українського університету так і залишалася не вирішеною. У довоєнний час австрійський уряд проектував розгляд питання такого університету щонайпізніше на жовтень 1916 р., тому у березні того ж року М. Кордуба на засіданні Товариства запропонував текст Меморандуму НТШ до Міністерства культурів і освіти у даній справі. Після засідання передав його до друку, щоб, від'їжджаючи до Відня, завезти його у Міністерство [8, с. 117]. «Складається враження, — писав М. Кордуба до С. Томашівського, — що наші політичні керманічі нічого так не боються, як заснування українського університету в Польщі. Кажеш, що у інших народів проти такого трактування справи піднявся б уже крик обурення серед наукових кіл? Так, але у них є десятки тижневиків, місячників, в котрих можна б це зробити, а в нас? Поза «Ділом» і йдучим за ним у хвості «Новим часом» та провокаційною «Радою» нічого нема. Ані до «Громадського Голосу», ані до польських журнальчиків нам з такими статтями не вибратися» [21, арк. 15].

В. Гнатюк не одноразово підкреслював важливе значення «рідного шкільництва» і у школах та гімназіях, бо іншомовне — чуже українській нації і «причиняється тільки до денаціоналізації». Викладання українською мовою різних предметів надзвичайно важливе з точки зору національності. Але це питання, на його думку, в школах поставлене погано. Вчителі не навчають ґрунтовно, бо й самі добре не знають її, використовують недосконалі підручники. Адже «доси нема у нас порядної наукової граматики нашої мови і повного словаря» [26, с. 182]. Власне аналіз стану освіти на півавстрійській Буковині й Галичині, дав змогу В. Гнатюку зробити висновок, що «ніякий нарід не упосліджений так у шкільництві в Австрії, як русини». Австрійська влада всіляко перешкоджала розвитку українських шкіл, більшість гімназій відкривалось для молоді польської національності. Протидіяти цьому, на думку вченого, треба заснуванням приватних гімназій з

обов'язковим поступовим переведенням їх на державні кошти. Складною була справа й на Буковині, хоча українці становили там більшість населення, «в шкільництві покривджені вони як і галицькі русини» [26, с. 182]. У 1897–1898 рр. на Буковині діяло лише 349 шкіл: з них українських — 147. Існувало два типи утравквістичних гімназій: — перший, коли в нижчих гімназіях німецькою проводиться навчання німецької та грецької мов, інші предмети викладаються рідною мовою, а у вищих школах — навчання німецькою мовою усіх предметів; — другий тип — у нижчих гімназіях німецькою проводилось навчання німецької і грецької мови, історії, географії, природничих наук, решта предметів рідною мовою. У вищій школі — німецькою мовою викладалася математика і філософія [18, с. 3].

Ця проблема надзвичайно непокоїла і М. Кордубу, в цьому питанні вчені були одностайними. Значна частка діяльності історика у буковинський період життя стосувалася покращення стану українського шкільництва, вивченню української мови, історії, географії в середніх і вищих школах. З цією метою як член «Руської Бесіди» М. Кордуба реорганізував бібліотеку україністики товариства [12, с. 293]. У праці «Утравквізм в гімназії» (Чернівці, 1904 р.) з власного педагогічного досвіду М. Кордуба наголошував на шкідливості викладання в гімназіях та вищих школах німецькою мовою таких предметів, як історія, географія, математика, філософія, грецька мова тощо. Це, на думку автора, призводило до механічного заучування матеріалу, використання друкованих перекладів, втрати інтересу до предмета, зрештою, до забуття рідної мови [18, с. 20]. Школа повинна створювати відповідні умови для гармонійного розвитку здібностей дитини. «Будь-яка інформація буде незрозумілою і важкою для сприйняття, якщо її форма не пристосована до розуму учня» [18, с. 8]. Вчений наголошував, що знання іноземної мови ніколи не повинно ставати метою освіти, а лише допоміжним засобом [18, с. 41].

Проблема постала настільки гостро, що 2 лютого 1905 р. було скликано засідання центрального товариства «Руська Школа», яке відбулося у приміщенні «Народного Дому». На ньому вирішено вислати до Міністерства культів і освіти петицію з вимогою скасування утравквізму в другій державній Чернівецькій гімназії. До петиції долучалася й брошура М. Кордуби [27, с. 3].

Зацікавлення темою національного шкільництва, усвідомлення його важливості на початку ХХ ст. було притаманне передовій частині

західноукраїнської інтелігенції, котра розуміла значення школи й освіти для народу. В. Гнатюк, незважаючи на вимушений відхід від власне педагогічної діяльності та перехід до праці безпосередньо в НТШ, упродовж свого життя не випускав з уваги питань галицького шкільництва. Своїми дослідженнями та діяльністю обоє учених залучали народних вчителів та учнів до активної етнографічної практики, формували із них збирачів фольклорних матеріалів.

Як свідчить документальна база, інтереси науковців, їх творчі взаємини найбільшою мірою пересікались у контексті співпраці у Науковому товаристві імені Шевченка, його Етнографічній комісії, різного роду видавничих справах, рецензійній діяльності. Епістолярна й творча спадщина М. Кордуби та В. Гнатюка наглядно ілюструє, що поряд із науковими та особистими контактами між ученими важливе місце займали справи, пов'язані з їх громадською та культурно-просвітницькою діяльністю. Обоє (ювілей котрих відзначаємо цього-річ), без сумніву становили кістяк майбутньої Академії наук, були близькими у своїх переконаннях щодо змісту й характеру українського національного відродження на рубежі століть, необхідних реформ у системі освіти, науки й культури.

Література

1. Алексієвець М. М., Савенко В. В. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). Тернопіль, 1999. 188 с.
2. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / упорядн., авт. вступ. розд. і наук. комент. О. А. Купчинський. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2016. 424 с.
3. Винар Л. М. Грушевський — історик України. *Михайло Грушевський*. Збірник наукових праць і матеріалів міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів: Атлас, 1994. С. 13–31.
4. Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові. *Літературно-науковий вістник*. 1899. Т. 7. Кн. 8. С. 111–114.
5. Дорошенко Д. Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року. *Літературно-науковий вістник*. Річн. 22. Кн. 11. Т. 131. 1923. С. 239–246.
6. З товариства. *Записки НТШ*. Т. 11. Львів, 1896. С. 1–5.
7. З товариства. *Записки НТШ*. Т. 17. Львів, 1897. С. 1–4.

8. Зайцева З. Мирон Кордуба й українські наукові товариства. *Український історичний журнал*. 2002. № 6. С. 108–122.
9. Зайцева З. Наукові товариства як інституції української науки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи*. Зб. наук. праць. Київ–Чернівці, 1997. С. 74–75.
10. Іванюта І. Суспільно-політична діяльність Володимира Гнатюка у контексті національного відродження України кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. Тернопіль: Лілея, 2005. 352 с.
11. Історичне товариство в Чернівцях. *Літературно-науковий вістник*. Річн. 6. Ч. І. Т. 21. Львів, 1903. С. 210–214.
12. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина. Її минуле і сучасне. Париж – Філадельфія – Детройт: Зелена Буковина, 1956. 965 с.
13. Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1897 р. *Записки НТШ*. Т. 22. Львів, 1898. С. 1–42; Кордуба М. Огляд часописей за 1897 р.: часописи видані в російській Україні. *Записки НТШ*. Т. 25. Львів, 1898. С. 1–80; Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1898 р. *Записки НТШ*. Т. 28. Львів, 1899. С. 1–36; Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1898 р. *Записки НТШ*. Т. 29. Львів, 1899. С. 1–31.
14. Кордуба М. Огляд часописей за 1895 р. Часописи видавані поза Україною. *Записки НТШ*. 1896. Т. ХІV. С. 37–40 (Наукова хроніка).
15. Кордуба М. Огляд часописей за 1896 р. Часописи видавані поза Україною. *Записки НТШ*. 1897. Т. ХХ. С. 35–37 (Наукова хроніка).
16. Кордуба М. Орнамент писанок на галицькій Волині. *Записки НТШ*. Т. 31–32. Львів, 1899. С. 13–14.
17. Кордуба М. Писанки на Галицькій Волині. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Т. 1. Львів, 1899. С. 169–210.
18. Кордуба М. Утраквізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с.
19. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М. Грушевського у 1894–1913 рр. *Записки Наукового Товари-*

- ства ім. Т. Шевченка*. Т. 222. Львів: Вид-во НТШ у Львові, 1991. С. 392–411.
20. Листи В. Гнатюка до М. Кордуби. Родинний архів Адріани Огорчак (м. Львів).
 21. Листи Кордуби М. до Томашівського С. ЦДІАУ у м. Львові. Ф. 368 (Томашівський Степан, історик, публіцист, політичний діяч, дійсний член НТШ. 1875–1930 рр.). Оп. 1. Спр. 170. Арк. 13–15.
 22. Листи М. Кордуби до В. Гнатюка. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 34.
 23. Листи М. Кордуби до В. Гнатюка. ЦДІАУ у м. Львові. Ф. 309. Оп. 1. Зв. 155. Спр. 2274. Арк. 101–114.
 24. Макар Ю., Добржанський О. Грушевський і українська інтелігенція Буковини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Михайло Грушевський*. Збірник наукових праць і матеріалів міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів: Атлас, 1994. С. 340–345.
 25. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерті Стефана Великого. *Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці у Галичині (1894–1904)*. Львів, 1906. С. 158–184.
 26. Ракович Б. Роль Володимира Гнатюка в українському національно-культурному відродженні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. Тернопіль: Лілея, 2005. 352 с.
 27. Рух в руских товариствах. *Буковина*. 1905. 12 лютого. Ч. 13. С. 3.

Стеф'юк (Олещук) Іванна Іванівна — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Снятинського літературно-меморіального музею Марка Черемшини

«ЩАСЛИВЕЦЬ-АКАДЕМІК»: ДЕЩО ПРО СПІВПРАЦЮ І СВІТОГЛЯДНУ СПІВЗВУЧНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ТА МАРКА ЧЕРЕМШНИНИ

9 травня 2021 року виповнилося 150 років від дня народження Володимира Гнатюка — академіка АН України, члена наукових товариств Німеччини, Австрії та Швеції, упорядника майже 60-ти томів етнографічних збірок, фольклориста, літературознавця. Без цієї поста-ті неможливо уявити української гуманітаристики. Секретар Науково-го товариства мені Тараса Шевченка (з 1899) і голова етнографічної комісії при цій же установі (з 1916), член ВУАН. Займався діалектоло-гією та історією української мови, фольклористикою, один з перших професійних українців. Саме він вивів українську етнографію на європейський рівень, багато спричинився і до розроблення фолькло-ристичної методології. Його численні експедиції Галичиною, Букови-ною, Закарпаття дали наступним поколінням унікальні збережені ар-тефакти словесності.

Завдяки його точним записам і науковим коментарям усі етног-рафічні матеріали можна вважати архівами світового рівня, більше того — він особисто розробив методологію запису фольклорних тек-тів (питальники, анкети, класифікатори тощо) так, аби ними міг ско-ристатися кожен, хто захоче вивчати словесність. Він одним із перших вивчав «закриту» сторінку української історії — творчу спадщину лірників.

Іван Франко називав його «щасливцем» через те, що Володимир Гнатюк збирав і відкривав світові унікальні скарби української тради-ційної культури. І констатував: Володимир Гнатюк — непереверше-ний у фольклористиці. А ще Іван Франко тепло називав Гнатюка «один подолянин» через те, що неодноразово відчував турботу і опіку цього чоловіка у своїй творчій долі. По-перше, саме Володимир Гна-тюк спричинився до організації ювілею 25-річної діяльності Івана Франка. По-друге — послідовно сприяв публікаціям Івана Франка там, де це було потрібно.

Як згадує Тарас Франко у праці «Приятелювання з Іваном Франком: спогади про Володимира Гнатюка», «за намовою» Гнатюків родина Франків уперше відвідала спочатку Косів, а відтак Криворівню в 1899 році. Про Косів згадує так: «Зараз по ювілею мама на запрошення Михайла Павлика й за намовою Гнатюка вирішила поїхати з дітьми в Карпати до Косова, в гніздо Павликів. Замешкали ми в гуцульській хаті Печижаків (де народився Павлик, а тепер є народний музей). Одну половину хати займали газди, в другій — тіснилися ми. Гнатюкова дружина Олена, імпозантна красуня, блондинка, з трьома дітьми жила деінде. Приходили Гнатюки з дітьми в погодні дні. Ми бавилися тоді на просторій галявині, що колись, певно, належала монастиреві. Ми бігали, перекидалися словами і м'ячем» [6].

Криворівня же стає справжнім місцем сили для митців. Ці вакації переросли в експедиції, у яких між записами Франко набирався сили в гуцульських лісах, а Гнатюк романтично розглядав гори у лорнет і пізнавав їх душу. До слова, саме він «охрестив» Криворівню «українськими Атенами», як українська еліта називає це унікальне селище і досі. Володимир Гнатюк досить легко і гармонійно спілкувався гуцульським діалектом, який вивчив спеціально.

До слова сказати, як діалектолог він закликав зберігати «золоту середину» в питанні діалектів: «Кожний народний говір, хоч би який багатий сам для себе, є занадто бідний для висловлення всіх думок нинішнього культурного чоловіка. Літературна мова мусить мати все, що найкраще в народних говорах» [2].

Продовжуючи тему творчих взаємин Володимира Гнатюка та Івана Франка, варто зауважити, що Іван Якович був навіть хрещеним батьком для його сина Степана, а за хрещену матір була дружина Михайла Грушевського Марія. Роман Горак описав «83 запис у метричній книзі новонароджених церкви Успення Пресвятої Діви Марії у Львові.., який сповіщає, що 25 грудня 1901 року народився, а 28 квітня 1902 року був охрещений іменем Стефана син доктора Володимира Гнатюка, секретаря Наукового Товариства ім. Т. Шевченка... Хресним батьком новонародженого Стефана був Іван Франко, який у належній графі поставив свій підпис, а на запитання метрики про соціальний стан відповів — літератор» [5].

Івана Франка та Володимира Гнатюка поєднувала щира дружба, а ще — спільна вдача: обидва титанічно працювали, аби все українське популяризувати і вивчати на найвищому рівні.

Володимир Гнатюк став спорідненою душею для Івана Франка, який згодом, бачачи чистий і сильний ентузіазм фольклориста, скаже: «Щасливець». Іван Франко став хрещеним батьком для одного із синів Гнатюка, а Гнатюк став щирим і вірним покровителем творчої долі Франка. Як згадує А. Крушельницький, саме через послідовну підтримку Франка у В. Гнатюка були проблеми з владою, але він на те не зважав.

Творче спілкування поєднувало також Володимира Гнатюка та Марка Черемшину. Марко Черемшина ставився до Володимира Гнатюка з пієтетом, до порад беззаперечно дослухався. У одному з листів Черемшини читаємо: "Вволяючи Вашу волю, я залучую тут змінений текст того "перченого" місця з оповідання". Який саме твір Марка Черемшини "не відразу пройшов цензуру"? Мова йде про новелу «Бодай їм путь пропала!», яка вперше опублікована у «Літературно-науковому віснику» 1923 року.

Йому ж, панові Гнатюкові, Черемшина озвучує те, що тривожить його серце найбільше: про те, як мучиться Володимир Самійленко у його домі через безвихідь, про власні родинні проблеми, а також про те, що 1925 року Марко Черемшина мав серйозні проблеми з владою і проти нього почалися слідчі дії.

У 1926 році у своєму останньому листі до Володимира Гнатюка Черемшина по правді зізнається: його вкрай стривожила вістка про його проблеми зі здоров'ям. ...Володимир Гнатюк помер того ж таки, 1926 року, а Марко Черемшина — через рік..

Михайло Голинський у «Спогадах» пише, що Марко Черемшина часто відвідував Володимира Гнатюка, і в знак особливої шани дарував йому червоні троянди. Розмови двох поціновувачів фольклору завжди були довгими, душевними і змістовними. Марко Черемшина захоплювався фольклором і записував його, будучи учнем Коломийської гімназії і належачи до таємного кружка, одним з цілей якого був збір усної народної словесності. Збирався написати працю про духовні традиції Гуцульщини, ця книга мала бути змістовним продовженням знаменитої «Гуцульщини» В. Шухевича. Проте ні її рукопис, ні матеріали до неї, на жаль, не збереглися.

Враховуючи те, що сам Черемшина виховувався у доволі «етнографічному» середовищі, тобто сам був носієм традиційної культури, він дещо кокетує з читачем, коли каже в автобіографії, що таких матеріалів ніколи не збирав: «Етнографічних матеріалів я не збирав, бо сам

був тим матеріалом, пересякнувши наскрізь народними піснями та казками із самого малку. Я виріс серед співанок, та казок, та сопілок, вдихав їх в себе і віддихав ними» [7]. Очевидно, мається на увазі, що він не студіював окремо етнографії, не вивчав стороннім поглядом дослідника, бо, як він сам же далі пояснює, це було абсолютно природне для нього середовище.

Роль діалектів у живій системі літературної мови, традиційна культура, література — ось ці точки світоглядного суголосся Володимира Гнатюка та Марка Черемшини, які, на нашу думку є важливими для аналізу.

Яким запам'ятався Володимир Гнатюк сучасникам? Людина-душа з відмінним почуттям гумору. Через виразну зовнішність у сільських експедиціях Володимира Гнатюка часто сприймали за еміграційного агента і просили ... продати їм шіф-карту до Бразилії. Іноді сприймали за шпигуна. А потім розуміли, що перед ними — найщиріший друг усього українського.

Він же і навчив селян цінувати традиційну культуру — їм спочатку насправду не вірилося, що «такий пан» прийшов записувати пісні і обряди. Голос мав він тихий і делікатний, і безкомпромісним робився переважно лиш від однієї теми — коли чув, що українське — то щось другорядне. Зрештою, хто би і сьогодні мав сумніви — літературознавчі та мистецтвознавчі праці Володимира Гнатюка є доброю панацеєю від того.

Ще з дитинства мав феноменальну пам'ять і через кілька років слово в слово міг повторити казку, вислухану колись від діда чи мами. Багато і спрагло вчився, фактично усе своє життя, а коли натрапляв на казку чи пісню, якої не чув раніше — радів, як мала дитина, аж світився. Можливо тому Іван Франко, такий уважний до характерів і постатей, бачачи Гнатюка в роботі, констатував: «щасливець»...

Література

1. Голинський М. Спогади / Упорядкув., комент., прим.: Г. Тихобаєва, І. Криворучка, Д. Білавич; Львів: АПРІОПІ, 2006. 616 с., 20 с., іл.
2. Наша школа. Львів-Чернівці, 1913. Зош. 6. С. 340-341.
3. Стеф'юк І. І. Володимир Самійленко: письменник, чиєї внутрішньої біографії не знає ніхто [Електронний ресурс] / Іванна Іванівна Стеф'юк. *Золота пектораль*. 2020. Режим доступу до ресурсу:

<https://zolutapektoral.te.ua/%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0.../>.

4. Феноменально щасливий збирач. *Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка*. Київ, 1971. С. 5–30.
5. Федорак Н. Франко хресним батьком: знахідка з Криворівні [Електронний ресурс] / Назар Федорак. *Франко: Наживо (авторський проект Наталі і Богдана Тихолозів. 2016*. Режим доступу до ресурсу: <https://frankolive.wordpress.com/.../%D1%84%D1%80%D0.../...>
6. Франко Т. І. Приятелювання з Іваном Франком [Електронний ресурс] / Тарас Іванович Франко. *Франко: Наживо (авторський проект Наталі і Богдана Тихолозів. — 2021*. Режим доступу до ресурсу: <https://frankolive.wordpress.com/.../%d0%b2%d0%be%d0.../....>
7. Черемшина Марко. Твори в двох томах. Київ: Наукова думка, 1974.
8. Шеремета О. М. Володимир Гнатюк і українська етнографічна наука кінця ХІХ – початку ХХ століття: Дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. Арк. 13.

Шморлівська Лілія Ігорівна — аспірант кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

НЕВІДОМІ РАНІШЕ СПОГАДИ ДЕНИСА ЛУКІЯНОВИЧА ПРО ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ЯК ПРИЧИНОК ДО РОЗУМІННЯ ДЕЯКИХ СТОРІНОК БІОГРАФІЇ ВЧЕНОГО

Помежів'я ХІХ–ХХ століть в українській літературі примітне іменами багатьох письменників, критиків, громадських діячів. Знане серед цих постатей і ймення Володимира Гнатюка (1871–1926) — відомого фольклориста, мовознавця й літературознавця. Хоч і про нього та його праці вже багато сказано у виданнях П. Баб'яка, І. Герети, М. Мушинки, О. Черемшинського, М. Яценка та інших дослідників, досі залишався невідомим широкому загалу й неопублікованим особистий спогад про життєвий шлях В. Гнатюка авторства ще одного письменника й літературного критика, його сучасника та майже ровесника Дениса Лукіяновича (1873–1965). Цей документ нині зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника (ф. №257, спр. 77, п. 21). Схарактеризувати цей текст (попри те, що він не завершений), залучити його до джерельної бази науки про В. Гнатюка і є метою цієї публікації.

Майже земляки (обидва з Тернопілля) й ровесники, В. Гнатюк і Д. Лукіянович мали на двох не тільки спільну епоху, а й таке ж захоплення — літературу, тому їхні життєві стежини не раз перетиналися. Підтвердженням цього є і сам факт написання мемуарів, адже про знайому людину можна розповісти повніше, при цьому використовуючи правдиві факти з її біографії, хоч і часто в таких жанрах індивідуалізовані постаттю мемуариста. «Тому мемуари певною мірою суб'єктивні, за фактичною точністю вони завжди поступаються документам. Однак неповнота фактів і майже обов'язкова односторонність інформації майже повсякчас компенсуються в мемуарах живим і безпосереднім враженням особистості їх автора, що є по-своєму цінним документом часу», — зауважує дослідник [3, с. 3].

За свідченням Д. Лукіяновича, з В. Гнатюком вони ближче заізналися у Львівському університеті, хоча шанси на зустріч були ще за часів навчання обох у Станіславівській гімназії, правда, у різних кла-

сах («Гнатюк учився з V–VII, а я з II–VI класи» [5]). Мемуарист, окрім недоліків тодішньої навчальної системи та вад самих просвітян («[директор] не людина, а машина, раз накручена» [5]), пояснює, чому все ж зустріч тоді у Станіславові не відбулася: «Коли так, то я міг зустрічатися з Гнатюком тільки на ексортах і на лекціях співу. Але ексорта — поважна і побожна справа, а на лекції співу бурсаки не вчащали, бо в бурсі мали дві лекції церковного і світського співу» [5].

З тих гімназійних часів у Д. Лукіяновича залишився цікавий спомин про зовнішність молодого В. Гнатюка: «Злегка блідий з поблеклими очима, вгору підчесаною стриженою чуприною, завжди хрипким голосом. Ще в університеті так виглядав і згодом мало змінився, хіба що трохи підріс, отже досягнув уповні середнього росту, кілька срібних, майже непомітних волосків посіялось, але нервове подразнення зростало» [5]. Однією з ключових деталей цієї портретної характеристики виступають очі, які дають уявлення не тільки про їхній зовнішній вигляд, колір, а й створюють відчуття духовного зближення з людиною, репрезентуючи її характер: «Погляд несе в собі все те, що здатне виразити інші жести, лише він іде далі, проникає глибше, зачіпає живіше — він бентежить душу» [8, с. 206]. Загалом для мемуаристики властиво описувати саме погляд, очі спогадуваної особи, адже через них транслюється портрет людини в дійсності. А. Галич, мовлячи про цю особливість, резюмує: «Внутрішній світ реального героя в документальних творах також може проявлятися через погляд, оскільки очі є тією виразною деталлю, що допомагає у відображенні характеру особистості» [2, с. 61].

Після закінчення Станіславівської гімназії Д. Лукіянович продовжив науку у Львівському університеті, в якому старший від нього на три роки В. Гнатюк уже навчався на філософському факультеті: «Мене виключили з VI класи, я з запізненням склав іспит на атестат зрілості в 1894 році, Гнатюк був старший за мене літами і в студіях, коли я починав, уже кінчив університет». У цьому зізнанні є неточність, адже, за офіційною біографією В. Гнатюка, вступив він до університету тільки 1894 року. Такі похибки є цілком виправданими однією з родових ознак мемуарної літератури — пам'яттю: «Її властивість — запам'ятовувати те, що було значним, важливим для автора. Через вибірковий характер пам'ять з плином часу дуже часто слабне» [9, с. 60]. Мабуть, різниця у віці і відсутність тісних особистих чи громадських контактів до університетської лави і були причинами того,

чому В. Гнатюк та Д. Лукіянович мало в цей час контактували («дуже рідко стрічався з ним і то з різних причин» [5]).

Окрім навчання, згадує автор і про їхню спільну участь у студентських організаціях: «Я вписався в члени лівого студентського товариства «Академічного Братства». Гнатюк, якщо не помиляюся, — належав до «Ватри...» [5] Окрім різних студентських гуртків, згадує автор і про розбіжності в характері й стилі їхнього життя: «Та й у зв'язку з моїм минулим мусів шукати бойових хлопців, а Гнатюків стан здоров'я скерував його на тихі рельси науковця» [5]. Автор спогаду хоч і подає цей факт опосередковано, через особистісні фактори, та все ж він скеровує його на описувану постать: «Не зважаючи на те, що неодмінними рисами мемуарів є суб'єктивізм і егоцентризм, більшість авторів не зосереджується на власному «я», приділяючи значну увагу розповідям про своїх друзів, сподвижників та опонентів» [6, с. 282].

Д. Лукіянович подає також інформацію про особисті контакти свого товариша по студентській лаві з іншими науковцями: «Дуже пильним членом таких сходин наукових кандидатів зробився Гнатюк (особисто зблизився в Н. Т. Ш. [Науковому товаристві імені Шевченка] до проф. Грушевського і доктора І. Франка)» [5]. Про цю подію згадують також інші дослідники, акцентуючи на її наслідках: «Знайомство з Франком перейшло незабаром у міцну і щирю дружбу» [4, с. 92].

Окрім роздумів про наукові контакти В. Гнатюка, Д. Лукіянович мовить і про сімейне життя В. Гнатюка ще гімназійних часів: «Мешкав у пані Майковської і був одружений з її дочкою, жонатий батько дитини сидів на шкільній парті, інколи обірвав і двійку з якогось предмету» [5]. Без сумніву, такі жваві, колоритні подробиці біографії займають чільне місце у формуванні мемуарного портрета особистості: «У мемуарах відображаються деталі життя автора та його сучасників не лише в громадсько-політичній роботі, а й у буденному житті, в сім'ї, колі друзів, у години дозвілля. Перед нами постають живі особистості з їх духовним світом та індивідуальними рисами характеру, емоціями, амбіціями, пошуками і сумнівами, звичайними людськими слабкостями й недоліками» [6, с. 285–286].

Також у своїх спогадах Д. Лукіянович розповідає про основні місця роботи В. Гнатюка, починаючи з його вчителювання. Через те, що наукове й культурне середовище цілком природно зосереджувалося

здебільшого у великих містах, їхати задля роботи вчителя у провінцію було не виправдано, тому В. Гнатюкові пропонують підробіток («дрібні роботи на 50 гульденів» [5]) саме в Науковому товаристві імені Шевченка. На думку критика, ще однією з причин, чому молодий чоловік не продовжив працю у школі, був його «хрипкий голос». Разом з тим зі спогаду стає зрозуміло, що ще в студентські часи В. Гнатюк більше тягнувся до наукової роботи, ніж до педагогічної: «Ще студентом він ступив на дорогу вчених дослідників, яку витичив, а в дальшому керував і вів проф. М. Грушевський» [5]. Д. Лукіянович подає образ В. Гнатюка у пов'язі з образами інших його сучасників та й самої епохи, її суспільно-політичних перипетій тощо. Так формується загальна картина часу і тих, хто на цю епоху впливав, як тло, на якому виростає образ самого об'єкта споминів. До прикладу, мемуарист пригадує момент, пов'язаний із залученням М. Грушевського до роботи на кафедрі історії Східної Європи у Львівському університеті. В майбутньому це знаково повпливало на самого В. Гнатюка, адже відомий історик давав йому цінні настанови. Таке широке розкриття картини того часу в мемуарах дозволяє сповна відчувати його дух: «Їх емоційно-психологічна насиченість дає можливість побачити образи багатьох осіб, глибше зрозуміти їхні думки, почуття, настрої, мрії, моральні орієнтири, мотиви поведінки» [6, с. 280]

Діяльність В. Гнатюка, за Д. Лукіяновичем, звісно, не закінчилася на дрібних підробітках. Після того, як відбулася реорганізація Товариства імені Шевченка (з культурного в наукове), М. Грушевський прагнув залучати молодь до наукової роботи, тому організував «сходи-ни». Виявився серед молоді, «охочої посвятитися науковим досліддам», і він: «Пильним учасником тих сходин був Гнатюк, а праця в тому гуртку постелила йому дорогу до Н. Т. Ш. й Літературно-Наукового Вістника (Л. Н. В.), так що швидко авансував на секретаря правління товариства, члена редколегії ЛНВ і секретаря новозаснованої Видавничої Спілки» [5].

Завершується рукопис Д. Лукіяновича згадкою про виступ В. Гнатюка в 1898 році перед громадськістю: «Виступив він від імені народної молоді, з'єднаної у студентське товариство «Академічна громада», в якій (не без участі Гнатюка) злилося радикальне «Академічне Братство» і поміркована «Ватра») не шукаючи контактів з русофільським «Академічеським Кружком», членами якого були колись, тобто в 1870-их роках, М. Павлик і Франко» [5]. Детальніше про цей

виступ висловлюються інші дослідники: «Гнатюк вийшов після виборів до громади і закликав узяти на себе видання останніх віршів «про-скрибованого» поета. Звіряючи свої погляди з поглядами Франка, а також інтересами і запитами народу, переповнений глибокою пошаною і любов'ю до поета, він очолює комітет з організації й проведення 25-літнього ювілею літературної та громадсько-політичної діяльності Франка (1898), в постаті якого Гнатюк вбачав майбутнє рідної нації, української культури» [4, с. 92].

Через те, що в папці, де зберігається спомин, були й вирізані сторінки якогось журналу за 1926 р., пов'язані з некрологом на смерть В. Гнатюка⁶, виникають припущення, що й сам рукопис був приурочений до цієї події. Схиляє до такої думки й початок мемуару: «Наче живий стоїть передо мною Володимир Гнатюк, секретар Наукового товариства ім. Т. Шевченка, член редколегії «Літературно-наукового Вістника», згодом і академік» [5]. Цими словами Д. Лукіянович іще раз потверджує думку, що саме «живість» описуваного об'єкта, його динаміка й існування крізь століття мають бути основними рисами будь-якого спогадового жанру: «Мемуарні свідчення не лише сприяють глибшому й ґрунтовнішому сприйняттю художнього твору і творчості письменника загалом, а й відтворюють картину минулого для майбутніх поколінь на відстані часу» [9, с. 60]. Подаючи спогад про В. Гнатюка як товариша по літературі, доброго знайомого, Д. Лукіянович високо оцінює і його науковий таланти. Ця формула «суб'єктивного-об'єктивного» гармонізує будь-які спогади, позбавляє формальності стилю, надмірної шаблонності: «...мемуари — це не тільки об'єктивна фіксація фактів минулого, але й сповідь, виправдання, звинувачення і роздуми особистості» [6, с. 285].

Попри те, що свої спогади про В. Гнатюка Д. Лукіянович довів тільки до 1898 р. (хоча є здогад, що вони, спогади, мали бути дописані й удосконалені, адже вказано, що це лише «чорновий авторський рукопис»), творчі контакти цих людей тривали і після 1898 р. Про це можна довідатися вже з інших джерел, наприклад, із епістолярію. Виразно посвідчує це лист художника Ю. Панькевича до В. Гнатюка за

⁶ Некрологи на смерть В. Гнатюка подали такі українські часописи: «Життя і революція», «Світ дитини», «Народний ілюстрований календар товариства "Просвіта" на звичайний рік 1927», «Україна», «Світ», «Діло», «Літературно-науковий вістник» та ін.

1920 р. Ю. Панькевич згадує про теплий прийом, що відбувся в Лукіяновичів, і додає: «Насамперед від добр[одія] Лукіяновича поклін і запитання, чи не знаєте якого накладчика на його праці, котрі хотів би видати. Наколи зналибисте кого охочого до сего діла, звольте повідомити...» [1, с. 309]. Та й до того ще ім'я письменника виринало в листах, зокрема в листуванні (1905–1906) між М. Мочульським та В. Гнатюком (листи №186, №196 [1]). Стосувалися вони спільної редакторської роботи в «Літературно-науковому вістнику».

Отже, невідомі раніше спогади Д. Лукіяновича про В. Гнатюка розкривають цікаві сторінки біографії вченого, зокрема ті, що стосуються його юнацьких літ, львівського періоду навчання та педагогічної праці. Не позбавлені вони й інформації про особисте життя вченого, його творчі контакти, а тому можуть служити важливим доповненням до основних відомостей про нього. Беззаперечне значення мають вони як документ біографії.

ДОДАТОК 2

Денис Лукіянович

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК (СПОГАД)

Наче живий стоїть передо мною Володимир Гнатюк, секретар Наукового товариства ім. Т. Шевченка, член редколегії «Літературно-наукового Вістника», згодом і академік. Злегка блідий з поблеклими очима, вгору підчесаною стриженою чуприною, завжди хрипким голосом. Ще в університеті так виглядав і згодом мало змінився, хіба що трохи підріс, отже досягнув уповні середнього росту, кілька срібних, майже непомітних волосків посіялось, але нервові подразнення зросло.

Познайомився я з ним на університеті, але дуже рідко стрічався з ним і то з різних причин.

Чому ж не були ми знайомі в Станіславській гімназії, де Гнатюк учився з V–VIII, а я з II–VI класу? Ця гімназія була приміщена в колишньому монастирі з вільним переходом до костела, тепер кафедральної церкви. Тоді, у 1880-их роках був директором гімназії нікий Керек'яр⁷ — не людина, а машина, раз накручена. Так само він на-

⁷ Карпаторос, закарпатський українець, а радше космополіт. *Тут і далі примітки Д. Лукіяновича.*

кручував учителів, а що не накрутилося, то відкидалося. Учнів накручували обидві машини. Це була традиція колишнього монастиря.

Мене накручувала ще одна машина, а саме в «Бурсі церковного братства ім. св. о. Николая» під доглядом двох попів: гімназійного катехита Йоана Литвиновича і його швагра, катехита народних шкіл о. Михайла Семенова. Коли так, то я міг зустрічатися з Гнатюком тільки на екзортах і на лекціях співу. Але екзорта — поважна і побожна справа, а на лекції співу бурсаки не вчащали, бо в бурсі мали дві лекції церковного і світського співу.

Гнатюк теж мав бурсу, хоч солодку, але законспіровану, бо цілком окрему і дуже виняткову. Мешкав у пані Майковської і був одружений з її дочкою, жонатий батько дитини сидів на шкільній парті, інколи обірвав і двійку з якогось предмету. Це останнє він таїв перед тещею, перше перед хлопцями, вчителями і «бриськом». Щастя мав майбутній академік, але щоб воно все відлетіло від нього, треба було сепаруватися від шкільних товаришів, нікотрі не смів би відвідати його вдень у Майковських.

Така була таємниця на підрубаних, слабеньких крилах, щоб не дуже підлітала. Окрема таємниця: всі знали і ніхто не знав. Так як сільська таємниця перед суддею. Він питає: То ви, Марія Возна, чули? — Ні, я не чула. — А відки ви ж знаєте? — То «цале село» знає. — А Ганна Шпак чула? — Ні, не чула. — Відкіля знаєте? — Та, пане сендзю, «цале село» знає.

Котру жінку з поданих у скарзі свідків не спитав суддя, кожна прикривала таємницю.

Мене виключили з VI класу, я з запізненням склав іспит на атестат зрілості в 1894 році, Гнатюк був старший за мене літами і в студіях, коли я починав, уже кінчив університет. Я вписався в члени лівого студентського товариства «Академічного Братства». Гнатюк, якщо не помиляюся, — належав до «Ватри», бо до неї горнулися всі з філософського факультету, щоб легше дістатися на державну службу. І знову ми не зустрілися при якійсь роботі. Та й у зв'язку з моїм минулим мусів шукати бойових хлопців, а Гнатюків стан здоров'я скерував його на тихі рельси науковця.

У 1894 році приїхав з Києва магістр історичних наук Михайло Грушевський, покликаний австрійським цісарем на кафедру історії Східної Європи. Проф. Грушевський відкинув фіговий листок, почеплений з уваги на парламентське всесильне «коло польське», і читав

історію України, частини Східної Європи. Він зразу вже старався зв'язати університетські семінари з історичною та філологічною секціями Наукового товариства імені Шевченка (Н. Т. Ш). Дуже пильним членом таких сходин наукових кандидатів зробився Гнатюк (особисто зблизився в Н. Т. Ш. до проф. Грушевського і доктора Івана Франка). Дістав посаду у Львівській гімназії, та коли з кінцем семестра перекинули його в район (чи не до Самбора⁸), йому пошукали в Н. Т. Ш та «Літературно-науковому Віснику» дрібні роботи на 50 гульденів, тобто сто австрійських крон, щоб дорівняти платні початкового неіспитованого гімназійного вчителя. Гнатюк не поїхав до Самбора, залишився у Львові в Н. Т. Ш. Важну роль відіграв хрипкий голос Гнатюка. Директор Львівської гімназії не бажав мати такого вчителя, а чи інший директор схотів би? Латиною Гнатюк розпрошався з державною службою, залишився у своїх. Згодом він нарікав на це (недовго, мабуть), а нарікав, бо взагалі зробився малькотектом, а то під впливом особистих і службових умов. Ще студентом він ступив на дорогу вчених дослідників, яку витичив, а в дальшому керував і вів проф. Михайло Грушевський.

У зв'язку з так званою новою ерою (1890, XI) австрійський уряд на просьбу Олександра Барвінського створив у Львівському університеті кафедру Східної Європи, і на пропозицію Барвінського австрійський цісар запросив на неї проф. Вол. [Антоновича], відомого історика, археолога (якийсь час?), голову Київської старої громади [підкреслено Д. Лукіяновичем]. Він відмовився, але рекомендував магістра історичних наук М. Грушевського⁹.

Цей викладав і історію України, відсуваючи історію інших народів, коли закінчить історію України. Значить: до судного дня.

Переорганізовуючи культурне товариство імені Тараса Шевченка в наукове, Грушевський, крім іншого, стараючи забезпечити майбутні

⁸ У зв'язку з угодовою політикою Барвінського-Вахнянина цісар покликав Володимира Антоновича на свіжозасновану кафедру історії Східної Європи. Антонович відмовився і вказав на Михайла Грушевського.

⁹ Правильно габілітувався доцент на таких умовах: на розписаний конкурс доктор дотичних наук подав друковану (але не друкарською машинкою) працю на оцінку, на призначення кандидатури, [нрзб.] (дозвіл читати лекції). І. Франка не затвердив міністр за його політичне минуле, голова держави мав право викликати з-за кордону вченого на професора (не доцента!).

кадри учених, організував сходини молоді, охочої посвятитися науковим дослідям. Приходили туди студенти, молоді вчителі і загалом інтелігенти з метою прийняти участь у запланованих видавництвом Н[аукового] Товариства імені Шевченка.

Пильним учасником тих сходин був Гнатюк, а праця в тому гуртку постелила йому дорогу до Н. Т. Ш. й Літературно-наукового Вістника (Л. Н. В.), так що швидко авансував на секретаря правління товариства, члена редколегії ЛНВ і секретаря новозаснованої Видавничої Спілки.

Допомогла йому не тільки трудяща пильність в нутрі Н. Т. Ш., але і вдатний виступ перед громадськістю в 1898 році. Виступив він від імені народної молоді, з'єднаної у студентське товариство «Академічна громада»¹⁰, в якій (не без участі Гнатюка) злилося радикальне «Академічне Братство» і поміркована «Ватра», не шукаючи контактів з русофільським «Академічеським Кружком», членами якого були колись, тобто в 1870-их роках, М. Павлик і Франко. В 1897 році...

Література

1. Володимир Гнатюк [Текст] : документи і матеріали (1871–1989) / упоряд. Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець, Д. Пельц, А. Сисецький; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Львів: [б. в.], 1998. 467 с.
2. Галич А. О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації : монографія ; за наук. ред. О. О. Бровко. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
3. Гнатюк М. У колі друзів і приятелів. *Спогади про Івана Франка*. Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка ; худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. Львів: Каменяр, 1997. С. 3.
4. Гришасенко Н. І. Видатний учений-фольклорист. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 5. С. 91–93.
5. Лукіянович Д. В. Гнатюк. Спогад [Чорновий автор. рукопис, 6 с.]. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. Ф. 257 (Д. Лукіяновича). Спр. 77. П. 21.

¹⁰ До першої світової війни слово «академік» по традиції було вживано в значенні «студент».

6. Любовець Н. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 24. С. 277–291.
7. Сопронюк О. Спомин. *Слово*. 1991. № 10. С. 3.
8. Старобинский Ж. Поэзия и знание: История литературы и культуры. [пер. с фр. М. С. Гринберга, И. К. Стаф, Г. Е. Шумиловой ; Сост., отв. ред. С. Н. Зенкин]. Москва : Языки славянской культуры, 2002. Т. 2. 600 с. (Язык. Семиотика. Культура).
9. Шелюх О. М. На межі літературознавства і мемуаристики (проблема інтертекстуальності). *Парадигма*. Збірник наукових праць. Вип. 4. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С. 59–71.

Назаревич Леся Тарасівна — кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

ЛИСТИ ІВАНА ПУЛЮЯ ДО ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ

Володимир Гнатюк — непересічна постать: етнограф, фольклорист, науковець, літературознавець, мовознавець, секретар НТШ, голова та редактор Етнографічної комісії НТШ, співредактор «Літературно-наукового вісника», директор Української видавничої спілки. Свій вишкіл він починав у рідному селі Велеснів, згодом здобув освіту в Станіславській вищій гімназії, а після того вчився на філософському факультеті Львівського університету, де поряд з І. Франком та М. Грушевським активно працював. Понад те, Володимир Гнатюк став академіком, якого одночасно визнали чотири Академії наук: у Петербурзі, Відні, Празі, Гельсінкі! Він спілкувався з ученими всього світу.

Попри неабияку зайнятість, Володимир Гнатюк самовіддано трудився задля збереження української культури та розвитку науки. Науковець зібрав понад 4000 пісень і 10 000 усних жанрів, видав три томи «Коломийок», «Гаївки», «Колядки і щедрівки». У 1895 р. вийшла праця «Ткацтво у східній Галичині», де автор детально розповідав про ткацтво (його батько був ткачем, саме він розповів синові в деталях про ткацький верстат). У 1896 році вийшла його збірка «Лірники», якій Філарет Колесса дав високу оцінку, зауваживши, що матеріалам нема рівних. Володимир Михайлович був у 6 етнографічних експедиціях, він вкладав свої кошти (*жив дуже скромно*) в наукові дослідження. Під час останньої експедиції в 1903 р. науковця не впустили ночувати до будівлі, вважаючи його шпигуном. Чоловік потрапив під зливу, перемерз, застудився, внаслідок цього до нього повернулася хвороба дитинства: туберкульоз, додався ревматизм та астма, які мучили його 23 роки.

Варто зауважити, що в II половині XIX ст. тема етнографії, зокрема інтерес до еротичного фольклору, набула неабиякої популярності. Фридрих Краус для наукових цілей видавав тексти з усіх куточків світу. У збірнику «Криптадія», що виходив у Німеччині та Франції, було зібрано слов'янський, австрійський, англійський, шотландський, шведський сороміцький фольклор. У 6 томі «Антропології» вийшло дослід-

дження В. Гнатюка про весільні сороміцькі пісні під назвою «Комора». Крім того, вийшли «Додатки» до «Антропofітеї», редактором і упорядником двох томів, де помістилося більш ніж 1000 фольклорних текстів, транскрибованих латинкою, теж був Володимир Гнатюк. Туди ввійшли коломийки, оповіді, анекдоти, оповідання. Ґрунтовно проаналізували цю тему Олена Боряк та Марія Маєрчик у науковій розвідці «До історії етнографії статевого життя та записів сороміцького фольклору» [1].

Отож В. Гнатюк, маючи чимало знань з етнографії та народознавства, не боявся ділитися з колегами-письменниками цікавими фактами про гуцулів та їхній побут. Він консультував Гната Хоткевича, коли той працював над «Камінною душею», та Михайла Коцюбинського, який прискіпливо і в деталях вивчав життя горян, мріючи завершити повість «Тіні забутих предків». Завдяки В. Гнатюку маємо переклади фінського епосу «Калевала», арабські казки «Тисяча й одна ніч», німецькі «Казки братів Грімм».

Агатангел Кримський, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Драгоманов, Іван Пулюй, Михайло Грушевський, Іван Франко, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Соломія Крушельницька, Богдан Лепкий, Федір Вовк, Філарет Колесса, Борис Грінченко, Микола Лисенко, Станіслав Людкевич, Олександр Мишуга, Модест Менцинський підтримували дружні стосунки з Володимиром Гнатюком, дослухалися до його порад, вчилися в нього, захоплювалися його ерудицією. Про це свідчать листи.

Зосередимося на листуванні доктора, професора Цісарсько-королівської німецької технічної високої школи у Празі Івана Пулюя та академіка Володимира Гнатюка. Співзасновниця та директорка Етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка Романа Черемшинська у замітці «Дружба Володимира Гнатюка й Івана Пулюя» відзначила, що ксерокопії листів зберігаються в оселі академіка у Велесневі. «Володимир Гнатюк пильно стежив за плідною науковою працею свого великого земляка... За посередництвом Івана Пулюя Володимир Гнатюк у 1900 — 1901 роках одержав поему Пантелеймона Куліша «Маруся Богуславка», листи Пантелеймона Куліша до Агатангела Кримського та декілька інших матеріалів, котрі негайно опублікував у «Літературно-науковому віснику» [4]. Важливим є той факт, що В. Гнатюк як редактор та відповідальний секретар «Українсько-руської видавничої спілки» робив усе можливе, аби праці професора І. Пулюя побачили світ. Так, у 1901 р. вийшли друком «Непропаща

сила», «Нові і перемінні звізди». Крім того, Володимир Гнатюк популяризував наукові досягнення свого земляка, написавши в «Літературно-науковому віснику» статтю «Безпечна телефонна станція проф. д-ра Пулюя», замітку «Біблія в українському перекладі» та рецензію на «Нові і перемінні звізди», а після смерті відкривача X-променів, Володимир Гнатюк опублікував «некролог «Іван Пулюй» у «Хроніці» (Львів, 1918 р.), де виокремив «світове значення цього великого українського вченого-винахідника» рентгенівських променів ще перед Рентгеном», — зауважила Романа Черемшинська [4].

Ольга Збожна до 160-річчя від дня народження Івана Пулюя збирала листи, впорядкувала їх, зробила пояснення. Завдяки цій кропіткій праці у 2007 р. вийшла друком книжка «Іван Пулюй. Листи» [2]. Саме ця книга проливає світло на характер, тематику, тон листування між нашими земляками. Авторка зазначає, що в цьому виданні вміщено 298 листів, зокрема п'ять з них — до Володимира Гнатюка (зберігаються вони в Центральному державному історичному архіві України (м. Львів) [2, с. 11].

Іван Пулюй писав Володимирові Гнатюку переважно з Праги, він звертався до свого колеги як до секретаря НТШ, голови етнографічної комісії НТШ, редактора (з 1900) усіх її видань, співредактора «Літературно-наукового вісника» (1896 — 1906), директора Української видавничої спілки з неабиякою повагою та шаную: «*Вельми шановний Добродію!*», «*Шановний пане Редакторе!*», «*Високоповажний Добродію!*», «*Високоповажний Товаришу!*», «*Високоповажний Земляче!*». На прощання професор висловлював свою прихильність завершальними кліше: «*Щиро прихильний професор Пулюй!*», «*З ушанованєм професор Пулюй*», «*З поважанєм до Вас...*», «*З великим поважанєм...*». Бувши людиною вихованою, інтелігентною та прямолінійною винахідник X-променів висловлював радість, коли земляки сприяли виходу у світ публікацій, дякував за відповіді та підтримку, умів наполегливо просити про друк тієї чи іншої праці, захищав приятелів, які не могли себе захистити (мова йде про Михайла Павлика), перепрошував за гострі слова: «*Гірко мені се писати, але ж тяжко мовчати*», «*Вибачайте і Ви за отверте слово. Не радо пишу, та мовляв: тяжко нести, тяжко покинути*». Зі змісту листів, аргументів та обґрунтувань, можемо зробити висновок, що висловлені невдоволення, обурення, претензії, сором були цілком виправданими.

Зосередимося на кожному листі.

Так, у **першому листі** від 30 листопада 1990 р., професор Празької академії висловлює радість, оскільки Видавнича спілка НТШ повідомила про готовність видати його «Непропащу силу» та «Нові і перемінні Зв'язди». У словах Іван Пулюя: *«Бо час вже братись Русинам і до такого діла»* [2, с. 186] прочитується ентузіазм, а в поясненні до «Нових і перемінних зв'язд» автор чітко формулює основну ідею: *«Коли доведеться сему невеликому писанню побачити світ під українським небом, то може буде воно маленькою одрадою, і тим нашим землякам, що не шукають опіки у чужих, а знають, що сила і спасенне лежить у нас самих: у праці над освітою і добробитом народа».* [2, с. 186]. Тобто освіта й матеріальні блага, на думку вченого, це та непропаща сила, яка здатна витягнути українців із пастки неволі.

Іван Пулюй висловлює прохання до Спілки у формі двох запитань: 1) *«...чи не захотіла б вона видрукувати мої «Незабудьки», в котрих подані листи Куліша до мене від року 1871-го до 1886-го»* [2, с. 186]. Тут же автор скаржиться на погане здоров'я та надію на те, що влітку спогади про Куліша все ж вийдуть. 2) *«...чи буде друкуватись в Л[ітературно] Н[ауковому] В[істнику] друга частина «Марусі Богуславки», котру я вже давненько післав, а редакція одержала.*

Рукопис переписана рукою Ганни Барвінок» [2, с. 186].

Варто зауважити, що Пулюєві листи — неоціненне свідчення служіння українській ідеї во ім'я її збереження.

Другий лист Івана Пулюя до Володимира Гнатюка від 16 лютого 1901 р. короткий і має зовсім інший характер. Не треба читати поміж рядків, щоб пройнятися емоціями Івана Пулюя від співпраці з Видавничою Спілкою.

Українська видавнича спілка задовольнила клопотання В. Гнатюка і видала «Непропащу силу» з помилками та втручанням у внутрішню будову тексту, тому Іван Павлович ділиться з Володимиром Михайловичем своїм обуренням, починаючи листа словами: *«Після Вашої прозьби дозволив я Видавничій спілці передрукувати мою книжочку «Непропаща сила». Але ж на диво бачу я з пересланого передруку, що шановна Редакція не посоромилась викинути моє присвяченне Пані Кулішевій. Се між цивілізованими людьми нечувана грубость, зобижаючи много заслужену жінку-патріотку і самого автора»* [2, с. 193]. Щодо помилок автор висловлюється значно коротше, однак не менш різко: *«Дотого ж стілько помилок у передрукованій книжочці, що противно мені бачити ім'я своє на ній.*

Гірко мені се писати, але ж тяжко мовчати» [2, с. 193]. Цікаво було б почитати відповідь редактора Літературно-наукової бібліотеки у Львові Володимира Гнатюка на цього листа.

З дотриманням усіх вимог етичного листування пише Іван Пулюй свого **третього листа** від 17 серпня 1904 р., досконало продумуючи композицію тексту: звертання → вдячність за відповідь → наполегливе прохання + аргумент → віра / місія → надія на співпрацю → прощання-очікування відповіді → висловлення поваги до адресата. На початку Пулюй дякує Гнатюку за попередній лист, який надійшов до нього 12 серпня (12 / 8), згодом висловлює наполегливе прохання опублікувати *«Нові і перемінні зьвізди»* та спомини про Пантелеймона КУЛІША, аргументуючи це турботу про долю дружини Пантелеймона Куліша Олександри, яка зосталася вдовою: *«мені дуже на тім залежить, щоб моя доповнена книжочка про нові і перемінні зьвізди була чим скорше видрукована і то вкупі з спомином про Куліша. Бажаю я сього тільки задля пані Кулішевої. І хочу зробити їй втіху тим виданням. Вона вже в дуже приклонних літах, жисє з дня на день, і тому не можу відкладати видання на пізнійше. Я удався до Спілки тільки тому, бо не хочу, щоб хто другий робив конкуренцію»* [2, с. 299]. Далі І. Пулюй своїм повідомленням висловлює розуміння ситуації щодо розповсюдження і читання попередніх видань, однак говорить про віру в те, що науково-популярні праці потрібні людям: *«...перве видання ще не розійшлося, та воно колись таки розійдеться, бо читав я одного разу в газеті допись мужика-інтелігента, що таких книжочок, як нові і перемінні зьвізди, людям тільки подавай»* [2, с. 299]. Останній абзац: *«Посилаю для в Л[ітературно] Н[аукового] В[істника] статю про сьв[яте] Письмо і готов пізнійше прислати мої спомини про Куліша, що вже написані від 1871–1882-го року, та ще не докінчені»*, — свідчить про те, що професор Пулюй ні на хвилинку не переставав працювати задля популяризації українського слова в усіх сферах людського життя.

Марія Москаленко зауважила: *«Боже Провидіння підказувало йому [Іванові Пулюю] що народ, який має Біблію власною мовою, — вічний і незнищений»* [3]. До слова, 1903 року у Відні вийшла друком Біблія в перекладі П. Куліша та І. С. Нечуя-Левицького українською мовою з посвятою: *«Неньці моїй святесенькій її душі невмирущій цю працю з малечку натхненну благоговійно підношу»*. Після смерті

П. Куліша за переклад Біблії українською мовою взялися Іван Семенович Нечуй-Левицький та Іван Павлович Пулюй.

Коротким і діловим є **четвертий лист** Івана Пулюя від 20 лютого 1905 р. Подаємо його повністю.

Високоповажний Товаришу!

Десять клішів вислано до друкарні ім[ени] Шевченка 16-го с[ього] м[ісяця] то й думаю, що вже їх там мають. Таблиці придуть за кілька днів. Треба ще зробити всі надписи руські. За два дні відстану коректуру, а як буде все до ладу, то зараз друкувати муть 630 екз[емплярів].

З великим поважанєм Пулюй.

Ольга Збожна подає пояснення до листа: 1905 р. у друкарню ім. Т. Шевченка подано 10 примірників статті «Електрична централка Гогенфурт фірми Г. Спіро і синове в Крумляві» на 30 сторінок до «Збірника Математично-природописно-лікарської секції НТШ» [2, с. 341].

Листи Пулюя переповнені болем і тривогою за долю близьких його серцю людей. Хоча жив учений за кордоном, він ні на мить не забував про тих, кому була потрібна його підтримка. Турботу про долю Михайла Павлика висловив Іван Пулюй в найдовшому особистому **п'ятому листі** від 19 березня 1905 р., де «перепало на горіхи» і НТШ, і Грушевському, і Студинському, і навіть самому Гнатюку.

У листі адресант виступає своєрідним адвокатом М. Павлика, він захищає його право на одержання пенсії, наводить низку аргументів, чому НТШ зобов'язане виплатити гроші науковцю. До Гнатюка він звертається, на наше переконання, тільки тому, що вбачає в ньому порядну людину, яка не проігнорує ні прохання, ні бажання захистити М. Павлика, ні сарказму. Крім того, сподівається, що Гнатюк як головний секретар вплине на рішення керівництва НТШ. Ось декілька цитат із листа:

«Я одной з Вами думки, що під теперішніми обставинами тов[ариство] ім[ени] Ш[евчен]ка не може давати пенсії всім урядникам, але я ще тої думки, що колись, і то незабаром, треба буде і про «инших урядників» дбати, дбають же про те і навіть жидівські фабрики. Та поки що мусить гребля бути після ставу; товариство імени ім[ени] Ш[евчен]ка мусить тепер бодай про те дбати, щоб такі його урядники з голоду і холоду у старості своїй не гинули, що ціле своє життя посвятили для народної справи, а не тільки для своїх заробітків» [2, с. 352]. Влучні порівняння, заклик до дії, аналіз ситуації з

іншого боку проливають світло на тодішній стан речей за кулісами української науки.

Для ясності процитуємо ще деякі фрагменти: *«Ви кажете, що Павлик був бібліотекарем 7 років і пару місяців, за який час служби навіть державним урядникам не призначає ніхто пенсії, мав що року 2 місяці вакацій, хорував часто і був зайнятий з початку лише дві години денно а опісля чотири, та що тому жаданє Павлика «показуєть ся зовсім неоправданим» [2, с. 352].*

«Беручи останню річну плату Павлика за відповідну і оправдану, вилічив я, що сама НЕДОПЛАТА за 7 років виносить коло 4 000 корон, а Виді́л дає йому 3 000 корон відправи (о д н о р а з о в о ї грошової д о п о м о г и) ... Виді́л буцім то не знає, що своїм поступком засуджує і слабосильного Павлика і нездужаючу його стареньку матір на г о л о д о в у с м е р т ь, коли схочеться їм довше жити, як два роки. Ось, як люблять наші патріоти «і найменшого брата»! СУМНО МЕНІ І ПОДУМАТИ ПРО ТЕ, ЯКА ТАМ МІЖ СВОЇМИ НЕПРАВДА І КРИВДА... НЕДОБИТКИ РУСЬКІ САМІ СЕБЕ ДОБИВАЮТЬ...» [2, с. 353].

Як бачимо, Іван Пулюй не принижувався перед колегами, не просив про допомогу своєму побратиму, а вимагав віддати людині зароблене, доводячи, що самовіддану працю інтелектуала-інтелігента не можна прирівнювати ні до праці покоївки, ні до праці людини, що вулиці замітає, бо в кожного інша зона відповідальності: *«...Городська покоївка має місячно 12 гульденів, пристановище в хаті і харч, а Ви і Виді́л товариства імени Шевченка хочете за 15 гульденів мати бібліотекаря і інтелігентного чоловіка, що за вірність своєму народови, за свої патріотичні пересвідчення і почування, сидів в арешті, тернів кривду і ціле своє життя жертвував для свого народу. та ще Вам і НЕ СОВІСТНО ПИСАТИ до мене, що жаданє Павлика, домагаючого ся пенсії «ЗОВСІМ» НЕОПРАВДАНЕ!» [2, с. 352-353].*

До ноток докору додається сарказм, навіть осуд у наступних рядках: *«Після того я запитаюсь Вас, що сказали б Ви, як би хто став лічити, скільки годин денно викладають Д[окто]р Грушівський або Д[окто]р Студинський або інші професори на університетах, і, полічивши години, доказував, що їх пенсія зовсім не відповідна до годин їх праці, а порівнявши їх з народніми учителями, вже зовсім неоправдана. Я певний, що і Ви і професор Грушівський і інші професори сміяли б ся з такого мудреця-математика» [2, с. 353].*

Іван Пулюй потребує в товариства належно і справедливо оцінити багаторічну працю М. Павлика, завершуючи листа відвертими розрахунками, які свідчать про розкрадання бюджетних коштів: *«Коли б Виділ пильно дбав про те, щоб субвенція (д о п о м о г а) міністерська від забуття залежавши, не пропала, то було б з чого заплатити пенсію Павликові і ще осталося 4 500 крон на наукові видання»* [2, с. 353], — а також те, як ними доречно було б розпорядитися. Після тверезого, однак емоційного викладу своїх думок, адресант просить вибачення у Володимира Гнатюка: *«Вибачайте і Ви за отверте слово. Не радо пишу, та мовляв: тяжко нести, тяжко покинути»* [2, с. 353].

Отож ми маємо можливість ознайомитися з неоціненною епістолярною спадщиною Івана Пулюя та Володимира Гнатюка завдяки кропіткій дослідницькій праці Ольги Збожної. Відкриваємо для себе велич духу в постаті Володимира Гнатюка через праці Миколи Мушинки.

Ідеї Володимира Гнатюка та Івана Пулюя є актуальними! Наше майбутнє залежить від того, наскільки добре ми будемо пам'ятати історію та проводити просвітницьку роботу на ниві української науки та культури! Стерти імена уродженців Тернопільщини Володимира Гнатюка та Івана Пулюя — це стерти історію!

**Виділення у тексті — Л. Назаревич*

**Листи І. Пулюя подано без змін*

Література

1. Боряк О., Маєрчик М. До історії етнографії статевого життя та записів сороміцького фольклору. Режим доступу:
2. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15672/Maierchuk_Do_istorii_etnohrafii_statevoho_zhyttia_ta_zapysiv_soromitskoho.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Збожна О. Іван Пулюй. Листи. Тернопіль : Воля, 2007. 544 (+36 вкладки) с.
4. Москаленко М. «І буде дух його із віку в вік сіяти...» До 120-річчя від дня смерті Пантелеймона Куліша URL : http://kotsubinsky.org/news/i_bude_dukh_jogo_iz_viku_v_vik_sijati_do_120_richchja_vid_dnja_smerti_pantelejmona_kulisha/2017-02-14-851.
5. Черемшинська Р. Дружба Володимира Гнатюка й Івана Пулюя // Славні земляки URL : http://www.library.tnpu.edu.ua/images/stories/pdf/Gnatjyk_v/cheremshynska_05.pdf

Зуляк Іван Степанович — доктор історичних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Зуляк Галина Ярославівна — учитель української мови і літератури Тернопільської Української гімназії імені Івана Франка

ВЗАЄМИНИ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ЗІ СВОЇМИ ДІТЬМИ: КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНЮ

Серед багатьох визначних постатей української історії, культури і етнографії кінця XIX – другої половини 20-х рр. XX ст., тих, хто самовіддано працював на благо національної справи, виділяється неординарна особистість Володимира Михайловича Гнатюка — визначного українського вченого, етнографа, фольклориста, мовознавця, літературознавця, мистецтвознавця, перекладача та громадського діяча, організатора вітчизняної науки, довголітнього члена і вченого секретаря НТШ, член-кореспондента Петербурзької АН (1902 р.), члена Чеського наукового товариства (1905 р.), Празької та Віденської АН, академіка ВУАН (1924 р.), редактора видань НТШ («Етнографічного збірника» і «Матеріалів для української етнології») й «Літературно-Наукового Вісника», директора «Української видавничої спілки» [1, с. 4].

Володимир Михайлович прожив багате й плідне наукове і видавниче життя, насичене тріумфальними злетами і несподівано прикрими спадами. Людська природа наділила його високими моральними рисами, серед яких виокремлюється дар спілкування з близькими і рідними людьми, науковцями, що знайшло належне місце в епістолярній спадщині В. Гнатюка [1, с. 4].

Окреслена нами проблематика є новою у вивченні досліджуваної теми, оскільки на сьогодні вона практично не вивчалася науковцями. Власне це й складає наукову новизну питання взаємин В. Гнатюка зі своїми дітьми — кризь призму епістолярню. Його епістолярна спадщина є важливою складовою вивчення не лише наукової і видавничої праці, а й взаємин із дружиною, дітьми, побутових умов життя академіка тощо [1, с. 5].

Історіографія праць досліджуваної проблеми фактично обмежується науковим доробком професора Миколи Мушинки [6, с. 16–19; 7,

с. 4], кореспондента газети «Дзеркало тижня» Романа Якеля [8, с. 87–89]. Варто зауважити, що у зазначених авторів в основному йдеться про долю дітей і нащадків В. Гнатюка вже після його смерті, а не їхні взаємини з батьком за його життя. Деякі факти, пов'язані зі взаєминами Володимира Михайловича з дітьми, аналізував Іван Зуляк [3, с. 26–30].

Основу джерельної бази складають матеріали Державного архіву Тернопільської області (далі — Держархів Тернопільської обл.) — фонд Р-3443 «Гнатюк Володимир Михайлович» [6]; видання «Володимир Гнатюк. З епістолярної спадщини» [1].

Варто віддати належне тим особам, завдяки яким епістолярна спадщина В. Гнатюка потрапила на зберігання до Держархіву Тернопільської обл. Введені до наукового вжитку архівні матеріали потрапили на зберігання до архіву завдяки плідній співпраці відомого дослідника творчості В. Гнатюка — доктора філологічних наук, професора, академіка НАН України, голови Асоціації українців Словаччини та НТШ у Словаччині М. Мушинки (дані на 2011 р. — примітка авторів) і Богдана Хаварівського, колишнього директора цього архіву [1, с. 5].

Власне М. Мушинка у статті «Володимир Гнатюк у моєму житті» [5, с. 14] писав про те, що він отримав «залишки архіву» [5, с. 14] від Лоли Годерсман, дочки Ірини Гнатюк (Косаренко-Косаревич), племінниці Олександри Гнатюк, дочки Володимира Михайловича, яка на той час мешкала в Парижі. Як повідомляв М. Мушинка, Олександра основну частину свого особистого архіву в стані душевної депресії знищила [5, с. 14]. Фактично від Л. Годерсман М. Мушинка отримав 180 листів, які й передав на зберігання до Держархіву Тернопільської обл. [5, с. 15].

Загалом листи до В. Гнатюка і власне його листи, що зберігаються у Держархіві Тернопільської обл. (фонд Р-3443 «Гнатюк Володимир Михайлович»), хронологічно охоплюють період з 10 грудня 1899 р. — по 7 березня 1928 р., нараховують 187 листів, з них 1 лист З. Тановського (Танавського) до В. Гнатюка від 10 грудня 1899 р.; 1 лист Шаріяна до В. Гнатюка від 24 травня 1921 р.; 9 фотокопій листів В. Гнатюка до М. Сумцова, що охоплюють період 5 січня 1899 р. — 19 вересня 1913 р.; 176 листів-оригіналів В. Гнатюка та його дружини до дітей, написаних упродовж 10 лютого 1919 р. — 7 березня

1928 р. (деякі з них дружина академіка писала до дітей після його смерті) [1, с. 5].

Варто наголосити на тому, що не усіх осіб, про яких йдеться у листах, ідентифіковано. Це викликано передусім тим, що їх імена і прізвища подаються у скороченому варіанті, що не дає змоги на сьогодні певним чином це питання дослідити. Власне автори й не ставили собі такої мети, позаяк родина Гнатюків мала доволі широке коло осіб, з якими підтримували дружні стосунки, імена і прізвища яких між собою вони подавали у їм зрозумілій манері [1, с. 6].

Власне нас цікавитимуть не усі 176 листів-оригіналів [1, с. 26–226; 4], а лише ті, які написані Володимиром Михайловичем до своїх дітей, або ж ними до батька. Зміст і характер листування тісно пов'язані з біографією В. Гнатюка, родинних обов'язків і переживань за долю своїх дітей тощо. Аналіз листів свідчить про те, що В. Гнатюк дуже уважно ставився до своїх адресатів, у міру можливості сумлінно виконував їх прохання і вчасно відписував. Про це свідчить значна кількість листів з подяками за успішне поладження тих чи інших питань [1, с. 5].

Листування В. Гнатюка зі своїми адресатами — це своєрідна історія активного наукового і видавничого життя, складних побутових умов і щоденних матеріальних труднощів. Власне через листування В. Гнатюка із дружиною, дітьми та іншими особами проступає доволі широке коло проблем у складний для його сім'ї та родини час, що дає змогу простежити відносини між окремими членами родини, оцінити піклування батька про майбутнє своїх дітей, зокрема щодо питань, пов'язаних зі здобуттям освіти тощо [1, с. 5–6].

Варто наголосити на тому, що переважна більшість листів написана саме до старшої дочки Ірини, менше до Лесі й практично поодинокі листи до сина Юрія. По-різному можна оцінити таку кількість листів, написаних власне до дочки Ірини та її чоловіка Василя. Однак, на нашу думку, саме цим пояснюється неоднозначне ставлення до своїх дітей, оскільки саме старша дочка — Ірина — була відповідальнішою, частіше письмово спілкувалася із батьками і, можливо, навіть більше про них дбала в матеріальному плані. В. Гнатюк, незважаючи на власну недугу та хворобу дружини — Олени Майковської, постійно турбувався про своїх трьох дітей — Ірину, Лесю, Юрія. Звичайно, це відображено практично в усіх його листах. Прагнув отримати від них хоча б одного листа щотижня. Так, у листі від 12 січня 1920 р.

писав про те, що одержав від дочки Лесі за чотири місяці одного листа, від Ірини — за два місяці одного листа і поштовою листівку [1, с. 6].

З одного боку, зважаючи на складну ситуацію, пов'язану із поштовою службою, з іншого — із зайнятістю дітей, Володимир Михайлович деколи навіть сумнівався у тому, чи вони насправді надсилають листи до Львова. «Не знаю, чи Ви вислали лист, як писали в картці, чи ні, бо я доси не дістав. Так само не прийшла жодна телеграма. А може Ви не вислали її?»; «Чи не позабували Ви писати, що вже кілька днів ні словом не обзиваєтеся?» [1, с. 80, 82; 4, арк. 72, 76].

Незважаючи на докори батька, ситуація практично не змінювалася. Зокрема, інформацію про Юрія він намагався отримати від Ірини і Лесі, тому що син нечасто надсилав йому листи [1, с. 82, 85–86; 4, арк. 76–77, 82, 82 а]. Напевно, що єдину листівку, підписану всіма його дітьми, Володимир Михайлович отримав з приводу дня народження [1, с. 83; 4, арк. 79].

Складність листування з дітьми пов'язана також ще й з тим, що вони, перебуваючи за кордоном, постійно змінювали місце проживання, тому була ймовірність того, що значна частина листів просто не доходила до адресата і, звичайно, перевірка цензури, що особливо посилилася після 1922 р. Окрім того, варто наголосити на тому, що в орендованому помешканні В. Гнатюка у Львові було завжди велелюдно, що не зовсім подобалося дружині і створювало певні труднощі для сім'ї, пов'язані як з харчуванням гостей, так і з їх комфортним перебуванням у місті. Окрім того, його дружина також часто хворіла, деколи навіть упродовж шести тижнів, тому піклування про гостей було доволі складною справою [1, с. 6].

Звичайно ж аналіз листів вимагатиме їх глибокого і цілісного узагальненого синтезу, тим не менше намагатимемося окреслити певне коло проблем, які найчастіше виникали у взаєминах Володимира Михайловича зі своїми дітьми. Автори свідомі того, що обмежені рамки публікації не дають змоги проаналізувати усі проблеми, пов'язані зі взаєминами В. Гнатюка з дітьми, однак варто виокремити коло питань, що найчастіше трапляються у текстах листів.

Домінуючою, на нашу думку, є надто деталізована інформація загального плану, яка має стосунок до фінансових питань, повернення боргів, побуту, стану здоров'я, родини і знайомих В. Гнатюка і О. Майковської тощо. Окрім того, у листах доволі часто простежується тенденція, пов'язана з бажанням батьків, щоб їхні діти отримали

пристойну освіту, реалізацією наукових й видавничих проєктів Володимира Михайловича. Власне, це основне коло тих проблем, відображених у листуванні, крізь призму яких й формувалися взаємини між батьком — Іриною, Лесею та Юрієм.

Варто зауважити, що сім'я Гнатюків мала широке коло знайомих, з якими вони спілкувалися і яких знали його діти. Власне про усі подробиці таких відвідин він повідомляв їм, що свідчило про його відкритість і щирість, відсутність «закритих» тем у спілкуванні. Зазвичай, у своїх листах батько і мати зверталися до дітей «Рідні», «Кохані», «Дорогі», «Мої дорогі», «Мої дорогі діти», «Кохана Іра», «Дорога Іра», «Дорогий сину», що поставало проявом глибокої любові і шани до них.

У листі від 21 червня 1921 р. В. Гнатюк доволі критично писав про те, що «До мене не раз звертано закиди навіть від дуже близьких осіб, що я бущім то не люблю своїх дітей, бо я не пещу, не цілую, не бавлюся і загалом не заходжуся коло них так, як інші тати. І се може дійсно здаватися так тому, хто не входить у причини мого поступовання. Але я, як тільки захорував, дістав поучення від Машковича, як маю поводитися дома: маю сидіти в окремій кімнаті сам, дітей не допускати до себе, хіба на коротко, не пестити їх і т. д. І я се сповняю і тому ніхто з Вас не хорував доки Ви були дома аж тепер на чужині починаєте хорувати. А діти я люблю навіть чужі, то чому не мав би любити своїх? Тільки прояви любови не мусять бути у всіх однакові» [1, с. 126–127; 4, арк. 141].

Як свідчить аналіз листів, Володимир Михайлович був гостинним, привітним, у їх орендованому помешканні у Львові, часто бували гості. Власне, про це він повідомляв своїх дітей, акцентуючи увагу на окремих деталях. Вважаємо, що це було характерною ознакою для В. Гнатюка — допомагати не лише своїм дітям, а й близьким родичам і знайомим, не відмовити їм у складний час. «Мама варить (готує) не тільки для нас, але й для інших десяти осіб, крім того для вуйка з Тернополя, який тепер у Львові знаходиться» [1, с. 26; 4, арк. 1]. «В нас є тепер п. М. Вітовська. Нехай хтось із Вас піде, куди треба, і відшукає гроші й річі, що полишив її муж¹¹, та гроші нехай перекаже для неї

¹¹ Дмитро Вітовський (8 листопада 1887 р. — 2 серпня 1919 р.) — український політик і військовик, сотник Легіону УСС, полковник, начальний командант УГА, Державний секретар військових справ ЗУНР.

через Уніонбанк, а річи при нагоді передасть (може на їх перевід треба виробити перше дозвіл) до нас. Зробити се треба зараз, особливо що до гроший, бо вона не має з чого жити» [1, с. 30; 4, арк. 7].

У Володимира Михайловича фінансова ситуація була досить складною, однак вони з дружиною жодного разу не відмовили своїм родичам і знайомим у можливості певний час мешкати у них. «Вже два тижні є у нас п. Вітовська з дитиною двомісячною¹² і слугою, а також щоби якось жити через зиму я взяла трох малих хлопців з першої гімн. на станцію» [1, с. 31; 4, арк. 8]. У листі від 15 листопада 1919 р. О. Майковська просила сина Юрія повідомити їй, «...що полишив Вітовський і де і напиши то мені. Ті жінці його, яка є у мене говорив хтось, полишені річи Вітовським має пані Лозин. і Вітовська дуже великий має жаль до неї, що она її про то нічого не напише» [1, с. 31; 4, арк. 8].

Сім'ю Івана Франка власник житла також «викидає з хати» і вони не змогли знайти іншої, тому просилися до них пожити якийсь час. У них винаймав помешкання Юліан Полянський за харчі, а саме: 20 кг пшеничної муки, 15 кг кукурудзяної муки, 5 кг гречаної крупи, 2 кг цукру, 4 кг м'яса. Для того, щоби мати змогу вижити у складних умовах того часу, в орендованому помешканні В. Гнатюка майже постійно квартирували гімназисти з 1-ї гімназії. Наприклад, вартість обіду в ресторані складала 4–5 тис. марок (далі — м.), у Гнатюків — 3 тис. м. В умовах міського житла дружина навіть придбала для утримання десятку курей. Хоча власник квартири був проти цього [1, с. 7–8].

В. Гнатюк постійно відчував нестачу коштів для купівлі палива на зиму, як він писав в одному з листів від 16 січня 1920 р., що «... не знає, чи доживе до весни...». Певну матеріальну підтримку йому надавали діти, зокрема дочка Ірина та зять Василь. Знаючи про відсутність коштів на придбання дров, вони неодноразово надсилали їх для цього [1, с. 8].

¹² Ярослав-Дмитро Вітовський (псевдо: «Зміюка», «Андрієнко») (7 липня 1919 р. — 29 квітня 1947 р.) — український військовик, начальник військово-польової жандармерії УПА ВО-4 «Говерла», командир ТВ-24 «Маківка» (05. 1945 р. — полон 28. 03. 1946 р.). Син військового міністра ЗУНР Д. Вітовського, який, загинув, так і не побачивши сина. Мати вийшла вдруге заміж за відставного польського офіцера і переїхала до Вільнюса.

Деколи продукти харчування В. Гнатюкові доставляли родичі. Влітку 1920 р. вони привезли 1,5 кг масла, 2 хлібини, пізніше 4 хлібини. В умовах зростаючої інфляції вартість буханця хліба складала 7 м., кілограма сала 140 м., м'яса — 150 м., картоплі — 2,40 кр. Для приготування салату купляли лободу. Наприклад, на святкування ювілею 50-річчя у В. Гнатюка на вечерю навіть не було 300 м. Дружина у листі до дітей, датованому 8 січня 1921 р., писала про те, що його зарплати навіть не вистачає на 2 кг м'яса. У листі від 8 червня 1920 р. В. Гнатюк пише про відсутність продуктів харчування, позаяк його твори не друкують і зарплата коректора у нього доволі мізерна [1, с. 8].

3 вересня 1922 р. В. Гнатюк отримував місячну зарплатню в розмірі 40 тис. м., одноразовий виклик лікаря коштував 50 тис. м. Від 3 березня 1923 р. йому підвищили зарплату до 200 тис. м., В. Гнатюк жартував, що в такому розмірі «... перед війною її не мали президенти і міністри». Однак вартість продуктів харчування, порівняно з його зарплатою, була високою. Наприклад, 1 кг м'яса коштував 36 тис. м., сала — 20 тис. м, кави — 54 тис. м., 1 л молока — 100 тис. м., яйце — 360 тис. м. тощо [1, с. 11].

Проблема забезпечення харчами і одягом присутня майже в усіх листах, написаних В. Гнатюком до своїх дітей, що було свідченням складного матеріального становища його сім'ї. В. Гнатюк, незважаючи на свій високий науковий статус, був скромним, не цурався отримати за можливості певну допомогу навіть і від дітей. Власне, він міг її мати лише від старшої дочки Ірини або ж її чоловіка Василя¹³, поза-

¹³ Василь — зять Гнатюків, чоловік дочки Ірини — Косаренко-Косаревич (23 березня 1891 р. — 30 вересня 1964 р.) — політичний діяч, публіцист, посол УНР у Берліні. 1918 р. працював у МЗС УНР: член делегації на переговорах у м. Брест-Литовський, в. о. дипломатичного представника у Берліні, секретар місії у Стокгольмі; за часів Директорії виконував окремі доручення Міністерства шляхів сполучень і фінансів. У еміграції мешкав у Берліні, займався підприємницькою діяльністю, здійснював філософські й історичні дослідження. 1943 р. заарештований гестапо за критику гітлерівської східної політики й до 1945 р. ув'язнений у концтаборі. 1952 р. емігрував до США. Автор праці «Московський сфінкс: Міт і сила в образі сходу Європи» (Нью Йорк, 1957 р.); а також низки статей у періодиці, зокрема, Пропаші скарби: Про Музей П. Потоцького // Краківські вісті. 1942. Ч. 45; 47; 49; 50.

як Леся і Юрій час від часу отримували ще від нього допомогу, не лише фінансову, а й словесну. Матеріальне становище свідчило про те, що відчувалася не лише постійна проблема з харчами «...дорожнеча страшна, тому видаєть ся байкою, що в Кракові 1 кг масла 100 к., 1 л. молока 6 к.» (к. — корон — примітка авторів) [1, с. 57; 4, арк. 39], але й з одягом, «...а убрание моє старе, яке мені подарував був Дорош-о» [1, с. 90; 4, арк. 88]. Це показово відображено у листі від 27 травня 1920 р. Володимир Михайлович звертається до дітей, наголошуючи на тому, що як «...Василь має які старі речі (особливо убрания), яких не буде носити, то може мама привезла би що з них Юркови, бо він від голови до ніг нічого не має. Нехай мама не забуде й за мій сурдут і камізьелку, що він лишив у Леськи» [1, с. 58; 4, арк. 41].

В. Гнатюк вважав, що пристойна освіта дасть можливість його дітям отримати не лише фах, а й певний матеріальний достаток, соціальний статус. Зокрема, у листі від 8 липня 1919 р. він писав про те, що «Леська, Ірина, і ще кілька других могли би спробувати на зимову сесію (семестр) в Празі чи Інсбрюку. Хай вони справляться, чи можливо це і як буде становити плата за одну особу» [1, с. 27; 4, арк. 2]. «Леся хоче їхати тепер з Зос. до Швейцарії і потім залишитися в Цюріху на медицині. Прошу дуже хай Василь довідається чи там дуже дорого і нам напише» [1, с. 27; 4, арк. 2]. О. Майковська у листі до сина Юрія також повідомляла про її бажання, щоб дочка Ірина «...би она учила ся медицини — або що іншого» [1, с. 31; 4, арк. 8].

Намагався і зятеві порадити «...щоби Василь кінчив техніку в Берліні і приїхав сюди як від нікого незалежний чоловік. Тоді Рутенці¹⁴ інакше дивлять ся на такого й інакше ходять коло нього» [1, с. 124; 4, арк. 136]. Він постійно цікавився складанням іспиту дочкою Лесею, підготовкою до них Іриною, Юрієм, якому не дозволили складати їх без будь-яких пояснень [1, с. 50; 4, арк. 56, 60, 69, 99]. У листі від 9 вересня 1920 р. писав про сина так, не «...знаю, чи він возьметься сей раз до науки, чи се лиш соломяний запал» [1, с. 93; 4, арк. 92].

Звичайно, що ситуація з часом змінилася, Юрій серйозніше поставився до навчання. Як повідомляли В. Гнатюкові його знайомі, він склав три предмети на «добре» і «дуже добре», до «...грудня (йдеться

¹⁴ Рутенці — в Австро-Угорській імперії офіційна назва українців Північної Буковини, Східної Галичини та Закарпаття.

про 1921 р. — примітка авторів) хоче поздавати всі предмети з I року...»; «...але при добрій волі і пильности міг би до січня здати, бо своїми здібностями перевисшає майже всіх українців» [1, с. 135; 4, арк. 159]. Як свідчить аналіз листів, 8 грудня 1921 р. Юрій склав найважчий предмет за перший курс — математику [1, с. 145–146; 4, арк. 166].

Однак була інша проблема — Юрій «...не вміє скупко жити і гроший держати, лиш як має, то все видасть...» [1, с. 135; 4, арк. 159]. Його місячний бюджет складав біля 600 чеських крон (ч.к. — примітка авторів), тому батько через Михайла Лозинського¹⁵ у Празі намагався отримати для нього фінансову допомогу в розмірі 400 ч.к. [1, с. 135; 4, арк. 153, 157]. Дійсно, в грудні 1921 р. Юрій отримав допомогу в розмірі 500 ч.к., Леся — 300 ч.к. [1, с. 146; 4, арк. 167].

Просив Леся надіслати йому копію ригорозального свідоцтва¹⁶, «...щоби можна вибрати за сей рік стипендію» [1, с. 66; 4, арк. 49]. З'ясував, чи їй зараховано два семестри і чи вона склала інші іспити [1, с. 79; 4, арк. 70].

Мало того, Володимир Михайлович дбав про інтелектуальний розвиток своїх дітей, надсилав їм примірники «Світу дитини», газети «Вперед», «Українську трибуну», планував передплатити «Український Вістник» та інші видання [1, с. 39, 105, 112, 129; 4, арк. 18, 40, 110, 119, 143]. Просив їх повідомити, які вони газети читають — польські чи львівські [1, с. 81; 4, арк. 79]. Просив Ірину придбати для брата з навчальною метою в антикварній крамниці твори Гете і йому надіслати [1, с. 149; 4, арк. 171].

Наукові та видавничі проекти В. Гнатюка також впливали на формування взаємин між батьком та його дітьми. Саме через них Володимир Михайлович намагався їх зреалізувати. Зазвичай, це було передавання як рукописів майбутніх видань, так і вже виданих книг. Однак він постійно хвилювався, що вони або ж будуть конфісковані цензурою або ж втрачені, «...бо тепер нема закона, тільки беззаконність» [1, с. 32; 4, арк. 7]. У листі від 2 жовтня 1919 р. він повідомляв дітей, що

¹⁵ Михайло Лозинський (30 червня 1880 р. – 3 листопада 1937 р.) — український публіцист, політичний діяч, дипломат, правознавець, біографіст, літературознавець, перекладач, театральний критик.

¹⁶ Посвідка про здобуття вченого ступеня (докторату).

передає три примірники своєї книжки: одну власне для них, професорів В. Ягіча у Відні, Ю. Горака у Празі [1, с. 34; 4, арк. 10].

Маючи серйозні проблеми зі здоров'ям, В. Гнатюк намагався через дітей вирішити питання з пошуком за кордоном видавництв, друку своїх праць, щодо «...гонорару, то думаю, найліпше умовити ся з фірмою на процент від примірника: наддрукуєть ся прим. 5000 примірників, кождий буде коштувати 5 чи 10 корон і від кожного фірма признає мені кілька сотиків. Кілька тутейших авторів годили ся так із Київськими фірмами, при чім процент виносив 5–10 %» [1, с. 33; 4, арк. 10].

Окрім того, просив їх надіслати йому дві брошури «... 1) Д. Дорошенко, угор. Україна (виданя Всесвіта)¹⁷. 2) О. Гоздава, Угорська Україна (виданя Часу)¹⁸. Обі вийшли в Празі. Зглядно книгарня вишле, їм подасьте мою адресу. Вони мені дуже потрібні» [1, с. 36; 6, арк. 14]. У листах від 12 і 18 січня 1920 р. В. Гнатюк нагадує дітям, гадаємо, що все ж таки старшій дочці Ірині, надіслати книжку «O, gozgawa, Uherska Ukrajina» і передати для Ю. Горака власне видання «Пісня про покритку»¹⁹ [1, с. 39; 4, арк. 18–19]. Батько також просив купити і надіслати йому чеські газети для дітей, пошукати у книгарнях праці на етнографічну тематику [1, с. 41, 50–51; 4, арк. 19, 29].

Складна ситуація, пов'язана із виданням україномовних друків у Східній Галичині, змушувала Володимира Михайловича шукати шляхи їх реалізації за кордоном. Як варіант, планував видати у видавництві «Час» або «Всесвіт» такі свої твори — легенди (3 книги), міфи (2 книги), колядки, щедрівки, гаївки, чумацькі пісні, загадки, голосіння, народні думи — по 1 книзі [1, с. 49; 4, арк. 25, 28].

¹⁷ Дорошенко Д. Угорська Україна. Прага: Видавництво Всесвіт, 1919. 32 с.

¹⁸ Ольгерд-Іполит Бочковський (1 березня 1885 р. станція Долинська Херсонська губернія — 9 листопада 1939 р., м. Прага) — український соціолог, політолог і етнолог, один із провідних європейських фахівців з теорії нації та національних відносин першої половини XX ст., педагог, публіцист і громадський діяч. У 1919 р. О.-І. Бочковський під псевдонімом «O. Gozdawa» опублікував статтю «Uherska Ukrajina». Разом зі статтею М. Кордуби про Буковину вона з'явилася у київсько-празькому видавництві «Час», у серії «Пізнаймо Україну» (Кордуба М. Bukowina / Uherska Ukrajina / O. Gozdawa. Kyjiv: Čas, 1919. 32 с.).

¹⁹ Матеріяли до української етнології. Видає Етнографічна Комісія Товариства ім. Шевченка у Львові. Том XIX–XX. Львів, 1919. 422 с.

Гадаємо, що В. Гнатюк не мав ілюзій щодо своїх дітей з пошуком за кордоном видавництва, друку своїх праць, тому особисто намагався реалізувати свої видавничі проєкти. Зокрема вів переговори зі своїми знайомими у Канаді щодо друку своїх праць [1, с. 139, 141; 6, арк. 157, 159]. Намагався надрукувати твори у віденському видавництві «Чайка», очолюваному Антоном Крушельницьким [1, с. 149–150; 4, арк. 172–173]. Детальніше про видавничу діяльність А. Крушельницького йдеться у монографії І. Зуляка та М. Зуляк [2].

Окрім проєктів щодо видання своїх творів у Відні, Берліні, Празі та Варшаві, В. Гнатюк планував «...висилати книжки неполітичного змісту на Україну, чи такі посилки були би певні і не пропадали би, як їх уладити і до кого в тій справі звертатися.... Якби був запевнений відбір кожної книжки хоч у 5000 примірн., тоді ми друкували би книжку за книжкою, поволі і без чужих капіталів. Без того очевидно не можна; бо коли б не було обороту готівкою, ми не могли б добути стільки грошей, кілько тепер треба на накладі. Може вдасться й мені тепер здобути і надрукувати бодай одну свою книжечку з казками...» [1, с. 149–150; 4, арк. 172–173].

Варто зауважити, що на сьогодні листування В. Гнатюка зі своїми дітьми — це єдине джерело, яке дає змогу проаналізувати задекларовану проблематику. Досліджуючи взаємини В. Гнатюка зі своїми дітьми крізь призму епістолярію, варто наголосити на тому, що вони були непростими, зважаючи на тогочасні обставини: виховання нащадків, їхнє бажання бути самостійними, вийти з-під батьківської опіки тощо. З боку батьків було настирливе бажання дати дітям пристойну освіту, певний соціальний статус тощо. Це «вічні» проблеми стосунків дітей і батьків, на які неможливо отримати однозначну відповідь.

В публікації простежується багато інших тем, пов'язаних із В. Гнатюком і О. Майковською. Зокрема, побутових проблем, повернення боргів, побуту, стану здоров'я, родини і знайомих тощо.

Домінуючою є надто деталізована інформація загального плану, яка має стосунок до фінансових питань, повернення боргів, побуту, стану здоров'я, родини і знайомих В. Гнатюка і О. Майковської тощо.

Література

1. Зуляк І., Зуляк Г. Володимир Гнатюк. З епістолярної спадщини. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2018. 252 с.

2. Зуляк І., Зуляк М. Антін Крушельницький: життя і діяльність (1878–1937 рр.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2019. 302 с.
3. Зуляк І. Побутові умови і матеріальне становище Володимира Гнатюка в 1919–1926 роках (на основі архівних матеріалів). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство* / За ред. д. ф. н. Ткачука М. П. Тернопіль: ТНПУ, 2011. Вип. 32. С. 26–30.
4. Листи Володимира Гнатюка та його дружини до дітей. Машинописні копії. Держархів Тернопільської обл. (Ф. Р-3443 «Гнатюк Володимир Михайлович»). Оп. 1. Спр. 2. 282 арк.
5. Мушинка М. Володимир Гнатюк у моєму житті. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство* / За ред. д. ф. н. Ткачука М. П. Тернопіль: ТНПУ, 2011. Вип. 32. С. 8–15.
6. Мушинка М. Доля нащадків Володимира Гнатюка. *Народна творчість та етнографія*. 1972. № 5–6. С. 16–19.
7. Мушинка М. Розсіяні вітром долі. Рід Володимира Гнатюка живе. *За вільну Україну*. Львів, 1992. № 164. С. 4.
8. Якель Р. Наукова спадщина, яка надихає. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство* / За ред. д. ф. н. Ткачука М. П. Тернопіль: ТНПУ, 2011. Вип. 32. С. 87–89.

РОЗДІЛ 3

ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ, МОВОЗНАВСТВА, ЕТНОГРАФІЇ

Мушкетик Леся Георгіївна — доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

ГЕНДЕРНИЙ ЕТОС ТРАДИЦІЙНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ПРАЦЯХ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Важливість дослідження фольклору як складової етосної культури народу, його менталітету, екзистенційно-есенційних, морально-етичних поглядів наголошувалась багатьма дослідниками. Свого часу студії таких учених минулого як М. Костомаров, М. Сумцов, М. Драгоманов, І. Франко, В. Гнатюк розширили наукові межі вивчення в історико-порівняльному плані, утвердили за ним значення цінного джерела народного життя, його поведінкового кодексу.

Чимало цікавих спостережень про становище жінки в традиційному українському суспільстві, жіночу долю зробив Володимир Гнатюк, який зібрав багатий матеріал на цю тематику, вмістивши його у своїх численних фольклорних збірниках, таких як «Галицько-руські народні легенди» (1902), «Галицько-руські анекдоти» (1899), «Етнографічні матеріали з Угорської Русі : Зібрав Володимир Гнатюк» (1897–1911. Т. I–VI) та ін. Йому належать і цінні дослідження з гендерної проблематики, які і зараз слугують важливим джерелом тогочасних етнічних еспектацій, їх художньо-естетичного втілення в уснословесних творах.

Про фольклористичну діяльність Гнатюка написано чимало, це праці Ф. Колесси (2005); Г. Сокіл (2011), окремі дослідження йому присвятили М. Мушинка (1987; 1992 та ін.), В. Петров (1927), М. Яценко (1964), О. Шеремета (2003) та ін.

Відомо, що в селянському суспільстві, в якому склалася особлива, замкнута мораль, поведінка була суворо регламентованою і обумовлювалася двома універсальними ролями — статевією і віковою. Відповідна «правильна» поведінка за цими взірцями була доволі важлива, оскільки поцінування вчинків особи відбувається не на основі характеру чи стосунків, а вікової категорії, та ще більшою мірою — на основі ідеалу маскулітності та жіночності. Традиційна селянська громада найсуворіше засуджувала своїх членів за дві великі групи гріхів, пов'язані з сексуальністю, це статеве життя до одруження і розлучення. Окрім релігійної неприпустимості в обох гріхах передусім вбачали загрозу інституту шлюбу: у першому ризик реалізації заміжжя, у другому порушення стабільності вже реального шлюбу.

Гірка доля зведеної дівчини — покритки, маргінальність її становища змушувала дівчат до приховування вагітності і навіть знищення власної дитини. Покритку у більш віддалені часи чекало жорстоке покарання, обрізання волосся, вивішування коси на жердині, висміювання, поливання дьогтем воріт. Її били шнурами від дзвонів, намочених у соляній ропі, киями, кануками тощо (див. праці В. Гнатюка). Згадаймо шевченкову «Лілею», де люди не злюбили і позбавили життя навіть безневинну дитину, що народилася від зв'язку її матері з паном. «Ставлячи високо поняття родини й роду, — писав Ю. Липа, — створює українець підстави до моральної контролі над одиницею. Тому таким важним чинником українського home'у є громадська опінія. Не є вона така пересадно толерантна, як, скажім, польська, чи румунська. Ще менш підстав для порівняння її з опінією в росіян, власливо, московинів, де товариське життя — це ряд скандалів, самодурств і надужить. В українців — це систематична контролія передусім особистої моральности. Кари, що накладає громадська опінія, є суворі. Особливо відзначаються цим села. Викинення з села, пронизливе відзначення винних (напр. покриток) є значне. Донедавна ще на півночі України перелюбницю для сорому наго опроваджувано по селі» [18, с. 181].

Одним із найдавніших сюжетів українських народних балад і пісень є *дітозгубництво* — вбивство власної дитини, як результат страху перед родом і громадським осудом позашлюбних зв'язків. «Народна мораль, — писав М. Гайдай, — визначила як зло вчинки, які шкодили інтересам роду і сім'ї (убивство чоловіка, жінки, невістки, дітозгубництва, втрати вінка), і які порушували закони людяності і спра-

ведливості (скривдження бідної дівчини, залишення напризволяще дітей, порушення закону слова, честі, вірності)» [2, с. 97]. За свідченням Володимира Гнатюка, існують різні фольклорні версії даного сюжету, найпоширенішою була «Пісня про покритку, що втопила дитину», що налічує 51 варіант з різних регіонів тогочасної України, з них двадцять дев'ять було відомо раніше, як свідчить у своїй праці Гнатюк [11, с. 249–289]. Найкращі варіанти збереглися в Галичині, тому автор вважає, що пісня далі розповсюдилася по Україні саме з цього регіону, однак згодом впливи могли йти і в зворотному напрямі. Щодо походження пісні, то учений дійшов висновку про її утворення в XVI–XVII ст. Гнатюк подає розмаїті версії твору, з вказівками на час і джерело публікації, віршований розмір, персонажів, мотиви, стилістику тощо, вказує, що частина з них утворилася під впливом словацьких пісень. Він виокремлює три групи варіантів: 1. українсько-білорусько-російські варіанти; 2. Польсько-чесько-словенські. 3. Німецькі. Він окреслює шляхи їхніх взаємовпливів. У самій пісні розповідається, як рибалки спіймали у воді дитину замість риби. Вони повідомляють про це, усі дізнаються про страшний злочин молодої дівчини. Суддями у творах можуть виступати піп, сотник, пан. У покарання у воду (Дунай) кидають і саму дівчину (рідше трапляються інші способи покути). Подібний сюжет, на думку ученого, має міжнаціональний характер, він поширювався у різних європейських народів. Дослідник виокремлює характерний мотив цих пісень, де бідолашна дівчина іде поміж подруг без вінка, нечесана, неприбрана, без вінка, така публічна поява, вочевидь, символізує її позастатусний стан — вона вже «не дівка, не жінка, а людська поговорка». Причому її «непокрита» поява в образі дівчини, як зауважує учений, впливає на тяжкість злочину — це саме по собі вже було порушенням і згідно з віруваннями могло викликати стихійне лихо, різні нещастя. Потопаючи, вона звертається до матері й просить, аби та не пускала гуляти своїх дочок [11, с. 285]. Ця формула-сентенція — застереження матері, яка погано виховувала дітей і давала їм волю, популярна в українському фольклорі і повторюється у різних варіантах, у Гнатюка:

«...Не пускай же на досвітки, нехай дома сплять.

Бо на досвітках чужа мати кладе доню спать,

Та біля кожної подушечки женихів по'ять.

Та не хрестившись, та не молившись треба з їм лягать,

Та не хрестившись, та не молившись треба обнімать,

Та не хрестившись, та не молившись треба цілувать»
[11, с. 285].

У К. Квітки:

«Матіночко-голубочко, маєш дочок сім:
не пускай їх на вулицю, — буде доля всім.
Матіночко-голубочко, маєш дочок п'ять:
не пускай їх на вулицю, нехай вдома сплять.
Матіночко-голубочко, маєш синів два:
пускай їх на вулицю, — нема сорома»
[14, с. 25].

Вочевидь, тут йдеться про те, що дівчина опинялась у парадоксальній ситуації: з одного боку, вона мала зберігати цноту, дотримуватися моральних засад, з іншого — брати участь у гуляннях молоді — досвідках, вечорницях тощо, адже потрібно було шукати пару для заміжжя, що теж суворо регламентувалося громадою, було обов'язком дівчини, тож вона мала відвідувати зібрання молоді — у протилежному випадку вона могла підлягати обструкції з боку парубків. Отже, на молодіжних зібраннях публічна відмова парубку з боку дівчини вважалося образою, за яку треба було відповідати («Не гордись, дівчино, треба жарти знати, як парубок зачіпає, треба жартувати»). До заміжжя/одруження спільнота стимулювала молодь на порі присоромлюванням, а становище тих, що не зробили цього вчасно, було неврегульованим і принизливим («Сором перед людьми і страх перед Богом»). У згадуваному збірнику легенд В. Гнатюка йдеться про те, що нежонаті парубки і невіддані дівки не мають дітей і за це караються по смерті. Блукають по голій місцевості, толоці, де мряка і холод, немає сонця, дерев. Худі, в тяжких ланцюгах, вони бігають одне за одним. Чорт вінчає їх залізними обручами, та не можуть повінчатися, мусять так каратися до останнього суду.

Таким чином, подібні історії (серед них і про втрату цноти, мандри зі зводителем) служили пострашками для дівчат, засторогами перед негідними вчинками, жорстока кара мала повчальне спрямування для перестороги, відлякування. Норма подвійної моралі ускладнювала дотримання цнотливості. Згідно з нею контроль покладали винятково на жінку. Часто сам парубок звинувачував дівчину у легковажності. Він заледве відчував суспільний примус одруження з вагітною від нього дівчиною. Внаслідок премарітального сексуального життя цін-

ність дівчини на «ринку наречених» зменшувалася, а то й припинялася: «Цнота дівчини була ключовим критерієм її доброчесності та успішності на ринку наречених, а порушення цього табу призводило до серйозних моральних та соціальних санкцій та могло назавжди зруйнувати життя дівчини», — свідчить О. Кісь [15, с. 126]. Чимало пісень і балад присвячено втраті цноти дівчиною.

Вимоги до хлопців не були такими суворими, тут можна говорити про так звану подвійну мораль села, коли вина за «зведення» покладалася передусім на дівчат. Однак у деяких випадках покаранню підлягав і хлопець, а не лише дівчина. П. Чубинський згадував про те, що волосні суди часто змушували зводителя одружуватися [25]. Якщо дівчина свідчила про обіцянку одружитися, висловлені наміри хлопця, яких він згодом не реалізував, тобто обдувив її, це було серйозною підставою для його офіційного покарання і одруження з нею. У своєму дослідженні Гнатюк наводить випадки покарання хлопців у минулі століття, до прикладу, він вказує, що карали, били парубків, на кого вкаже дівка. Хлопця вели на три мости, на першій давали п'ять буків і кричали: «Кайте се, люде, абесте так ни робили, бо й вас таке чікає». І так далі. Поки доведуть до третього моста, все село збіжитья дивитися на це «покаяніє»» [11, с. 313].

Крім аналізу пісень, Гнатюк у своїй праці подав розлогий опис життя молоді, що ілюструє згадувані ним твори. Духовні і світські установи «джерелами гріха» вважали молодіжні зібрання — вечорниці, досвідки, вулицю, відвідини корчми та ін. Дослідник подає докладний опис перебігу цих розваг, звичаїв спільної ночівлі, відносин між дівчатами й парубками, змальовує весільний обряд комори, випробування цноти дівчини та звичай покривання голови, переходу покритки (завитки, зведениці) до статусу жінки, якій суворо забороняється мати дівочі атрибути. Він подає і приклади покарання зведениць, самих парубків, приклади офіційних і народних присудів перелюбцям. Великим церковним гріхом вважалися зносини між кумом і кумою, тому вірили, що внаслідок цього куми можуть перетворитися на каміння. В. Гнатюк згадує про такий камінь (Баба) в одному з сіл на Коломиїщині, який народ називає кумами. Однак навіть покарання не зупиняє перелюбу поміж ними:

«...В славнім місті Гусятині на високім замку
Там лежить кум закований за куму коханку.
А за що він закований? За біленьку шию.

Ще тра куму раз любити, хоть марне загину!»
[11, с. 325].

Автор описує різні способи покарання винних у попередні століття, зіставляючи їх з різними варіантами пісні, — від смертних вироків до биття буками (киями), канчуками, різками, їх виганяли за межі поселення, садили до в'язниці тощо. У кінці Гнатюк робить висновки про велику вагу розгляду розмаїтих автентичних варіантів твору для точного визначення його походження і поширення, відображення в ньому реалій тогочасного життя. Зауважмо, що сам Гнатюк виступав за точну, фонетичну фіксацію творів з науковою паспортизацією, а також проти будь-яких втручань у текст при підготовці його до друку, він писав: «Записуючи свої матеріали, я тримав ся тої засади, щоби записати всьо, слово в слово, а не пропустити нічого, „ніже тієї коми». Вправді не зискали через те материяли на красі і стали може за тяжкі пересічному осьвіченому чоловікови до читаня, але за те задержали свою фільольогічну вартість; а про се й найбільше розходило ся мені» [6/3, с. X].

Про матір, що згубила своїх дітей, йдеться і в іншій статті Гнатюка «Пісня про неплодну матір і ненароджені діти» [10, с. 173–224], що складається з кількох частин: 1. Народні вірування про причини вагітності; 2. Народні легенди про неплодну матір; 3. Поетичні переробки легенди про неплодну матір; 4. Народна пісня про неплодну матір. Її стосунок до пісні про Христа й Самарянку.

У четвертій частині праці йдеться про варіанти української народної пісні, що перегукується з біблійним сюжетом про Христа і Самарянку. Народний твір автор статті порівнює з авторським духовним віршем, що дозволяє йому, як він зауважує, збагнути сутність народної поезії, а ще показати, що слід бути обережним при порівнянні подібних мотивів. Зосібна, він перераховує відмінності в творах, так, дівчина не дає води Христу, бо вода в ній нечиста, до неї нападало листя тощо (а не тому, що він єврей, як у псалмі), та Христос знає, що вона втопила в ній семеро дітей, чого теж немає в духовній пісні. А ще Христос дає ключі Петрові й забороняє випускати дівку з пекла, де вона перебуває. Гнатюк називає риси духовної пісні як авторського твору, що утворився з євангельської легенди, на його думку, саме тому він і не поширився в народі, хоча побутував у репертуарі лірників. Натомість народна пісня, хоча й має спільне тло з євангельською легендою, є суто народною, усною творчістю.

Крім пісень Гнатюк відшукав і одну колядку, яку співають помірним під назвою «Грішна дівка», що увійшла до його збірника «Колядки і щедрівки» [16]. А всього він називає 13 варіантів твору з різних регіонів, переважно західних. Він заперечує думку Ю. Яворського щодо українсько-російських та українсько-білоруських паралелей у піснях, вважаючи український текст первісним.

Гріхом вважалося й убивство ненароджених дітей, про що йдеться в 1 і 2 частині статті. В. Гнатюк свідчить, що в різних народів існують вірування про те, що душа існує вже перед народженням дитини, тільки перебуває ще в Бога, або у духа, або взагалі в якомусь певному місці. Під кінець вагітності Бог вміщує душу в тілі. Щодо того, коли саме дитина стає живою, думки людей розходяться: може й після 45 днів, а то й на 7–8 місяці. Однак душа може й не потрапити до тіла і дитина не народиться. Це може спричинити лише надзвичайна сила, яку дістають від чорта, тому за це тяжко відповідають: «Познакомившись так із віруванням і легендою про зачинюваннє дітий, бачимо, що віруваннє оперте на переконаннє, що кожній жінчині призначене з гори число потомків, яких вона має полишити по собі. Одначе те призначеннє можна оминати при помочи надприродної сили. Ся сила є витвором злої істоти, яка вічно змагаєть ся з доброю істотою. Понятте добра і зла вроджене кожній людині» [10, с. 205].

Водночас слід зауважити, що в традиційному українському суспільстві неоднозначним було ставлення до абортів. З одного боку, вони таємно практикувалися, адже ростити багато дітей було складно, а з іншого — суворо засуджувалися релігійною мораллю, догматичне православне вченнє сформувало у народній свідомості ставлення до аборту, як до смертного гріха дітовбивства. У згадуваній статті розповідається про страшні муки, які чекають матерів, які «зачинили своїх дітей», практикуючи у час весілля «присідання пальців на посаді» — скільки пальців «присіло», скільки років не матиме дітей. Гнатюк подає також чимало інших способів переривання вагітності, пов'язаних з місячними, мерцями, вживанням трав, страв тощо. Він описує й реальні засоби запобігання тяжі, до прикладу притули тощо. Під прикладами вміщено подібні варіанти вірувань в українців і європейців, а також віддалених народів, автор наголошує на їхній подібності, обумовлюючи причини цього. Він свідчить про давність походження звичаю і культурні взаємовпливи різних народів.

Однак, як пише Гнатюк, є й такі жінки, що вважають своїм обов'язком мати потомство та заслужити собі рай у Бога, про що йдеться в пісні про св. Олексія, якого батько оженив проти його волі, вміщеній далі, де неплодна не зі своєї вини жінка скаржить на долю, свій неприродний стан, адже вся природа парується, дає потомство, а вона не потрібна ні на землі, ні в раю:

«Горкий же мій, горкий, горкий же мій світе,
Мужу Олексею, мій рожевий квіте.
Кожда деревина літорость пускає
І каждая птиця свою пару має,
Лиш я нещаслива так по світі блукаю...
Неплодное древо з саду вирубають,
Мене неплодницю в рай не приймають!»
[10, с. 182].

Відомо, що традиційна родина вважалася неповноцінною без дітей, не мати дітей було великим горем, відхиленням від норми, несхвально ставилися і до ситуації — одна дитина в родині («Мала мати одну дочку, та й купала у медочку»), про що складено чимало народних казок, де зневірена мати народжує дитину від горошини, насінни, тварини тощо, чи, навпаки, забагато потомства, у зав'язці твору наголошується злиденне становище родини, в якій «діточок, як у решеті дірочок», їх важко прогодувати. Гнатюк посилається на працю Марка Грушевського, де вміщено зразки бажань родичів про дитину, далі він пише: «Люди на те сходяться, побирають ся і люблять ся, аби мати дітей. Ті люди, що не мають дітей, бувають дуже нещасливі; ними не завідує Бог і через те вони не мають ніякого приплодку. Живуть тай умирають, а ім'я їх гине, переходить на чужих. Про таких бездітників згадують люди ще кілька років по смерті, а потім забувають зовсім, бо вони не лишили свого насіння тай звели ся. Навпаки ті люди, що мають дітей, вони щасливі, не зводять ся, лишають свій приплодок і люди про них не забувають швидко, бо говорять: Ага, се того й того син або донька, внук або правнук! Його ім'я жиє тут на землі межи людьми і не зводить ся» [10, с. 175]. Бездітність вважалася порушення родових законів, принципу природовідповідності.

За протидію цим канонам слідувало жорстоке покарання, Гнатюк пише: «Іншими словами: Зла людина може різними способами, переважно симпатичними, зачинити в кожній жінці діти і не допустити до їх народження. Через те поповнює одначе злочин, не менший від

убиття живої людини, за який належить ся тяжка кара. Тої кари годі оминати, бо інакше була б захитана вся суспільня мораль і етика» [10, с. 173]. Жінку не пускали на небо, а кидали до пекла, де вони мусить вічно страждати. Покарання у пеклі здійснювалося за принципом «По гріхам воздасться», однак ступінь покарання більша за самий гріх: «За гріхи таких жінок не приймають до неба, вони сидять у пеклі на толоці і мусять їсти своїх дітей: Порубають їх у великі кітли, витягають із крові і так мусять їсти. Мама їсть свою дитину і хоч дитина дригає пальцями, се не помагає нічого, бо чорт стоїть із вилами і кричить : їж, коли не бояла ся ти їх зачинювати та не вродити і не хотіла мати приплодку, що був тобі наіменованний. Тепер мусиш ізїсти! — І вона їсть від суботи до суботи. За цілий тиждень мусить виїсти їх геть, а в суботу знов наповняєть ся той котел тими самими її дітьми, що поїла попередного тижня і вона мусить починати наново їсти їх. А її пальці з правої руки, котрими при вінчанню зачинила свої діти, горять не вгаваючи, вічно кипять у смолі і так буде до суду віка» [10, с. 175]. У народних творах пекло може описуватися з жажливими натуралістичними подробицями — за згубу невинного пані переливає кров з однієї бочки до другої, дівчина їсть дитину, і все це щоразу повторюється, тобто покарання є довічним. В. Петров мотив про з'їдання дитини пояснював так: «Неплідна матір, що стратила дітей своїх, уподібнюється до свині: як свиня з'їдає своїх поросят, так і ця грішна жінка з'їла своїх дітей. Мотив ненароджених дітей виразно ґрунтується на порівнянні грішної неплідної матері з свинею, що так само їсть своїх малих. Це побутове реальне порівняння розвинулось в цілу легенду» [22, с. 201–214].

Ці уявлення, власне, мали перешкоджати «замкненню дітей», про що писав М. Грушевський: «З огляду на це, як нам видається, головною причиною, яка стримувала жінок йти на такий крок, був страх зґрішити дітовбивством, „загубити дитячу душу». Другим чинником, який міг стримувати жінок від абортів — страх посмертної долі ненародженої, а тому й нехрещеної дитини... вони через те, що не були народжені, не можуть доступити царства, даремно плачуть при його брамі і відгрожуються, що заступлять своїй матері вступ, коли вона добиватиметься до царства, та відошлють її до пекла» [12/4, с. 283].

Гріх абарту обтяжувався ще й тим, що вірили — нехрещені діти нікуди не потрапляють по смерті, неприкаяні блукають світом. Вони у вигляді душ можуть мститися своїй матері, ці сюжети теж розглянуто

у згадуваних розвідках. Володимир Гнатюк вважає, що з вірувань утворилися дві українські легенди, тексти яких він подає, це «Ненароджені діти» та «Як жінка позачинювала діти». В інших слов'янських народів вони невідомі. Найкраще сюжет зберігся в західній та північній Європі, де існували й авторські твори на цю тематику. В українських нарративах йдеться про жінку, яка зачинила дітей. А потім мала відбувати спокуту, ночуючи в церкві. У першому варіанті вночі до неї з'являються душі її ненароджених дітей у вигляді білої гуски і гусенят, які вимовляють їй за гріх, а далі скубуть, рвуть її і врешті забивають насмерть. Вранці від неї знаходять лише кістки. У другій легенді до жінки по черзі з'являються дві панянки і панич, такими мали стати її діти. Вони дорікають матері, що їх не народила, адже вони могли вести заможне життя, бути великими панами, мати потомство тощо. «Затратила ти свою душу, своїх доньок, а моїх сестер, тай моя душа пропала і багато душ нашого потомства. Отже що ти доброго наробила?» [10, с. 186]. Насамкінець панич бере її за ноги і роздирає навпіл. До легенди додано гумористичний, суто український додаток — мотив про кухарку і попадю. Далі учений докладно описує німецький, шведський, норвезький та ін. варіанти, усього нараховує 25 версій, він порівнює основні теми, варіанти, мотиви, робить висновок про те, що вірування і легенда співвідносяться як теоретичне і практичне. Гнатюк повідомляє, що на цю тематику склалися переважно прозові твори, хоча йому вдалося знайти й один пісенний, який він вміщує далі, тут ненароджені діти обіцяють помститися матері, яка «гуляла в розкошах»:

«Як ти будеш, матко, смутне ложе мати,
Ми будемо тяжкі болі а до тебе слати.
Як ти будеш, матко, житія кончати,
Ми будемо смерть з мечами а до тебе слати.
Як ти будеш, матко, царства доступати,
Ми будемо твою душу а в ад одсилати»
[10, с. 222].

У 4 частині праці дослідник подає приклади фольклоризму народних творів, їх обробок зарубіжними поетами, детально описуючи фабулу поем.

З утворенням родини життя молодих людей змінюється, так само змінюються і їх поведінкові ролі. Чоловік і дружина спільно складають взаємозалежну, взаємодоповнювальну систему, їх функції у родині

ні по-справжньому можна зрозуміти лише одну стосовно одної. У селянському суспільстві цінувалася жінка — *добра*, і в прямому і більш широкому значенні, з різними конотаціями: вміла, хороша, хазяйновита, роботяща тощо. Авторитет чоловіка в родині у зразках жіночої поведінки обумовлювали три взаємопов'язані норми: покірливість, терплячість і вміння слухати. Тому засуджувалися протилежні риси — упертість, лінощі, злість, сварливість, що широко відобразилося як у пісенному, так і прозовому фольклорі («Сіє чоловік жито»).

Добрі і лихі жінки протиставляються у прозових творах. В етіологічних переказах під назвами «Легенда про три жіночі вдачі», «З одної доньки — три» та ін. — цю тематику досліджували В. Петров, В. Гнатюк [21, с. 55–66; 9, с. 74–85], у наш час В. Суковата, М. Краси́ков [24, с. 763–768 ; 17, с. 220–233] та інші — ідеться про походження жінок, їх різні типи. Доньку-одиначку одного господаря сватало троє хлопців. Той не знав, кого вибрати, бо всі троє були добрими газдами. Ісус Христос порадив йому заперти доньку, свиню і собаку в хаті. На ранок з них стало три дівки і газда не знав, котра з них його. Вони побралися, і невдовзі потому мати навідалася до кожної з них у гості. Перша, залишивши матір одну в хаті, одразу кудись побігла, до куми абощо. Поки вернулась, усе в печі погоріло. Друга лежала на соломі, гола, товста, біля неї пляшка горілки. Вона повідомила, мовляв, чоловік пішов молотити, згодом принесе їсти і пити. Третю дочку матір застала в хліві, та викидала гній, прибирала, поралася з п'ятьма телятами, працювала день і ніч, без спочинку. Коли матір повернулася додому, старий сказав, хто з них хто, тобто перші постали з собаки і свині, а остання — його рідна дочка, газдиня.

Таким чином два типи жінок — лінива і лайлива відповідно пішли від свині і собаки. Добрі жінки походять від «справжньої жінки» і уособлюють працьовитість, стриманість, привітність, побожність, чесність, відповідальність за дім і сім'ю тощо. В. Петров указав на інші варіанти походження жінок, окрім свині та собаки ще ящірка, змія, що є наслідком гріха, покарання чоловіка за обман тощо.

Поширеним у фольклорі є сюжет про покарання лінивої дівчини, жінки (АТУ 1370 (*Перевиховання лінивої жінки*)). В. Гнатюк, який провів серед інших кілька експедицій у регіон поселення бачванських русинів, у колишньому Бач-Бодрогському комітаті Угорщини (нині Сербія) записав від українців-русинів казку «Король Матяш проучує

ліниву дівку», яка збереглася лише на цій території з циклу про відомого угорського правителя середньовіччя короля Матяша. У ній ідеться про те, що Матяш, почувши про дуже ліниву дівчину, приходять до неї в хату і оголошує, що дозволяє їсти лише тим, хто працює. Наступного дня голодна дівчина починає працювати, а саме: встає з постелі, вдягається та умивається, що вже є поступом. Згодом вона починає поратися по господарству і стає дуже вправною. У творі підсумовано, що все це відбулося завдяки Матяшевій мудрості. У збірнику легенд Гнатюка знаходимо жартівливі пародії на релігійні твори про гіперболізовану ліню жінки: «Глас I. Чиж я тобі не жінка, чи не господиня? Три дня хату не вимітала, сьмітя по коліна. — Ой встань, мужу, не лежи, хоть кобилов сьміте вивези!» [4/2, с. 215].

Вважаючи, що твори даної тематики підлягали міжнародним взаємовпливам, В. Гнатюк спробував розкрити причини міграції творів, з'ясувати шляхи культурних мандрівок, окреслити кілька напрямків, якими переходили фольклорні твори зі Сходу на Україну, його висновки так підсумував В. Петров: «...через Грецію безпосередньо чи за посередництвом південних слов'ян; через Грецію, Рим, далі романські й германські народи за посередництвом західних слов'ян, поляків, чехів; від арабів до Іспанії, звідти до романських і германських народів, а потім до слов'ян; від татарів і турків (вірмен і жидів) до слов'ян; від арабів — турків — сербо-хорватів до русинів» [20, с. 252].

У записаних дослідником текстах трапляються й інші спостереження над дотриманням поведінкових норм селянського суспільства. Так, публічна поява дівчини чи жінки мала відповідати її статусу в громаді. Одружена жінка мала демонструвати себе гарною господинею, роботящою і скромною. Обов'язковим було носіння очіпка, фартуха. У пародіях на релігійні славословія у розділі «Жартівливі легенди і сатири на святі теми» з книги легенд Гнатюка, гумористично змальовано таких *некукібниць*: «Глас VIII. Плачу і ридаю, на молодиці споглядаю. Молодиці, безстидниці! Без фартуха, без рантуха, чоловіка в дома нема! Слава тобі Господи!» [4/2, с. 215]. Порядна жінка не мала з'являтися на людях без очіпка, Т. Рильський згадував: «Я пам'ятаю випадок, коли семилітній хлопчина, граючись, скинув очіпок заміжній жінці в товаристві. Жінка розплакалася від образи, що він змусив її, чесну молодицю, «світити волоссям». Я пам'ятаю, наскільки безуспішними були якось мої спроби утішити гнів однієї молодиці на іншу, головним чином задля того, що остання її «розчіпчила»» [23, с. 279].

У патріархальній родині бути головним було не лише правом чоловіка, а й обов'язком, у народних творах обумовлюється главенство і право чоловіка, природний, з погляду звичаєвості, розподіл прав і обов'язків. Тому зневажали, висміювали чоловіка, яким керувала жінка. У збірнику анекдотів В. Гнатюка «невдоволена» жінка ходила до корчми і била чоловіка. Раз як верталася звідти, то побила його за те, що вузько прочинив ворота, вдруге — за те, що широко. А потім наказала носити її в міху. Чоловік зав'язав шнурком міх і так її побив, що більше ніколи його не чіпала [3, с. 47].

У жартівливих українських піснях звучать відголоски давніх ярмарок наречених, які відбувалися на Україні, і про які писали В. Гнатюк, В. Охримович, З. Кузеля та ін. Володимир Гнатюк змалював цей звичай на території бойківсько-гуцульського пограниччя. Ярмарки відбувалися щорічно весною. У цей час з'їжджались дівчата разом з матерями, і хлопці шлюбного віку. Вони стояли гарно вбрані, у святковому одязі, а хлопці ходили, заводили розмову й вибирали собі наречену. Як свідчить Гнатюк, чимало людей так таким чином одружувалися, багато з них походило з віддалених місцевостей.

Погляди Володимира Гнатюка на гендерні стосунки в традиційній родині перегукувалися з дослідженнями К. Квітки, Ю. Яворського, В. Петрова та ін., уже в наш час їх розвивають і доповнюють такі фольклористи та етнологи як М. Красиков, І. Ігнатенко, О. Кісь, В. Суковата, Л. Іваннікова та ін.

Зібрані Володимиром Гнатюком фольклорні матеріали є безцінним фактологічним джерелом для пізнання народного життя і особливостей його художнього відтворення. Численні польові експедиції, збирацька і видавнича робота сприяли його глибокому знанню матеріалу і допомагали в написанню розвідок, присвячених становищу дівчини/жінки в тогочасному селянському суспільстві. Його енциклопедичні знання з різних теренів гуманітаристики, не лише української, а й світової, перекладацька робота дозволили залучити до досліджень великий міжнародний матеріал, провести скрупульозні компаративні дослідження, що сприяли утвердження історико-порівняльної методи в українській фольклористиці, і зараз слугують прикладом для подальших студій, лишаються актуальними й нині. У своїх працях Гнатюк застосовував і міждисциплінарну методу, зосібна у порівнянні письмових та усних джерел, розгляді релігійної тематики тощо, він широко залучав до аналізу напрацювання етнографічної, історичної, етноп-

сихологічної, філософської та ін. наук. Дослідницька манера ученого позначена залученням до аналізу якомога ширшого матеріалу, скрупульозністю, точністю, обумовленістю висновків, послідовністю викладу та дотриманням логіки пояснень.

Література

1. Володимир Гнатюк: 1871–1991: Бібліографічний покажчик. Наукове Тов-во ім. Т. Шевченка у Львові / упоряд. М. Мороз, М. Мушинка. Львів: Вид-во НТШ, 1992. 152 с.
2. Гайдай М. М. Народна етика у фольклорі східних та західних слов'ян. Київ : Наукова думка, 1972. 200 с.
3. Галицько-руські анекдоти : Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1899. Т. VI. 373 с.
4. Галицько-руські народні легенди : Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1902. Т. XII. Т.1. 219 с.; Т. XIII. Т. 2. 288 с.
5. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. Київ : Наук. думка, 1966. 250 с.
6. Гнатюк Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Т. 1: Легенди і новелі. *Етнографічний збірник*. 1897. Т. 3. 236 с. ; Т. II: Казки, байки, оповідання про історичні особи й анекдоти. *ЕЗ*. 1898. Т. 4. 254 с. ; Т. III: I. Західні угорсько-руські комітати. II. Бач-Бодрогський комітат. *ЕЗ*. 1900. Т. 9. 283 с. ; Т. IV: Казки, легенди, новелі, історичні спомини з Банату. *ЕЗ*. 1909. Т. 25. 248 с. ; Т. V: Казки з Бачки. *ЕЗ*. 1910. Т. 29. 318 с. ; Т. VI: Байки, легенди, історичні перекази, новелі, анекдоти — з Бачки. *ЕЗ*. 1911. Т. 30. 355 с.
7. Гнатюк В. Казки Закарпаття / упоряд., підг. текстів, вст. ст., прим. та сл. І. Хланти. Ужгород : Карпати, 2001. 382 с.
8. Гнатюк В. Коломийки. *ЕЗ*. 1905. Т. 17. 259 с.; 1906. Т. 18. 315 с.; 1907. Т. 19. 254 с.
9. Гнатюк В. Легенда про три жіночі вдачі : Причинок до історії вандрівки фольклорних мотивів. *Записки НТШ ім. Т. Г. Шевченка*. Львів, 1910. Кн. 5. Т. 97. С. 74–85.
10. Гнатюк В. Пісня про неплідну матір і ненароджені діти. *Записки НТШ ім. Т. Г. Шевченка*. 1922. Т. 133. С. 173–224.
11. Гнатюк В. Пісня про покритку, що втопила дитину. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1919. Т. 14–20. С. 249–389.

12. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9. кн. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.; Т. IV. Кн. 2. 262 с.
13. Іваннікова Л. Народна псалма про дітозгубництво в контексті вірувань та обрядовості Південно-Східної Волині (за матеріалами с. Губча Хмельницької обл.). *Міфологія і фольклор*. № 3–4(10). 2011. С. 49–70.
14. Квітка К. Українські пісні про дітозгубницю. Київ, 1928. 68 с.
15. Кісь О. Р. Жінка в традиційній українській культурі. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.
16. Колядки і щедрівки / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний Збірник*, 1914. XXXV–XXXVI. Т. 1–2.
17. Красиков М. Слобожанские народные сказки о злых и ленивых женах. *Гендерные исследования*. 1999. № 2. С. 220–233.
18. Липа Ю. Призначення України. Львів : Укр. книгарня «Говерля», 1953. 308 с.
19. Мушинка М. Володимир Гнатюк та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *ЗНТШ*. Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто. 1987. Т. 207. 332 с.
20. Петров В. Академік Володимир Гнатюк у своїх фольклорних студиях. *Записки Історико-філологічного Відділу УАН*. 1927. Кн. X. С. 241–254.
21. Петров В. Нові українські варіанти легенди про походження лихих жінок. *Етнографічний вісник*. Кн. 6. К., 1928. С. 55–66.
22. Петров В. Українські варіанти легенди про неплідну матір та ненароджені діти. *Матеріали до етнології й антропології*. Т. XXI/XXII. Ч. I : Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка. Львів, 1929. С. 201–214.
23. Рыльский Ф. К изучению украинского народного мировоззрения. *Киевская старина*. 1888. № 11. С. 266–306.
24. Суковата В. Сатиричні образи жінок у казковому фольклорі: гендерний аспект. *Народознавчі зошити*. 2004. № 5–6. С. 763–768.
25. Труды этнографическо-статистической экспедиции вь Западно-Русский край, снаряженной ИРГО. Юго-Западный отдѣль. Матеріалы и изследования собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург, 2011. Т. 6. 432 с. ; 2011. Т. 7. 608 с.

Корнійчук Валерій Семенович — доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка

**З «КОМІРНОГО» — НА «ПОКУТТЯ»
УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ
(НАРОДНІ БАЙКИ
В РЕЦЕПЦІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА)**

Жодна з фольклористичних праць Володимира Гнатюка не пройшла такий тернистий шлях до читача, як «Українські народні байки (звіриний епос)», опубліковані 1916 року в «Етнографічному збірнику НТШ» (т. XXXVII–XXXVIII). Перша світова війна, «ворожа інвазія» й захоплення російською армією Львова, заборона будь-яких проявів українського національного життя, вимушений півторарічний побут у глухому гірському закутку, довга недуга автора й упорядника на цілих два роки припізли вихід цієї книги. Ідея видрукувати окрему збірку народних байок виникла, очевидно, після появи праці Владіміра Боброва «Русскія народныя сказки о животных. Изслѣдованіе» (1909) [2], бо в рецензії на це дослідження В. Гнатюк писав про назрілу потребу «видання корпусу байок, якого доси нема, мабуть, іще у жадного слав'янського народа» [7, с. 207]. Як свідчив Микола Мушинка, з подібною пропозицією вчений неодноразово звертався до президії НТШ, однак завжди наштовхувався на вічну проблему Товариства — брак коштів. «Українські народні байки», які В. Гнатюк видав без будь-якої фінансової допомоги, стали справжньою подією в європейській фольклористиці. Професор Карлового університету в Празі Їржі Полівка назвав його працю «найвизначнішим збірником казок про тварин, яким не може похвалитися жадна слов'янська література та навряд чи в інших народів знайдеться щось подібне» [цит. за: 9, с. 87].

Справді двотомна збірка В. Гнатюка²⁰ — найбагатше у світовій фольклористиці наукове видання народних байок, що містить 400 сюжетних творів, 32 тексти з голосами звірів, основну частину яких записали І. Волошинський, П. Тарасевський, А. Онищук і сам укладач «на двох супротивних і крайніх полюсах нашої етнографі-

²⁰ З цього видання В. Гнатюк літературно опрацював кращі зразки тваринного епосу й опублікував їх під назвою «Народні байки» (Львів, 1918).

чної території — в Галичині й на Курщині». Для порівняння систематичний покажчик тем і варіантів східнослов'янських народних казок А. Смірнова налічував усього 62 російські, білоруські й українські байки [10], аналогічне видання фінського фольклориста Анті Арне обіймало 299 тем і сюжетів [3, с. VII]. При цьому, як зауважив учений у передмові «Деякі уваги над байкою», коли б замість чотирьох знайшлося десять записувачів, які, поділившись територією, обійдуть околиці, багаті на звірів, і пошукають там байки, то їхні «результати випадуць далеко красші від наших» [3, с. VIII].

В. Гнатюк услід за І. Франком розглядав байку як окремих, самобутній жанр народнопоетичної творчості, що перебував, «немов та дівчина замура все в куті», «в комірні», на периферії казкової прози. Він прагнув побудувати для байок «окрему хатинку, вивести їх із кута, поставити на покутті та зробити їх самостійними господарями у фольклорі» [3, с. VIII]. Тому вчений відмежовував байку від казки — фантастичного народного оповідання, скомбінованого з буденних і вигаданих мотивів буйною дитинячою уявою наївного та легковірного «первісного чоловіка». «В казці, — писав він, — повно чудесного елементу, який творить її основу й головну принаду. Коли б його викинено з казки, вона стратила би свій характер і перемінилася на новелю» [3, с. XIII]. Героєм казки завжди виступає лише людина, тваринний світ виконує допоміжну, службову роль. Звірі з'являються тоді, коли герой стає безпорадним і мусить до когось звернутися за допомогою. І тоді вони рятують його з біди й приводять до бажаної мети. У байках як народних оповіданнях, навпаки, «малюється не людський, але звіриний побут», тобто звірі появляються не епізодично, а діють виключно як центральні персонажі творів. Чоловік же в розвитку сюжетної лінії виступає спорадично як другорядна дійова особа. Саме цим народна байка відрізняється також від літературної, у якій люди, звірі, рослини і навіть мертві предмети «в однаковій мірі можуть говорити і ділати». Окрім того, літературний твір має здебільшого віршову форму, а фольклорний — прозову.

В. Гнатюк виділив три групи байок: епічні, дидактичні й сатиричні. Найдавніші з них — епічні твори «без домішки якого-небудь тенденційного елементу». Вони змальовують побут звірів, їхні відносини між собою, а також стосунки з людиною («Лев і осел, що удавав царя», «Хорий лев», «Дурний вовк», «Кінь і вовк», «Як лис учив вовка діставати рибу», «Панахида по коті», «Пімста звірів» та ін.). «Розумі-

ється, — пояснював учений, — що те життя прикрашується також фантазією, тому не все покривається воно з даними науки, зате ми знаємо, як уявляв собі його первістний чоловік і як уявляє собі його доси простий народ» [3, с. XIV]. Згодом епічне оповідання «почало прибирати тенденційну, дидактичну закраску», тобто життя звірів накладалося на життя людей з обов'язковим моральним повчанням («Танцюристий заєць», «Малпа і її діти», «Лев і миш», «Вовк і ягня», «Лис і квасний виноград», «Корова і вівця», «Свиня і кобець», «Когут і курка», «Качур і лисиця», «Муравель сильніший від орла» та ін.). Від усної дидактичної байки, що дала «спонуку письменникам до численних перерібок і наслідувань», і виник, на думку В. Гнатюка, власне літературний жанр, а не навпаки. Найпізніше утворилася сатирична байка, яка, уважаю дослідник, ще перебуває в стадії формування, підлягаючи «все новим перебіркам та новим наростам». Тому таких творів порівняно небагато («Звірі під панованем льва», «Як заяць шукав смерти», «Звірі як громадяни», «Птиці за панованя орла», «Ястріб війтом», «Чому йоржі втікають від великої риби», «Пчола і джміль» та ін.).

Учений підкреслював давнє походження байки, що могла зародитися лише на основі анімістичного світогляду людини, яка вважала звірів рівноправними учасниками первісного консорціуму. Оскільки всі фольклорні твори на відміну од писаної літератури зазвичай поставали на гарячих слідах події, «коли між простим народом був відповідний ґрунт для сього», то генеалогія байки сягає «на тисячі літ перед Христом». «Народній творець, — зазначав В. Гнатюк, — може переповідати твори з тих або й давніших часів, які переховалися в його пам'яті, але, коли творить, черпає лише з сучасности» [3, с. VII]. У новітній байці не знайшлося би рудиментів архаїчних уявлень, і «вона була би утворена на основі теперішнього світогляду народного».

Порівнюючи байки з казками та мітами, дослідник зазначав, що спільне в них те, що «всі сягають до глибокої старини і всі не витворюються тепер більше». При цьому всі казки мають мандрівне походження, і серед них немає жодної книжної. Заразом генезу байки й міта важко встановити через недостатнє вивчення цих фольклорних жанрів. «Первістний, примітивний чоловік, — писав учений, — переносив усі свої фізичні й умові прикмети на всю природу і на всі її прояви. На його погляд, уся природа жила і думала так, як він. Він не до-

бачував великої різниці між собою і звірами, хіба що до форми тіла та щодо сили. Всі звірі, а навіть неодушевлені предмети, склалися так, як він, із тіла й душі, так само думали, говорили, робили і т. д.» [3, с. XX]. Прадавня людина не вважала себе вищою від звірів, радше, навпаки, часто визнавала їх розумнішими, адже вони могли допомогти, дати слушну пораду, вирятувати з прикрих ситуацій. Однак, зауважував В. Гнатюк, «коли висший розум звірів пробивається лише в деяких оповіданнях, то повне зрівнане звірів із чоловіком у кождім напрямі видне майже у всіх» [3, с. XXVI].

Розмірковуючи над анімізмом — характерною прикметою первісної психології, — В. Гнатюк поділяв найдавніші вірування на дві групи: 1) ті, що стосуються «обсервованої природи» й 2) ті, що випливають із поклоніння душ. На основі першої категорії виникли тотемізм і фетишизм. Залишки тотемізму дослідник спостерігав у байках «Як чоловік жив із малпою», «Як жінка жила з медведями», «Медвідь пориває дівчину» тощо. Але фетишами, на його думку, звірі бувають рідко, найчастіше такими стають неживі предмети. Натомість віра, що душі померлих людей можуть переходити у звірів, породила такі явища, як метемпсихоз (реінкарнацію) й метаморфозу. Ці «культурні пережитки» стосуються не лише байок, а й казок, мітів та почасти інших народних творів.

У байках, наголошував фольклорист, тварини ведуть себе зовсім, як люди: вони також мають душу, працюють, думають, плачуть і сміються, здоровкаються при зустрічах, розуміються на титулах і віддають собі всякі почесні, знають Бога, Біблію, монастирі й храми, святих та їхні моці, ходять до ворожбитів, грішать, сповідаються й присягають, читають і пишуть, люблять красу, співають і танцюють, мають родину, женяться й навіть гуляють весілля та готуються до нього, як люди, займаються господарством, ходять до корчми, п'ють пиво й горілку, забавляються, голосують, вибирають царя, депутатів, війтів, суддів, урядників, міністрів тощо. «При читанню сих байок, — підмітив учений, — забуваємо часто, що маємо перед собою звірів, а думаємо, що се люди, які дістали назви звірів» [3, с. XLVI]. Учений також звертав увагу на мовлення звірів, які начебто знають дві мови: «людську і спеціальну свою; з людьми розмовляють вони, очевидно, людською мовою, бо інакше люди не могли б їх розуміти; між собою говорять своєю мовою, яку розуміють лиш деякі люди, втаємничені в неї...» [3, с. XLIII]. Характерно, що в розмовах, здебільшого в діало-

гах, звірі дуже часто вживають різноманітні народні приповідки. Люди також спілкуються зі звірами: з левом, слоном, мавпою, вовком, лисом, ведмедем, диком, зайцем, конем, псом, синицею, змією, вужем, з курми тощо.

В. Гнатюк не заперечував міграцію байкових сюжетів із локальним «забарвленням й наростами», однак відстоював і оригінальний характер подібних творів, що могли появитися «незалежно від себе і навіть рівночасно у різних місцях». Він звернув увагу на той факт, що звірі в українських байках покликаються на Святе Письмо Старого й Нового Завітів, чого, наприклад, не можна сказати про індійську байку, хоч форма залишається та ж сама. «З огляду, що в нашій мові нема ніяких ані старших, ані новіших перекладів східних байок, а навіть казок знайдеться лиш невелике число, — розмірковував дослідник, — треба припустити, що форма таких оповідань дісталася до наших байок зі сходу дорогою усної передачі. Се, одначе, не преюдикує ще питання про походжене й оригінальність байок» [3, с. XLVI]. Учений уважав, що тепер «нема вже такої основи, на підставі якої належало би якомусь одному народови приписувати виїмкову духову творчість, а відмовляти її иншим» [3, с. XLVI]. Правда, він погоджувався з думкою, що «може один народ перевисшувати другий народ і квалітативно, і квантитативно своєю народньою поезією і своєю духовою творчістю», проте немає жодного народу без власної поезії й творчості, а тому кожен із них, «від найкультурнішого до найпримітивнішого, заступлений у всесвітнім фольклорі» [3, с. XLVII].

Згадуючи найстаршу й найбільшу літературну збірку грецьких байок Езопа, В. Гнатюк стверджував, що «лише дуже незначний їх процент подибується між народніми байками, а величезна більшість зовсім незнана народови» [3, с. XLVII]. А тому він допускав, що й Езопові, і народні байки могли мати спільне джерело. Ті ж твори, які грецький байкар сам попридумував, не були, одначе, спопуляризовані, а відтак залишилися невідомі простому людові.

Як спостеріг учений, не всі представники фауни стали героями українського тваринного епосу, а з тих, що представлені в збірці, переважають птахи й ссавці, причому диких звірів значно більше, ніж домашніх. Найпопулярнішим серед них, безперечно, є лис. За ним ідуть вовк, заєць, ведмідь і лев. В. Гнатюк спростував думку про «неприродність льва у Європі», де насправді царем звірів був ведмідь, а «лев випер його в народніх оповіданнях під впливом писаної літера-

тури, в якій він займав усе почесне місце». Свою позицію дослідник аргументував тим, що на підставі байок цього не можна твердити, адже «оповідання про медведя визначаються зовсім іншим характером, як оповідання про льва. З них не можна викинути назви льва, поставити замість неї назву медведя і мати байку про медведя». Так само, продовжував він, «не можна чогось подібного зробити з байками, в яких виступає малпа, слонь, верблюд. Лише з байками про тигра можна би подібну процедуру перевести, бо в них нема нічого характеристичного для того звіра, без чого байка стратила би своє значінє» [3, с. XLIX].

Появу незвичних звірів в українському фольклорі В. Гнатюк пояснював двома чинниками: або наш народ колись пробував у тих місцях, де й вони, і зберіг про них пам'ять; або ж «байка привандрувала до нашого народа з тих країв, де живуть ті екзотичні звірі (і се дуже правдоподібне навіть тоді, коли ми в фольклорних збірках не подибуємо паралель до наших оповідань» [3, с. XLIX]. З домашніх тварин і птахів у збірнику зафіксовані пес, кіт, кінь, віл, коза, вівця, верблюд, свиня, когут, індик, качур, качка, гуска, гусак та інші. Водночас в усних народних творах зовсім відсутні такі характерні для наших широт дикі тварини й птахи, як олень (серна), борсук, дикий кіт, куниця, каня тощо. В окремі розділи згруповані також «повзуни» (вуж, змія, гадюка, полоз), земноводні (жаба), риби (щупак, йорж, сом, в'юн), «шкарарупники» (рак), «павуківці» (павук), комахи (пчола, муха, комар, овад, хрущ, муравель, блоха, вош). Найпопулярніший персонаж народної байки — лис, за ним ідуть вовк, заєць, ведмідь, лев, мавпа. Функціонування екзотичних образів у вітчизняному анімальному фольклорі вчений пояснював впливом мандрівних сюжетів, але висловлював і гіпотезу, що в далекому минулому наші предки проживали з такими звірами на спільних теренах.

В. Гнатюк критично оцінював праці зарубіжних дослідників тваринного епосу Я. Грімма, А. Важене, А. Вебера, Т. Бенфея, які, аналізуючи стародавні писемні твори Бідпая, Езопа, Федра та середньовічні поеми про звірів, майже не звертали уваги на усну прозу. Тим паче, західні автори не знали й ніде не згадували українську народну байку. Лише російські фольклористи іноді ототожнювали її з «русской сказкой».

Відкриваючи світові українську національну байку, В. Гнатюк сподівався, що вона «стане предметом окремих розслідувань» і змусить

учених «або окремо трактувати її нині, або позамінювати свої висновки». Він накреслив цілу програму студій над одним із найдавніших фольклорних жанрів, який «найсильніше відбився на писаній літературі». Майбутньому дослідникові необхідно «установити відношення усних байок до літературних перерібок, вказати зміни, яких вони зазнали протягом довгого життя та довгої вандрівки, вказати дорогу такої вандрівки», а також «справдити первісну основу і пізніші нарости, додатки та переміни». На жаль, ця програма так і залишилася не-реалізованою. Мало того, радянська фольклористика безпідставно асимілювала байку з казкою. Зокрема, Галина Сухобрус навіть використовувала дивний термін «казки типу байок», у яких «звірі часто поділяються на багатих і бідних, на гнобителів і гноблених». Такі твори висміюють «звірів-царів, міністрів, губернаторів, суддів» і, за словами дослідниці, «дуже дотепно, в алегоричній формі викривають гнобителів трудящих мас». Фольклористка, використовуючи характерні для тоталітарної епохи ідеологічні штампи, уважала, народні казки про тварин, «подібно до літературних байок несуть в собі певну тенденційність, скеровують увагу на реально-життєві факти соціальної несправедливості класово-антагоністичного суспільства, мають переносне значення» [11, с. 145].

Лідія Дунаєвська ототожнювала обидва жанри, коли писала в підручнику для студентів-філологів, що «В. Гнатюку належить перший окремий збірник казок про тварин «Українські народні байки» (Звіриний епос)» [5, с. 231]. Правда, вона тут же обмовилася, що упорядник у вступній статті «продемонстрував відмінності народних і літературних байок» [5, с. 231]. Згодом дослідниця цілковито змінила свої погляди на специфіку тваринного епосу, відмежовуючи байку від казки за певними ознаками: «Якщо казка — як алегорична, так і повчально-розважальна — *багатоепізодна*, то байка найчастіше розгортає *один епізод*, один випадок, факт. У казці діє група персонажів, які говорять, борються, хвилюються. Конфлікт казки будується на взаємодії їхніх стосунків. *Конфлікт у байці — це результат зіткнення двох прямо протилежних за характером образів*, до того ж один із них головний, другий — переважно коментує його вчинок» [6, с. 76].

Не бачив суттєвої різниці між казками й байками І. Березовський, уважаючи, що «багато залежить від майстерності оповідача, його особистих смаків та уміння подати казку чи байку слухачам». «Один оповідач, схильний до «моралізування», — писав фольклорист, — по-

дасть той чи інший факт з життя звірів у вигляді байки, завершивши її висновком. При цьому він подбає і про художню форму, надавши їй певної викінченості. Другий, більш схильний до епічної розповіді, розтягне цей факт на цілу казку, додасть чимало різних подробиць, часом і відхилиться від основної події, а завершить твір якимсь «загальним місцем», цілком полишивши «мораль» твору на розсуд і кмітливність слухача» [1, с. 31]. До речі, на роль народного оповідача при записуванні усних прозових текстів звертав увагу свого часу й В. Гнатюк: «Доброго оповідача можна порівняти з артистом-малярем, а злого — з малярем-богомазом. Як тут штука не винна, що до неї присусіджуються богомази, так і твори народної літератури не відповідають за те, що їх обезобразжують злі оповідачі» [4, с. VIII]. І. Березовський, позитивно оцінюючи збірку народних байок В. Гнатюка, водночас відзначив і деякі її недоліки. Так, на його думку, упорядник не критично поставився до окремих зразків, «про народність яких можна говорити лише умовно», адже «надто сильно відчувалося в них імпровізаційне начало». Непослідовним нібито виявився він і «трактуванні таких понять, як «казки про тварин» і «байки», що «вносило зайву плутанину в термінологію, утруднювало визначення жанрових рис даних різновидів казкової творчості» [1, с. 38]. Проте й сам І. Березовський не уникнув цієї суперечності, коли намагався з'ясувати деякі відмінності між обома жанрами. «У порівнянні з казкою — писав він — байка здебільшого невелика за розміром; увага оповідача тут зосереджується переважно на одному якомусь моменті з життя звірів; образи у байці більш абстрактні, менш індивідуалізовані, сповнені передусім філософського змісту. Характерним для байок є не широта охоплення життєвого матеріалу, не епічність відображення різних сторін життя звірів, а філософське осмислення й оцінка якогось яскравого факту» [1, с. 30].

Сьогодні тернопільські вчені Мар'яна Лановик і Зоряна Лановик у новітньому підручнику «Українська усна народна творчість» (2001) повернули байку в систему самостійних оповідних жанрів фольклору [див.: 7, с. 416–460], виділивши її в окремий підрозділ. Вони визначають байку як «коротку алегоричну оповідь повчального, гумористично-сатиричного характеру, головні персонажі якої є втіленням людських рис, і в основі якої лежить загальнолюдський, соціальний чи побутовий конфлікт» [7, с. 420]. На їхню думку, байки, хоч зовні й подібні до казок, однак «відрізняються призначенням, оскільки казка не

має на меті моралізування». Правда, застерігають авторки підручника, «іноді окремі оповіді можна віднести водночас і до байок, і до казок, в залежності від того, як розказана історія. Вправний оповідач зуміє з казки про тварин зробити байку, долучивши повчальний елемент та кінцевий висновок-мораль» [7, с. 420]. Таким чином, уже в незалежній Україні відбулося довгождане відродження предковічного жанру усної народної творчості й байка, як мріяв колись В. Гнатюк, вибралася з «комірного», «поселилася» в «окремій хатинці» й зайняла почесне місце на «покутті» національного фольклору, репрезентуючи історичну тяглість і прадавнє словесне мистецтво українського народу.

Література

1. Березовський І. Українські народні казки про тварин. *Казки про тварин*. Київ: Наукова думка. 1979. С. 9–44.
2. Бобровъ В. Русскія народныя сказки о животных: изслѣдованіе. — Варшава: Типография Варшавскаго учебнаго округа. 1909. 153 с.
3. Гнатюк В. Деякі уваги над байкою. Українські народні байки (звірний епос): Т. 1–2. Етнографічний збірник НТШ. Т. XXXVII–XXXVIII. Львів. 1916. С. XIII–LVI.
4. Гнатюк В. Народні байки. З образками Микити Вихора. Львів. 1918. 167 с.
5. Грицай М., Бойко В. Дунаєвська Л. Українська народнопоетична творчість. Київ: Вища школа. 1983. 359 с.
6. Дунаєвська Л. Українська народна казка. Київ: Вища школа, 1987. С. 127.
7. Записки Наукового товариства імени Шевченка. 1912. Т. СІХ. Кн. ІІІ. С. 205–207.
8. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. Київ: Знання-Прес. 2005. 591 с.
9. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Париж — Нью-Йорк — Сідней — Торонто. 1987. Праці філологічної секції: Т. 207. С. 11–271.
10. Смирнов А. Систематический указатель тем и вариантов русских народных сказок. СПб.: тип. Имп. Акад. наук. 1913. 45с.
11. Українська народна поетична творчість. Київ: Радянська школа. 1965. 417 с.

Данилюк Ніна Олексіївна — доктор філологічних наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки

ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ЕМІГРАНТСЬКИХ ПІСЕНЬ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Характерна ознака фольклорного тексту — його видозміна й відгуки на події сьогодення. Виразними носіями народнопоетичної традиції в розвитку є емігрантські пісні — «окрема тематична група жанру суспільно-побутових пісень, що виникла в емігрантському середовищі й провідними мотивами виражає думки, настрої і переживання цього середовища» [11, с. 93]. Оскільки українська еміграція до США, Канади, Бразилії, Аргентини сформувалася в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., це давало підстави дослідникам зараховувати складені тоді тексти до «новотворів» (В. Гнатюк, М. Драгоманов, І. Франко, Ф. Колесса й ін.). Сучасні науковці, які вивчали творчість емігрантів (українські — С. Грица, Н. Шумада, Р. Кирчів, І. Коваль-Фучило, М. Гримич, О. Гінда, О. Луцко, канадські — Я.-Б. Рудницький, Б. Медвідський, Р.-Б. Климаш, Н. Кононенко й ін.), розглядали емігрантську поезію в українському фольклорі як трансмісію, трансформацію, пролонгацію й оновлення традиції. Одним із перших до інтерпретації таких пісень звернувся В. Гнатюк, тому його думки важливі для розуміння цього явища і в наші дні, коли виникають твори нової хвилі еміграції кінця ХХ – початку ХХІ ст., що й зумовлює актуальність нашої розвідки. Її мета — простежити аспекти аналізу текстів емігрантських пісень, запропоновані вченим, через призму сучасних підходів.

Як відомо, В. Гнатюк присвятив емігрантській поезії окрему статтю «Пісенні новотвори в україноруській народній словесності», опубліковану в «Записках НТШ» за 1902–1903 рр., додавши всі зафіксовані на той час пісні, надруковані раніше І. Франком в «Етнографічному збірнику» (1898), в американському виданні «Свобода», а також нещодавно записані. Емігрантські тексти дослідник назвав «пісенними новотворами», передбачивши, що це «перші вісники пісень цілого нового циклу» (цитати подаємо за сучасним правописом. — Н. Д.) [3, с. 1]. Пізніше про новаторський характер поезії емігрантів писав Ф. Колесса в праці «Українська народна пісня у найновішій фазі свого

розвитку» (1928) [6], який опублікував зібрані ним зразки у збірнику «Народні пісні з Галицької Лемківщини» (1929).

Появу емігрантських пісень В. Гнатюк розцінював як доказ розвитку фольклорної традиції та заперечну відповідь на поширене в ХІХ ст. питання «Чи справді вимирають наші пісні?». Як відомо, О. Павловський, М. Цертелєв, П. Лукашевич вважали, що так, оскільки вони були створені переважно патріархальними селянами. П. Куліш, М. Драгоманов, М. Сумцов, Б. Грінченко, П. Чубинський, О. Потебня, І. Франко й інші дослідники дотримувалися протилежної думки, яку підтверджували зібрання народної поезії. Зокрема, Володимир Михайлович справедливо зазначав, що «народні пісні ніколи не витворюються *ex post*, тільки зараз у тій хвилі, як якась подія відбувається, або що лише відбулася і стоїть кожному в свіжій пам'яті», тому козацькі думи, чумацькі, гайдамацькі, опришківські й багато інших пісень не виникають тепер, бо «для того нема відповідного ґрунту і обставин» [3, с. 9]. Разом з тим, «доки нарід жиє, доти його життє мусить мати конкретні форми на зверху, які мусять об'являтися між іншим і в його народній поезії. Цілковитий загин народньої поезії означав би й загин народа» [3, с. 9]. Тому неминуче виникають нові різновиди текстів, в яких відбилися і скасування кріпацтва, і війни, і неврожаї та інші катаклізми кінця ХІХ – початку ХХ ст. До таких він відносив пісні про еміграцію як важливу подію, що не могла залишитися поза народною увагою. Учений заперечував думку про те, що у фабричному і солдатському середовищі на Сході України внаслідок зрощення переважають московські пісні, відсилаючи до статті в «Харківських губернських відомостях», в якій збирач (д. І. С.) запевняв, що «українська пісня панує серед фабричних коминів, клубів чорного диму та різких свистків», що «перше місце між робітницькими піснями займають пісні українські, до того ж зовсім не попсовані, гарні змістом і формою», що «народна пісня не вимре ні від впливу великих міст, ні фабрики та заводи не можуть знищити потягу до своєї творчості серед народу» [3, с. 8].

В. Гнатюк торкався також проблеми авторства емігрантських текстів, зазначивши, що часто в збірниках нових пісень наведено інформацію про творця і місце виникнення. Дослідник уважав, що хоч пісня первинно мала автора, однак кілька записів того самого тексту, приписуваного різним особам, дають підстави вбачати «присвоєне авторство», тобто напевне «всі претенденти на її авторство — фальшиві

претенденти» [3, с. 3]. Це уможливило зробити висновок: «Всі пісні безперечно народного походження» [3, с. 3].

Важливо, що в текстах поезії емігрантів учений помітив ознаки літературного впливу. Зокрема, деякі з них мають «характер зложеної письменним чоловіком» і засвідчують, «наскільки наші письменні селяни свідомі подій, що відбуваються у краю» [3, с. 3]. У частині пісень дослідник зафіксував долучені авторські строфи («очевидно додаток письменного чоловіка» [3, с. 30]) з найменуваннями певних організацій та ЗМІ (напр., «Союз» — страхове товариство, повна назва — «Руський Народний Союз», 1894 р., з 1915 р. — «Український Народний Союз»; «Свобода» — перша україномовна газета, 1893 р.), із закличками до заробітчач гуртуватися: *Тримаймо ся купи, бизмо не погибли. Всі разом, як оден, вступім до „Союзу», А там наша поміч, як прийде недуга. Бо „Союз» наш батько, а і наша мати, Як треба помочи, буде ся старати. А „Свободу» милу все в руки хапайте, А що вчитате, того ся тримайте* [3, с. 30]. Крім того, науковець зауважив, що в структурі нових пісень нерідко використано «поодинокі куплети з давно знаних уже пісень або куплети, що хоч може й новоутворені, але повторяються без потреби в кількох піснях» [3, с. 11], серед них — взяті з «ненародних» пісень, тобто текстів літературного походження. Прикладом контамінації другого виду слугують кілька наведених уривків. На його думку, перший рядок тексту *Бувай нам здорова, любая Україно, Там том тя опустив, рідная хатино* запозичено із такої відомої в Галичині пісні: *Вже бубен кличе, треба вставати, Вже час до бою, треба ся працювати. Бувай здорова, любя Україно, Не плач за мною молода дівчино*; перший рядок *Як сонце западе, зоронька затліє, То так нам камратям аж серденько мліє!* «вийнято» з іншої «ненародної» пісні: *Як сонце западе, зоронька затліє Тогда казала-сь, прийдеш* [3, с. 12].

Явище інтертекстуальності та впливу літературних текстів на фольклорні і навпаки дедалі виразніше спостерігали науковці (Г. Нудьга, М. Чернописьский, В. Бойко, Р. Крамар, О. Кузьменко та ін.) в пізніших творах ХХ ст. (напр., у повстанській поезії, піснях літературного походження). Це засвідчено також у низці статей, у монографії та в дисертації О. Гінди «Поетична творчість української спільноти в Італії початку ХХІ століття в контексті фольклорної традиції: сюжетика, генологія, інтертекстуальність» (2016). Дослідниця розглядала поезію українських емігрантів як пролонгацію функціонування традиційної

культури, зазначаючи: «Поетична творчість українських трудових іммігрантів в Італії — феноменологічне явище, яке акумулює «простір смислів» еміграції четвертої хвилі, одночасно експлікуючи світоглядний та етноментальний світи народних поетів. Вона, безперечно, є джерелом для її вивчення у парадигмі фольклористики» [2, с. 2]. Обґрунтовуючи доцільність опрацювання поетичних текстів італійських українців як артефакту, спорідненого із фольклорною новотворчістю, авторка писала: «Онтологія цієї творчості є глибинно народною, що зумовило її фольклористичне прочитання. Аналізовані в дисертації вірші — аматорські; автори — непрофесійні («народні») поети, які на чужині зробили перші спроби у віршуванні. Головною ознакою поетичної творчості заробітчан є відображення в ній етноменталітету й духовних цінностей українців» [2, с. 1]. Зіставлення сюжетно-мотивних парадигм народних пісень про еміграцію і заробітчанських віршів дало можливість виявити їх типологічну подібність.

В. Гнатюк виокремив основні сюжетні мотиви емігрантських пісень, розташувавши їх за місцем творення: Сполучені Держави (США), Бразилія, Канада. Попри певні відмінності, вони мають багато спільного, що пізніше помітила С. Грица, укладачка збірника «Будь здорова, землице: українські народні пісні про еміграцію» (Київ, 1991): «Тематика ЕП (емігрантських пісень. — Н. Д.) має доволі стрункий сюжетний стрижень із такими опорними мотивами: а) роздуми й настрої пов'язані з ідеєю виїзду з краю; б) подорож на чужину, тривоги в дорозі, переправа через океан; в) складні обставини життя в процесі освоєння нових земель; г) драматичні переживання розлучених сімей, зниження моралі; г) успішне повернення на батьківщину або й трагічне — без доробку, в осиротіле рідне гніздо; д) адаптація на чужині, поліпшення матеріального стану» [5, с. 417]. Кожен із мотивів відображено в певній пісенній парадигмі, що обумовлює групування текстів, однак вони можуть бути об'єднані в більших творах.

Серед причин емігрування В. Гнатюк називав «економічний та політично-національний утиск селян із боку тих, що мають у своїх руках владу і силу в старім краю... Бачимо в піснях згадки про брак землі, про лихву, про податки та різні дачки, брак заріbkів, про політичну деморалізацію, переслідування старостів, про безправно переведжені вибори і т. ін.» [3, с. 13]. Наведемо приклади із текстів: *Вже тут в бідній Галичині нема що ділати; Бо тут роби на податки і на всякі дачки* [4, с. 47]; *Бо галицкі панки пруться, голоси купують, До*

виборів все пхаються, а хлопів мордують [4, с. 47] і под. У деяких піснях сказано, що до еміграції заохочувала обманлива агітація: *Зачали агенти тут фалшиво писати, Взяли в Галичині народ бунтувати* [4, с. 38]. Інколи причину названо описовими зворотами зі словами *лихо* (*лихо випхало*), *правда* (*не знайшов правди, пропала руска правда, забрали правду, правду закопують*), як-от: *Тай то лихо бідних людей випхало за море, В далеку сторонунку, в ліси, межі гори* [4, с. 40]; *Перейшов я в Галичині стежки і дороги, Не знайшов я ніде правди, забрали вороги* [4, с. 49].

У багатьох текстах, вміщених В. Гнатюком, широко представлений мотив прощання заробітчанина з родиною і селом: *Я покинув рідну землю і свою хатину, Рідних братів, сестру рідну, всю свою родину... Коли прийшов на колію, мав єм від'їжджати, Були швагри і знакомі, взяли мя прощати* [3, с. 19]. Зазначимо, що слова-образи *Україна, рідна (руська) земля, рідна хатина* зазнають персоніфікаційних переосмислень, до них звертаються як до живих істот, що стоять в одному ряду з родиною, напр.: *Бувай нам здорова, любая Україно! Там том тя опустив, рідная хатино!* [4, с. 39]. Крім того, в емігрантських піснях зафіксовано типову фольклорну асоціацію *земля — мати*, виражену прикладковими конструкціями або порівняльно-ототожнювальними зворотами: *Будь здорова, Галичино, руска землемати* [4, с. 48]; *Бувай здоров, руска земле, ой ти наша мати! Годувала-сь нас з маленьку, тре тя покидати* [4, с. 50].

У записаних В. Гнатюком піснях *Новий край* (*Канаду, Америку, Бразилію*), за традицією, названо *чужиною* (*далекою стороною, далекою стороноюнкою*): *Але наші русини не сплят, но думають, Тут в далекі сторононьці щастя си шукают* [4, с. 40]; *Ой біда-ж ми на тім світі у чужині жити, Нема кому пораненой рученьки завити* [3, с. 28]. У кількох текстах виявлено зіставлення *рідний край* (*старий край*) і *чужина*: *рідна сторона асоціюється з божим раєм, садочком (гаєм) зелененьким, а Новий край — із холодом, комарами, гадами, напр.: Та ж у нашім старім краю так, як в божім раю. В нас у краю по садочках скрізь пташки співають, А в Канаді лиш комарі, як гаде, кусають* [4, с. 54]. У піснях вказано на відсутність православної церкви та божої служби в країнах еміграції: *В Бразилії край веселий, там в нім можна бути, Но науки, слова божой ні відправи не чути. Агенти нас подурили: «Ксьондзи поїдут з вами». — А ми сі тут так лишили, яко діти без мами* [4, с. 40]. Заробітчанин засмучує неродючість нових

земель, неможливість дістати звичні злаки та продукти (*пшениця, житненький хліб, квас і под.*), убоге житло (*деревляна буда*): *Не хтіли-смо в Галичині житненького хліба: Тепер сиди тай подумай, яка ж тобі біда. Не хтіли-смо в Галичині квасу ся напити: А тут но рижі і фасоля, та тим треба жити* [4, с. 45]; *Тут не хтіли наші діти хатів замітати, — Тепер мусят в деревляних будах привикати* [4, с. 40]. У зіставному аспекті вжито слово-поняття *мова* із означеннями *наша, мила, рус(ь)ка*, коли йдеться про рідну мову, та *фальшива, чужа* — про нерідну: *Ту в Парані мова така, би мож розуміти; Од дивітця, милі братя, то мова фальшива, Нима в світі милійшої як руска нам мила* [4, с. 43].

У текстах-хроніках описано далеку дорогу до нового краю, переправу через море. Про відображення водної стихії В. Гнатюк писав так: «Та найсильніше вражінє робить на нього (емігранта. — Н. Д.) море, якому присвячені окремі епізоди в піснях. Особливо неприємно вражають його корабельні похорони, і він просить Бога й святих, аби не дали йому на морі пропадати та довели щасливо до суші» [4, с. 40]. Зазначимо, що *море (вода)* сприймається як важкоподолана межа між своєю землею і чужиною: *Бо я їду в чужі краї, за широкі мори: Бувай здоров, родинонько, не верну ніколи* [4, с. 49]. Слово-поняття *море* може входити до сталих висловів-персоніфікацій *море (не) грало, море ревіло*, що вказують на силу стихії: *Доки море ще не грало, то було байдуже, А як стали вітри дути — тепер прощай, друже!* [3, с. 20]; *Зачав шиф ся колисати і море ревіти* [3, с. 20]. *Море (вода)* стає також місцем загибелі та поховання: *Не одна ся шифа в воді затопила* [4, с. 40]; *А хто вмер на шифі, то єго не ховали, — Но камінь до шії, до води єго пускали* [4, с. 40]. Тому *море* асоціюється з *горем, бідюю*, його названо *страшною водою*: *Коби ти знав, брате, як то нам тутка горе: Ми днів двацять вісім їхали-сьмо через море... Опішу вам братя а о своїй пригоді, Як нас сонце пекло на той страшній воді* [4, с. 39].

Емігранські пісні, присвячені побуту заробітчанин у новому краї, вчений об'єднав у дві групи: про важку роботу на фермах і про поневір'яння на копальнях чи на фабриках. В. Гнатюк зауважував, що про життя фермерів дійшло небагато текстів, тому не можна скласти повного уявлення: «Бачимо лише, що їх часто оциганювано, що замість доброї землі, вони діставали лиху, тай то десь за світами; що праця там гірка а непоплатна» [4, с. 40]. Зауважимо, що в наведеній цитаті

автор вжив форму *оциганювано*, похідну від дієслова *оциганювати*, не зафіксованого ні в тогочасному «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909), ні в «Словнику української мови» в 11 т. (1970–1980), однак вміщеного у «Великому тлумачному словнику української мови» (2005) зі значенням «обманювати, ошукувати» [1, с. 871]. В одній із пісень ми виявили однокореневий дієприслівник *поциганьски*, що має значення «як у циган, за звичаєм циган» [1, с. 1095] і характеризує спосіб життя емігрантів, котрі не мали житла: *Не хтіли-смо в Галичині припічків ліпити: А тут мусим по-циганьски на пляцу сидіти* [4, с. 45]. Про неродючі землі, непрохідні ліси, відсутність житла, звичних домашніх тварин, напади індіанських племен ботокудів ідеться в текстах, складених у Бразилії: *А там взяли їм давати кільометир поля, Там ни родитя пишиниця, лиш чорна фасоля; А ту хати муровані в камінній горі, Де мешкають Ботокуди — погані звірі: Виходят ту на то поли, як чоловік робит, Убют его як звірину, ніхто ни боронит. Корови тут ни зобачиш, ходь йдеш штири миля, Бо ту такі ліси густі, що й сонця ни видиш* [4, с. 43]. Про віддалені місця (*плейзгони*), в яких виділяли землю для ферм (*фарм*) емігрантам, схожі до пустель (*пустина*), багато лісу та сіна, надію на краще майбутнє для дітей сказано в піснях, створених у Канаді: *Прийшов же я до плейзгону, є ту фармів много, Ходжу, блуджу по пустини, нема ту нікого. Побув же я оден рік тут і побудував ся: Слава Богу найвисшому, що я ту дістав ся. Є ту фармів ще богато і є звідки жити, Вже не будуть мої діти паньські воли бити* [4, с. 49]. Однак відомо, що низькі прибутки від ферм часто заставляли людей шукати інші заробітки: *Ой тут наші руські люди з фарми не вживають, Лишень ходять по Канаді, роботи шукають* [4, с. 55].

Зазначимо, що особливо виразно описано небезпечну роботу шахтарів-майнерів у копальнях (*майнах*), пов'язану з ризиком для життя: *Роблю в майнах, Боже-ж мій: Як відпаде уголь від фасра, Відбере ми живот мій* [3, с. 28]; *Сідзем годзин — уж фабрики пискают, Майнери ся до роботи збирают* [3, с. 23]. Знесилоного важкою працею копача порівнюють із конем в упряжі, волом або мулом в ярмі: *Та так мя запрягли, та так мя запрягли, як коня до штверци, Як коня до штверци, як вола до ярма* [3, с. 27–28]. На тривале перебування під землею вказує зіставлення з хробаком: *Бо цешко не робя, лем по под зем ходя, Ходя по под скали, ходя по под скали, Як хробаки мали* [3, с. 25] (*хробак* — 'Черв'як, хробак; все те, що повзає' [8, с. 420]). У кількох

текстах ідеться про каліцтва заробітчанина: *Ліва ручка відстрілена, Права ручка відтята: Подивися, моя жінко, Америцка робота!* [3, с. 28]. Інколи вони описані з використанням типового фольклорного заперечення: *Гей не болит ня глава, гей ани ношки мої, Лем мі з рук кров тече, то хто ж мі їх загоїт? Гей хто мі їх загоїт, гей кет ту ніт доктора?* [3, с. 25]. У піснях про поранення або загибель копача постає мовний образ *милої, жінки, матері*, що може лікувати із-за моря або навіть прибути в Америку на коні: *Загоїт їх мила, гей с тамтой страни моря* [3, с. 25]; *А так сідай на вороного коня, А леть іт до ми, дорога душо моя. — А як она до Америки прешла, Та она (жона. — Н. Д.) го живого не нашла* [3, с. 28]. За формою народнопоетичного плачу, уявної «розмови» дружини із загиблим чоловіком побудовано такий контекст: *А як она (жона. — Н. Д.) його там спознала, Гірко нат ним собі заплакала: Тать, мужу ми, што же ти наробив, Же ти сироти діти у краю з'охабив? Іть ти, жено, іт моїй сироті, А повіч ім, же я в Америци. А повіч ім, няй ня не чекают, Бо я лежу піль великув скалов; Бо я лежу у ті Америци* [3, с. 29] (зохабити — 'Залишати нашвидку, без попередження; покинути'[8, с. 142]).

Вміщені тексти засвідчують, що засобами зв'язку з рідним краєм, так само, як і в інших жанрових різновидах, виступають *птахи, кінь, риба, вітер, листи*: *Почекай ти, жено, будеш жаловати, Як я тобі буду сумний лист писати. Сумний лист писати і так повідати, Тогди будеш, жено, гірко бановати* [3, с. 34]; *Листи мої листи, гіркі моїй мисли, Ой куда ви мене в чужий край не несли!* [4, с. 53]; *Коби мені крильця мати і в гору злетіти, Відвідав би-м за сестричку та й за її діти. Коби мені крильця мати, ох, я би полинув, Відвідав би-м, сиротина, за свою родину* [3, с. 54]. Інколи виявляємо розгорнені контексти, в яких докладно окреслено матеріали для написання (*чорний атрамент, жовті пйура, клиновий лисьт*) і передавання листів (*на киндровім мосьці, рибонька Дунайом, вітром*), реакцію на них адресата (*вмив сі сльозами, гіркі моїй мисли*), напр.: *Ой там на гороньці травка сі колише, А до жени милий дрібні листи пише. Йа му написала чорним атраментом, Він перечитавши с плачем та рементом; Йа му написала жовтими пйурами, Він перечитавши, тай вмив сі сльозами. Йа му написала на клиновім лисьці, Він перечитавши на киндровім мосьці. Стояв йа на чичьці місьаць і годину, Чикав йа на листи віт своїй родини. Не йидна рибонька Дунайом перейшла, Жадной-м не видів, шчоби листи несла* [4, с. 53].

В. Гнатюк звернув увагу на недостатню мовну та ритмомелодійну опрацьованість текстів заробітчач, що зумовлено нетривалістю їх функціонування: «еміграційні пісні не мали ще часу навіть ошліфуватися, в них багато ще хиб, навіть не раз брак риму і ритму через їх молодий вік» [3, с. 10]. Дослідник вказував на мовну строкатість і діалектні риси у зафіксованих текстах: «Щодо мови пісень, завважу лише тільки, що в піснях, витворених угорськими Русинами, є на мою думку фонетичні недокладности і деякі помилки; я не брався одначе їх поправляти, бо не знаю, чи ті помилки походять від записувачів пісень, переважно робітників, отже таких людей, що зважають на зміст пісні, але не на її зверхню сторону — чи від редакції, що друковані пісні певно поправляла, чи може вкінці говор наслідком зіткнення різних діалектів дійсно вийшов такий мішаний» [3, с. 18]. Про значні регіональні впливи писала також С. Грица: «Вербальна мова Е. П. (епічних пісень. — Н. Д.), їх мелос зберіг генетичні ознаки тих регіонів, звідкіля походять їхні творці й носії — з Лемківщини, Буковини, Прикарпаття. Звідси й виразні діалектні ознаки у мові, муз[ичному] стилі» [5, с. 417]. Розгляд діалектних ознак аналізованих пісень може бути предметом окремої розвідки, тому в нашій статті на них спеціально не зупинятимемося. Принагідно для з'ясування значень діалектних одиниць послуговуємося «Словником лемківської говірки» (Легніца; Вроцлав, 2001), укладеним П. Пиртеєм [8]. Крім того, вчені зауважували, що в емігрантських текстах використано чимало слів іншомовного походження, взятих переважно з англійської, німецької, польської, латинської мов й адаптованих до української вимови та граматичних рис. Їх значення і твірні основи встановлюємо, звертаючись до «Словника іншомовних слів» (Київ, 1985) [10], «Українсько-англійського і англо-українського словника» (Київ, 1993) [12] та онлайн-словників [7; 9]. Запозичення з'являються вже в описах дороги до заокеанських країв, позначаючи види транспорту (англ. *шиф*, *шифа* — 'корабель' [12]), людей за родом занять (лат. *агент* — 'уповноважений'; англ. *банда* — 'оркестр'; англ. *шифкапітан* — 'капітан корабля' [12]), предмети, пов'язані з подорожжю (нім. *куфер* — 'валіза', 'чехол'; англ. *тікет* — 'квиток'; англ. *шифкарта* — 'квиток на корабель' [7; 10; 12]), напр.: *А до мене прийшов агент, зачав ся питати: Чи ти маєш вже шифкарту, чи тра тобі дати?* [3, с. 19]; *Уж мій куфер стоїт на дупої, А шифкарта у кишени моїй* [3, с. 35]; *Ей зістанте здорові таздо - таздинь мої, Бо я купив тікет аж*

до краю [3, с. 35]; *А в неділю дуже рано взяли ся збирати До відходу і на воду, на шифу сідати. Коли люди посідали, шиф зачав рухати, Вийшла банда ізо шифи і зачала грати* [3, с. 20]; *Шифкапітан* зараз відписали, *Щоб го більше дома не чекали* [3, с. 35]. У творах про перші кроки заробітчан у чужих країнах виокремлено слова-англізми: *емігрант* — тут ‘установа, що займалася переселенцями’; *камарат* — ‘товариш’; *кастингард* — тут ‘місце відбору переселенців’; *презент* — тут ‘президент’ [12], як-от: *Прийшов я до „емігранту» і став я думати* [4, с. 48]; *До якогось „кастингарду» нас там всіх забрали* [3, с. 21]; *В Америці „презента» ставляють, Робітники лем ся догваряють: Камаратя, што то з нами буде, Як тот „презент» про нас планний буде* [3, с. 31].

У текстах, в яких ідеться про пошуки роботи на фермі, використано англійські запозичення: *бога* — ‘візок’; *гавз* — ‘дім’, ‘будинок’; *плейзгон* — ‘загублене місце’; *фарма* — ‘ферма’; *фармер* — ‘фермер’ та ін. [12], напр.: *Ой цить, жінко, не жури ся, щось мемо робити, Колись купим собі богу, мемо ся возити. Не мем пішки тай ходити, але мем ся везти, Ще тя мушу тай із богі до хати занести* [4, с. 52]; *В полю му не гниє, вода му не бере, Бо єму привезуть до гавзу фармере. До гавзу привезуть, плаци не жадають* [3, с. 23]; *І, піду я до плейзгону фарми пошукати* [4, с. 48]. В описах праці на фабриці або копальні вжито такі одиниці іншомовного походження: а) англійські: *бас* — ‘шеф’, тут ‘наставник’; *теч* — ‘клітка’; *кара* — ‘візок’, ‘повозка’; *майна* — ‘копальня’; *майнер* — ‘гірник’, ‘шахтар’; *миля* — ‘миля’ [12]; б) німецькі: *гайстувати* — тут ‘працювати з вибухівкою’; *гунцот*, *гунцовот* — ‘нероба’, ‘пройдисвіт’; *шафт* (*шафта*) — ‘гірниче підприємство’; *шихт* (*шихта*) — ‘шар’, ‘прошарок’ [7]; в) латинські: *фабрика* — ‘майстерня’, ‘завод’ та ін. [10], напр.: *В Америці у фабриці Я там мушу з басом стац, Там мя будут інжєніри Доко шльопом гайстовац* [3, с. 28]; *Гей придеш ку шафтови, гей станеш собі на теч (сage), Там гунцот інжєнер гей лем нас гайсує преч... Шїдем, осем карі, гей на шихту ладуєм* [3, с. 25]. Із оплатою праці пов’язані такі англізми: *доляр* — ‘долар’; *пейда* (*пейци*) — ‘день виплати’, тут ‘зарплата’; *штори* — ‘запаси’, тут ‘заборгованість за продукти’; *цент* — ‘розмінна монета’ [12], напр.: *Як пейду дістають, штори виплачають, А що їм ся звижшить, жінкам посилають* [3, с. 23]; *Уна ми давала 800 долярей, Жеби я ся женив із ньов кам найскорей* [3, с. 31]. Звернемо увагу, що в емігрантських піснях переважають назви грошо-

вих одиниць німецького (*таляр*), польського (*златий*) і латинського (*крона*) походження, що були в обігу на той час в Австро-Угорщині та Польщі [10, с. 808, 329, 466], напр.: *Десят таляри газдови, петнадт до салону, То не втрадім, еше звишим з того. Як я пошлем пар сто златих до краю родзіне* [3, с. 24]; *Положив я дваццять корон і шиф-карту дали* [3, с. 20].

Крім того, в записаних В. Гнатюком творах зафіксовано іншомовні назви континентів у варіантних формах (*Европа (Еуропа), Америка*), країн (*Америка (Гамерика* — на позначення США), *Австрія, Англія, Бразилія (Бранзолія)*), регіонів та міст, які в них знаходяться (*Курітіба, Манітоба, Парана, Пенцельванія; Берлін, Вініпег, Гамбург (Гамбурк), Нью Йорк (Нев Йорк), Пряшов та ін.*), напр.: *Помож, Боже, помож, прити до Європи, Товдий поспоминам америцки кроки* [3, с. 26]; *А як ми з Гамбурку до Англії пришли, Англицки панове на чудо к нам пришли. А як ми в Нью Йорку зо шифи сходжали, То нас америцки панове витали* [3, с. 22]; *У царя Рудольфа, цісарского сина Стала Бранзолія — Новая Австрія* [4, с. 41]; *Видумала Бразилія місточко Удіно* [4, с. 42]; *Хто поїди до Парани, то паном зістани* [4, с. 42]. Власні назви часто адаптовані до української вимови (приставні *з, в*, звукосполучення *ев й* ін.) і граматичних особливостей (демінутиви на зразок *Канадочка*, форми жіночого роду *шифа, шихта* тощо), як-от: *Не ход в Гамеріку, кет не еси блазен! Бо в той Еуропі кождий сой газдує, А в той Америці дос ся набідує* [3, с. 26]; *Ой Канадо, Канадочко, яка ти зрадлива, Бодай ти ся, ти Канадо, нікому не снила* [4, с. 54]. Вони також можуть бути предметом спеціального дослідження, так само, як і низка назв українських населених пунктів, що засвідчують тривалу подорож заробітчан.

Отже, докладно проаналізувавши емігрантські пісні кінця XIX — початку XX ст., В. Гнатюк з'ясував, що вони формують новий жанровий різновид (цикл). У них відображено причини еміграції до США, Канади, Бразилії та інших країн, поневіряння заробітчан за океаном, важку працю фермерів та робітників на фабриках і копальнях, сум за рідною землею, здебільшого — розбиті сподівання на краще життя, зрідка — збагачення і повернення на батьківщину. Учений виявив у цих текстах ознаки мовно-мелодійної неопрацьованості, зумовлені нетривалим функціонуванням, інтертекстуальні впливи, багато діалектних рис, іншомовні слова на позначення нових понять. Вивчення емігрантських пісень можливе в аспектах фольклористики та лінгво-

фольклористики, діалектології, ономастики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, музикознавства.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> (дата звернення 20.04.2021).
2. Гінда О. М. Поетична творчість української спільноти в Італії початку XXI століття в контексті фольклорної традиції: сюжетика, генологія, інтертекстуальність: автореф. дис... доктора філол. наук: 10. 01. 07. Львів, 2016. 38 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/aref_hinda.pdf (дата звернення 30.04.2021).
3. Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. 1902. т. 50. С. 1–37. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Hnatiuk_Volodymyr/Pisenni_novotvory_v_ukrainsko-ruskii_narodnii_slovesnosty.pdf? (дата звернення 1.04.2021).
4. Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. 1903 т. 52. С. 38–67.
URL:https://shron3.chtyvo.org.ua/Hnatiuk_Volodymyr/Pisenni_novotvory_v_ukrainsko-ruskii_narodnii_slovesnosty.pdf? (дата звернення 1.04.2021).
5. Грица С. Емігрантські пісні. Українська фольклористична енциклопедія: у 2 т. / упоряд., наук. ред. М. К. Дмитренко. Київ : Вид-во «Сталь», 2018. Т.1: А–Л. С. 417–418.
6. Колесса Ф. Українська народна пісня у найновішій фазі свого розвитку. *Колесса Ф. Фольклористичні праці* / за ред. О. Дея. Київ: Наукова думка, 1970. С. 34–59.
7. Німецько-український словник. URL: <https://uk.glosbe.com/de/uk> (дата звернення 10.04.2021).
8. Пиртей П. С. Словник лемківської говірки: матеріали до словника. 2001. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16234/file.pdf> (дата звернення: 25.04.2021).
9. Польсько-український словник.
10. URL: <https://www.dict.com/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE->

%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%81
%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B8 (дата звернення 12.04.2021).

11. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. 2-е вид., випр. і доп. Київ : ГР УРЕ, 1985. 968 с.
12. Українська фольклористика: словник-довідник / укл. і заг. ред. М. Чернописького. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.
13. Українсько-англійський і англо-український словник / укл. В. Нінювський. 2-е вид., випр. Едмонтон, Альберта : Українська книгарня, 1990. Київ: МП «Пам'ятки України», 1993. 680 с.

Струганець Любов Василівна — доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

КУЛЬТУРОМОВНІ ПОГЛЯДИ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Володимир Михайлович Гнатюк — відомий український фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець, громадський діяч, багаторічний секретар Етнографічної комісії НТШ. Тривалий час був редактором відомих українських видань: «Етнографічного збірника», «Літературно-наукового вісника», серії «Матеріали до української етнології». Постійно дбав про рівень культури літературної мови на сторінках цих часописів. У багатьох рецензіях науковець оцінював не лише зміст, а й мовне оформлення творів. Його закиди щодо культури мови були інколи саркастично гострі, але й справедливі. Учений вважав, що вдосконалювати свою мову кожна людина повинна протягом усього свого життя. Частково лінгвістичний доробок В. Гнатюка вже висвітлено у працях М. Мушинки [13], І. Герети [1], С. Гірняк [2] та ін., однак задекларована проблематика ще потребує детального вивчення.

Мета нашої розвідки — проаналізувати культуромовні погляди Володимира Гнатюка. Таке дослідження дасть змогу глибше осмислити процес унормування української літературної мови в діячій та синхронії.

У праці «В справі української правописи» В. Гнатюк зазначав, що справа «правописи й літературної мови» має уже свою історію. Те, що норми української мови у той період ще не були усталені, мало багато причин: «Через те одначе, що до недавна на великих просторах української землі не було ні наукових інституцій, ні шкіл, в яких опрацьовуються і виясняються такі питання, не можна було дійти до одностайності на всім етнографічним просторі в обидвох справах, хоч як вона бажана» [4, с. 173]. В. Гнатюк вважав, що унормувати мову можна «тільки об'єктивним розслідуванням, публічною дискусією і переконанням та вияснюванням, що завершилилися ухвалою компетентного збору, зложеного з представників наукових інституцій, школи й письменства» [4, с. 173]. Учений виокремлював важливість правописних питань (а у 20-ті роки ХХ століття це було особливо актуально):

«Кермуючись сим мотивом, бажаємо подати осьтут ряд статейок перше на ріжні правописні, а опісля языкові теми, при чім головну увагу звернемо на чужі впливи, яких треба нам позбутися» [4, с. 173].

Правописним питанням присвячує окрему розвідку — «В справі української правописи» [5], де увиразнює засадничі підходи до укладання правопису: «Ніяка правопись не укладається тільки для найлєкшого виучування дітий та анальфабетів читати й писати, як рівнож не вишукується умисно труднощів для гальмовання просвіти. Правопись укладають учені люди на основі законів мови, яких вони не диктують нікому, тільки відкривають і укладають у цілість для потреб школи, письменства і загалом життя. Укладають свої люди для своїх людей і для самих себе» [5, с. 168]. У названій праці двічі акцентує увагу на тому, що інтелігенція зобов'язана опанувати правописні норми: «Ні сільським школярам, ні селянам не сором не знати докладно літературної мови і наукової правописи і вони на всім світі мають такий привилей, що пишуть по свойому; та сором не знати їх — інтелігентови з середною або висшою освітою, тому повинен опанувати їх цілковито, особливо коли хоче писати для инших» [5, с. 171].

Загальну культуру суспільства та культуру народного мовлення, зокрема, відбиває мова художніх творів. Однак регулювальна функція культури мови не веде до знищення народних джерел — діалектів. В. Гнатюк у статті «Єретик між москвофілами» дає рекомендації щодо виправданого вживання діалектизмів у літературній мові, тобто «1) Коли хочемо познайомити з ними широкі круги, втягнути їх лєксіку в літературну мову або взагалі покористувати ся богацтвом висловів, форм, стилю і ин. 2) В белетристиці, коли хочемо надати творови місцеву закраску і викликати тим чином сильнійше вражінє у читача» [6, с. 25]. Як досягти такої мети? Розмаїття лєксічного складу говорів приваблювало і приваблює дослідників, оскільки воно допомагає вивченню матеріальної і духовної культури народу. Саме тому велике значення має складання діалектних словників, популяризація через них особливостей місцевих говірок. Багато важить майстерність уведення діалектизмів у тканину художніх творів, коли їх пишуть талановиті письменники, бо низькопробні тексти радше псують враження, аніж зміцнюють його. Народнорозмовна мова була й надалі залишається невичерпним джерелом, з якого постійно, переважно через мову художньої літератури, надходить поповнення і відбувається процес оновлення української літературної мови.

У рецензії «Новий русько-німецький словарь» В. Гнатюк аналізує лексикографічну працю О. Поповича, видану у Чернівцях [7]. Загальна оцінка рецензента прихильна, тому що позитивні характеристики переважають над недоліками: «На похвалу автора треба зазначити ще й се, що він старався повикидати зі словаря всі москалізми, що так занечистили нашу мову; вправді не вдалося йому перевести се цілком, — що я й зазначу далі — але коли порівняти його словарь із словарем Желехівського, то покажеться, що процент москалізмів у Поповича далеко менший, ніж у Желехівського» [7, с. 55]. У розвідці В. Гнатюка віднаходимо міркування про те, що у словнику вжито новотвори (хоч не всюди вдало), наведено багато «льокалізмів». Актуалізована проблема зловживання іншомовізмами: «цілий ряд таких чужих слів — румунських, малярських і головно польських, на які в нашій мові є дуже добрі вирази і яких нема потреби заступати варваризмами» [7, с. 57]. Ця теза актуальна й сьогодні.

Найширший коментар у рецензії — про «москалізми»: «Найчастіші однак в словарі москалізми; я вичислю їх тут усі (на скільки завважив їх), щоб д. Попович при можливим другим виданню словаря не ужив їх знов: *віроятний, ...зрительний, зритель, коварство...* Замість тих усіх слів є в нас свої власні, далеко відповідніші тому, що популярно називається «духом» мови, тому нема ніякісінької потреби обставити за ними або придержувати ся їх» [7, с. 58].

І в наш час, коли суржик і напівмова панують у мовному побуті, не втратили своєї ваги слова В. Гнатюка про те, що треба «навчити ся самому чи то української, чи російської мови, а не писати «язичієм», яке уйшло б може ще сто літ тому назад, але не нині» [12, с. 3].

В. Гнатюк постійно наголошує на важливості писати літературною мовою, наприклад у праці «Поетичний талант між бачванськими русинами» [8]. Така ж позиція В. Гнатюка проглядається у розвідці «Як писати заіменник ся при дієсловах?» Закцентовано на тому, що треба «стреміти до приблизної одностайности правописи» [11, с. 135].

У неопублікованій брошурі «Уваги про українську правопись та літературну мову» [1] вчений ставить собі за мету проаналізувати мову українських письменників і тогочасної преси. Знаходимо у ній багато слушних зауважень щодо культури мови. У розділах «Різниця в іменниках», «Прикметники», «Різниця в дієсловах», «Прислівники» запропоновано словнички тих лексем, у вживанні яких найчастіше трапляються помилки, наприклад: *заказ* «замовлення», *любий* у зна-

ченні «всякий», *задавити* «задушити», *пошуткувати* «пожартувати», *пополам* «по половині», все рівно «однаково» та ін. Небажана й форма *самий цікавий*, яка і сьогодні порушує літературну норму. Діяльність представників української галицької інтелігенції, до числа якої належав і В. Гнатюк, дає змогу «виокремити й проаналізувати соціальний статус української мови на цій території і в цей час, встановити спектр і характер громадської й професійної діяльності цієї соціальної групи» [2, с. 106].

Привертала увагу В. Гнатюка також культура мови перекладу. У статті «Чи є яка логіка у наших москвофілів?» [9, с. 38] він гостро виступає проти того, що один із його сучасників пан Ю. Яворський «зве нашу мову язиком пастухів». Також науковець критикує російський переклад новели В. Стефаніка «Проводи» (в оригіналі «Виводили з села»), залишені в російському тексті неперекладені розмови персонажів. Зіставляючи текст-оригінал і текст-переклад, В. Гнатюк виявляє національно-культурні особливості, відображені в художньому творі, з'ясовує можливості їх вербальної трансляції у сферу іномовної культури. Звернімось до статті: «Про силу і красу отсего перекладу можуть дати понятє ось які «коренно-русскіє» звороти, вжиті перекладачем: «туча выглядела будто окрававленная», «продирались солнечные лучи», «заломили руки», «поплыть с осенней водою», «Лесь перенимал голос матери», «над ним колебалось осеннее небо». Учений зауважує, що в окремих випадках лексема-діалектизм, виступаючи назвою реалії, замінюється відповідником, який нівелює етнографічну специфіку: *із хорім* перекладено *із хаты* (замість *із сіней*). Фіксуючи семантичну розбіжність, В. Гнатюк припускає, «що перекладач декуди попросту не розуміє свого тексту і перекладає навгад». Наприклад, *золоті чічки* — не *золотые игрушки*, *чічка* — це «квітка».

М. Мушинка, дослідник творчості етнографа, відзначав, що саме через редакційні правки В. Гнатюк дуже часто входив у конфлікти з авторами та перекладачами. Деякі з них прилюдно висловлювали незадоволення його редакторською працею. Так, професор математики й фізики В. Левицький докоряв редакції «Літературно-наукового вісника» за мовне редагування його праць. Редактор на підставі конкретних фактів майже завжди доводив обґрунтованість своїх виправлень авторського тексту [13, с. 160-161]. У статті «Ще в справі редакційних поправок» В. Гнатюк відповідає В. Левицькому, просить прийняти щире запевнення, що редакція зовсім не вважаємо себе одиноко ком-

петентною судити про чистоту нашої мови, але (як видно з наведених проб перекладу В. Левицького), має деякі підстави вважати його далеко компетентнішим на полі фізики й математики, ніж на полі мовознавства [10, с. 235-236].

У публікації «В справі нашої народної мови» В. Гнатюк обґрунтовує правомірність мовного редагування, зазначаючи, що кожна редакція має обов'язок дбати про чистоту й добірність мови. На той час ще не були остаточно кодифіковані норми літературної мови, але вчений переконаний, що літературна мова всіх наших письменників повинна бути одна. Проте редакція нікому авторові не перероблює мови «на своє копито». В. Гнатюк прекрасно розуміє, що письменник не обмежений тільки нормативним словником, а є найактивнішим творцем національної мови в тому розумінні, що глибоко відчуває народне слово. Зауважує, що не треба бути навіть тонким філологом, аби, прочитавши в журналі одну сторінку, можна було сказати: «Се писав Галичанин, а се російський Українець». Отже, різниця між письменниками з обох сторін Збруча в мові ще не стирається. Учений також застерігає від псевдообразності. Наголошує на тому, що «диялектичні примішки» аж ніяк не сприяють культурі висловлювання, формуванню літературної мови, «якою кожний письменник повинен вповні володіти» [4, с. 233-235].

Загалом культуромовні погляди В. Гнатюка не втратили свого наукового значення й сьогодні. Багатогранна діяльність ученого засвідчує, що саме через слово формувалася національна свідомість українського народу, розвивалася українська літературна мова, усталювалися її норми, витворювався загальнонаціональний мовний еталон.

Література

1. Герета І. З неопублікованої спадщини В. Гнатюка. *Мовознавство*. 1971. № 3. С. 81-83.
2. Гірняк С. Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови (кінець ХІХ – початок ХХ століття): монографія. Дрогобич: Посвіт, 2018. 620 с.
3. Гнатюк В. В справі нашої народної мови. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1903. Т. 22. С. 233-235.
4. Гнатюк В. В справі української правописи. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1922. Т. 76. Кн. II. С. 173-176.

5. Гнатюк В. В справі української правописи. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1922. Т. 78. Кн. VIII. С. 164-171.
6. Гнатюк В. Єретик між москвофілами. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1904. Т. 28. Кн. X. С. 24-37.
7. Гнатюк В. Новий русько-німецький словарь. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1905. Т. 29. Кн. I. С. 54-59.
8. Гнатюк В. Поетичний талант між бачванськими русинами. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1904. Т. 26. Кн. VI. С. 174-188.
9. Гнатюк В. Чи є яка льогіка у наших москвофілів? *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1899. Т. 8. Кн. X. С. 38.
10. Гнатюк В. Ще в справі редакційних поправок. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1903. Т. 22. С. 235-236.
11. Гнатюк В. Як писати заіменник ся при дієсловах? *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів: НТШ, 1907. Т. 80. С. 135-152.
12. Гнатюк В. Uczył Marcin Marcina. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1902. Т. 18. Кн. IV. С. 3.
13. Мушинка М. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987. Т. 207. 332 с.

Смоляк Олег Степанович — доктор мистецтвознавства, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ВЕСНЯНИЙ РЕПЕРТУАР МОЛОДІ СЕЛА НАСТАСОВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ПОВІТУ В ЗБІРНИКУ «ГАЇВКИ» ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Початок ХХ століття в Галичині ознаменований значними змінами в соціально-економічному й культурно-просвітницькому розвитку. Підставою для цього стало надання Австро-Угорською монархією автономних свобод місцевому населенню. Швидкими темпами розвивалася мануфактурна промисловість у містах, а в селах інтенсивно поставало шкільництво і просвітницький рух. Усе це посприяло поступовому згасанню народної творчості загалом і календарної обрядовості зокрема. Багатотомові обрядові пісні все більше відходили від обрядів і забувалися, а то й ставали надбанням інших народнопісних жанрів. Через те серед творчої інтелігенції постало завдання записувати обрядові пісні й таким чином зберегти їх для нащадків.

Мета дослідження — проаналізувати весняний репертуар молоді с. Настасова Тернопільського повіту, записаний місцевим жителем Григорієм Ракочим у 2008 році й поміщений у збірнику «Гаївки» Володимира Гнатюка на тематичному рівні.

У 1898 році при історико-філософській та філологічній секціях Наукового Товариства імені Тараса Шевченка було створено Етнографічну комісію з метою організації фольклористично-етнографічної збирацької, експедиційної, науково-дослідницької роботи. До речі, «Наукове товариство імені Тараса Шевченка — найстаріше об'єднання вчених людей в Галичині. Засноване 11 грудня 1873 року в м. Львові з ініціативи історика Володимира Антоновича та письменника Олександра Кониського, як літературне. Його члени поставили перед собою мету розвивати українську літературу та науку поза межами Російської цензури й адміністративних утисків» [1, с. 601]. Високу оцінку цій інституції дав й відомий український етномузиколог і фольклорист Анатолій Іваницький. Зокрема, з цього приводу він зазначив, що «Наукове товариство імені Тараса Шевченка — це перша українська академія наук» [5, с. 86].

Основним здобутком діяльності Етнографічної комісії було видання «Етнографічних збірників», «Матеріалів до українсько-руської етнології». Науково-теоретичні дослідження члени цієї комісії публікували в «Записках НТШ». У склад Етнографічної комісії ввійшли: Іван Франко (голова), Федір Вовк, Володимир Гнатюк (секретар), Борис Грінченко, Олександр Колесса, Агатангел Кримський, Кость Левицький, Осип Роздольський, Володимир Охримович, Володимир Шухевич. та ін. «Члени комісії виробили чітку систему дослідження народної творчості на всіх рівнях — збирацькому, експедиційному, теоретичному» [7, с. 250-251].

У 1909 році Володимир Гнатюк, як член і секретар Етнографічної комісії, підготував і видав у серії «Матеріали до української етнології» збірку «Гаївки». У Вступній статті до неї він подав історію збирання, публікацій та дослідження гаївок у Галичині. Аналізуючи весняний обрядовий жанр, вчений вважав гаївки «окремим родом обрядових пісень» [2, с. 139]. Зокрема, він зазначав, що «термін «веснянка» охоплює ширший цикл пісень, «гаївка» — вузьчий» [2, с. 139]; а також вказав час виконання, місце, виконавців, основні хореографічні фігури пісень цього жанру та навіть їх паралельні назви (ягівка, гаїлка, галагівка, та ін.)» [2, с. 139].

Треба зауважити, що у збірці «Гаївки» Володимир Гнатюк використав друковані та рукописні джерела й інших фольклористів (записи більше 30 збирачів, у тому числі й власні, з понад 25 тогочасних повітів Галичини, зроблені у 1856-1909 роках). В опублікованій збірці представлено 171 назву гаївок у рубриках та 13 риндзівок поза межами рубрикацій. Крім цього Володимир Гнатюк розробив наукові принципи систематизації та опрацювання матеріалів для публікації, поділив записи на «гнізда» за змістовими мотивами, подав основні, найбільш повні тексти гаївок, а також варіанти до них з незначними змінами та прізвиська їх авторів і місце записів. Збірка «Гаївки» Володимира Гнатюка стала у той час першим монографічним зібранням пісень весняного жанру не лише в Галичині, а й у всій Україні. Вона, як і деякі інші галицькі фольклористичні видання того часу (маємо на увазі збірку «Галицько-руські народні мелодії» Станіслава Людкевича — Йосифа Роздольського та «Мелодії українських народних дум» Філарета Колесси), заклала основи наукового підходу в збиранні та виданні фольклорних матеріалів.

Відродно, що серед 30 збирачів, які доклалися до видання збірника «Гаївки» Володимира Гнатюка, одне з них займає і тодішній житель с. Настасова Тернопільського повіту, а, водночас, й тодішній учень Тернопільської української гімназії Григорій Ракочий²¹. Серед 171 тексту гаївок, поміщених у цьому виданні, — 25 подані Григорієм Ракочим. До текстів їхній записувач додав обширний коментар. У ньому він, зокрема, зазначав: «...гаївки — бодай у моїм селі — дуже скоро забуваються між народом. Взагалі цілий культ співання, чи грання гаївок вигибає. Коли ще за моєї пам'яті 8-10 літ тому співано їх через цілу другу половину посту, загалом, зараз, із приходом весни, тепер грають гаївок лише перший день Великодня. Для чого цей культ вигибає, не мені це відповідати. В кожному разі причиняється до сього те, що народ звертає свою поетичну творчість на інші поля, нових гаївок не твориться, а старі перекручує, забуває і перестає співати. Немало тут впливає і та обставина, що ще й тепер священники, особливо молоді, забороняють грати гаївок. У Великий піст, як от у моїм селі, бо, мовляв, тепер час смутити, а не веселитися...» [10, с. 1-2].

Гаївки, записані Григорієм Ракочим у селі Настасові на початку ХХ століття, представляють чотири тематичні групи — хвальну, вегетативну, любовну та жартівливу²².

Найдавнішою серед них є група хвальних гаївок. Вона властива шістьом настасівським гаївкам. Серед них: «Прийшла весна красна»,

²¹ Григорій Ракочий²¹ народився у 1889 році (число і місяць невідомі) в с. Настасові Тернопільського повіту в заможній селянській родині. Навчався в місцевій початковій чотирикласній школі та в Тернопільській українській державній гімназії (1901–1909). Після закінчення гімназії студіював право у Львівському та у Віденському університетах (1909–1912). З 1912 по 1914 рік працював адвокатом у Збаражі. Під час Першої світової війни — старшина Австрійської армії, а в роки визвольно-визвольних змагань українського народу (1918–1920) — сотник Української Галицької Армії. Після захоплення польськими військами Галичини Григорій Ракочий разом з воїнами Української Галицької Армії перебував на Східній Україні, де в так званому «чотирикутнику смерті» заразився тифом і 10 лютого 1920 року помер в с. Ободівка, нині Тростянецького району Вінницької області [12, 146-147].

²² Тематичне групування гаївок розроблене нами в докторській дисертації [14, с. 206-244].

«Воротар, воротаре», «Вербовая дощечка», «Подоляночка», «Засньку», «Перепілонька».

У давнину настання тепла праукраїнці сприймали як велике божественне свято, яке тривало до розквіту природи. Особливо урочистим був початковий етап, який розпочинався святом Обретіння (19 березня) і тривав до Благовіщення (7 квітня). Це, власне, був той період, коли наші предки святкували перемогу світла над темрявою, тепла над холодом, весняного оновлення над зимовим завмиранням. Ці святкування були наповнені обрядовими діями, основною складовою частиною яких були магічні формули-пісні — веснянки-гаївки. Їхній зміст базувався на мотивах зустрічі весни, її привітанні та хвалі принесених нею дарів, оспівуванні дівочої та парубочої краси. Ці мотиви стали основою для постанови групи хвальних (термін М. Грушевського) гаївок. Група хвальних гаївок належить до найдавніших і походить, на думку М. Грушевського, із доплемінного періоду. Їхні сюжети повністю базуються на анімістичному світогляді, основою якого є міфологічні образи та персонажі. Як зазначав з цього приводу український етнограф М. Миханько, «за уявленнями наших предків, природа мала душу і через те розуміла людину, а людина могла безпосередньо впливати на неї за допомогою магії — магічних слів-формул та магічних дій і таким способом не допускати злих сил» [11, с. 3-4].

У хвальних гаївках із села Настасова домінує мотив принесення дарів. Крім нього фігурують і мотиви зустрічі весни, мотиви радості з приводу приходу весни, мотиви сіяння, оновлення, відродження, розмноження, дівочої та парубочої краси, одруження, мандрування.

Зокрема, в гаївці «Прийшла весна красна» присутній мотив принесення дарів. Дари приносить богиня Весна (персоніфікований образ) переважно у формі «рутяного віночка» чи «паняньської краси». У цьому ж таки сюжеті паняньська дівоча краса порівнюється з парубочою красою. Перша із них, за народними уявленнями, асоціюється з теплою росою, друга — з холодною. С. Килимник вбачає в «дівочій красі теплий період — весну, в парубочій — холодний — зиму» [6, с. 232] У цьому сюжеті спостерігається стародавня метаморфоза — постанови дівочої та парубочої краси з роси, а значить і самої Весни із роси. А в гаївці «А вже весна, а вже красна, з стріхи вода капле» Весна приносить такі дари, як «дівчатам гаївочку, а парубкам мандрівочку». У цьому сюжеті присутній і мотив принесення літа, яке віщує дівоче та

парубоче парування. Мотив мандрування — значно пізніший і пов'язаний із періодом відходів парубків за межі своєї землі на заробітки в чужі краї.

Найпоширенішими символами-образами у сюжетах хвальних гаївок є птахи й звірі. Зокрема, в настасівських гаївках присутні образи-символи зозуленьки, зайчика й перепілки як провісників весни, що приносять із собою тепло, радість, приплід. Тому в давнину хвальними гаївками розпочиналися весняні календарні обряди, зокрема обряди посвячення найкращої дівчини у «Веснянку». Ця традиція збереглася по всій Україні і до нашого часу. У Настасові хвальними гаївками переважно розпочиналися великодні ігри та забави.

Сюжети хвальних гаївок зберегли у собі давні вірування про те, що перший прихід весни на землю відбувався не лише через водяну стихію та перший приліт птахів, а й через чарівний (переважно вербовий, калиновий, ялиновий) міст із неба на землю. Цей міст розпочинався, як правило, із небесних воріт. Такого роду сюжети збереглися й у двох гаївках «Воротар, воротаре» та «Вербовая дощечка». Треба зауважити, що вони (ці сюжети) збереглися лише завдяки ігровому началу. Гаївка «Воротар, воротаре» акумулює в собі міфологічну лексику «Небесних воріт». Доказом цього є її рухові елементи, пов'язані із утворенням «воріт». Це дає підстави стверджувати, що міфологічна основа «небесних воріт» уже повністю втрачена і зберігся лише натяк на неї у формі відповідного рухового знака-символа.

Відзначимо, що зміст гаївки «Воротар, воротаре», втративши своє первісне семантичне наповнення, постає у не зовсім ясному сенсі. Тут основним персонажем є «воротар-ворітник», якого просять, щоби він пропустив пана із даром. А цим даром є «золоте зернятонько, кральове дитятонько», що ходить у червоних чоботях.

У первісну добу культивувалося вірування у те, що з настанням тепла відчинялися небесні ворота, через які по довгому чарівному мосту сходила на землю богиня Весна. Крім неї, у цей період цим шляхом проходили на землю Господарський рік, новонароджені діти, душі покійників. Усі, хто проходить цими воротами, приносять дари землі. А відкривав ці небесні ворота Воротар (Володар чи Вородай). Українські вчені-етнологи по-різному пояснювали «небесні ворота». Зокрема, О. Потебня вважав, що «небесні ворота відкриває та закриває Зоря, випускаючи при цьому Росу, яка уподібнюється з золотими ключами або з медом» [13, с. 93]. У пізніший період, з утратою аніміс-

тичного світогляду Володар почав набирати земних рис і споріднювався з образом галицького князя Романа. Найчастіше у «воротарних» гаївках через ті «ворота» по чарівному вербовому (калиновому чи яловому) мості сходило на землю Мале дитя. М. Костомаров вважав, що «образ Малого Дитяти в гаївках — це персоніфікований образ наступаючого Нового року, який розпочинається навесні» [8, с. 28]. Мале дитя в гаївкових сюжетах завжди порівнюється із золотим яблучком, із золотим ячком чи золотим перснем. Всі ці вищезазначені образи — це суть молодого (весняного) сонця.

«Мостовий» елемент серед настасівського весняного репертуару присутній лише в гаївці «Вербовая дощечка». У давній період вона, без сумніву, виконувалася після «воротарних» гаївок і композиційно була з ними пов'язана. Адже через «небесні ворота» лише по «чарівному мосту» Весна сходила на землю і приносила дари.

Групу хвальних настасівських гаївок представляє й «Подоляночка». У давні часи вона була найвеличнішою священною грою-містерією, яка розкривала суть приходу весни. Сюжет цієї гаївки — це своєрідна мікро-модель відродження та розквіту природи. Мати-земля в алегоричному образі «Подоляночки» окутана снігами та морозами («тут вона впала, до землі припала») поступово під спів «ой встань, подоляночко» встає (оживає, оновлюється), вмивається (оновлюється) і своїм танцем знаменує воскреслу (наповнену зеленню) землю.

«Подоляночка», як ніяка інша весняна пісня, переповнена низкою характеристик-символів. Не важко здогадатися, що коло дівчат символізувало сонце, яке рухається навколо матінки-землі, а дівчина в колі — землю ранньою весною.

Немаловажну роль у семантиці словесного тексту «Подоляночки» відіграє поступовість темпового та динамічного наростання. Роль вихідного темпового та динамічного елемента відіграє у гаївці перша строфа: вона є тим композиційним трансфером, який орієнтує подальші дії сюжету у бік темпового та динамічного наростання. Помірний темп, що характеризується тихим звучанням, поступово пришвидшується, стає виразнішим та гучнішим, ніби імітує воскресіння весняної природи.

Найцікавішою з точки зору сюжетної кульмінації є остання строфа «Подоляночки» — «Підскочи до раю, бери дівку скраю». У цей момент дівчина підскакує, дивиться вгору, ніби спілкуючись із сонцем, бере одну дівчину з кола і ставить на своє місце. Як бачимо, тут

присутній стародавній український термін «рай», що, за розумінням наших предків, означав країну вічного сонця, де покояться душі предків, де перебувають взимку перелітні птахи — провісники весни. Алегоричний словесний ряд «підскочи до раю», за тлумаченням С. Килимника, означає, що «...весна мусить досягти сонячного zenіту — тепла й світла так потрібних для краси землі, для рослинності та тваринного світу» [6, с. 218]. Треба зазначити, що, крім мотиву оживлення природи, тут присутній мотив одруження — «бери ту, що скраю» — що певною мірою присутній майже у кожній весняній гаївці-грі.

Гаївка «Подоляночка» — це алегорична містерія-гра, в якій закладене магичне чарування-оживлення природи. Саме такими гаївками-грами, як «Подоляночка», в давнину дівчата в молитовному настрої чарували оновлення землі, а разом з тим і мріяли про парування та одруження.

Гаївка «Подоляночка» через втрату свого первісного значення перейшла із дорослого репертуару в дитячий і стала складовою не тільки весняної обрядовості, а й звичайних дитячих ігор та забав.

Лише три гаївки з наставівського весняного репертуару молоді — «Он, хлопці, он», «Ой вийтесе вогирочки» та «Ходить жучок по ялині», — представляють вегетативну тематику. Адже їм властиві мотиви, в яких задеклароване вирощування злакових та городніх культур (льону, маку, огірків). Такого роду гаївки, на відміну від пісень з інших груп, позначені синкретичним поєднанням слова та магично-імітаційних рухів, що мали впливати на проріст зерна, на його ріст-розвиток, на високий урожай. На синкретизм у вегетативних гаївках звернув увагу М. Грушевський: «Багатство руху, тісніше об'єднання словесно-музикальної дії з пантомімою, з танком, хороводом, котре так сильно ще заціліло в весняних іграх та хороводах, надає їм сильно архаїчний характер, таїть у собі дійсно багато старовинного, ембріонального, — такого, що вводить нас в початки словесної творчості...» [3, с. 102].

У гаївці «Он, хлопці, он» присутній мотив сіяння маку й льону. Мак — давня українська чарівна рослина-тотем, зокрема його насіння. Спеціально посвяченим на святі «Маковія» насінням маку люди обсипали своє обійстя, таким чином оберігаючись від злих сил. Мак був головною складовою різдвяних та поховальних обрядових страв. На

ньому чарували під час Святої вечері, скільки буде роїв у наступному році та як багато яєць знесуть кури.

У сюжеті цієї гаївки відтворена вегетація маку — від її сіяння до збирання урожаю. В кінці гаївки-гри всі учасники підбігали до вибраних ними «Маківочків», що перебували в середині кола, і сильно їх трясли, «витрушуючи з них мак». Такого роду «витрушування» або приплескування в долоні чи тупання ногами на місці означало виконання ініційованої ними дії, щоби рослина буйно зародила.

Гаївка «Ходить жучок по ялині», на відміну від попередньої, належить до давнішого фольклорного пласта. Підставою до її давності, в першу чергу, є те, що в ній збережений один із первісних мотивів — одухотворення природи. Крім цього присутня й наявність двох андрогінних образів — жучка, що уособлює оновлюване сонце, та жучихи, що виступає у формі весняної повені. Адже в сюжеті гаївки жучиха завжди ходить по долині й ловить рибу (символ води).

За руховими елементами гаївка «Ходить жучок по ялині» належить до групи «мостових». Саме в «мостових» гаївках М. Грушевський вбачав «діалог Весни із Землею» [3, с. 200]. Адже за своєю символікою вони завжди є дворядними: перший ряд уособлює Землю, а другий — небо, з якого сходить Весна. Підтвердженням цього також є діалогічна форма розгортання сюжету (більшість вегетативних гаївок побудовані на діалозі).

Вегетаційний мотив вирощування городніх культур присутній і в настасівській гаївці «Ой вийтесе вогирочки». Хоча огірочки замінили, на думку М. Грушевського, якусь іншу городню культуру, бо вони з'явилися на Україні значно пізніше від злакових культур — проса, маку, льону, проте сама гра дуже давня і типова для пісень цієї тематики.

Гаївка «Ой вийтесе вогирочки», як і попередня, має два яскраво виражених мотиви: вегетативний та любовний. Тут досить цікаво використаний паралелізм: завивання-розвивання огірочків та женихання молодих парубочків до дівчат.

Отже, вегетативні гаївки, що припадали на період сіяння-садження злакових та городніх культур, у прадавні часи виконували функцію магічних словесних дій з метою швидкого розвитку відповідних рослин на багатий урожай. Особливий акцент у цих гаївках припадав на вербальну та рухову магії, завдяки яким відбувалася ініціація як на оновлення та розвиток природи, так і її окремих складових, зок-

рема вирощення доброго врожаю. У групі вегетативних гаївок можна накреслити еволюцію становлення мотивів — від мотивів оновлення-оживання природи через мотиви вирощення злакових та городніх культур до мотивів продовження людського роду (через сватання та одруження).

Найбільшу групу серед записаного Григорієм Ракочим в с. Настасові весняного репертуару молоді займають гаївки з любовною тематикою (із 25 записаних ним гаївок — 9 любовного змісту). У настасівських гаївках з любовною тематикою найчастіше трапляються мотиви вибору пари; сватання дівчини; одруження; сватання парубка, спокуси дівчини чи парубка; шлюбу; чарування парубка.

Настасівська гаївка «Ой не ходи, качурино» у великодньому обряді виконувала ритуальну функцію вибору парубком дівчини для подружньої пари. Доказом цього є присутність у її сюжеті елементів вербальної магії з конкретно вибраними дівчиною та парубком, які публічно закріплюють поцілунком цей вибір (до речі, в патріархальний період публічне цілування дозволялося лише у великодній обрядовості). У цьому сюжеті присутній і мотив вибору парубком дружини-сироти. В ньому основна увага акцентується на тому, що «...бідная сиротина буде працювати, а багата розкішниця буде все лежати». До речі, аналогічні варіанти трапляються і в збірнику «Гаївки» В. Гнатюка [10, с. 55-56]. Тут також показовим є міфологічний спосіб мислення. Адже лексема «качурино» постає як головний вихідний об'єкт, який ініціює майбутню пару. Таким чином, під багаторазовий спів цієї магійної гаївки публічно визначається майбутня подружня пара.

Аналогічну функцію вибору пари виконувала й настасівська гаївка «Ой зацвили фіялочки». Вона, як і попередня, мала ритуальне значення: ніби благословляла дівчину найдавнішими прийомами вербальної магії для майбутнього одруження.

До давнішої фольклорної верстви належить й настасівська любовна гаївка «Вінку мій ружовий». Треба зазначити, що в сюжеті цієї гаївки показовим є образ-символ — рожі, як окремих фетиш, та віночок з рожі, як цілісний символ-знак одруження. Перший — у формі рожі — уособлює молоду дівчину, як весняне сонце. Адже рожа, за уявленнями наших предків, була одним із символів весняного сонця. Пісня-гра ініціює поєднання (шлюбівання) з сонцем, оскільки, за розвитком дії, дівчина-рожа запрошує кожну учасницю гри бути в колі і,

таким чином, ініціює майбутнє шлюбівання. Крім цього, тут окремо постає і символ весільного вінка як знак-атрибут завершенної дії. Адже вибір пари повинен завершитися шлюбними стосунками. Цей сюжет представляє трансформацію декількох символічних елементів: від шлюбівання з сонцем до шлюбівання молодої пари.

Мотив вибору подружньої пари часто фігурує і в гаївках пізнішої фольклорної верстви. Ця група пісень уже віддаляється від міфологічних образів і скерована до реалістичних побутових сцен любовного змісту. Найуживанішою формою компонування сюжету в таких гаївках є паралелізм.

Етап у формуванні шлюбних стосунків, так званий викуп парубками дівчат з іншого роду, представляють наставівські гаївки «Їде, їде Зельман», «Ой вийтесе вогирочки», «Он, хлопці, он на горі льон».

Викуп парубками дівчат для одруження представляє гаївка «Он, хлопці, он». Цей сюжет, на відміну від багатьох інших, базується на декількох мотивах. Найдавнішим (можливо, первісним) є мотив сіяння. «Сіяння, — на думку А. Лободи, — це символ зародження любові, топтання посіяного — користування любов'ю того, чие посіяне» [9, с. 44].

Аналогічна форма викупу молодої в чужого роду зафіксована і в сюжеті гаївки «Їде, їде Зельман», яка, на думку О. Потебні, тематично близька до «Проса» і «навіть має її формотворчу подобу» [13, с. 152]. Треба зауважити, що в українській та польській етнографічній літературі другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.²³ була поширена думка про середньовічне її походження. Зокрема, вчені наголошували, що сюжет цієї гаївки пов'язаний з часами орендування євреями українських православних церков. Якщо уважно прочитати текст цієї гаївки, то зразу стане зрозумілим, що нічого спільного із цими часами в ньому немає. Спільною тут є лише сама назва прізвища головного персонажа з типовим єврейським прізвищем і не більше. Оскільки такого роду сюжет трапляється і в польській та моравській весняній обрядовості, то середньовічне походження його занадто спрощене і неаргументоване. Існує інша думка О. Партицького, який зазначав: «Чи не є Жельман те,

²³ На середньовічному походженні гаївки «Жельман» наголошували українські та польські фольклористи, етнологи М.Грушевський [3, с. 200], С. Килимник [6, с. 232] та ін.

що в індійців Сома, живитель і отець богів»²⁴. Отже, в українській весняній обрядовості в давній період, без сумніву, був присутній божок Зельман (чи Жельман), але з відходом у минуле язичницьких вірувань він втратив первісні ознаки і набрав семантичного забарвлення, уподібненого до людського прізвища.

Про старовинність походження цієї гаївки вказують такі характеристики, як структура складносурядного речення та діалогічна форма спілкування двох ігрових груп-родів. А квінтесенцією самого сюжету є викуп дівчини представниками іншого роду за основний продукт харчування — хліб (ймовірно, за зерно).

Аналогічні синтаксичні зіставлення властиві і гаївкам «Ой вийте-се огирочки» та «Он хлопці, он на горі льон», що вказує також на давність їхнього походження. До речі, традиція викупу молодої (якщо молода пара побирається із різних сіл) у весільній обрядовості місцевих жителів збереглася в алегоричній формі до нашого часу, зокрема в епізоді приходу молодого із своєю весільною свитою до молодої, щоби йти до шлюбу. Тут відбуваються «торги» родичів-парубків молодої із молодим та його друзями (основною одиницею викупу молодої останнім часом є горілка).

У настасівській гаївці «Що я бідна учинила» («Коструб») присутній мотив сватання дівчиною нелюба. У сюжеті цієї гаївки, на відміну від багатьох інших, присутні декілька мотивів: мотив вигнання зими і зустрічі весни, мотив оновлення природи та мотив одруження із нелюбом. Найпізнішим із них є, на нашу думку, мотив одруження із нелюбом. Очевидно, він нашарувався на попередні значно пізніше — коли була втрачена його сакральна функція і набута побутово-ігрова. У ньому збережені алегоричні форми: звертання до Коструба як до міфологічної істоти і сприйняття його смерті у радісних тонах.

Вагоме місце у настасівських гаївках займає жартівлива тематика. Функціонально вони споріднені з любовними гаївками. У композиції самого обряду жартівливі гаївки ніби провокують залюбленість

²⁴ В дrevньоіндійській міфології божество Сома стоїть на третьому місці після Індри і Агни. Найпоширенішими епітетами на означення бога Сома є всезбуджуючий, коханий тобто ті, які є найбільш характерними для стану людських почуттів навесні. Це божество приносить багатство, щастя, життєву силу. Сома має властивість перетворюватися в бога Місяця, є покровителем рослинності [14, с. 231].

парубків до дівчат. Гаївковий обряд без жартів, зачіпань дівчатами парубків або навпаки, без драстичних елементів не зміг би реалізуватися, не розкрив би своєї основної суті — ближче познайомитися між собою, здійснити вибір пари і в найближчому майбутньому одружитися.

Серед 25 гаївок, записаних Григорієм Ракочим в с. Настасові на початку ХХ століття — 7 — з жартівливими сюжетами. Жартівливі гаївки меншою мірою пов'язані з хороводами і танками. Їх виконували переважно дівчата під час перединок із парубками перед початком гаївкового обряду, або під час «запрошувань» парубків до участі в гаївковому обряді (до цього парубки виконували свої ігри та забави). Жартівливі гаївки молодь часто виконувала під час весняної «вулиці» (тут мали місце й драгівливі сюжети).

Сюжетам настасівських жартівливих гаївок, як і любовним, при-
таманний ширший спектр мотивів, ніж закличним і вегетативним. Серед них: насміхання дівчат із парубків і навпаки, чарування парубків, висміювання ліних парубків та дівчат, зрада старому чоловікові, залицання старого парубка до молоді дівчини, вибір пари, сватання дівчини, одруження. Треба зазначити, що жартівливі гаївки, як і любовні, творять групи давнішої фольклорної верстви та пізнішої (з перевагою останньої), оскільки жартівлива тематика сформувалася, на думку вчених, лише тоді, коли весняний обряд почав втрачати сакральні засади і переходити до забавно-ігрового.

Групу жартівливої тематики давнішої фольклорної верстви формують такі мотиви, як чарування хлопців водою, шлюбівання з сонцем, продаж дівчат, висміювання старих парубків тощо.

До давнішої фольклорної верстви належить і сюжет гаївки «Іди, іди, талану». Тут, власне, збережений стародавній мотив шлюбівання з сонцем (він постає у формі підскакування, який, без сумніву, в дохристиянський період мав священнодійний характер, але із втратою первісних уявлень, його семантика набрала жартівливого колориту). Нарочитою стала, зокрема, прикінцева магічна формула. Адже всі учасники великоднього обряду скачуть, виходячи із свого усвідомлення: діти скачуть, зустрічаючи весну, «то в колиску, то в перину»; дівчата скачуть «то в барвінок, то в калину»; хлопці скачуть — «прийде вечір — до дівчини»; баби скачуть — «то в капусту, то в натину»; діди скачуть — «то в будаки, то в кропиву». Власне, у цьому сюжеті

закцентована увага на самому процесі підсакування, який, за стародавніми віруваннями, мав еротичний характер.

Серед настасівських гаївок зберігся мотив (він властивий гаївці «На поповій вуличеньці пси щипають»), який у жартівливій формі розкриває процес-імітацію продавання дівчат та хлопців: дівчата дорогі, бо вони гарні та роботящі і є їх мало, а парубки дешеві, бо самі ледачі і є їх багато. Тут навіть присутні такі грошові одиниці — грейцар, таляр, долар.

Серед жартівливих настасівських гаївок присутній сюжет, що стосується висміювання старого парубка. Він властивий гаївці «Ой ти, старий діду, чому ся не жениш?». Традиція не сприймання старого парубка українською общиною дуже давня і завжди викликала громадський осуд. Адже, навіть незважаючи на поважний вік, старший парубок в українському суспільстві, за своїми соціальними правами, ніколи не прирівнювався до одруженого чоловіка. Він не мав права бути виборним членом громади (на випадок смерті голови сім'ї — чоловіка, його місце завжди посідала дружина). Парубка старшого віку навіть не називали дядьком (по-місцевому — вуйком), а завжди по імені. Він ніколи не міг бути старостою на весіллі, кумом на хрестинах чи головою громади, тобто в соціально-життєвому плані зазнавав обмежень. Тому в українській народній творчості він часто був об'єктом громадського кепкування. У цьому сюжеті насамперед впадає у вічі елемент моралізаторства: не може бути доброго життя між старим чоловіком і молодією дружиною, в яких різні життєві інтереси.

У сюжетах настасівських жартівливих гаївок трапляються мотиви насміхання дівчат з парубків. Вони присутні в гаївках «Роман зіле копає», «Ой бігла сука ровом», «На городі стовпчики», «Там на горі, на горі». Зокрема, у цих гаївках дівчата насміхаються з того, що парубки нібито їдять здохлих кобилу або кішку, тягнуть з попової долини свиней за хвості і тому ходять із поламаними зубами, вполювали «штири миші й два комарі» або «їли кашу не варену і свиню не смажену».

Отже, весняний репертуар молоді села Настасова Тернопільського повіту на початку ХХ століття ще зберігав у собі чотири тематичні блоки, властиві гаївковому жанру загалом. Хоча в той час вже простежуються тенденції вихолощення хвальної та вегетативної тематики з весняного репертуару молоді та заміна її любовною та жартівливою. Це дає підстави припустити, що під впливом урбанізаційних процесів,

які активно поглинали сільську культуру, наближену до міст, весняна обрядовість втрачала свої первісні сакральні ознаки й перетворювала-ся на розважально-ігрові. Саме тому в них почала домінувати любовна та жартівлива тематика над хвальною та вегетативною.

Література

1. Андрейчин М. А. Наукове товариство імені Тараса Шевченка. *Тернопільський Енциклопедичний словник*. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2005. Т. 2. 706 с.
2. Голубець О. М. «Гаївки». *Українська фольклористична енциклопедія*. Керівник проекту, науковий редактор, упорядник Василь Сокіл. Львів, 2018. 808 с.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 томах, 9 книгах. Т. 1. Упоряд. В. В Яременко; Автор передмови П. П. Кононенко; Приміт. М. Ф. Дунаєвської. Київ: Либідь, 1993. 389 с.
4. З етнографічних записів О. С. Смоляка від жительки с. Настасова Тернопільського району Тернопільської області Бичик Дарії Іванівни, 1940 р.н., місцевої, освіта восьмикласна. Запис зроблено 25.02.2021 р.
5. Іваницький А. І. Українська музична фольклористика: Методологія і методика Навч. Посібник. Київ: Заповіт, 1997. 392 с.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Кн. 1. Т. 2. (Весняний цикл). Київ: АТ «Обереги», 1994. 392 с.
7. Коваль Г. В. Етнографічна комісія НТШ (1898–1939). *Українська фольклористична енциклопедія*. Керівник проекту, науковий редактор, упорядник Василь Сокіл. Львів, 2018. 808 с.
8. Костомаров Н. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества. Н. Костомаров. *Собрание сочинений*. Кн. 8. Т. 21. Санкт-Петербург, 1895. 1083 с.
9. Лобода А. М. Лекции по народной словесности (Издание слушательниц Киевских высших женских курсов). Киев: Тип. Хромо-литорг. И. И. Чоколова, 1912. 135 с.
10. Матеріали до української етнології видає Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Том XII. Гаївки. Зібрав Володимир Гнатюк. Мельодії схопив на фонограф О. Роздольський, списав Ф. Колесса. Львів: Накладом Наукового товариства імені Шевченка, 1909. 267 с.

11. Миханько М. Ягілки. 51 українських народних пісень і забав на Великдень з розвідкою про генезу ягілок і їх теперішній вигляд. Львів: Мельма, 1922. —42 с.
12. Пиндус Б. Настасів і настасівчани. Історико-краєзнавчий нарис. Тернопіль: Джура, 1918. 480 с.
13. Потєбня А. А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. Варшава: В тип. М. Земкевича и В. Носковского, 1883. 268 с.
14. Смоляк О. С. «Весняна обрядовість Західного Поділля в контексті української культури». Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства. Київ, 2005. 399 с.
15. Тесля І. З історії села Настасова. *Шляхами Золотого Поділля. Регіональний збірник Тернопільщини*. Т. II. Філадельфія, ПА., 1970. 281 с.

Сіткар Віктор Ілліч — кандидат психологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА, ЯКА НАДИХАЄ МИТЦІВ: СУБКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА

На думку Романа Якеля [6], найкращою пам'яттю про визначного вченого стало перетворення його багатой наукової спадщини на джерело натхнення для митців різних поколінь. Наприклад, вивчаючи систематизовані фольклорні та етнографічні дослідження Володимира Гнатюка, письменник Борис Харчук написав повість «Планетник», непересічні картини намалювали художники Іван Крислач, Ірина Левитська, Юрій Кисличенко, Василь Перевальський та інші. Володимир Гнатюк — живий. І насамперед — у своїй творчості. З історії, як зазначає Михайло Маслій [2, с. 5], відомо, що Володимира Гнатюка комуністи вважали націоналістом номер два, а першим був Михайло Грушевський.

Про В. Гнатюка, Іван Франко писав: «В. Гнатюк — феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один» [4]. Відомо, що під час навчання на філософському факультеті Львівського університету Володимир Гнатюк заприятелював зі своїм духовним наставником Іваном Франком. Видатний письменник цією дружбою дорожив, що засвідчить маловідома деталь з біографії Івана Франка. Він один-єдиний раз у житті був кумом — саме на хрестинах Гнатюкового сина Стефана (на жаль, хлопчик помер у шестимісячному віці), а кумувала дружина Михайла Грушевського Марія [6].

У контексті субкультурної парадигми, зазначимо, що за своє недовге життя вчений зібрав десять тисяч коломийок, уміщених у чотирьох томах, упорядкував і видав по два томи колядок, щедрівок, байок, по одному — гаївок, оповідань про опришківський рух, похоронних звичаїв та обрядів, інших зразків народної творчості. Він був першим, хто вивів українську фольклористику на широкий шлях європейської науки.

Хтозна, чи без Володимира Гнатюка народилася б «Червона Рута» В. Івасюка. «Червона рута» — найбільш відома пісня Володимира

Івасюка, яка, як і сам образ, давно стала символом усього найкращого, найчистішого в українській естраді. «У фотоальбомі мого сина зберігся цікавий фотодокумент: Володя сфотографований біля пам'ятника Володимира Гнатюка на Личаківі у Львові. І це не випадково. Володя завжди линув до праць Володимира Гнатюка, був добре обізнаний з ними, — писав у листі до Остапа Черемшинського письменник Михайло Івасюк 1 березня 1981 року. — В його бібліотеці є монументальна праця Володимира Гнатюка «Коломийки», видані ще 1906 року. Цю книгу нам подарував Анатоль Романович Волков, мій товариш по роботі, нині доктор філологічних наук. Вона зіграла велику роль у творчій біографії мого сина, композитора. Він її читав уважно, вдумливо вивчав. У ній він вичитав про «червону рутоньку». Ось та коломийка:

Назбирала троезілля,
Червону рутоньку,
Та схотіла счарувати
Мене сиротоньку.

Для сина образ «червоної рутоньки» був хвилюючою знахідкою, несподіваним одкровенням. Майже протягом трьох років він блукав селами, особливо гірськими, шукаючи ключ до загадкового поняття «червона рута». І знайшов його нарешті і на Косівщині, і на Путильщині. І ось цей образ у поезії й мелодії Володі набув сили високопоетичного символу. Народ прийняв його до серця, пісня завоювала добрі почуття людей, започаткувавши разом із «Водограєм» та «Баладою про дві скрипки» нову сторінку в українській пісенній культурі. Так принаймні писали в нашій пресі дослідники пісенної лірики в Україні. Поштовх до ліричного відкриття Володі дав, розуміється, Володимир Гнатюк. Тому Володя сфотографувався біля його пам'ятника (у 1973 році): віддав синівську данину любові і шани великій і дорогій Людині, світлій постаті у нашій культурі». Буковинець назавжди залишився вдячний своєму тезкові, який і не сподівався, що через 63 роки його праця матиме таке геніальне продовження [4].

Справді, хіба ж могли натхненник та виконавець, передбачити таку популярність пісні. Мабуть, символічним є і те, що саме в стінах Тернопільського національного педагогічного університету, що з 19 листопада 1997 року носить ім'я Володимира Гнатюка, у день заоханих 14 лютого 2019 року, у фойє головного корпусу студенти

розпочали співати легендарну «Червону руту», пісню, що стала візитівкою для декількох поколінь українців в усьому світі.

Це було неймовірно зворушливе видовище, коли рухаючи в такт музики, з вогниками-телефонами в руках, з посмішками на юних обличчях, злагоджено і захоплено студенти співали «Ти признайся мені, звідки в тебе ті чари...». Флешмоб став чудовим стимулом для піднесеного єднання, а слова «Ти у мене єдина» лунали так, що усім було зрозуміло: йдеться не лише про конкретну людину, а й про інші величні почуття — любов до української мови, Батьківщини... [5].

У процесі виконання до студентів долучалися викладачі, співробітники, а всього, за попередніми підрахунками, учасників було більше ніж 1300. Виконання пісні проходило в напрочуд піднесеній атмосфері, а фото та відеозаписи події того ж дня розлетілися по всьому світу. За декілька днів кількість переглядів одного з відеороликів перевищила 166 тисяч [3].

Учасникам настільки сподобалося, що вони тут же висловили рішучу готовність повторити такий флешмоб з іншою піснею та запропонували студентам різних закладів освіти підтримати таку ініціативу. Були впевнені, що ініціатива сподобається, а пісень вистачить! [5].

Таким чином студенти встановили рекорд — наймасовіше виконання пісні. Сертифікат про встановлення рекорду ректору закладу вищої освіти професору Богдану Буяку вручив заступник міського голови Тернополя Леонід Бицюра. Вручаючи посвідчення рекорду, він зауважив, що з 37 рекордів, зафіксованих на Тернопіллі, 4 належить Тернопільському національному педагогічному університету імені Володимира Гнатюка.

Студенти ТНПУ імені Володимира Гнатюка, сповнені натхнення і гордості за красу української пісні, не збираються зупинятися на досягнутому. Вони сповнені бажання виконувати й інші пісні задля єднання українців.

В контексті надихання на встановлення рекорду зазначимо, що Володимир Гнатюк встановив рекорд із переписування. Він листувався аж з 800 людьми! Гнатюк встигав змістовно спілкуватися з такою кількістю цікавих йому людей тоді, коли ще й радіо було рідкістю [1].

Більш глибокий аналіз творчості Володимира Гнатюка, на нашу думку, ще не один раз може надихнути митців до створення оригінальних шедеврів, адже відомо, що значна частина фольклорних записів Володимира Гнатюка. загубилася під час 1-ї світової війни; проте в

архіві ІМФЕ зберігаються понад 25 000 (двадцять п'ять тисяч) аркушів його записів. Гідні продовжувачі його справи мають ще над чим працювати та творити.

Література

1. Біографія В. М. Гнатюка. Цікаві факти. URL: <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/biografia-v-m-hnatiuka11/tsikavi-fakty> (дата звернення 17.04.2021)
2. Маслій М. Володимира Гнатюка комуністи вважали націоналістом номер два. Першим був Михайло Грушевський: про етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі . *Нова Тернопільська газета*. 2013. 16-22 січ. (№ 2). С. 5.
3. Рекордна «Червона рута» у виконанні студентів ТНПУ ім. В. Гнатюка пролунала на весь світ. URL: <http://tnpu.edu.ua/news/3278/> (дата звернення 17.04.2021).
4. Славетні імена. URL: <http://ratushniak.te.ua/slavetni-imena/62-volodymyra-hnatiuka-komunisty-vvazhaly-natsionalistom-nomer-dva-pershym-buv-mykhailo-hrushevskyyi> (дата звернення 10.04.2021).
5. У День закоханих студенти ТНПУ ім.В. Гнатюка словами легендарної пісні освідчилися в почуттях, встановили новий рекорд та передали естафету іншим вишам. URL: <http://tnpu.edu.ua/news/3248/> (дата звернення 18.04.2021)
6. Якель Р. Спадщина, яка надихає митців. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/spadschina,_yaka_nadihae_mittsiv.html (дата звернення 15.04.2021).

Губ'як Дмитро Васильович — заслужений артист України, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Губ'як Василь Дмитрович — кандидат історичних наук, доцент, викладач-методист вищої категорії Тербовлянського фахового коледжу культури і мистецтв

ФОЛЬКЛОРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ)

Віками на Тернопільщині формувалося специфічне середовище, де переплелися елементи української, російської, польської, вірменської, єврейської та інших культур, відбулося взаємопроникнення регіональних народних традицій, а багаторічне співіснування та мовна близькість сприяли асиміляції населення. Однак окремішність її вирізняються самобутньою культурою. Населення належить до православного та греко-католицького обряду, що вплинуло на збереження своєї мови і на збереження українського етносу. Національна свідомість проявилася повною мірою в мові, пісенній творчості, звичаях і обрядах. І чи не найважливішим є те, що народнопісенна творчість, як і фольклор загалом, в автентичній формі донині зберігається в селах і містечках регіону. Вона презентована репертуаром гуртів і народних самодіяльних колективів. У зв'язку з цим поліетнічний етнографічний регіон Тернопільщина викликала й дотепер викликає особливий інтерес у дослідників народнопісенної творчості.

Метою наукової публікації є спроба дослідження фольклорного вивчення Тернопільщини, зокрема її пісенної творчості як складового компоненту культури України. Вивчення пісенної творчості дає змогу відтворити історичне минуле, простежити еволюційні процеси української народної пісні загалом, утворює міцне підґрунтя для цілісного вивчення пісенного фольклору України в динаміці. Є. Маланюк зазначав: «Наша культура не завжди була «національною», її напрями, її глибший і ширший зміст були часто диктовані і давані саме географічним положенням нашої Батьківщини» [25].

Таким чином, «прагнення поглибити знання про витоки історичної пам'яті людей, їх культури та національних почуттів і зумовлює потребу в регіональних історичних, фольклорно-етнографічних дослідженнях» [17]. Безперечно, вивчення історично-етнографіч-

ного регіону дає можливість об'єднати різні компоненти проблеми — регіональну своєрідність і етнічну (фольклорну) специфіку. Звернення до проблеми дослідження усної народної творчості Тербовлянщини не випадкове, адже досі немає комплексного регіонального наукового опрацювання народнопісенної творчості.

Дослідження народнопісенної творчості Тернопільщини відображає трансформацію історичних зв'язків культур різних епох; дає змогу простежити спадкоємність традиції; виявити характерні риси нового стосовно минулого; показує взаємозв'язок місцевих стилів, жанрових особливостей краю у порівнянні з іншими регіонами; дає можливість краще зрозуміти історію та культуру; пізнати глибинні джерела народної творчості, звичаї та обряди шляхом вивчення рис поези народної пісні, яка зберегла нас від духовного зубожіння [28], [3], [18].

Дослідження історичного аспекту народнопісенної творчості названої місцевості вважаємо актуальним. Адже саме народні пісні є виявом етнічної самосвідомості. Комплексне вивчення народної творчості та етнографії Тернопільщини представлене науковими розвідками В. Гнатюка [11], В. Щурата [40], О. Дея [37].

Першоджерельним матеріалом дослідження є сучасний зріз усної народної творчості на основі народної пісні, здійснений за сучасними методиками збирання фольклору із залученням уже зібраних й опублікованих матеріалів [23].

Систематизований матеріал народнопісенної творчості Надзбруччя є надзвичайно актуальним сьогодні. Він відображає важливі історичні події, явища суспільного життя, характерні аспекти побуту, звичаїв, свят, обрядів. Маємо всі підстави стверджувати, що духовне життя Тернопільщини є дуже цікавою сторінкою нашої держави. Вивчаючи й осмислюючи оригінальну та різножанрову пісенну творчість краю, з'ясуємо її місце і значення в контексті розвитку фольклорної спадщини України [28].

Наукові дослідження етнокультурних, соціально-економічних процесів, звичаєвої обрядовості, народного побуту, збереження і розвитку народнопісенних жанрів Тернопільщини, основані на місцевій пісенній традиції та фольклорній пам'яті не були систематичними і мали спорадичний характер. Відзначимо, що здобутки вітчизняних і зарубіжних учених-фольклористів, істориків, літературознавців, філософів, публіцистів у розвитку теоретичних напрямів сучасної фольклористики З. Доленга-Ходаковського, М. Максимовича, М. Дра-

гоманова, О. Бодяньського, В. Антоновича, Г. Гальки, М. Грушевського, Я. Байгера, П. Куліша, І. Франка [38], К. Ліпінського, М. Возняка [6], В. Гнатюка [8], [12], В. Щурата [41], Ф. Колесси [20], [21], С. Грици [14], С. Стельмашука [32], В. Навроцького [3] та інших активно використовуються дослідниками [23].

В історії вітчизняної фольклористики дослідження особливостей побутування народної пісні в окремо взятій місцевості проводиться з часів «Руської трійці» і цей почин дослідники підтримують і сьогодні [24], [25]. На потребу систематизації усної народної творчості в межах одного регіону, а також на порівняння фольклору окремого регіону з фольклором іншої місцевості вказували М. Драгоманов [26], І. Франко [27], М. Возняк [28], В. Гнатюк [29].

Фольклорно-етнографічні дослідження в Україні активно розвиваються з кінця ХІХ століття. Формуються методи дослідження, їх основою стали записи народних пісень, класифіковані за жанрами зі збереженням місцевих діалектів.

Дослідженнями пісенної творчості регіону активно займалися В. Гнатюк [30], [31], Ф. Колесса [32], Ст. Людкевич [33], К. Шейковський [34], [35], Я. Головацький [36], [37], [38], С. Стельмашук [39] та інші дослідники [40], [41], [42]. На наш погляд, актуальною науковою працею в цьому аспекті є стаття А. Свидницького «Великдень у подолан», яку І. Франко назвав «гарною етнографічною працею» і підкреслював, що вона дає «дуже красне свідоцтво» до життя, звичаїв та побуту рідного народу, зокрема народнопісенної творчості [39].

Одним із перших збирачів фольклору досліджуваного нами регіону Тернопільщини — є Гнат (Ігнатій) Галька. Йому належать фольклорно-етнографічні збірки: «Народні звичаї та обичаї над Збручем» у 2-х частинах (1860, 1862), етнографічні праці «Народний празник Купала» (1861), «Приказки» (1874), «Народні звичаї по Галицькому березі річки Збруч» (1893), «Народні притчі і примовки» (1894). Місцевий обряд «Весілля в Кутузові» (1869) описав Володимир Навроцький. Він є втором фольклористичних праць про українську співану едилію весільної пісенної творчості [3]. Напрацювання В. Вихруща [4], Л. Бойчук-Кудінової [27] є цінним доповненням із вивчення Надзбручанських співанок.

Багато зусиль до збирання фольклору в Галичині доклав Мирослав Капій. Зокрема, в селі Іванівка, що біля Теробовлі, він записав низку казок, легенд та пісень. Вони зберігаються в рукописах у фон-

дах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України.

Вивчення і збирання українського фольклору стало наріжним каменем у науковому доробку першого професійного науковця-україніста у Західній Україні Володимира Гнатюка. Він є автором близько тисячі наукових праць. Зокрема, тільки етнографічних збірників академік підготував і видав 58 томів. Збірники вченого містять 322 зразки колядок, 184 гаївки, 8822 коломийки, понад 700 анекдотів, 412 легенд, 1348 оповідок із демонології, 400 казок, 20 детальних описів похоронів, 319 творів так званого сороміцького фольклору.

Найважливішими пунктами збирацької роботи фольклориста й етнографа в Галичині стали села Хитар Стрийського і Мшанець Старосамбірського районів Львівської області, а також колишнє село Плужники та Коропець Монастирського та Великий Ходачків Козівського районів Тернопільської області. Велику допомогу у збиранні народної творчості надавала дружина. Разом із чоловіком вона багато працювала в Бучацькому повіті. Благодатним ґрунтом для наукових студій була рідна Тернопільщина. За свідченнями документів, тільки у Великому Ходачкові він зібрав зразків народної творчості на 50 друкованих аркушів. На початку ХХ ст. він мав найповніше зібрання пісень із Тернопільщини.

За спогадами композитора, фольклориста, музикознавця, академіка Ф. Колесси, Гнатюк був чи не найдіяльнішим членом етнографічної комісії НТШ. Понад 30 років віддав збиранню, систематизації, популяризації творів української словесності, що відтворювали побут і світогляд народу. Разом із І. Франком В. Гнатюк склав план збирання та публікації народної творчості, створив програми для збирачів фольклору, враховуючи малописні жанри на території. Як член редколегії «Етнографічного збірника» та «Матеріалів до української етнології», В. Гнатюк виконував не тільки збирацьку та наукову, але й значну організаційно-пошукову та редакторську роботу [7].

Навчаючись на філософському факультеті Львівського університету, з 1896 р. він почав працювати у філологічній секції, а з травня 1898 року став секретарем етнографічної комісії НТШ, і вже у 1898 р. В. Гнатюк виступав ініціатором створення «Українсько-руської видавничої спілки». Саме робота над журналом «Життя і слово» сприяла зближенню В. Гнатюка з І. Франком. Восени 1897 р. Гнатюка обрали головою студентського товариства «Академічна громада». Закінчив-

ши Львівський університет, він обійняв посаду секретаря Наукового товариства імені Шевченка. Так Гнатюк став першим професійним науковцем-україністом у Західній Україні. За його сприяння на роботу у товариство взяли Івана Франка. І майже десять років їх єднала спільна праця.

Перебуваючи в центрі громадського життя, користуючись постійною увагою і підтримкою І. Франка, В. Гнатюк наполегливо працював як фольклорист і етнограф. Ширшало коло його інтересів, зав'язувалися знайомства з вітчизняними та зарубіжними вченими. І коли в 1894 р. у Львові було засновано науково-організаційний центр польських і українських дослідників народного життя і творчості «Towarzystwo ludoznawcze», він активно включився в його роботу. Товариство ставило своїм завданням досліджувати творчість як польського, так і сусідніх народів (насамперед українського). Діяльну участь в його організації взяв І. Франко. Свої перші записи фольклору та статті В. Гнатюк публікував у журналі «Lud» та «Житте і слово», редактованих І. Франком. Методологічні вказівки для записування надавав йому Ф. Вовк. Фольклор записував переважно на Тернопільщині [13].

Товариство мало вісім секцій: археологічну, антропологічну, географічну, мовну, літературну, музичну, промислову, соціологічну. З квітня 1895 р. «Towarzystwo ludoznawcze» почало видавати щомісячний етнографічний журнал «Lud» за редакцією доктора філології А. Каліни (був редактором до IX тома, кінець 1903 р.). До складу редакційної колегії журналу увійшли І. Франко, Г. Бігеляйзен та інші. Сам факт співпраці прогресивних польських і українських учених в одному науковому товаристві був відрадным явищем в умовах утисків і переслідування української культури австро-угорським урядом та його великопанськими польськими намісниками в Галичині.

У першому номері «Ludu» була надрукована доповідь І. Франка «Najnowsze prgdy w ludoznawstwie», прочитана ним 28 лютого 1895 р. на першому засіданні товариства. Доповідь, в якій визначено завдання науки про народну творчість та піддано критичному розглядові дві школи у фольклористиці — міграційну й антропологічну, — стала програмою діяльності для багатьох дослідників, у тому числі й для В. Гнатюка.

В. Гнатюк брав активну участь у роботі товариства з першого ж року його існування як його дійсний член. Цьому сприяв головний редактор «Ludu» А. Каліна, який був професором славістики у Львів-

ському університеті та викладав там порівняльну граматику слов'янських мов, історію польської мови, елементарний курс чеської мови. «Поza викладами, — згадував В. Гнатюк, — проф. А. Каліна звернув увагу своїх слухачів на нове товариство, і тоді я заявив йому, що маю збірку пісень (понад 800) та оповідань і деяких інших матеріалів. Він запросив мене до участі в «Ludzie...» В. Гнатюк дав до журналу кілька дрібних своїх записів, а збірку, за порадою А. Каліни, передав секретареві журналу А. Стшелецькому. А. Каліна збирався дати цю збірку для перегляду члену товариства І. Франку з тим, щоб обговорити її на засіданні. Проте збірка до Франка не потрапила, і слідів її ні в А. Каліни, ні в І. Франка не було знайдено.

Упродовж 1895 — 1897 рр. в «Ludzie» з'явилося кілька записів В. Гнатюка. Так, у 4–5 зошитів за липень–серпень 1895 р. була надрукована коротенька етнографічна замітка «Pług», записана Гнатюком у с. Пужниках Бучацького повіту в 1895 р. В ІІ томі (зошит І) за 1896 р. надруковано «Podanie o skale», що складається з двох невеличких легенд.

Виступи в «Ludzie» належать і до перших публікацій молодого В. Гнатюка як народознавця-початківця. Це, зокрема, його відповідь на запропоновану в цьому журналі анкету для етнографічного опису плуга. Матеріал для цього він зібрав у селі свого дитинства Пужниках колишнього Бучацького повіту на Тернопільщині [1, с. 142–143]. У цьому ж виданні він опублікував низку інших своїх записів у Пужниках та в суміжних селах. Зокрема цікаву віршовану «приповість» про шукання правди між різними народами з етнографічним коментарем про її мову і побутування серед дрібної пужниківської шляхти [19] та народні перекази про скалу з печерами в селі Рукомиш і камені, що постали з людей внаслідок закляття. В журналі «Lud» В. Гнатюк надрукував оригінальне етнографічне повідомлення про так звану «фрищовку» — звичай прийому молодого косаря до досвідченого косарського гурту, зафіксований ним у Пужниках і записи з цієї місцевості трьох рекрутських пісень та опис звичаю проведів сільських хлопців до війська [19, с. 319]. Говорячи про ці публікації, І. Франко з похвалою відгукнувся про їхнього молодого автора, назвавши його (мабуть, уперше в друці) «талановитим українським етнографом» [39].

У вересні 1895 р. Гнатюк записав у Пужниках від коваля йозефа Розоського «приповістку» «Czy je praua na switji?». Становить інте-

рес примітка Гнатюка до приповідки, де він розповідає про добросусідські стосунки жителів Пужників — українців і поляків.

Приповідка «Czy je praua na switji?» цікава своїм соціальним змістом. Оповідач послідовно звертається до німця, росіянина та угорця із запитанням, куди поділася правда з Польщі. ... ті відповідають, що правди немає і в їх країнах, як і в цілій Європі. Пілігрим говорить, що її немає в цілому світі — ні в «святomu» Римі, на: суші і на морі.

У період активної збирацької діяльності Володимир Михайлович здійснив шість етнографічних експедицій. Перша з них відбувалася у липні 1895 р., коли з О. Роздольським В. Гнатюк подорожував Закарпатською Україною. У березні-квітні та липні-серпні 1898 року Володимир Гнатюк двічі обстежував західні райони Закарпаття, у 1897 році учений-дослідник відвідав південну Угорщину, а в 1899 році — східну Словаччину. Під час шостої експедиції у 1903 році він подорожував Угорщиною, заходив у села, де проживали українці.

Працьовитість Володимира Михайловича була гідна подиву. Результатом його експедиційної роботи стали шість томів фольклорно-етнографічних матеріалів, у яких міститься 1088 творів фольклорної лірики і прози, 115 наукових розвідок [7].

Значний внесок у дослідження української народної пісні на Тербовлянщині зробив Василь Щурат — відомий фольклорист-дослідник, поет, перекладач, академік АН України [42]. Регіональні дослідження пісенності активізувалися з кінця ХІХ ст. і тривають до наших днів. Це збірники пісень, співаники, видання окремих місцевостей Надзбруччя [32], [15], [35].

Пісенний фольклор Тернопільщини привертав увагу дослідників від найдавніших часів до наших днів [32]. Цікавила дослідників історія, традиційна культура, самобутні звичаї, обряди та нійбільше — народна пісня. У результаті багаторічного збору, опрацювання, дослідження фольклорних матеріалів, записаних з уст народу, видано збірники, монографії, наукові статті. Хоч і зібрано об'ємний науководослідний матеріал, та проблема в тому, що пісенні зраки Тербовлянщини розпорошені в різних збірниках і зберігаються у фондах наукових бібліотек та архівах України. Фольклорний процес Тернопільщини не вивчений і становить на сьогодні білу пляму на етнографічній карті України. Одним із цих чинників обумовлюється актуальність теми дослідження [33].

Особистий внесок автора полягає у запровадженні до наукового обігу типології жанрів зразків пісенної творчості Тернопільщини, у здійсненні наукового аналізу широкого масиву віднайдених архівних даних і літературних джерел, що відображають регіональний аспект пісенної творчості в динаміці, записи зразків пісень від носіїв фольклору досліджуваної місцевості, частково висвітлено тему в обласних телерадіо передачах.

Зібраний вагомий народознавчий матеріал фольклористами в ХІХ–ХХ ст. на Тернопільщині, а також активне побутування народно-пісенних жанрів є виявом факту збереження культурного генофонду цього етносередовища. Зразки пісенного фольклору краю нами розглядаються як: а) співаний документ літопису подій; б) пам'ятки народного світогляду, вірувань; в) джерело вивчення культури й культурологічних процесів; г) народний побут у святах, традиціях, звичаях і обрядах, виражених у піснях.

Досліджений пласт народних пісень засвідчує, що вони є продуктом творчості яскравих самобутніх носіїв автентичного фольклору: М. Облещука, Г. Паланюк, Марії та Ганни Дусан, Г. Шахтай, М. Мечника, М. Носатого, та ін. Обдаровані пам'яттю, вони передають наступним поколінням народну пісню. Носіями фольклору переважно є жінки середнього та похилого віку. Серед них переважають українки, але є також і представниці інших національностей. Це свідчить про поетичну красу та актуальність української пісні.

Література

1. Hnatiuk W. Czy je prawda na świti (Pryrowisti). *Lud.* 1896. Zesz. 1. Hnatiuk W. Pług. *Lud.* 1895. Zesz. 4–5.
2. В. Гнатюк. Проблеми народнопісенної творчості в українській фольклористиці ХІХ – початку ХХ століття. НТЕ. 1994. Т.5–6. С. 3–10.
3. Весілля в Кутузові. Навроцький В. Твори: Посмертне видання. НТШ. Львів: Правда, 1869. С. 28–52.
4. Вихрущ В. Пісні барвінкового краю. Київ: Муз. Україна, 1983. 81 с. [Вокальні тв. на сл. укр. поетів].
5. Возняк М. С. Історія української літератури: У 2. кн. Кн. 2. Львів, 1994. 560 с.
6. Возняк М. С. Українські пісні в польських виданнях ХVІІ ст. Львів: Просвіта, 1937. 135 с.

7. Володимир Гнатюк [Текст]: життя і фольклористична діяльність М. Т. Яценко; відп. ред. О. І. Дей. Київ: Наукова думка, 1964. 288 с.
8. Гаївки. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1909. Т. XII. С. 1–15.
9. Галицькі колядки і щедрівки / Упоряд. М. М. Кришук. Тернопіль: Ред.- видав. відділ упр. по пресі, 1990. 68 с.
10. Галицько-руські народні мелодії, зібрані на фонограф Йосипом Роздольським, списав і зредагував Ст. Людкевич. Ч. I–II. ЕЗ. Львів, 1906–1907. Т. XXI–XXII. 384 с.
11. Гнатюк В. Гаївки. Матеріали до української етнології. Львів, 1909. Т. XII. С. 1–15.
12. Гнатюк В. Проблеми народнопісенної творчості в українській фольклористиці XIX – початку XX століття. НТЕ. 1994. Т. 5–6. С. 4–10.
13. Гнатюк Володимир Михайлович — Тернопільщина. Режим доступу: <https://irp.te.ua/gnatyuk-volody-my-r-my-hajlovy-ch/>
14. Грица С. Й., Дей О. І. Принципи класифікації і наукового видання української словесно-музичної народної творчості на сучасному етапі (IV Міжнародний з'їзд славістів). Київ: Наук. думка, 1968. 39 с.
15. Дарунки Святого Миколая: Зб. для молод. та сер. шк. віку. Ред. «Світ дитини» / Упоряд. І. Зелена. Тернопіль: Збруч, 1993. 88 с.
16. Драгоманов М. Народна бельєтристика. Розвідки М. Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Т. III. *Збірник фільольогічної секції НТШ*. Т. VII. Львів, 1906. С. 334–338.
17. Драгоманов М. Учена експедиція в західно-руську країну. Розвідки М. Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Т. I. *Збірник фільольогічної секції НТШ*. Т. II. Львів, 1905.
18. Дуда І. Тернопільщина мистецька: Теремовлянський р-н. *Свобода*. 1992. 20 жовт.; 10 листоп.; 17 листоп.; 24 листоп., 26 груд.(42–46).
19. Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклорна діяльність «Руської трійці». Київ: Наук. думка, 1990. 344 с.
20. Колесса Ф. М. Огляд українсько-руської народної поезії. Львів: З друк. НТШ, 1905. 185 с.
21. Колесса Ф. М. Огляд українсько-руської народної поезії. Львів: З друк. НТШ, 1905. 185 с. II; Ч. 302–303, кн. 6–8.
22. Колесса Ф. М. Твори: Т. 3.: Фольклористичні праці. Київ: Наук. думка, 1970. 413 с.
23. Колесса Ф. М. Усна народна словесність. Львів, 1938. 645 с.

24. Колядки і щедрівки. Т.1. Збір. В. Гнатюк. ЕЗ. Львів, 1914. Т.35. 305 с.
25. Маланюк Е. Нариси з історії нашої культури. Київ: Обереги, 1992. С. 9.
26. Малевич А. Морозенко: Історично-краєзнавчий нарис про корсунського полковника Нестора Морозенка, оспіваного в народних піснях, легендах і переказах. Збараж, 1992. 37 с.
27. Надзбручанські співанки: Дидакт. матер. з народозн. на доп. вчителям. Борщівська шк. мистецтв; Упоряд. Л. Бойчук-Кудінова. Тернопіль: Ред. видав. відділ упр. по пресі, 1992. 90 с.
28. Народні звичаї та обряди з-над Збруча, описані Г. Гальком. Ч. I. Львів, 1861. 144 с.
29. Народні пісні в записах І. Франка / Упор., вступ. ст. і приміт. О. І. Дея. Київ: Муз. Україна, 1981. 336 с.
30. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Головацким. Москва, 1878. Ч.II. 842 с.
31. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Головацким. Москва, 1878. Ч.III. Отд.1. 112 с.
32. Пісні Тернопільщини: історичні, баладні, жартівливі, танцювальні пісні та коломийки, пісні літературного походження: Пісенник. Упоряд. С. Стельмашук, П. Медведик. Вип. II. Київ: Муз. Україна, 1993. 640 с.
33. Пісні Тернопільщини: Календарно-обрядова та родинно-обрядова лірика: Пісенник. Упоряд. С. Стельмашук, П. Медведик. Вип. I. Київ: Муз. Україна, 1989. 496 с.
34. Роман Кирчів. Зв'язки українських учених з «TOWARZYSTWEM LUDOZNAWCZYM». Режим доступу: [old.philology.lnu.edu.ua > 48_2009_042_Kyrchiv](http://old.philology.lnu.edu.ua/48_2009_042_Kyrchiv)
35. Село Жабиня на Зборівщині. Весілля: Народні звичаї і обряди. Збір. та упоряд. П. Медведик. Тернопіль: Лілея, 1996. 224 с.
36. Стельмашук С. І. Сто українських народних пісень с. Скородинці на Тернопільщині: Фольклорні записи. Київ: Муз. Україна, 1967. 84 с.
37. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського: з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся / Упоряд. О. І. Дей. Київ: Наук. думка, 1974. 783 с.
38. Франко І. Я. Вибрані статті про народну творчість. Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. 288 с.

39. Франко І. Я. Про красу поетичного вислову у народних піснях. *Про життя і діяльність Олександра Кониського*. Львів: З друк. НТШ, 1901. 36 с.; Ч. 253.
40. Шейковський К. Быт подолян. Т. I. Вип. 1–2. Київ, 1859–1860. 145 с.
41. Щурат В. Великодний дзвін: Вибрані поезії. Львів: Основа, 1993. 32 с.

Гнатів Марія Володимирівна — аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка

ОБРАЗ ПОТОЙБІЧЧЯ (НА МАТЕРІЯЛІ ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСІВ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА)

*Всі важніші хвилі, які пережив нарід і які впливали на нього [...],
Полишили відгомін у народній творчості.
Володимир Гнатюк*

Володимир Гнатюк був одним із небагатьох оплачуваних співробітників НТШ, що сприяло його активній діяльності у справі фіксації фольклорно-етнографічного матеріалу. Відомо, що В. Гнатюк підготував до друку 58 томів «Етнографічних збірників», що вміщують 322 колядки, 184 гаївки, 8822 коломийки, 700 анекдотів, 412 легенд, 1348 демонологічних оповідань, 400 казок, 20 описів похоронних обрядів, 312 сороміцьких творів. Найбільшої популярності ім'я Володимира Гнатюка набуло лише після смерті, коли багато науковців стали розглядати його фольклористичну спадщину як неоціненне джерело народознавства. Відтак, це дозволило нам, нинішнім дослідникам, «сприйняти» напрацювання вченого як необхідну ланку для творення цілісної картини народної словесності.

Так, унікальні фольклорні матеріали Володимира Гнатюка дали змогу простежити, а відтак, і проаналізувати дуже цікавий аспект української етнокультури — образ потойбіччя. Зокрема, у 13 томі «Етнографічного збірника», який, як відомо, названо «Галицько-руські народні легенди», у другій книзі є розділ «Легенди про загробне життя і кінець світа», які власне зібрав В. Гнатюк. Варто зазначити, що це одне із найбільш наповнених, хоча й невеликих своїм обсягом, зібрань розповідей, себто легенд, про завмиральників — людей, котрі в стані сну чи летаргії «мандрували» тим світом, а опісля розповідали живим про побачене. Відомості про потойбіччя можна знайти і в інших фольклорних записах В. Гнатюка [1, с. 178-193].

Інший світ в народній традиції визначається трьома основними місцями-пристановищами померлих: раєм, пеклом та чистилищем. У записах Гнатюка саме рай і пекло представлені досить рівномірно. Звісно, перш ніж потрапити в одну із цих просторових величин, душа має подолати певний шлях, що ми врешті знаємо хоча б із третьої час-

тини поеми Івана Котляревського «Енеїда». У записі «Як дівка завмирала» [2, с. 62] ця путь розпочинається з широкого пастівника, якому кінця краю не видно. Дівчина змушена ним іти доти, поки не дійде до наступного стрижневого об'єкта — річки, що є постійним образом текстів про потойбіччя. Ріка — єднальна ланка між світами, а обмиральник має її перейти по тоненькій кладці, місточку чи дощці. Зазначу, що в самій ріці часто каламутна вода, інколи смола, де плавають різні гади тощо.

Людину на той світ переважно супроводжує поводитир. Ним може виступати сивий дідусь, святий або діти. У народній легенді «Як баба завмирала» [2, с. 64] жінку за руку веде до раю «дід з бородою, старезний-старезний». У **раю** обмиральник бачить «таке світло, аж очі сліпнуть», трава рясна та висока. Навкруг доріжки й стежки. Вишневий сад, а вишні кучеряві. Скрізь новонароджені, 30 років кожному, старих не було (можливо, для кожної вікової категорії існував свій рай). У «Подорож на тамтой світ» обмиральницю полем ведуть померлі діти [2, с. 64].

Думаю, що назву «**рай**» варто пов'язати з синонімічним номінативом «**небо**». І справді, у «Вандрівці до неба» обмиральник заходить до самого неба, де музики грають, святі танцюють, а перед душами лежить хліб (у значенні хліба — різноманітні наїдки) [2, с. 65]. Саме на небі є престол Господа Бога Ісуса Христа, Сина Божого, там вічний одпочинок, там Авраам, Ісак і Яків, сини Якові [3, с. 67]. Вдалось простежити, що інколи замість слова «рай» вживається формула «гостина Божа», на якій мають можливість побувати праведники [3, с. 65].

«**Пекло**» постає простором, у якому темрява, дим і що далі, то все більш гаряче. Там є певні комірчини, у яких кожен держить муку по ділах своїх. В оповіданні «Як чоловік завмирає» [3, с. 65] читаємо про душу, яка вкинута до хати, що наповнена всякими «гадями», які його кусали. Оскільки чоловік не покидав надії на спасіння, його визволяє сестриця. А за тим проводить до іншого місця. Дорогою ж чоловік бачив різні душі, що трудилися в роботі, яку виконували і при житті. Подібна інформація є і в оповідях обмиральниці Олени Дубинихи у народознавчій книзі Пантелеймона Куліша «Записки о Южной Руси» [6, с. 208]. Окрім того, значна частина пекла постає, як це звично в українських уявленнях, місцем, де постійно горить вогонь, клекоче смола, весь час лунають плач, крик і чути скрегіт зубів [2, с. 68]. Найбільші грішники переважно перебувають у величезній ямі, протя-

жність якої неможливо виміряти. За легендами, в ямі, яку в записях ще названо безоднею, мучиться мати апостола Петра [2, с. 101]. Іншою периферійною частиною є млинове колесо, на якому обертаються люди, прив'язані за голови; піч, куди кидають душі, мов хліб на випічку [2, с. 70]. Один чоловік, «гуляючи» тим світом, заходив у кожні двері: *«Ще одні двері — там піч, а там вогонь, біля печі сидить чорний дід з великою залізною довбнею. Та й дивиться: з тої печі викидує жінку, і так одна з одною»* [2, с. 71]. Замість слова «піч», читаємо й «п'єц», що вказує на етнічний (територіальний) характер уявлень.

Пекло — місце, доступне кожному охочому грішнику. Цю тезу підтверджує низка оповідань, в яких ідеться про людину, котра, не обмираючи, вирушає в пекло. Зокрема, у легенді «Як два брати носили вечерю до Бога» [2, с. 174] знаходимо вказівку на екстер'єр пекла: територія оточена з усіх боків мурами, а щоб увійти, потрібно стукати.

Важливо зауважити, що картину уявлень про потойбіччя творять не лише тексти, в яких очевидцем була звичайна людина-обмиральник, а й твори, де оповідачами виступають святі, зокрема Христос та Діва Марія. Низка таких оповідок містить сюжет про сходження Ісуса в пекло, де Він бачив не лише душі, що мучились, а й інтер'єр цього місця.

Потойбіччя у записях В. Гнатюка — локус, де час і простір не обумовлюються земними правилами. Свідченням цього є тексти, згідно з якими людина, потрапивши на той світ, перебуває за своїми світовідчуттями всього лиш три дні, а повернувшись на сей світ (до живих), розсипається від старості на порох²⁵ [2, с. 69].

Відтак, фольклорний набуток вміщує тексти, що прямо ілюструють образ тих чи інших локусних величин того світу, проте у більшості текстів на образ потойбіччя наштовхуємось лише тоді, коли аналізуємо мотив гріховності: кожен терпить муку і отримує відповідний присуд за діла свої. Хабарники киплять у гарячій смолі, нагнувшись аж до землі під вагою «взятого»; скупі «випасаються» на «голій» землі, щедри — на великій траві; ті, хто недбало виконував свою роботу — качаються по болоті та їдять грязюку. Народна традиція вчить пам'ятати, що Господь не для того створив людину, щоб пила та пус-

²⁵ У той же час персонаж оповідей старої обмиральниці Олени Дубинихи Семен Бабинець обмирав у молодості, а повернувшись до світу живих, тривалий час жив повноцінним життям (Куліш, с. 207).

тоту провадила, а щоб «чоловік молився, щиро працював, а свою працю не пропивав та свій музиль не гайнував» [5, с. 173].

Отже, проаналізувавши фольклорні записи В. Гнатюка, бачимо, що образ потойбіччя має цікаві характеристики і представлений через амбівалентні величини раю і пекла.

Література

1. Гнатів М. Гріх як дзеркало потойбіччя. *Korean Journal of Ukrainian Studies*. 2020. № 1. С. 178-193.
2. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Львів, *ЗНТШ*. 1902. Т. 13. 286 с.
3. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Львів, *ЗНТШ*. 1900. Т. 9. 285 с.
4. Гнатюк В. Знадобы до української демонології. Львів, *ЗНТШ*. 1912. Т. 33. 280 с.
5. Куліш П. Повне зібрання творів. Наукові праці. Публіцистика. Записки о Южной Руси. (У 2 кн.). Упоряд., комент. Василь Івашків. (Кн. 1). Київ: Критика. (2015). 413 с.

Свистун Ніна Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Бабій Ірина Михайлівна — кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Павлічко Віта Дмитрівна — магістрантка факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

МОВОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: ПИТАННЯ ПРО ПРАВОПИСНІ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Володимир Гнатюк — український етнограф, фольклорист, літературознавець, громадський діяч, мистецтвознавець, мовознавець — усі складові його власного «Я» не перелічити. Ми у своїй праці зацитуємо увагу на його мовознавчій діяльності, а саме на питанні про правопис української літературної мови.

Володимир Гнатюк був редактором відомих українських друкованих видань («Літературно-наукового вісника», «Етнографічного збірника», «Літературно-наукової бібліотеки» тощо), тому повинен був добре володіти українською літературною мовою. У період діяльності митця в Україні не було остаточних уніфікованих норм літературної мови: одним правописом послуговувалися на Східній Україні, іншим — у Галичині та Буковині, третім — на Закарпатті.

М. Мушинка зазначає: «В. Гнатюк послідовно дотримувався українського правопису Наукового товариства імені Тараса Шевченка, що опирався на західноукраїнську мовну практику» [3, с. 205].

В. Гнатюк був прихильником ідеї, що на українських землях повинні діяти спільні правописні норми. Мовознавець наголошував на тому, що українська мова — це самостійна літературна мова, а не «язык пастухов»...

У статті «Чи можливе тепер у нас уодностайнене літературної мови й правопису?» В. Гнатюк висловив таку думку: «Хто хоче *поправно писати*, той мусить перейти висшу освіту, простудіювати народні говори й літературну мову, щоб змогти оцінити написане попра-

вно» [4, с. 211–214]. Інакше кажучи, він вважав, що при відборі спільного літературного варіанту певного слова потрібно зважати на історію та сферу поширення того слова, а з-поміж кількох синонімів літературно кодифікувати найбільш поширене слово. Хоч не всі положення цієї статті були прийняті, все ж вона відіграла позитивну роль у дискусії щодо спільного правопису [3, с. 210].

У статті «Українська літературна мова і правопис» В. Гнатюк схвалював «Найголовніші правила українського правопису», які вида-ла Всеукраїнська Академія Наук у Києві 1921 р., але одночасно зауважив, що не всі письменники та друковані органи дотримуються цих правил. Варто додати, що не всі правила мовознавець підтримав. Наприклад, не погодився із уживанням апострофа, написанням частки *-ся* разом з дієсловом, передачею німецького *и* та французького *и* через *ю*, дифтонга *ав* через *ау* тощо [3, с. 214].

У 1922–1923 рр. на сторінках «Літературно-наукового вісника» В. Гнатюк опублікував 16 статей у циклі «В справі української правописи». Першочерговим завданням українського правопису мало б бути очищення української мови від чужих впливів, насамперед російського та польського» [3, с. 215]. Настанови, які мовознавець висловив у цих статтях, були узаконені в нормах українського правопису. Серед них такі: послідовне вживання назви *Україна* (не *Вкраїна*), неправильність вживання *а* замість *о* в ненаголошених складах (*монастир, поганій*), неподвоювання приголосних в іншомовних словах (*сума, програма*), написання разом прислівників, складених з двох чи більше слів (*натще, завидна*) тощо.

У 1926 р. на конференції у Харкові були встановлені загальноукраїнські правописні норми, в основу яких було покладено східноукраїнську народну мову та тенденцію наближення українського правопису до російського. Оскільки В. Гнатюк виходив із мовної практики Західної України, то більшість рекомендацій мовознавця не були враховані: розрізнення звуків *г* та *г*, пом'якшення звука *л* в чужих словах (*Любе, Золя*), писання через *ф* не лише нових, але й давніх запозичень з чужих мов (*картофля, фляшка*), окреме написання часток прийменників та прикметників від дієслів (*ся, му, мемо, би, же, не*) тощо.

У своїх працях В. Гнатюк виступав за «чистоту» літературної мови. У двох останніх статтях циклу «В справі українського правопису», присвячених складним словам та мовним абрєвіатурам, дослідник

вважав ці неологізми «імпортом» з російської мови та не підтримував їх використання в українській літературній мові.

В. Гнатюк створив список найновіших складних слів та висловив думку, що «такі новотвори не удержаться в літературній мові». Однак багато з них стали загальноживаними (*виноробство, життєрадісний, землевласник, правопорядок* тощо) [3, с. 217].

Й. Дзензелівський, оцінюючи статтю «Скорочення слів» Володимира Гнатюка, вважав її першою спеціальною статтею в українському мовознавстві про складноскорочені слова [2, с. 222]. У цій статті мовознавець запропонував 70 найновіших абrevіатур (*агітпотяг, ви-конком, многоловка*), які назвав «засміченням» літературної мови та тимчасовою модою.

У 1924 р. вийшов цикл 12 статей В. Гнатюка під назвою «В справі української літературної мови». Ці статті були присвячені проблемам правопису іменників. Наприклад, він рекомендував уникати іменників середнього роду на *-ння* (*будування, вимагання*), натомість вживати *будівля, вимога*; не вживати російських суфіксів *-овка* (*аранжировка, заготовка*); замість суфікса *-ша* в іменниках на означення «титулів жінок, що вказують на заняття мужів» (*акторша, докторша*), використовувати суфікси *-ка, -ичка, -ова* (*полковничка, докторова*), а також не вживати заняття жінок в чоловічому роді, а в жіночому (*поетка, артистка*).

У мовознавчій діяльності В. Гнатюка є стаття, присвячена правилам вживання закінчення *-а* та *-у* в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду. В ній він застерігав проти змішування і заміни різних типів родового й давального відмінків (*наслідування Шевченку, товариство для підмоги літературі*) та давального з іншими відмінками: *мені* (замість *мене*) *болить голова, позбавити собі* (замість *себе*) *життя, наслідувати Некрасову* (замість *Некрасова*) тощо» [3, с. 218].

У трьох останніх статтях із праці «В справі української літературної мови» мовознавець вказав на неправильне вживання знахідного відмінка замість давального при дієсловах (*вибачте мене*, замість *мені*; *подякувати свою долю*, замість *своїй долі*); неправильну заміну кличної форми називним відмінком та нелітературне вживання форм називного множини з флексією *-а* (*города, міліона*).

Варто додати, що мовознавця турбувало питання про літературну мову на Закарпатській Україні. Цій проблемі була присвячена низка

праць, серед яких — «Руська мова в Угорщині» (1902), «В справі літературної мови підкарпатських русинів» (1924) тощо.

У 1924 р. В. Гнатюк почав писати працю «Уваги про українську правопис і літературну мову», що мала стати узагальненням його доробку в цьому питанні, проте на 149 сторінці мовознавець припинив роботу над нею, і книга так і не вийшла друком [3, с. 219].

Останнім дослідженням мовознавця про питання загальноукраїнського правопису стала замітка до статті М. Грушевського «До управління українського правопису» (1926). Саме 1926 р. у Харкові відбулася наукова конференція про утвердження нового правопису української мови. В. Гнатюк із сумом зауважив: «Та хоч тепер буцімто існує один правопис для всіх наших земель, та в дійсності панує правописний хаос, і він буде тягтися доти, доки на Великій Україні не розвинеться вповні у високих школах наука української мови і доки при укладанню правопису не відпадуть там інші мотиви, крім чисто наукових» [1, с. 276].

Отже, Володимир Гнатюк у своїх працях щодо правопису української мови відстоював позицію про спільний загальноукраїнський правопис та «очищення» українського правопису від чужих впливів.

Література

1. Грушевський М. До управління українського правопису. *Літературно-Науковий Вістник*. 1926. Т. 89, кн. 3. С. 272–276.
2. Дзензелівський Й. Володимир Гнатюк як мовознавець. *Науковий збірник МУК*. Т. 7. Пряшів, 1976. С. 222.
3. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Вид. 2-ге, доп. та переробл. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2012. 384 с.
4. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови / Упор. П. Тимошенко. Київ, 1961. Ч. 2. 346 с.

РОЗДІЛ 4 ВОЛОДИМИР ГНАТЮК У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Кіраль Сидір Степанович — доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу бібліографії Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського

ЛИСТУВАННЯ О. ЧЕРЕМШИНСЬКОГО З І. ЧЕНДЕЄМ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МУЗЕЮ В. ГНАТЮКА У с. ВЕЛЕСНІВ

В архіві лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Івана Чендея (1922–2005) збереглися листи директора обласного етнографічно-меморіального музею В. Гнатюка у селі Велеснів Монастириського району на Тернопільщині, заслуженого працівника культури України, лауреата премії імені П. Чубинського, Всеукраїнської премії «За подвижництво» імені В. Гнатюка Остапа Степановича Черемшинського (1936–2015). Свого часу авторитетний текстолог і джерелознавець М. Возняк вважав, що публікація листів — і в цьому їх найбільша наукова вартість — збереже «цікавіший матеріал для дослідів над історією української літератури, науки й публіцистики». У листах як автентичному документі доби не лише дослідник, а й будь-який уважний читач зможе, на думку М. Возняка, віднайти «...масу подробиць, незайвих для історії нашого недавнього минулого взагалі»²⁶.

У листах О. Черемшинського та І. Чендея, які публікуються вперше, читач справді відшукає цікаві «подробиці», які доповнюють «образ часу й доби» (І. Денисюк), зокрема про творче життя і діяльність творців цього епістолярного діалогу. Беручи до уваги датування першого листа 20.02.1972 р. І. Чендея до О. Черемшинського, вони записалися в Ужгороді під час міжнародної конференції з нагоди 100-

²⁶ *Возняк М.* Матеріали до історії українського письменства ХІХ в. *Життя і мистецтво*. 1920. Річник І. С. 28–29.

річчя Володимира Гнатюка в 1971 р. Цей лист закарпатського новеліста цінний ще й тим, що фіксує «щохвилинні» (М. Коцюбинська) враження про ту атмосферу, яка панувала на цих урочистостях, а також містить оцінну характеристику значення постаті В. Гнатюка в історії української культури. Автор «Березневого снігу» справедливо твердив, що «попри позитивний факт проведення такого діла нашими науковцями», «вшанування заслуг і особи Гнатюка» мало би бути **«куди ширшим, більш урочистим і більш масовим** (виокремлення наше. — С. К.)». Докір І. Чендея немовбито адресований і нинішнім владцям, причетним до питань культури, адже якби не відбулася конференція в Тернопільському педуніверситеті ім. В. Гнатюка, то 150-річчя видатного вченого взагалі не було б відзначено. Отож при нагоді висловлюю щире подяку організаторам цього заходу, зокрема професоркам Зоряні та Мар'яні Лановикам за проведення конференції.

Знаючи заслуги В. Гнатюка на ниві науки, зокрема фольклористики та етнографії, І. Чендея вразив той «майже порожній зал аудиторії» в Ужгородському університеті, а виступи промовців, попри «відповідність вимогам науки», були «часто холодними, без іскри «священного» вогню». Тому й небезпідставно бентежило письменника те, як «часто ми ще не вміємо огортати великою за серцем своїм шаную тих предків, що цього собі цілим життям заслужили...». Такої шани заслуговує публікацією листів і сподвижник на ниві нашої культури О. Черемшинський, виступ якого в Ужгороді в 1971 р. застав у душу І. Чендея своїм щирим «ентузіазмом, запалом і справжнім патріотизмом».

Враження закарпатського новеліста були непомильними, якщо взяти до уваги подальше життя і діяльність О. Черемшинського як краєзнавця, етнографа, літературознавця, громадського діяча, бібліотекаря. Про це свідчить і бібліографічний покажчик праць О. Черемшинського за 1963–2006 рр., виданий у 2007 році Державним архівом Тернопільської області й містить 1400 позицій. Тут варто пригадати лише деякі знакові факти з творчої та життєвої біографії Остапа Степановича: записав більше 700 народних пісень та близько 1000 коломийок, частина яких зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (не випадково у листі до І. Чендея від 14. 03. 1972 р., будучи зворушений «листом-присвятою на книзі», запевняв свого адресата в тому, що «завжди пам'ятатиму Ваші заповітні слова про охорону та примноження народної криниці — усної творчості. Так, не можна занехаюва-

ти живодайні джерела рідного народу»), ініціатор спорудження пам'ятників з нагоди 100-річчя В. Гнатюка на могилі на Личаківському цвинтарі у Львові та біля музею у Велесневі присвоєння імені В. Гнатюка Бучацькій середній школі № 1 (нині гімназія), Велеснівській школі, Тернопільському державному педагогічному інституту (нині університет), відкриття меморіальних таблиць В. Гнатюку в Тернополі, Бучачі, Велесневі, Івано-Франківську, Львові, Ужгороді. О. Черемшинський, як відомо, співзасновник художньо-меморіальних музеїв Ю. Панькевича в Усті-Зеленому, Олени Киселівської у Монастириськах. Вражають полишені ним вишиті сорочки, краватки, рушники, подушки.

Як директор музею О. Черемшинський зав'язав контакти з багатьма культурно-громадськими діячами та науковцями не лише в Україні, а й поза її межами, зокрема дочкою В. Гнатюка Лесею Гнатюк-Піснячевською, зятем його швагра Г. Смольським, який подарував багато меморіальних речей, Т. Франком, Іриною Коцюбинською, дружиною Марка Черемшини Наталією Семанюк, дружиною Гната Хоткевича Платонідою Володимирівною, синами В. Стефаніка Семеном і Кирилом, також С. Людкевичем, М. Колесою, А. Кос-Анатольським, С. Гебус-Баранецькою, С. Караффою-Корбут, І. Крислачем, Д. Кривачем, Д. Павличком, М. Ільницьким, М. Мушинкою та багатьма іншими. Ця, без сумніву, захоплива сторінка біографії О. Черемшинського ще чекає на окреме докладне вивчення.

Відомо, скільки зусиль докладав О. Черемшинський для збагачення фондів, музею у Велесневі. Про це свідчить і той факт, що в листі до І. Чендея від 1 серпня 1972 р. повідомляє, що «привіз зі Львова фотокопію Почесної грамоти Володимира Гнатюка — почесного члена товариства «Просвіта» в Ужгороді від 16 червня 1921 року», оригінал якої зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка АН УРСР. Завдяки І. Чендеєві вдалося встановити, що бланк грамоти, як і міркував О. Черемшинський, був оформлений видатним закарпатським художником Осипом Бокшаєм, про що повідомляв велеснівському адресатові 4 лютого 1973 р. Справа в тому, що з цим художником письменник добре знався, отож одразу пізнав «його традиційне письмо — напис» і «почерк живописця». Однак, аби розвіяти будь-які сумніви, І. Чендей вдався до самостійної «мистецької» експертизи: «... коли з побільшуючим склом звернетеся в правий нижній кутку наголовку, то над самою розеткою біля закрученої в спіраль

гілки знайдете виразне «Осип Бок...», далі літеру «ш» і верхній гаччок літери «й»».

І. Чендея приваблювала «шляхотність, ... високе благородство, ... інтелігентність і такт» О. Черемшинського як людини, а також захоплювала й діяльність як «вченого і дослідника, організатора культурної справи». Підтвердженням тому є той факт (який не може не захоплювати!), коли, скажімо, у листі до О. Черемшинського від 16 жовтня 1976 р. повідомляє ужгородському адресатові про відзначення 50-річчя з того дня, коли «перестало битися велике й шире серце нашого земляка-академіка АН УРСР В. М. Гнатюка». З цієї нагоди відданий своїй справі директор Велеснівського музею спеціально їздив до Львова, де «поклонився його праху та поклав на могилу китиці калини, що куцяться перед його музеєм біля пам'ятника йому у Велесневі, та пучки колосків золотої пшениці з колгоспних полів рідного краю, багато живих квітів», а в селі прочитав кілька доповідей «Володимир Гнатюк — видатний слов'янський вчений» та мав намір «провести День пам'яті в його оселі».

Особливо цінним у цьому контексті є лист І. Чендея від 27 липня 1979 р., у якому той повідомляє про своє перебування в Югославії, зокрема в Новому Саду, в Руському Керестурі. Закарпатському новелісту особливо «приємно явилось, коли тут з великою уклінністю згадували (звичайно, сучасники) плідну працю по дослідженню побуту і народної творчості русинів-українців колись В. М. Гнатюком». І. Чендей слушно зауважив, що «з того часу не було вченого, який би так докладно припав до джерел народної творчості, як це було вчинено Гнатюком Володимиром». Цю маловідому широкому загалу «закордонну діяльність» В. Гнатюка щодо дослідження фольклору цього регіону згодом докладно вивчить М. Мушинка у монографії «Фольклор русинів Войводини», яка побачила світ 1989 р. в Новому Саді (Сербія).

До речі, у «Щоденнику» І. Чендей полишив вартій уваги у цьому контексті запис від 3 березня 1991 р.: «Мушинка завжди вабив до себе глибиною мудрості того вченого, з котрим спілкуватися цікаво і приємно. Зазнав він літ лихих утисків, довго знаходився «поза законом», змушений був то випасати худобу, то бути черговим в котельній і в цей спосіб заробляти на хліб. І так встигав робити багато на царині духовній. Нині він є одним з найкомпетентніших дослідників життя і творчості Володимира Гнатюка, належить до тих збирачів і дослідни-

ків народної мудрості, яких небагато як за якістю роботи, так щодо набутку...» (Архів І. Чендея).

З цієї подорожі письменник, як завжди, «привіз деякі видання русинів-українців», й пообіцяв, що «коли знайдеться доцільність, конче надішлю з видань музею у Велеснів. Добре було б, коли б Ви повідомили мене, чи маєте щось з видань Бачки останнього десятиріччя».

Ув одному з листів І. Чендей оповідає про свої клопоти, пов'язані з перебудовою хати. О. Черемшинський вважав їх «приємними», адже від того, яка «в нас господа», слушно зауважує він, «дуже багато залежить і наше здоров'я, і наше самопочуття, і настрої, і нахнення до праці». Для І. Чендея ці клопоти у його віці були вкрай обтяжливі й до решти підірвали здоров'я. При нагоді О. Черемшинський у листі від 19 лютого 1986 р. ділиться теж особливо приємною для нього як директора музею «будівельною» несподівано-неочікуваною новиною: «У мене тепер також приємна турбота та нові клопоти: маємо будувати новий будинок для музею Володимира Гнатюка (на два або три поверхи!)». Таку ідею «схвалив», радо сповіщає О. Черемшинський, тодішній перший секретар Тернопільського обкому компартії України А. І. Корнієнко, колишній перший секретар ЦК ЛКСМ України, «як прийшов до нашої області». О. Черемшинський ділиться своїми щасливими відчуттями, на жаль, наївно вірячи у їх практичну реалізацію: «Я навіть ніколи і не мріяв, що так буде! Є ж чудові та щирі люди на нашій землі!». І по сьогодні музей у Велесневі одноповерховий, як і за життя його засновника.

З листування з І. Чендеєм зримо постає Остап Черемшинський як книголюб (при музеї функціонував клуб книголюбів «Прометей»), справжній шанувальник творчості закарпатського прозаїка. Отож у велеснівця не раз виникало бажання «побачитися та поговорити» зі своїм адресатом, але «все так бракує вільного часу, щоб поїхати до Ужгорода». Зрештою, мріяв і про те, аби І. Чендей «все-таки колись вибрався із-за своїх гір» й «організував поїздку письменників Закарпаття» до Велеснева, щоб подивився «наш Музей вченого», яким гордився і при якому організував різні гуртки, провадив літературні вечори та інші культурно-просвітницькі заходи.

О. Черемшинський правдиво шанував І. Чендея як «великого майстра нашого красного письменства», отож був щирим, коли писав 19 листопада 1972 р.: «... тричі вклонюся доземно і схилию голову перед Вашими творіннями, до яких припадаю чистими устами своєї

душі! Хай буде щедрий ужинок на Вашій творчій ниві!». Для автора «Березневого снігу» в час заборони друку його творів такі слова важили дуже багато. На жаль, не вдалося поки що віднайти книжки, як зауважив сам О. Черемшинський, з його Ченденіани з дарчими написами, які, здебільшого, письменник писав розлого. Навіть зі слів О. Черемшинського «Вдячний за щирі та милі слова про мене!» можемо лише здогадуватися про їхній прихильний зміст. До речі, тут варто згадати показовий у цьому аспекті щоденниковий запис І. Чендея від 30 березня 1982 р.: «Вчора отримав бандероль від директора музею В. Гнатюка у Велесневі на Тернопільщині Остапа Черемшинського. У бандеролі була книжка «Березневий сніг», видання 1968 року. Черемшинський книгу надіслав для автографа.

Минули роки, а зацікавлення виданою досить давно книжкою не вгасло...» (Архів І. Чендея).

І. Чендесеві імпонувало й те, що О. Черемшинський привітав його з «призначенням ... премії переможцю традиційного конкурсу «Літературної України» за краще оповідання «Опикунські турботи», яке ми з Романою (сестра О. Черемшинського. — С. К.) з великим зацікавленням прочитали і тішимося, що Новий рік так щасливо для Вас розпочався».

І. Чендей не приховував радості, що це «відзначення для мене приємне особливо тому, бо на Закарпатті саме це оповідання було вилучено з моєї нової збірки «Кринична вода», я ніяк не міг перекопати затятих видавців у доцільності публікації твору — більше півроку велася докучлива і виморлива тяганина. Врешті твір так і не потрапив до видання. А оце Київ опублікував, ще й відзначив. Хіба подібне не засвідчує нашу закарпатську видавничу провінційність?» (лист від 12 січня 1981 р.). Разом із сестрою вони вважали цю подію у житті І. Чендея «великою моральною перемогою над людьми! Золото, куди б його не поклали, навіть у болото вкинули б, а воно світитиметься благородним світлом. Тож і така ж сама доля Вашого оповідання!».

У цьому контексті особливу цінність має лист І. Чендея до О. Черемшинського від 7 жовтня 1976 р. про вихід збірки «Зелена Верховина», адже її поява на світ у часи заборони друку його творів «ніби мала принести мені одну тільки радість». Та, на жаль, «звідав з цею книгою так багато гіркоти». А була ота гіркота спричинена низькою поліграфічною роботою, яка автора просто приголомшила: «...гидкий папір (здається мені, що взагалі книги друкувати на подіб-

ному — смертельний гріх і злочин), гіршого вже й бути не може! Що за неохайність фабрична! Ледве, ледве можна натрапити на книжку, щоб була не явним браком. ... бо що не книга, то шпурнути нею хочеться в макулатуру, а не давати в руки читачу, та ще такому, якого шануєш!..». На таких книжках І. Чендесві гидко було «написувати отих кілька авторських слів друзям». Автор збірки розмірковує над тим, якою має бути поліграфія, і бере за взірць словацькі видання: «Отримую від товаришів з Пряшівщини їхні книжечки. Любо в руки взяти! Книжка ошатна, віддрукована належно, папір — висока якість, палітурка — для віків». Він проводить цікаву паралель: між якістю етикетки на пляшці з горілкою, вином чи коньяком, де бачимо нерідко «хист, вправність і вміння, дорогий матеріал» та оформленням книжки: «... якою безбожно ганебною, цуравою, дрантивою, убогою, бідною може бути у нас книга», і за таке, був глибоко переконаний, «мало карати за подібне! За подібне треба виставляти на прилюдну ганьбу кожного, хто причетний до браку!». Отож доходить гіркому висновку: «При всій моїй бідності продовж багатьох літ після «Березневого снігу» якби я знав, яким буде тираж «Зеленої Верховини», якими будуть від цієї книги поліграфістами зогиджені мої особисті, авторські емоції і почуття, я відмовився б од «Зеленої Верховини»». Мав рацію І. Чендей, що натоді, хто мешкав у столиці, той мав і доступ до видавців, до друкарень з їхніми керівниками, завцехами, отож той, хто літератор, що «сидить на верхах», має «так званий чиновний вплив, його і побоюються, перед ним все і стелиться. Тут і видання, і тиражі, і папір добрий, і оформлення славне... І гонор потім. А що вже казати про гонорар?.. То само собою розуміється...». Така відверта розмова, іронізує прозаїк, могла б йому зашкодити, якщо «... не дай Боже, комусь з впливових та всесильних дізнатися про мое «вольнодумство»!».

Зрозуміло, що О. Черемшинському І. Чендей довіряв, отож ув іншому листі від 4 вересня 1980 р. згадує про своє перебування на Тернопільщині у Боришківцях Мельнице-Подільського району як автор сценарію документального фільму про відому колгоспницю Євгенію Долинюк, яку в селі звали Геня. Писався цей сценарій, зізнавався автор, важкувато, оскільки ««матеріал» опирався», адже І. Чендей навіч побачив «потворність явища, коли всі працюють на когось, аби того «когось» возвеличувати, ще до всього підпригають для потворності й слово». І ці несправжні «маяки», Герої Соцпраці, якою була Геня, насправді «гаснуть», «живуть минулим, колишнім», бо його «ге-

роїні» «уже було не [до] мотики і не до ниви, а до турбот про примірку якоїсь кохтини з панбархату — я виїжджав з Боришківців в Тернопіль, а вона в Тернопіль їхала до «ателу» (ательє) приміряти обновку...».

Про довірливість у листуванні О. Черемшинського та І. Чендея засвідчують й інші факти, про які йдеться у листах. Так, наприклад, закарпатець оповідає про непростий шлях виходу книжки «Кринична вода» («виник у мене конфлікт з видавництвом «Карпати» по окремих творах внаслідок примітивного прочитання і розуміння творчості видавничим головним редактором»), про той мізерний наклад як на ті часи: видавництво «Карпати» випустило всього 15 тисяч, тоді як «книготорг замовив в межах до шістдесят тисяч на республіку», що свідчило про популярність творів закарпатського письменника. Чи, скажімо, просить І. Чендея надіслати адресу чернівецького прозаїка Михайла Івасюка, бо «буду писати йому листа та попрошу його, щоб прислав для оселі Володимира Гнатюка свій роман «Балада про вершника на білому коні»». Або така вже, здавалось би, абсолютно «довірлива» дрібничка: «Дорогий Іване Михайловичу! Не гнівайтесь на мене. Може Ви змогли б нам прислати 2–3 флакончики чорного чорнила: нема чим записувати експонати до інвентарних книг» (лист від 16 січня 1981 р.).

Епістолярний діалог Остапа Черемшинського та Івана Чендея засвідчує, якими насправді мають бути взаємини справжніх українців, які своєю працею віддано служили улюбленій справі й творили Добро во ім'я майбутнього України.

ДОДАТОК 3
ОКРЕМІ ЛИСТИ ЗІ СПІЛКУВАННЯ
ОСТАПА ЧЕРЕМШИНСЬКОГО ТА ІВАНА ЧЕНДЕЯ

№ 1

Ужгород, 20/II — 72 р.²⁷

Шановний Товаришу Черемшинський!

Приємно було отримати від Вас газети з словом про конференцію до нагоди ювілею В. Гнатюка в Ужгородському університеті. Звичайно, попри позитивний факт проведення такого діла нашими науковцями, сам я уявляв би собі вшанування заслуг і особи Гнатюка куди ширшим, більш урочистим і більш масовим. Пригадую той майже порожній зал аудиторії, ті виступи, що, можливо, і відповідали вимогам науки, зате були часто холодними, без іскри «священного» вогню, і думаю собі над тим, як часто ми ще не вміємо огортати великою за серцем своїм шаную тих предків, що цього собі цілим життям заслужили...

Радий був почути Ваш виступ в Ужгороді — в ньому говорилося про ентузіазм, запал і справжній патріотизм!..

Бажаю Вам добра і щастя!

Щиро *Ів. Чендей*

№ 2

Дорогий Іване Михайловичу!

Сердечне спасибі Вам за зворушливого листа-присвяту на книзі! Завжди пам'ятатиму Ваші заповітні слова про охорону та примножен-

²⁷ Листи О. Черемшинського збереглися в архіві І. Чендея (Ін-т рукопису Національної б-ки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 443 «Архів І. Чендея». Оп. 2. Од. зб. 287. Арк. 1–42). Там же збереглися окремі авторизовані машинописні копії листів І. Чендея до О. Черемшинського (Од. зб. 556. Арк. 1–19).

Висловлюю вдячність св. пам'яті Романі Черемшинській (1944–2021), директорці музею В. Гнатюка у Велесневі, за надані копії листів І. Чендея до О. Черемшинського. Листи публікуються вперше. З огляду на їх обсяг тексти подаємо без коментарів, оскільки листи згодом увійдуть до одного з томів епістолярної спадщини І. Чендея. Цього року побачив світ перший том листів: *Чендей І.* Листування з київськими критиками / упоряд., автор передм. і комент. д-р філол. наук, проф. Сидір Кіраль. Київ-Ужгород, 2021. Т. I. 668 с.

ня народної криниці — усної творчості. Так, не можна занехаювати живодайні джерела рідного народу.

Хай Вам легко працюється над новими творами, яких ми чекаємо!
На все добре!

З глибокою повагою
Остап Черемшинський

14. III. 1972, с. Велеснів, Музей В. М. Гнатюка

№ 3

Дорогий Іване Михайловичу!

Пару днів тому купив у Монастириській книгарні дві Ваших книжки «Птахи полишають гнізда...», які пересилаю і дуже прошу підписати для Музею В. М. Гнатюка та мені.

Недавно привіз зі Львова фотокопію Почесної грамоти Володи-мира Гнатюка — почесного члена товариства «Просвіта» в Ужгороді від 16 червня 1921 року. Бланк цього документа оформлений художником. Мені здається, що то робота худ. Бокшая. Якщо Вам випаде така нагода, то, будь ласка, запитайтеся про це в нього.

Щиро бажаю Вам всього доброго!

З глибокою повагою Остап Черемшинський
1 серпня 1972 р., с. Велеснів, Музей В. М. Гнатюка

№ 7

Дорогий і глибокошановний Оресте Степановичу!

Нарешті скидаю з серця і душі тяжкий гріх, що досі гнітив мене всякденно і нічно — надсилаю Вам книги з написом. Просив би точніше написати адресу — ім'я, по-батькові і т. д. — сестри, котрій маю надіслати ще книгу. Якось не зміг чітко прочитати ім'я сестри в листі, а плутати не хотілось би.

Чому так довго мовчав?

Був надто заклопотаний справами — весна, літо, осінь уплинуло-го року видалися невимовно складними і зайнятими. Та хвалити Доло, зараз майже, майже все є днем вчорашнім, можна сідати і за стіл. Сподіваюся, щось матиму нове цікаве.

Прошу дарувати мені мою неакуратність — головне, здається, що книги не пропали, вони ідуть до Вас.

Колись Ви писали, що нашли документ з оформленням Й. Й. Бокшая — це йдеться про членство Гнатюка в Закарпатській «Просвіті». Зовсім можливо, що саме Бокшай і був оформителем до-

кумента. Коли б Ви надіслали мені фотокопію, я майже на всі 100 Вам зміг би на це відповісти.

Бажаю Вам щастя і добра в Новому році. Нехай 1973 принесе Вам нові радості вченого і дослідника, організатора культурної справи. Бажаю Вам ще міцного здоров'я — воно важить багато у всякому ділі.

Щиро Ваш *Ів. Чендей*

Ужгород, 13 січня 1973 р.

№ 8

Шановний Іване Михайловичу!

Нарешті маю можливість надіслати Вам фотокопію Почесної грамоти Володимира Гнатюка — почесного члена «Товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі». Сподіваюся, що Ви допоможете встановити, хто із художників Закарпаття намалював цю грамоту. Оригінал її зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника АН УРСР.

Щиро бажаю Вам всього доброго у праці та побуті!

З глибокою повагою Остап Черемшинський.

31.І. 1973 р., с. Велеснів. Музей В. М. Гнатюка.

P.S. Фотокопія у мене єдина, то прошу берегти і прислати на адресу музею вченого. Остап.

№ 9

Шановний Остапе Степановичу!

Щоб не затримувати музейний документ у себе, тут же повертаю Вам фотокопію почесної грамоти з 1921 р. про обрання Володимира Гнатюка членом «Просвіти» Закарпаття гоноріс кауза.

Звичайно, мальований документ виготовлено нашим художником Осипом Бокшаєм. Свідченням цього є і його традиційне письмо — напис (подібних написів збереглося щодо форми багато з-під пера Бокшая), і почерк живописця, і т. д.

Раніше, коли тільки ми з Вами списувалися, думав і про доцільність звернутися до нині ще живого Бокшая за підтвердженням на випадок сумніву. Зараз така необхідність відпадає, бо коли з побільшуючим склом звернетеся в правий нижній кут наголовку, то над самою розеткою біля закрученої в спіраль гілки знайдете виразне «Осип Бок...», далі літеру «ш» і верхній гачечок літери «й».

Цього всього, певно, і досить. Нам допоміг сам автор. До речі, знаючи його характер, я і дався в пошуки підпису. Знайшов його неозброєним оком, озброївшись, всього-до-всього зайвий раз пересвідчився.

Добра Вам і щастя, Музею великого процвітання.

Щиро Ваш Ів. Чендей

Ужгород, 4 лютого 1973 р.²⁸

№ 10

Шановний Остапе Степановичу!

Подаю Вам адресу Йосипа Йосиповича Бокшая: Ужгород, вул. Айвазовського.

Номера будинку, в якому художник проживає, не знаю. Але це немає ніякого значення, бо художник Бокшай один не лише на вул. Айвазовського в Ужгороді, але й на Закарпатті, якщо не більше.

Однак, мало вірю в те, що він Вам щось скаже. Бокшай дуже важко хворий, до всього завжди ставився скептично до розповідей про себе, про свою роботу і т. д. Крім цього, час творення ним грамоти В. Гнатюкові був таким давнім, що могло і з пам'яті вивіртитися.

А між іншим, спробувати можна!

З пошаною і доброзиченнями Ів. Чендей

Ужгород, 2/ІІ-73

№ 16

Дорогий Іване Михайловичу!

Такий радий та вдячний Вам за милого листа, що не можу навіть того в листі написати! Найперше, то не гнівайтесь на мене, що так настирливо просив автографи, а, по-друге, я щиро дякую Вам за сердечні слова присвят «Зеленій Верховини» для оселі Володимира Гнатюка, сестрі Романі, моєму щирому другу Петрові Шаряку і мені! Ваш дарунок вже зайняв своє місце серед багатьох подарунків нашого музею, що є його гордістю — живим зв'язком з сучасністю тим краєм, де не один раз бував великий вчений!

6 жовтня минуло 50-річчя від того дня, як перестало битися велике²⁹ й щире серце нашого земляка-академіка АН УРСР В. М. Гнатюка. 5 жовтня я був у Львові і поклонився його праху та поклав на могилу китиці калини, що кушиться перед його музеєм біля пам'ятника йому у Велесневі, та пучки колосків золотої пшениці з колгоспних полів рідного краю, багато живих квітів. А в селі прочитав уже кілька доповідей «Володимир Гнатюк — видатний слов'янський вчений». Це

²⁸ Під текстом позначка олівцем «16.ІІ. 73 р. Остап». — С. К.

²⁹ Помилково «велике». — С. К.

хочу провести День пам'яті в його оселі. Про це Вам напишу в наступному листі.

Щиро зичу великого творчого натхнення та бадьорості, настрою до праці! Уклін Вам та щира подяка за подарунки від Романи та Петра Шаряка! Хай Вам все буде добре!

З найсердечнішими зиченнями щиро Ваш Остап Черемшинський
16 жовтня 1976 року, с. Велеснів, музей В. М. Гнатюка, Тернопілля.

Р. [S]. Дорогий Іване Михайловичу! Є в мене до Вас ще одна велика просьба: у мого щирого друга і шанувальника вашого красного письменства Романа Степановича Чеканського 25 жовтня буде день народження, то прошу Вас, будь ласка, підпишіть йому «Зелену Верховину» та пришліть мені до того дня, щоб йому її передати від Вас у День його народження! Для нього й нас усіх це буде найдорожчий подарунок з усіх, які він мав і буде мати! Чекаю Вашого слова!

Щиро Ваш Остап

№ 20

Дорогий Іване Михайловичу!

Сьогодні відіслав на Ваше ім'я у Закарпатське відділення Спілки письменників України збірку нарисів «Герої серед нас» і прошу всіх авторів, художників та Вас поставити свої автографи для оселі В. М. Гнатюка!

Всього доброго Вам!

З повагою щиро Ваш О. Черем[шинський]
26.XII. 1976 р., с. Велеснів, музей В. М. Гнатюка на Тернопільщині.

№ 21

Шановний Остапе Степановичу!

Щоб бути більш оригінальним, а простіше — просто поряднішим ув очах Ваших, на цей раз хотів би не повторяти отого колишнього, при якому Вам привелося чекати надіслані книги цілі місяці, а то й думати, що автор книгам зрадів та й не повертає уже їх. А через це, як бачите, відразу Вам повертаю бандероль з написаними екземплярами, в тому числі й для музею В. М. Гнатюка.

Нещодавно привелося побувати мені у Югославії. Був якраз в Новому Саду, в Руському Керестурі; приємно явилось, коли тут з великою уклінністю згадували (звичайно, сучасники) плідну працю по дослідженню побуту і народної творчості русинів-українців колись В. М. Гнатюком. З того часу не було вченого, який би так докладно

припав до джерел народної творчості, як це було вчинено Гнатюком Володимиром. З подорожі я привіз деякі видання русинів-українців, перегляну їх, коли знайдеться доцільність, конче надішлю з видань музею у Велеснів. Добре було б, коли б Ви повідомили мене, чи маєте щось з видань Бачки останнього десятиріччя.

Ось-ось з'явиться ще одна моя книга на полицях книгарень. Маю на увазі «Казку білого інею». Повість і кілька оповідань. Взагалі, рік 1979 для мене видався плідним і врожайним після цілої смуги років посушливих і на видання неврожайних...

Добра Вам і щастя! Вітання сестрі Романи.

Щиро Ваш *Ів. Чендей*

Ужгород, 27 липня 1979 р.

№ 41

Дорогий Михайле Івановичу!

Сердечне спасибі Вам за щирі слова дарчої присвяти на книзі «Птахи полишають гнізда...» для мене та сердечних слів на фотографії! Не вмію гніватися та мати зла на когось: адже чудово розумію, що не завжди є час для негайної відповіді, бо так часто і в мене буває.

Тішуся, що Ви здорові та маєте такі приємні клопоти — перебуваєте хату. Від того, яка в нас господа, дуже багато залежить і наше здоров'я, і наше самопочуття, і настрої, і натхнення до праці.

У мене тепер також приємна турбота та нові клопоти: маємо будувати новий будинок для музею Володимира Гнатюка (на два або три поверхи!), бо так пропонує перший секретар Тернопільського обкому Компартії України товариш Корнієнко Анатолій Іванович, що кілька років перед цим працював першим секретарем ЦК ЛКСМ України, як прийшов до нашої області. Я навіть ніколи і не мріяв, що так буде! Є ж чудові та щирі люди на нашій землі!

Дуже хотів би з Вами побачитися та поговорити, але все так бракує вільного часу, щоб поїхати до Ужгорода.

Уклін Вам від моєї сестри Романи та щирі зичення!

Від щирого серця бажаю Вам міцного здоров'я та щасливого закінчення будови, натхнення у праці над новими творами!

З глибокою повагою Ваш *Остан Черемшинський*

19 лютого 1986 року, село Велеснів, Музей В. М. Гнатюка, Монастирський район на Тернопільщині.

Собкович Наталія Григорівна — мистецтвознавець, головний спеціаліст відділу культури, охорони культурної спадщини управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації

ОБЛАСНІ ПРЕМІЇ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: НОМІНАЦІЯ «ЕТНОГРАФІЯ І МУЗЕЙНА СПРАВА — ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА»

В грудні 2008 року Тернопільською обласною державною адміністрацією і Тернопільською обласною радою запроваджено щорічне вручення обласних премій в галузі культури.

Обласні премії в галузі культури (далі — премії) є найвищими преміями у Тернопільській області, найбільш престижною творчою відзнакою за вагомий внесок в українську культуру.

Преміями відзначаються найвизначніші твори літератури, мистецтва, журналістики та архітектури, які утверджують ідеали гуманізму, збагачують історичну пам'ять народу, його національну свідомість та самобутність і стали визначною подією в культурному та літературно-мистецькому житті регіону.

Розгляд, обговорення та оцінка творів і робіт, поданих на здобуття премій, проводяться комітетом з присудження премій, персональний склад якого затверджується Тернопільською обласною радою строком на три роки. Комітет з присудження премій очолюють співголови — голова Тернопільської обласної державної адміністрації та голова Тернопільської обласної ради.

Спочатку, у 2008 році, було визначено 9 іменних премій, а від 2011 року — щорічно призначається 11 іменних премій у таких номінаціях:

- етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка;
- краєзнавство — імені Петра Медведика;
- література — імені Богдана Лепкого;
- твір для дітей та юнацтва — імені Іванни Блажкевич;
- театральне мистецтво — імені Леся Курбаса;
- образотворче мистецтво — імені Михайла Бойчука;
- музичне мистецтво — імені Соломії Крушельницької;
- публіцистика — імені Ярослава Стецька;

- журналістика — імені Володимира Здровеги;
- архітектура — імені Георгія Пінзеля;
- декоративно-ужиткове мистецтво — імені Ярослави Музики.

Як виняток, двічі премії присуджувалися посмертно: за підсумками 2014 року — Віктору Гурняку, автору матеріалів фотовиставки «Від Майдану до війни», «Донбас: війна та мир» та за підсумками 2015 року — Богдану Хаварівському, автору-упоряднику фотокниги про генія сучасності «Я — серед вас... Іван Марчук і Тернопільщина».

Щороку, після вручення премій, твори претендентів та лауреатів передаються у фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею для довічного зберігання у фондовій групі «Обласні премії».

Упродовж 2009–2020 років лауреатами обласних премій в галузі культури стали 141 творча особистість.

Премія у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» присуджується з 2008 року.

Першою лауреаткою у цій номінації стала Віра Іллівна Стецько (1956–2016 рр.), журналістка, завідувачка відділу науково-просвітницької роботи Тернопільського обласного краєзнавчого музею, дослідниця історії та мистецтва Тернопільщини, автор науково-популярного видання «Пінзель і Тернопільщина», що вийшло друком 2007 року у тернопільському видавництві «Підручники і посібники» (спільне розпорядження голови Тернопільської обласної державної адміністрації та голови Тернопільської обласної ради (далі — спільне розпорядження) від 21 січня 2009 року № 40/9 «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2008 року»).

2007 рік був оголошений Роком Пінзеля в Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях. На території цих областей залишилися свідчення творчої діяльності та пам'ятки, які фахівці пов'язують з іменем видатного скульптора XVIII ст. Іоана Георгія Пінзеля. Упродовж 2007 року було проведено низку заходів — виставок, презентацій різнопланових видань, наукових досліджень, що значною мірою посприяло широкій популяризації творчого спадку скульптора Пінзеля не тільки в Україні, а й у світі. Як результат — у 2012 році 27 скульптур Пінзеля презентували мистецтво українського бароко в Луврі, одному з найвідоміших музеїв світу.

У книзі «Пінзель і Тернопільщина» Віра Стецько зосередила увагу на тих пам'ятках, що збереглися на території Тернопільської області. Скульптор Пінзель, походження та біографія якого досі залиша-

ються маловідомими, працював на Тернопільщині, здебільшого, на замовлення польського магната і мецената Миколи Потоцького. Він виконав монументальні релігійні скульптури для храмів Бучача, с. Рукомиш, що неподалік Бучача, Монастириськів, скульптури для оздобу Бучацької Ратуші — унікальної архітектурної пам'ятки XVIII ст. (скульптор Бернард Меретин).

Книга щедро ілюстрована світлинами і містить посилання на Тернопільські обласні краєзнавчий та художній музеї, де зберігаються, відкриті для відвідувачів, 11 скульптур Іоана Георгія Пінзеля.

У 2011 році лауреатом премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» став бард, поет, громадсько-культурний діяч Олександр Іванович Смик за створення музею фотосвітлин Генріха Германовича та садиби скульптур «Територія вільних муз» у м. Кременець (спільне розпорядження від 18 квітня 2011 року № 275/63 «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2010 року»).

Як відомо, у міжвоєнний період Кременець був центром мистецького життя не лише регіону, але і Польщі, до якої тоді належала Волинь. У Кременці відбувалися художні пленери та діяли курси підвищення фахового рівня для вчителів малювання.

Створення музею фотосвітлин та садиби скульптур, а також будинку творчості «Потік Ірви» — індивідуальний творчий проєкт Олександра Смика, який був реалізований у 2005–2015 роках в Кременці з метою поживлення творчо-мистецького середовища, відродження плерного руху, а відтак — розвитку сучасного українського мистецтва.

Упродовж майже десятилітнього існування цього проєкту щороку відбувалися 6 пленерів. Мальовнича природа, виняткові архітектурні споруди, історія і дух міста приваблювали творчих особистостей з України і зарубіжжя в приватну мистецьку резиденцію Олександра Смика.

Зазвичай участь у творчих пленерах безкоштовна і організатори забезпечують запрошених учасників усім необхідним для життя і творчості. Натомість учасники передають організаторам у власність створені на пленері роботи.

В будинку творчості «Потік Ірви» вирувала особлива атмосфера — в яблуневому саду, під супровід дзвонів Богоявленського жіночого монастиря, із видом на гору Бону звучала гітара Олександра

Смика, стукотіли інструментами скульптори — творилося мистецьке дійство.

У саду скульптур розміщувалися створені на пленерах роботи видатних сучасних українських скульпторів Василя Корчового, Романа Чайковського, Володимира Шолудька, Юрія Козерацького, Миколи Михальчука, Олександра Жолудя та інших.

Сьогодні скульптури з приватної колекції Олександра Смика прикрашають громадські місця та приватні садиби Кременця, Козельця, Луцька, Рівного і Тернополя. Зокрема на території Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка встановлено пам'ятний знак роботи Володимира Шолудька, присвячений Віллібальду Бессеру, який 1906 року заснував у Кременці перший в Україні ботанічний сад.

У 2012 році лауреатом премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» став археолог, директор Борщівського обласного краєзнавчого музею Михайло Петрович Сохацький, автор наукових досліджень трипільської культури, створення музейної експозиції в печері «Вертеба» Борщівського району (спільне розпорядження від 16 травня 2012 року № 360-од/77 «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2011 року»).

Михайло Сохацький проводить дослідження трипільської культури з 1991 року і досі. Під його керівництвом археологічні експедиції дослідили трипільські поселення: на Борщівщині — біля с. Глибочок (урочище «Стінка», 1992–1995 рр.), в печері Вертеба біля с. Більче-Золоте (1995–2000-ті рр.), біля с. Збручанське (урочище «Соколів», 1997, 2011 рр.); на Бучаччині — біля с. Підзамочок (2004 р.); Чортківщині — с. Росохач (2006 р.); на Гусятинщині — в історичній частині села Васильківці (2010 р.).

Крім того, він брав участь в археологічних експедиціях із дослідження трипільських поселень на Збаражчині у с. Бодаки (1999, 2000 рр.), біля с. Тальянки Черкаської області (2011 р.).

Під час експедицій виявлено, науково опрацьовано та музеєфіковано значну кількість артефактів, що склало значний внесок у вітчизняну та світову науку і культуру.

За результатами цих досліджень Михайлом Сохацьким підготовлено кілька десятків наукових статей, опублікованих в українських і зарубіжних виданнях.

Знахідки, виявлені у печері «Вертеба», мають особливе значення, вражають кількістю та науковою цінністю, оскільки датуються III тисячоліттям до Р. Хр. Саме тоді жили давні трипільці, пращури українців. Досі невідомо чому вони поселилися у печері, але саме це вберегло для нащадків, як свідчення їх присутності, значну кількість збережених артефактів: високомистецьку кераміку, дивовижну символіку орнаментів, амулети, моделі житла тощо.

Археологічні знахідки у печері «Вертеба» становлять безцінний матеріал для встановлення хронології трипільської цивілізації та, завдяки сучасним технологіям, дають змогу навіть визначити тип зовнішності трипільців і здійснити генетичні дослідження.

Археологічні матеріали, знайдені у печері «Вертеба», зберігаються в музеях Борщева, Варшави, Відня, Кракова, Тернополя.

У 2004 році створено перший в Україні музей трипільської культури «Печера «Вертеба», який є відділом Борщівського обласного краєзнавчого музею.

У 2014 році лауреатами премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» стали фахівці Історико-меморіального музею політичних в'язнів — відділу Тернопільського обласного краєзнавчого музею завідувач відділу Володимир Мирославович Бірчак та старший науковий співробітник музею Орест Іванович Савка, автори експозиції «Історико-меморіальний музей політичних в'язнів» (спільне розпорядження від 10 грудня 2014 року № 618-од/225а «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2013 року»).

Історико-меморіальний музей політичних в'язнів відкрито й освячено 14 жовтня 1996 року. Сьогодні виставкові зали музею розміщені у 28 камерах колишнього слідчого ізолятора радянських спецслужб (м. Тернопіль, вул. Коперника, 1). Експозиція презентується в 11 камерах.

Володимир Бірчак та Орест Савка стали авторами експозиції двох залів-камер: «Дисидентський рух» та «Меморіальна кімната Степана Сапеляка».

Експозиція «Дисидентський рух» присвячена шістдесятникам та їх наступникам, які після збройної боротьби ОУН і УПА проклали дорогу до звільнення українського народу з-під більшовицького ярма. Тут розміщені біографії очільників визвольного руху: Юрія Шухевича, В'ячеслава Чорновола, Василя Стуса та інших. Документами та

світлинами представлено історію «Росохацької (Чортківської) групи» — юнацької патріотичної підпільної організації, що була заснована 5 листопада 1972 року в с. Росохач Чортківського району Тернопільської області. Члени групи — Петро Вітів, Петро Винничук, Василь Лотоцький, Володимир Сеньків, Андрій Кравець, Володимир і Микола Мармуси, Микола Слободян, Микола Лисий і Степан Сапеляк до 55-ї річниці проголошення УНР уночі з 21 на 22 січня 1973 року провела акцію протесту проти арешту української інтелігенції: у м. Чортків розвісили антирадянські гасла та 4 жовто-блакитні прапори.

Усі члени підпільної групи були засуджені за звинуваченням у створенні антирадянської організації та проведенні антирадянської агітації і пропаганди.

Унікальними експонатами у цій камері є вишиванка та кобза, що подаровані музеєві репресованим кобзарем Миколою Литвином (1943-2020 рр.) та справжнє тюремне ліжко дисидентського періоду.

Експозиція «Меморіальна кімната Степана Сапеляка» розміщена у камері № 5, де Степан Сапеляк (1951-2012 рр.), член «Росохацької (Чортківської) групи», у 1973 році 8 місяців перебував під слідством.

Завдяки авторам експозиції зібрано та представлено меморіальні матеріали про Степана Сапеляка, українського поета, прозаїка, публіциста, правозахисника, громадського діяча, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка, а саме: особисті речі, передані його матір'ю, усі видання його літературної творчості, світлини, листи, документи тощо.

У 2015 році лауреатом премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» став авторський колектив Бережанського краєзнавчого музею у складі: головного зберігача фондів музею Наталії Андріївни Бойко, директора музею Надії Антонівни Голод, старшого наукового співробітника музею Миколи Павловича Проціва за реалізацію проекту «200 кроків до Тараса Шевченка» (спільне розпорядження від 09 листопада 2015 року № 66-од/230 «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2014 року»).

Вшанування 200-річчя від дня народження великого Кобзаря працівники Бережанського краєзнавчого музею розпочали ще у 2013 році. У День Незалежності України 24 серпня в музеї стартував проєкт «200 кроків до Тараса Шевченка».

Відповідно до назви проєкт складався із 200 різнопланових культурно-мистецьких акцій. Найбільш вдалими і знаковими були: випуск пам'ятної поштової картки «Розкажи світу про 200-річчя Тараса Шевченка», краєзнавчо-мистецька виставка виставки «200 кроків до Шевченка» та «Європейська Тарасова ніч в музеї».

Пам'ятна поштова картка «Розкажи світу про 200-річчя Тараса Шевченка» була створена на основі офіційного логотипу Шевченкового ювілею (автор — бережанський художник Олег Шупляк). Двісті пронумерованих поштівок з автографом автора логотипу розійшлися в «Тиждень листа» (7-13 жовтня 2013 року) з Бережан на адресу українських інституцій на всіх материках. Зокрема: в село Моринці на Черкащині, Національний музей Тараса Шевченка, Союз українок Австралії, бібліотеку Конгресу США, Українсько-Бразильську Центральну Репрезентацію, Конгрес українців Канади, Російську академію мистецтв у Санкт-Петербурзі, меморіальний музей у Форт-Шевченко в Казахстані, українську антарктичну експедицію «Академік Вернадський» в Антарктиді, Шевченківський національний заповідник у Канєві. Частину номерних карток отримали колекціонери, які колекціонують матеріали Шевченкіани.

28 лютого 2014 року в Бережанському краєзнавчому музеї відбулося урочисте відкриття масштабної виставки «200 кроків Шевченка», у підготовці якої взяли участь бережанці та мешканці інших міст. Виставка складалася із трьох розділів: «Шевченкіана колекціонерів», «Шевченкіана Бережанського краєзнавчого музею» та «Бережанці у вінок Кобзареві».

17-18 травня 2014 року Бережанський краєзнавчий музей з нагоди Міжнародного дня музеїв вчетверте поспіль організував акцію «Європейська ніч в музеї». З нагоди 200-річчя Тараса Шевченка вона мала назву «Європейська Тарасова ніч в музеї». Під час цього дійства відбулися заходи для учасників різних вікових категорій. Родзинкою акції стало спільне створення групою бережанських художників картини «Тарасова ніч в Бережанах». Картина передана в колекцію Бережанського краєзнавчого музею.

У 2016 році лауреаткою Премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» стала мистецтвознавиця і художниця Наталія Григорівна Собкович за підготовку ювілейних мистецьких видань до 100-річчя українсько-американського художника Якова Гніздовського (спільне розпорядження від 16 серпня 2016 року

№ 474-од/157 «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2015 року»).

Яків Гніздовський (1915–1985 рр.), відомий українсько-американський графік, живописець, скульптор, автор мистецьких статей народився 27 січня 1915 року в селі Пилипче на Борщівщині.

Значну частину свого життя мистець провів за межами батьківщини, але завжди тісно контактував з українськими організаціями США і Канади.

Виставки гравюр Якова Гніздовського ще за його життя відбулися на всіх континентах. Його твори було включено у виставку сучасної американської графіки, що об'їздила Латинську Америку, колишній СРСР, Японію, Індію та багато країн Європи. Твори мистця зберігаються в постійних колекціях Бібліотеки Конгресу США, Бостонського і Філадельфійського музеїв, у Фондах Вудварда, Рокфеллера та в багатьох інших зібраннях по цілому світу.

Український глядач мав змогу вперше побачити графіку Якова Гніздовського на виставці 1990 року. Гравюри, подаровані дружиною мистця Стефанією Кузан-Гніздовською, експонуються в Національних музеях Києва і Львова, музеях Тернопільщини.

У 2015 році виповнилося 100 років від дня народження Якова Гніздовського. Ця дата відзначалася за двома проектами. Перший — на Тернопільщині, де 2015 рік було проголошено Роком Якова Гніздовського. У рамках святкових заходів відбулися: конференція, ювілейна виставка, що представила оригінали гравюр мистця зі збірок музеїв Тернопільської області.

Другий проєкт реалізувався за підтримки Посольства Сполучених Штатів Америки в Україні, Міністерства культури України та фундації «Відкрита Україна». Основна мета проєкту — презентація творів Якова Гніздовського на пересувній виставці містами України. Експозицію склали оригінали творів художника з колекцій вітчизняних музеїв та приватних збірок українських колекціонерів. Виставка стартувала в січні у Львові та впродовж року експонувалася у Львові, Чернівцях, Києві, Полтаві, Черкасах і Дніпропетровську.

Крім того, Американський дім у Києві — культурний центр Посольства Сполучених Штатів Америки в Україні — відкрився у квітні 2015 року виставкою творів Якова Гніздовського з приватних колекцій.

Наталія Собкович брала участь в організації ювілейних виставок, культурно-мистецьких акцій, присвячених 100-річчю Якова Гніздовського та реалізувала видання 5-ти публікацій як автор вступних статей, укладач каталогів і дизайнер видань, а саме: подарункового набору листівок «Графіка Якова Гніздовського в колекціях Тернопільських обласних художнього і краєзнавчого музеїв»; альбомів-каталогів: «Графіка Якова Гніздовського у збірках музеїв Тернопільщини», «Всеукраїнська виставка творів Якова Гніздовського», «Виставка з нагоди 100-річчя Якова Гніздовського (з приватних збірок) в Американському домі у Києві»; бібліографічного покажчика «Яків Гніздовський».

У 2017 році лауреатом премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» став музикознавець та фольклорист Олег Степанович Смоляк, автор збірки «Щедрівки Західного Поділля» (спільне розпорядження від 10 липня 2017 року № 402-од/148 «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2016 року»).

Олег Смоляк упродовж своєї творчої та наукової діяльності досліджує музичну культуру Тернопільщини, яка має свою давню історію і формувалася протягом багатьох віків на терені прабатьківщини слов'ян — в Західному Поділлі (східна Галичина) та в Південній Волині.

Доробок його науково-методичних праць та літературних творів становить понад 340 публікацій — монографії, навчальні підручники та посібники, наукові статті, рецензії тощо.

Збірка «Щедрівки Західного Поділля» вміщує передмову, наукову статтю «Музична стилістика щедрівок Західного Поділля», 220 мелодій і текстів щедрівок, зібраних автором. Примітно, що у книзі зазначено паспорти пісень — інформація про 78 осіб різного віку і професій, у яких записано пісенний матеріал.

Зібрані щедрівки територіально охоплюють всю Тернопільську (крім південно-волинської частини), частково Львівську, Івано-Франківську та Хмельницьку області.

Особлива значимість цього видання полягає в систематизації і збереженні традиційних народних щедрівок — золотого фонду нематеріальної культурної спадщини, оскільки вони мало використовуються в репертуарі місцевих співаків і з часом можуть бути втрачені.

У 2018 році лауреатом премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» став історик Володимир Ми-

хайлович Окаринський, автор книги «Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 року)» (спільне розпорядження від 20 серпня 2018 року № 621-од/185 «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2017 року»).

Науково-популярне видання «Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 року)» — результат п'ятирічної копіткої праці Володимира Окаринського. Фахівці вважають цей нарис історії Тернополя найбільш повним, оскільки його зміст базується тільки на перевірених фактах.

Книга тематично поділена на 24 розділи, які розпочинаються розгортками з фотографій або картин. У ній 512 сторінок з ілюстраціями — гравюри, малюнки, портрети, світлини, мапи.

У виданні охоплено всі історичні періоди міста — від передісторії до доби Української незалежності, тобто до участі тернополян у грудневому референдумі 1991 року.

Крім того, книга містить додатки: рекомендована література; хроніка міста (хронологія знакових подій); синхроністична таблиця, що розподілена на три колонки подій: світової історії, історії України, історії Тернополя; «Тернопіль у ста портретах» — інформація про сто видатних тернополян різних часів; іменний покажчик осіб, які зазначені в книзі.

Весь наклад книги (1000 примірників), виконаної у якісному дизайні, розійшовся світом, презентуючи Тернопіль та його мешканців за майже 500-літню історію.

У 2019 році лауреаткою премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка» стала мовознавиця Леся Олексіївна Гапон, авторка монографії «Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького» (спільне розпорядження від 18 квітня 2019 року № 516-од/193 «Про присудження обласних премій в галузі культури за підсумками 2018 року»).

Я. Рудницький (1910–1995 рр.) — відомий український вчений діаспори, наукова діяльність якого розгорталася в різних країнах: у Польщі — в міжвоєнний період, у Німеччині й Чехії — під час Другої світової війни; у Канаді — в період холодної війни між СРСР і Заходом.

Наукові праці Я. Рудницького з літературознавства, ономастики, етимології, діалектології, соціальної лінгвістики та фундаментальна

робота «Етимологічний словник української мови» увійшли в золотий фонд світової україністики.

У монографії Лесі Гапон репрезентовано перше комплексне дослідження лінгвістичної спадщини Я. Рудницького. Висвітлено концепції автора, які стосуються різних аспектів учення про українську мову. Доробок науковця розкрито в широкому контексті розвитку української лінгвістики: показано вагомість лінгвістичних поглядів Я. Рудницького для свого часу та їхню актуальність на нинішньому етапі розвитку українського мовознавства.

Монографія складається із передмови, п'яти послідовних розділів, висновків і списку використаних джерел.

У роботі проаналізовано українознавчі лінгвістичні праці знаного представника української діаспори і розкрито значимість спадщини вченого для історії вітчизняного мовознавства, зокрема його дослідження проблеми походження, розвитку та функціонального статусу української мови.

Джерельною базою монографії стали 80 праць ученого (монографії, словники, навчальні посібники, наукові статті), опубліковані, крім української, польською, англійською, німецькою мовами; матеріали, які висвітлюють біографічні факти (спогади сучасників, учнів і послідовників Я. Рудницького); публікації відомих українських і зарубіжних мовознавців; періодичні видання 30–90-х рр. ХХ ст.

Варто зазначити, що, окрім щорічної премії у номінації «Етнографія і музейна справа — імені Володимира Гнатюка», пам'ять про Володимира Гнатюка на Тернопільщині увіковічено у таких об'єктах:

- Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;
- пам'ятник (погруддя) академіку Володимиру Гнатюку (1999 р., скульптор Володимир Мельник; м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2);
- обласний комунальний етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у с. Велеснів;
- пам'ятник (погруддя) академіку Володимиру Гнатюку (1971 р., скульптор Лука Біганич; с. Велеснів);
- Бучацька гімназія ім. В. М. Гнатюка.

На честь академіка Володимира Гнатюка названі вулиці у містах Тернопіль та Бучач.

Література

1. Бірчак. В. Історія створення та діяльність історико-меморіального музею політичних в'язнів / Музеї Тернопільщини: збірник праць. Тернопіль: Терно-граф. 2013. С. 89-96.
2. Виставка творів з нагоди 100-річчя від дня народження українсько-американського мистця Якова Гніздовського / Посольство Сполучених Штатів Америки в Україні, Міністерство культури України, Фондація «Відкрита Україна»; упор. та авт. дизайну обкладинки Н. Собкович. Львів, Чернівці, Київ, Полтава, Черкаси, Дніпропетровськ. 2015. 53 с.: іл.
3. Гапон Л. Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького: монографія. Тернопіль: Осадца Ю. В. 2017. 200 с.
4. Графіка Якова Гніздовського у збірках музеїв Тернопільщини: каталог; авт. і упор. Н. Собкович. Тернопіль, 2015. 76 с.: іл.
5. «200 кроків до Тараса Шевченка» на Тернопільщині. 20 лютого 2014 р. URL: <https://doba.te.ua/post/12028> (дата звернення: 01.05.2021 р.).
6. Володимир Окаринський — історик, який знає, коли в Тернополі... почали пити каву! 29 січня 2018 р. URL: <https://cutt.ly/ubOjRsQ> (дата звернення: 30.04.2021 р.).
7. Окаринський В. Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 року). Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. 2017. 512 с.: іл.
8. Печера Вертеба на Тернопіллі. Мандрівка у світ зниклої цивілізації. 23.06.2020. URL: <https://cutt.ly/fbO9bTY> (дата звернення: 10.05.2021 р.).
9. Смоляк О. Щедрівки Західного Поділля. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2015. 280 с.
10. Смоляк П. Олег Смоляк у музиці та літературі. Тернопіль. 2020. 212 с.
11. Собкович Н. Цей рік на Тернопільщині — Рік Якова Гніздовського // Свобода — Нью-Йорк. 13 берез. 2015. С. 15 : іл.
12. Стецько В. Пінзель і Тернопільщина. Тернопіль: Підручники і посібники. 2007. 48 с.; іл.
13. Сохацький М. Борщівський обласний краєзнавчий музей — науково-культурний центр Західного Поділля / Музеї Тернопільщини: збірник праць. Тернопіль: Терно-граф. 2013. С. 459-473.

14. Територія вільних муз. Підхід — індивідуальний. 2.11.2006.
URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/789/164/28719/> (дата звернення: 01.05.2021 р.).
15. Exhibition on the occasion of the 100th anniversary of the birth of the Ukrainian-American artist Jacques Hnizdovsky = Виставка з нагоди 100-річчя від дня народження українсько-американського мистця Якова Гніздовського: catalogue compilation and cover desing by N. Sobkovych. Kyiv, 2015. 55 p.

Поливко Олег Миронович — Голова Тернопільського обласного товариства Асоціації філателістів України

Проців Микола Павлович — заступник директора з наукової роботи Бережанського краєзнавчого музею

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК У ФІЛАТЕЛІЇ

Володимир Гнатюк — видатний український вчений, етнограф, фольклорист, мовознавець, літературознавець, мистецтвознавець, перекладач, академік ВУАН, член НТШ у філателії представлений, на превеликий жаль, досить скромно.

Вперше зображення Володимира Гнатюка на поштовій картці з'явилося на Далекому Сході. Унікальна листівка-монтаж «Декотрі українські письменники» видана у Владивостоці 1916 році Іваном Антонюком [1, с. 28]. Підпис автора, час і місце видання зазначені на звороті: Іван Антонюк — активіст українського гуртка в Народному Домі Владивостока, його секретар.

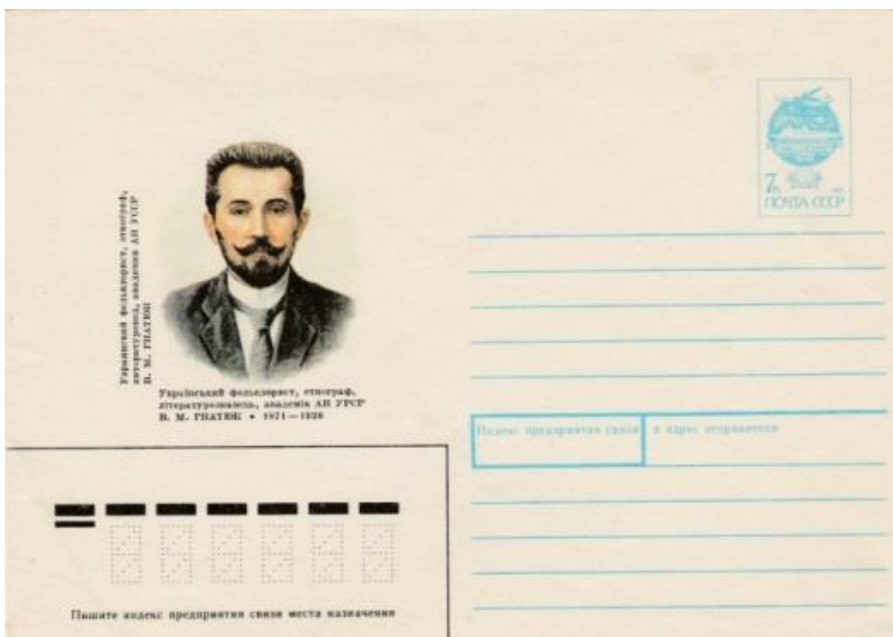
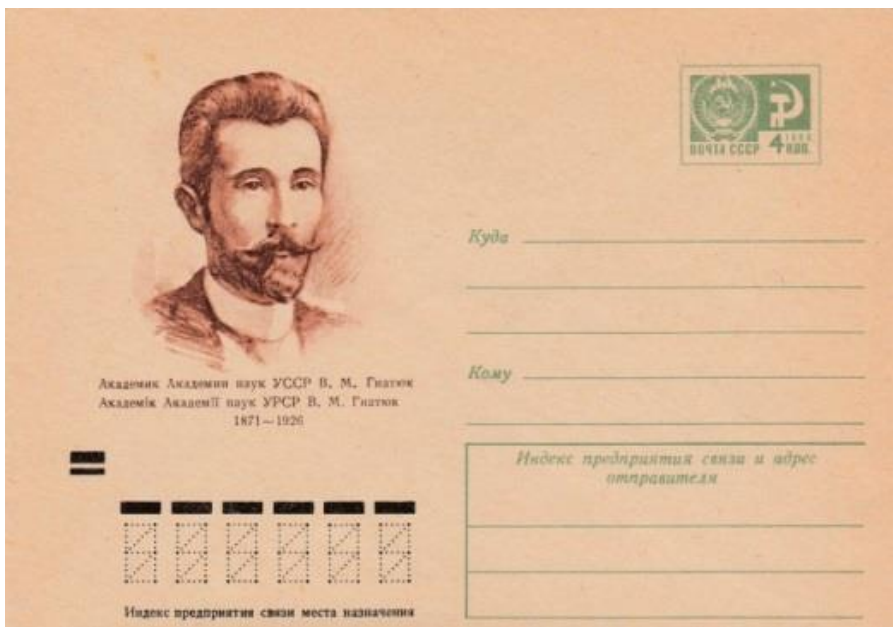
На картці поміщено портрети 147-и осіб. Серед них: В. Гнатюк, Т. Шевченко, Гр. Сковорода, І. Котляревський, М. Костомаров, Євг. Гребінка, Я. Щоголів, Фр. Коковський, Б. Грінченко, М. Шашкевич... Мініатюри розміром 6 мм розташовані під заголовним написом у 9 рядків з чергуванням 15 і 16 сюжетів у кожному. Останній ряд налічує 13 портретів і дві декоративні заставки. Портрет Володимира Гнатюка — в шостому ряду між зображеннями Г. Павлика і Ів. Рудченка.

Іван Рудченко — український фольклорист, етнограф, письменник, перекладач, літературний критик, старший брат і співавтор Панаеса Мирного.

На картці є зображення осіб, які творили оточення Володимира Гнатюка, були його сучасниками чи темою досліджень: Ів. Франко, Б. Лепкий, Л. Українка, А. Чайковський, М. Яцків, Вас. Стефаник, Д. Лукіянович, О. Кобилянська, А. Чайківський, М. Грушевський...

Прізвища та імена подано так, як подав їх автор монтажу.

Пошта СРСР двічі випускала художній маркований конверт з нагоди ювілеїв Володимира Гнатюка: у 1971 р. — з нагоди 100-річчя від дня народження [2, с. 416] та в 1991 р. — вже до 120-ї річниці від дня народження [3, с. 12].

У обох випадках на лицевій частині конверта зображено портрет Володимира Гнатюка та подані написи під портретом у три рядки двома мовами: російською і українською. На конверті 1971 року — «Академик Академии наук УССР В. М. Гнатюк» (рос.) і «Академік Академії наук УРСР В. М. Гнатюк 1871–1926 (укр.)», а на конверті 1991 року — «Украинский фольклорист, этнограф, литературовед, академик АН УССР В. М. Гнатюк» (рос.) та «Український фольклорист, етнограф, літературознавець, академік АН УРСР В. М. Гнатюк 1891–1926» (укр.). Оскільки конверти марковані, то в правому верхньому куті на них надруковані загальнозживані стандартні марки СРСР; у першому варіанті — марка № 3417 одинадцятого стандартного випуску поштових марок СРСР 1966 року із зображенням герба СРСР та серпа і молота, номіналом 4 копійки, що відповідало на той час тарифу пересилання простого листа вагою до 20 грам в межах СРСР. На другому конверті використана марка № 6299 1991 року, тринадцятого стандартного випуску поштових марок СРСР із зображенням транспортних засобів зв'язку та номіналом 7 копійок що відповідало новому тарифу пересилання простої кореспонденції в межах колишнього СРСР.

Обидва конверти видрукувані на Пермській фабриці Гознака, про що засвідчують написи на зворотному боці цих конвертів.

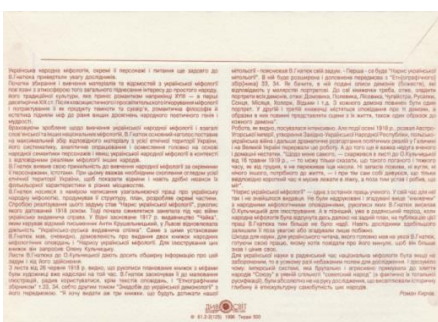
Художник першого конверта — А. Соколов а другого — Г. Кравчук (ініціали подано мовою оригіналу). На звороті двох конвертів також зазначено дати друку: 3/III-71 р. — у першому випадку і у другому — 04.06.1991 р. (що говорить про те, що конверт 1991 року був видрукуваний із запізненням згідно ювілею). Також на конверті 1991 року зазначений номер замовлення — 136680 та використана емблема Видавничо-торгового центру «Марка», який на той час був монополістом випуску всіх поштових марок, маркованих конвертів та маркованих карток в Радянському Союзі.

До столітнього ювілею було випущено місцевий конверт із зображенням портрета Володимира Гнатюка і текстом: «1871–1971. 100 років з дня народження В. М. Гнатюка академіка Академії наук УРСР. с. Велеснів Монастириського р-ну Тернопільської обл.». Жодних даних про авторів конверта чи ініціаторів його видання немає — зворотна сторона не має ніяких позначок чи текстів [4].

З отриманням Україною Незалежності, український поштовий оператор УДППЗ «Укрпошта» на офіційному рівні двічі вшановував ювілеї В. Гнатюка. У 1996 році в районному відділенні зв'язку міста Монастирська у день народження видатного вченого 9 травня було проведено погашення спеціальним пам'ятним штемпелем «Володимир Гнатюк 125 років від дня народження». Через те що офіційного конверта «Укрпошта» не випускала, для погашення в основному використовувався місцевий конверт Тернопільської фірми «Лілея» за малюнком колишнього тернопільського художника, а нині киянина, Євгена Кавки та незначна частина конвертів львівської фірми «Дивосвіт», з малюнком Олени Кульчицької із циклу ілюстрацій «Чугайстир танцює з гуцулом» до «Української демонології» В. Гнатюка [4].

Наклад конверту «Дивосвіт» — 500 примірників. Автор тексту на звороті — Роман Кирчів.

У 2011 році до 140-річчя від дня народження Володимира Гнатюка пошта України випустила художній маркований конверт який віддрукований на ПК «Україна» накладом 606 000 примірників [5, с. 62].

Порівняно зі зразками конвертів СРСР, цей конверт відрізняється тим, що видрукований у новому варіанті написання адреси (згідно міжнародних стандартів), які в Україні поступово почали впроваджувати для адресування і внутрішньої кореспонденції починаючи з другої половини 1996 року.

На конверті зображено портрет Володимира Гнатюка на тлі карпатських гір, розгорнута книга та напис «Володимир Гнатюк 1871–1926». Прізвище «Гнатюк» написано у нарбутівському стилі.

На зворотному боці конверта подано коротку довідку про В. Гнатюка, а також технічна інформація: ім'я художника малюнка конверта — Георгій Варкач, номер замовлення 1-3155, а також зазначена дата виготовлення конверта — 15.04.2011 та штрих-код.

З нагоди 150-річчя від дня народження Володимира Гнатюка в Тернополі 7 травня відбулося погашення на ювілейному конверті спеціальним поштовим штемпелем «Володимир Гнатюк. 1871–1926. Тернопіль, 46008». Захід відбувся у центральному відділенні «Укрпошти» в рамках святкування ювілею Володимира Гнатюка. Автор ескізу спеціального штемпелю — Олександр Караневич (Бережани), автор макету немаркованих художніх конвертів — Володимир Окрутний. Було використано два варіанти випуску «Власна марка»: за ескізами Сергія Ткачова і Юрія Заблоцького [4].

Текст на звороті конвертів конвертів із двома варіантами марок — однаковий: «Тернопільське обласне товариство АсФУ. 07.05.2021 Наклад 100 прим. Оформлення: Юрій Заблоцький. Художник: Володимир Окрутний. Серія: «Я там, де є благословення».

Володимир Михайлович Гнатюк (9.05.1871, Велеснів Тернопільської області — 6.10.1926, Львів) — український, етнограф, фольклорист, мовознавець, літературознавець, мистецтвознавець, перекладач, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН (1902), академік АН України (1924), член Чеського наукового товариства (1905), Празької та Віденської Академії наук. Від 1899 р. — секретар НТШ. Від 1909 р. — член кореспондент Російської академії наук. Від 1916 р. — голова етнографічної комісії НТШГ. Від 1924 р. — член ВУАН».

У тексті, на нашу думку, допущено некоректний запис стосовно членства Володимира Гнатюка в Академії наук України. Вчений був членом ВУАН — Всеукраїнської академії наук з 1924 року.

Попри два варіанти конвертів для погашення спеціальним штемпелем використовувався конверт із збільшеним малюнком без тексту на звороті та конверт УДППЗ «Укрпошта» 2011 року [4].

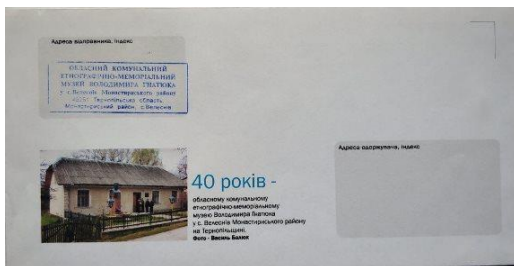
З нагоди 140-річчя Володимира Гнатюка з ініціативи засновника і незмінного директора Обласного комунального етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка у с. Велеснів Остапа Черемшинського було видано кілька пам'ятних конвертів і дві поштові картки. Два конверти було випущені із портретними зображеннями Володимира Гнатюка художників Михайла Бойчука і Богдана Ткачика [6].

Текст під зображеннями однаковий на двох конвертах: «Володимир Гнатюк (1871–1926) — учений із світовим іменем, етнограф, фольклорист, літературознавець, перекладач, публіцист, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької Академії наук з 1902 р., академік ВУАН з 1924 р.». Ще один конверт було випущено із зображення пам'ятника Володимиру Гнатюку перед його музеєм у родинному селі Велеснів (1971 р., скульптор Л. Біганич, архітектор В. Блосюк) [6]. На всіх конвертах поруч із зображеннями — текст: «9 травня 2011 р. 140 років від дня народження Володимира Гнатюка».

До теми «Володимир Гнатюк у філателії» варто згадати пам'ятні конверти з нагоди 75-ліття Остапа Черемшинського і 40-річчя музею письменника у Велесневі [6].

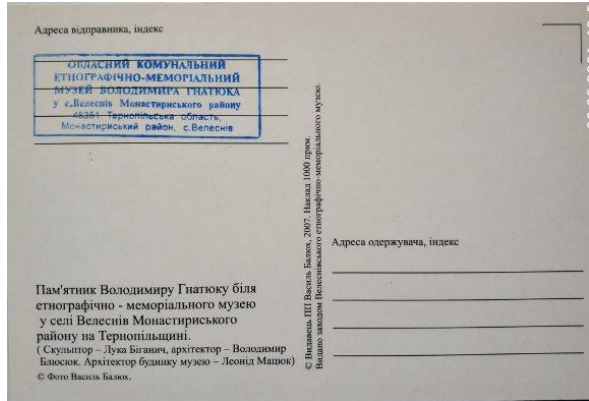

На конвертах такі тексти:

- «Остап Черемшинський — заслужений працівник культури України, лауреат Всеукраїнських премій ім. П. Чубинського, В. Гнатюка та «Братів Богдана та Левка Лепких, засновник і незмінний директор Етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка у с. Велеснів»;
- «40 років обласному комунальному етнографічно-меморіальному музею Володимира Гнатюка у с. Велеснів Монастирського району на Тернопільщині.

Фото — Василь Балюх».

У 2011 році разом з названими конвертами вийшли дві поштові картки. На одній з них — зображення пам'ятника Володимиру Гнатюку перед його музеєм у родинному селі Велеснів [6], а на другій — портрет Михайла Бойчука.

Література

1. Яцюк В. М. Не забудьте пом'янути... [Образотворчий матеріал] : шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890–1940 / В. М. Яцюк; Київ: Криниця, 2004. 486 с. : ілюстр.
2. Каталог почтовых марок СССР 1918–1980. [Том 1]. Центральное филателистическое агентство «Союзпечать». Москва, 1983. С. 416.
3. Каталог почтовых марок СССР 1991. Издательско-торговый центр «Марка». Москва, 1991. С. 12.
4. Приватна колекція Олега Поливка.
5. Каталог знаків поштової оплати України 2011. Укрпошта. Підприємство «Благодар» ВОІ СОГУ. Київ, 2011. С. 62.
6. Приватна колекція Миколи Проціва.

Наукове видання

Володимир Гнатюк
у європейському науковому просторі

Колективна монографія

Упорядкування: *М. Б. Лановик, З. Б. Лановик*

Дизайн обкладинки: *Віталій Нехай*
Відповідальна за випуск *Маргарита Більчук*

Формат 60×84/16. 19,59 ум. др. арк., 17,52 обл.-вид. арк. Тираж 300. Замовлення № 21-1157.
Видавець, виготовлювач і розповсюджувач видавничої продукції
Редакція газети «Підручники і посібники»
46000, м. Тернопіль, вул. Поліська, 6а. Тел.: (0352) 43-15-15; 43-10-21
Збут: pip.ternopil@ukr.net Редакція: editoria@i.ua
www.pp-books.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5143 від 05.07.2016 р.
Книга-поштою: а/с 376, Тернопіль, 46011.
Тел.: 096-948-09-27; 097-503-53-76
pip.bookpost@gmail.com